

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 10

1973

9-10

iz vsebine

- VINKO HAFNER: Komunisti pred svojimi kongresi
- ANTON VRATUŠA: Zapiski ob alžirski konferenci
- BORIS MAJER: Kulturne skupnosti, kultura, kulturna politika
- SAVIN JOGAN: Zamisel in praksa delegacije v razvoju samoupravljanja
- STANE JUŽNIČ: Tipologija politične kulture
- AKTUALNI PROBLEMI PLANIRANJA: Tekste so napisali: Viljem Merhar, Oto Norčič, Danijel Pučko in Matjaž Mulej
- POLDE KEJŽAR: Šola in poslanica jugoslovanskih škofov
- WLADISLAW MARKIEWICZ: Stanje in perspektive družbenih ved na Poljskem
- JOKICA HADŽI VASILEVA: Socialistične usmeritve v Afriki

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vaneč Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlač

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1973

9-10

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; *za organizacije:* letna 80 din; *za študente:* letna 40 din; *za tujino:* letna 120, posamezen izvod 12 din; *v prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10,
št. 9-10, str. 825—1032, Ljubljana,
september-oktober 1973

vsebina

UVODNIK:

VINKO HAFNER Komunisti pred svojimi kongresi 827

ČLANKI, RAZPRAVE:

ANTON VRATUSA: Zapiski ob alžirski konferenci 833

BORIS MAJER: Kulturne skupnosti, kultura, kulturna politika 850

SAVIN JOGAN: Zamisel in praksa delegacije v razvoju samoupravljanja 863

PAVEL VINDIŠAR: Skupne službe v organizacijah združenega dela 873

POLITIČNA KULTURA:

STANE JUZNIČ: Tipologija politične kulture 883

AKTUALNI PROBLEMI PLANIRANJA:

VILJEM MERHAR: Nekatere dileme planiranja 897

OTO NORČIČ: Materialna podlaga in obseg planiranja 900

DANIJELO PUČKO: Nekaj misli o vsebini gospodarskega planiranja na različnih družbenih ravneh 903

MATJAZ MULEJ: Prvi načrti 907

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

POLDE KEJŽAR: Šola in poslanica jugoslovanskih škofov 911

JOŽE ŠTER: Nekaj pripomb k odprtim problemom našega šolstva 916

JOŽE DOBLEHAR: Če je zakon pomankljiv ... 922

MAJDA STROBL: Družbenopolitične skupnosti in izvrševanje politične oblasti 982

ALBIN IGLIČAR: Koliko zborov v občinski skupščini 936

VLADIMIR SULTANOVIC: Tehnokratizem in samoupravljanje 941

DRUŽBA IN ZNANOOST:

WLADISLAW MARKIEWICZ: Stanje in perspektive družbenih ved na Poljskem 951

ANDREJ KIRN: Staranje znanosti 963

DRUŽBA IN KULTURA:

MILOŠ JEVTIČ: Amaterizem v ustvarjanju in širjenju kulture 957

MEDNARODNI ODNOSI:

MOJCA DRČAR-MURKO: Vojna 73 987

ROGER BERNOS: Monetarna kriza in ameriška hegemonija 992

DEŽELE V RAZVOJU:

JOKICA HADŽI VASILEVA: Socialistične usmeritve v Afriki 1001

PRIKAZI, RECENZIJE:

BOŠTJAN MARKIČ: Posvetovanje o skupščinskem sistemu 1012

JOCO KLOPČIČ: Politologi in pravniki o ustavnih spremembah 1016

JEAN FOURASTIÉ: 40.000 ur (A. Kirn) 1020

Iz domačih revij 1023

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1024

Avtorski sinopsisi 1029

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10, št. 9-10, str. 925-1032, Ljubljana, september-oktober 1973

CONTENTS

EDITORIAL:

VINKO HAFNER: Communists Facing their Congresses 827

ARTICLES, STUDIES:

ANTON VRATUŠA: Notes concerning the Conference in Algiers 833
BORIS MAJER: Culture Communities, Culture, Cultural Policy 850
SAVIN JOGAN: Concept and Practice of Delegations in the Development of Self-Government 863
PAVEL VINDIŠAR: Joint-services in Organizations of United Labour 873

POLITICAL CULTURE:

STANE JUŽNIČ: Typology of Political Culture 883

TOPICAL PROBLEMS OF PLANNING:

VILJEM MERHAR: Some Dilemmas of Planning 897
OTO NORČIČ: The Material Basis and Extent of Planning 900
DANIJELO PUČKO: Some Ideas concerning the Contents of Economic Planning on Different Social Levels 903
MATJAZ MULEJ: The First Plans 907

VIEWS, COMMENTS:

POLDE KEJŽAR: Schools and the Letter of Yugoslav Bishops 911
JOŽE ŠTER: Some Comments to the Open Problems of our Schools 916
JOŽE DOBLEHAR: If the Law Has Shortcomings... 922
MAJDA STROBL: Socio-political Communities and Carrying out Political Power 932
ALBIN IGLIČAR: How Many Chambers in the Assembly of Commune 936
VLADIMIR SULTANOVIČ: Technocracy and Self-Government 941

SOCIETY AND LAW:

WLADISLAW MARKIEWICZ: The State and Perspectives of Social Sciences in Poland 951
ANDREJ KIRN: Aging of Science 963

CULTURE AND SOCIETY:

MILOŠ JEVIČ: Amateurism in Creation and Proliferation of Culture 975

INTERNATIONAL RELATIONS:

MOJCA DRČAR-MURKO: War '73
ROGER BERNOS: Monetary Crisis and American Hegemony 992

DEVELOPING COUNTRIES:

JOKICA HADŽI VVASILEVA: Socialist Directions in Africa 1001

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ВИНКО ХАФНЕР: Коммунисты на пороге своих съездов 827

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

АНТОН ВРАТУША: Заметки по поводу конференции в Алжире 833
БОРИС МАЙЕР: Содружества по культуре и культурная политика 850
САВИН ИОГАН: Замысел и практика делегатской системы в процессе развития самоуправления 863
ПАВЕЛ ВИНДИШАР: Общие службы в организациях объединенного труда 873

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА:

СТАНЕ ЮЖНИЧ: Типология политической культуры 883

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЛАНИРОВАНИЯ:

ВИЛЬЕМ МЕРХАР: Некоторые дилеммы планирования 897
ОТО НОРЧИЧ: Материальная база и объем планирования 900
ДАНИЕЛ ПУЧКО: Некоторые размышления о содержании планирования хозяйства на разных общественных уровнях 903
МАТЯЖ МУЛЕЙ: Первые планы 907

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТАРИИ:

ПОЛДЕ КЕИЖАР: Школы и послание югославских епископов 911
ИОЖЕ ШТЕР: Некоторые замечания по поводу открытых проблем нашего просвещения 916
ИОЖЕ ДОБЛЕХАР: Если у закона недостатки... 922
МАЙДА ШТРОБА: Общественно-политические содружества и осуществление политической власти 932
АЛБИН ИГЛИЧАР: Сколько вече в общинной скупшине 936
ВЛАДИМИР СУЛТАНОВИЧ: Технократия и самоуправление 941

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

ВЛАДИСЛАВ МАРКИЕВИЧ: Состояние и перспективы общественных наук в Польше 951
АНДРЕЙ КИРН: Старение науки 963

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

МИЛОШ ЕВТИЧ: Аматёрство в создании и распространении культуры 975

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МОЙЦА ДРЧАР-МУРКО: Война 1973 987
РОЖЭ БЕРНО: Валютный кризис и американская гегемония 992

РАЗВИВАЮЩЕСЯ СТРАНЫ:

ИОКИЦА ХАДЖИ ВАСИЛЕВА: Социалистические направления в Африке 1001

Vinko Hafner

Komunisti pred svojimi kongresi

Komunisti se že dlje časa intenzivno pripravljamo tako za svoje republiške kongrese kot tudi za deseti kongres zveze komunistov Jugoslavije. Ker je zveza komunistov vodilna politična sila v naši družbi, njeni kongresi niso pomembni le za komunistično organizacijo v ožjem pomenu, temveč so zanesljivo najpomembnejši politični dogodek v nekem obdobju tudi za ves delavski razred in vse delovne ljudi vsake socialistične republike in celotne jugoslovanske skupnosti. Zgodovinski pomen vsakokratnega kongresa zveze komunistov je namreč v tem, da daje najbolj poglobljeno oceno družbenih dogajanj ter aktivnosti komunistov in vseh subjektivnih sil v pretečenem obdobju ter določa njihovo strategijo in taktiko pri graditvi samoupravne socialistične družbe v naslednjem obdobju.

Zaradi takšne vsebinske razsežnosti, poglobljenosti in dolgoročne usmeritve so kongresi zveze komunistov pri površnem opazovalcu pogosto v senci nekaterih znanih sej vodilnih partijskih organov, ki so sprejeli posebno pomembne odločitve v nekem političnem trenutku. Tak je bil na primer znani četrti plenum centralnega komiteja ZKJ na Brionih leta 1966, 21. seja predsedstva ZKJ leta 1971, za slovenske razmere pa 29. seja centralnega komiteja zveze komunistov Slovenije leta 1972. Čeprav je imela vsaka teh sej resnično zgodovinski pomen, jih je vendar treba razumeti le kot posamične zma-

govite politične bitke pri uresničevanju tistih dolgoročnih ciljev socialistične revolucije, ki jih vedno določa vsakokratni kongres zveze komunistov kot njen najvišji organ.

Deseti kongres zveze komunistov Jugoslavije (kadar omenjamo deseti kongres ZKJ, mislimo praviloma tudi na republiške kongrese, ne da bi jih posebej omenjali), bo še posebno pomemben, ker smo bili v času po devetem kongresu, kljub delnemu družbenemu napredku vendarle soočeni z nekaterimi negativnimi pojavi in težnjami v zvezi komunistov in v celotni družbi, ki so bile v očitnem nasprotju z usmeritvijo in stališči devetega kongresa. Ti pojavi so pripeljali do 29. seje predsedstva ZKJ in pisma predsednika ZKJ in izvršnega biroja, kot tudi do 29. seje centralnega komiteja ZKS. Deseti kongres bo torej moral temeljito razčleniti resno idejno in akcijsko krizo zveze komunistov, torej krizo, ki je sicer z 21. sejo predsedstva in razgibano politično aktivnostjo po njej že doživela pozitiven razplet, vendar njenih globljih družbenih vzrokov še vedno nismo v celoti razsvetlili, še manj pa izkoreninili. Ta kriza se je razodevala zlasti v vse bolj izrazitih težnjah za slabitev razrednega bistva zveze komunistov, v njeni oslabljeni povezanosti s svojo socialno bazo, torej z delavskim razredom, posebno pa s temeljnimi sloji proizvodnih delavcev, v slabitvi njene idejne in akcijske enotnosti ter v poskusih, da se

zveza komunistov potisne na rob družbenih dogajanj in se onemogoči kot vodilna politična sila.

Takšno stanje v zvezi komunistov se je nujno povezovalo s tedanjimi splošnimi družbenimi razmerami, za katere so bili v tem obdobju zlasti značilni: zastoj v razvoju samoupravljanja, poglobljanje gospodarske in do neke mere tudi politične nestabilnosti, razraščanje nacionalističnih, tehnobirokratskih in liberalističnih teženj; krepitev številnih odtujenih središč ekonomske in družbene moči ter vse večje odtujevanje presežne vrednosti od neposrednega proizvajalca, poglobljanje socialnega razlikovanja in zaostrovanja socialnih nasprotij, skratka pojavi, ki so resno pretili, da v temeljih popačijo samoupravno socialistično smer našega družbenega razvoja in ogrozijo najpomembnejše pridobitve revolucije.

Deseti kongres zveze komunistov bo torej zelo kritično in objektivno oceniti dosedanja dogajanja v zvezi komunistov in v celotni družbi, ki so nas po več kot dveh desetletjih uspešnega družbenoekonomskega razvoja in velikih zmag delavskega razreda pod vodstvom zveze komunistov pripeljali v stanje družbene in ekonomske stagnacije in resno ogrozila revolucionarne pridobitve. To je potrebno zato, da bi s tem kongresom začrtali novo obdobje stabilnega vzpona, družbene veljave in politične učinkovitosti zveze komunistov ter drugih organiziranih socialističnih sil,

kot tudi vzpona v celotni graditvi samoupravne socialistične družbe. Živahna in ustvarjalna aktivnost komunistov po 21. seji predsedstva ZKJ in Titovem pismu, kakor tudi njihove resne priprave za kongrese opravičujejo takšno pričakovanje. To nakazujejo tudi izhodišča za pripravo kongresnih dokumentov, o katerih že na široko razpravljajo člani zveze komunistov ter druge družbene angažirane sredine.

Vse priprave za deseti kongres kot tudi vsa sedanja politična aktivnost in idejna usmerjenost komunistov očitno nakazujejo, da deseti kongres ne bo spreminjal niti temeljne smeri naše družbene graditve niti družbene vloge zveze komunistov, kot jo je opredelil že deveti kongres ZKJ. Torej je odvečna bojazen, ki se že nekaj časa pojavlja v nekaterih družbenih okoljih, namreč bojazen, da bi mogli z desetim kongresom koreniteje spremeniti dosedanjo politično linijo in zožiti socialistično demokracijo ter krepiti etatističnobirokratske ali stalinistične težnje v zvezi komunistov in celotni družbi, torej težnje, s kakršnimi sta četrti plenum centralnega komiteja ZKJ in deveti kongres zelo dosledno obračunala.

Bližnji deseti kongres bo vsekakor nadaljeval takšno politiko in se prav tako jasno opredelil do nevarnosti razraščanja etatističnobirokratskih ali stalinističnih teženj. Hkrati pa bo moral enako odločno obračunati tudi s tehnokratskimi, elitističnimi in liberalističnimi tež-

njami, ki so se razrasle zlasti v času po devetem kongresu ter resno ogrozile tako družbeno veljavo in politično učinkovitost zveze komunistov kot tudi samoupravno socialistično smer našega družbenega razvoja.

Kot izhaja iz izhodišč za pripravo stališč in sklepov desetega kongresa, bo deseti kongres zagotovo naložil jugoslovanskim komunistom zlasti tele temeljne naloge:

— nadaljnja krepitev samoupravnih socialističnih družbenih odnosov, torej ustvarjanje takšnih družbenih razmer, ki bodo zagotavljale vodilno družbeno vlogo delavskega razreda in omogočile delavcu v združenem delu, da bo neposredno gospodaril s pogoji in rezultati svojega dela. To konkretno pomeni dosledno uresničevanje ustavne reforme, posebno pa uveljavljanje temeljnih organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti in delegatskega sistema;

— izpopolnjevanje gospodarskega sistema in stabilizacija gospodarstva, hkrati pa zagotovitev ustrezne rasti materialne proizvodnje, produktivnosti dela ter stvarne življenjske ravni delovnega človeka; uveljavljanje načela delitve po delu ter odpravljanje vzrokov in posledic socialnega razlikovanja; utrjevanje socialne varnosti delovnega človeka;

— krepitev narodnoobrambene sposobnosti države na načelih splošnega ljudskega odpora, na mednarodnem torišču pa

uveljavljanje politike neuvrščene-
nosti in miroljubne koeksisten-
ce, utrjevanje svetovnega miru
in odpravljanje žarišč medna-
rodnih spopadov;

— utrjevanje družbene ve-
ljave, idejne enotnosti in orga-
niziranosti zveze komunistov z
njeno globljo socialno in idejno
preobrazbo, s krepitvijo njene
povezanosti s socialno bazo, to
je z delavskim razredom, po-
sebnostjo pa s temeljnimi sloji pro-
izvodnih delavcev; povečanje
njene politične učinkovitosti in
njene navzočnosti v delovni in
krajevni bazi, hkrati pa upošte-
vanje avtonomnega delovanja
vseh drugih političnih in samo-
upravnih dejavnikov.

O vseh teh vprašanjih bo
sprejel kongres konkretna stali-
šča in sklepe ter tako ustvaril
idejno podlago za uspešno delo-
vanje komunistov v naslednjem
obdobju.

Da bi kongres lahko uspešno
opravil svojo zgodovinsko nalo-
go, bodo seveda zelo pomemb-
ne notranje družbenoekonom-
ske in zunanje politične razme-
re, v kakršnih bo potekal. Če
bi, na primer, potekal v času
izrazite gospodarske konjunk-
ture, nekakšnega splošnega so-
cialnega in političnega zatišja
ter samozadovoljstva organi-
ziranih političnih sil — torej tudi
komunistov, tedaj bi v obrav-
ni in stališčih kongresa nujno
prevladovala pretirani politični
optimizem in hvalisavost, oslab-
ljena pa bi bila kritična obrav-
nava splošnih družbenih raz-
mer ter razmer v komunistični
organizaciji sami. V takšnem
primeru bi bile lahko tudi spre-

jete ocene trenutnih družbenih
razmer in sklepi kongresa o
nadaljnjem delovanju subjek-
tivnih sil premalo stvarni, pre-
optimistični, torej takšni, ki bi
jih stvarna družbena dogajanja
že v kratkem času lahko de-
mantirala. Mislimo, da se je
nekaj tega res zgodilo na deve-
tem kongresu ZK.

Kako naj si drugače razložimo
to, da so se že v kratkem
času po devetem kongresu, ki
je sprejel oceno takratnih poli-
tičnih razmer in številne daljno-
sežne sklepe, toliko razrastle
nacionalistične, tehnokratsko-
elitistične in liberalistične tež-
žnje, ki so občutno zavirale
uresničevanje kongresnih skle-
pov ter navsezadnje pripeljale
do 21. seje predsedstva ZKJ in
pisma predsednika ZKJ in iz-
vršnega biroja.

Deseti kongres pripravljamo
v zelo resnih gospodarskih ter
notranje in zunanje političnih
okoljih. Te se sicer zbolj-
šujejo, vendar se v kratkem
obdobju do kongresa ne more-
jo toliko spremeniti, da bi nas
mogle napeljati k pretiranemu
optimizmu. Poleg tega imamo
jugoslovanski komunisti tokrat
za seboj zelo poučne skušnje iz
zadnjih let, zlasti pa iz uresniče-
vanja pisma predsednika ZKJ
in izvršnega biroja, ki nas ob-
vezuje, da kritično presodimo
družbene razmere in svojo ak-
tivnost, ter nam ne dovoljuje
nobenega samozadovoljstva.

Sodeč po sedanjem razvoju
političnih razmer in subjektivni
pripravljenosti komunistov, bo
lahko potekal deseti kongres v
takšnih splošnih okoljih, ki

mu bodo olajšale dovolj kritično oceno družbenih dogajanj ter mu omogočile sprejem takšnih stališč in sklepov, ki bodo odsev stvarnih družbenih potreb in možnosti, hkrati pa bodo prežeti s tistim zmernim političnim optimizmom, ki je pomemben pogoj za ustvarjalno aktivnost komunistov kot tudi za uspešno mobilizacijo vseh razpoložljivih materialnih in človeških zmogljivosti za vsestranski družbeni napredek. Tako bo deseti kongres lahko uspešno opravil pomembno zgodovinsko nalogo in upravičil pričakovanja milijona komunistov in vseh delovnih ljudi Jugoslavije. Isto seveda velja tudi za sedmi kongres zveze komunistov Slovenije.

Razmerje med obema kongresoma, torej med republiškim in zveznim, bo v nekem smislu tudi razmerje med zvezo komunistov Slovenije kot nacionalno organizacijo slovenskih komunistov in politično avantgardo slovenskega delavskega razreda ter zvezo komunistov Jugoslavije kot organizacijo vseh jugoslovanskih komunistov in politično avantgardo celotnega delavskega razreda Jugoslavije. To razmerje je v temeljih zasnovano na dejstvu, da je uspešen boj komunistov katerekoli republike za uveljavljanje vodilne družbene vloge svojega delavskega razreda oziroma za odpravo vseh oblik mezdnih odnosov ter odtujevanja pogojev in rezultatov dela hkrati tudi boj za uveljavljanje vodilne družbene vloge ter današnjih in zgodovinskih interesov celotne-

ga delavskega razreda Jugoslavije. To izhaja iz načela, da ne more biti svoboden noben delavec in noben narod, če ni svoboden ves delavski razred Jugoslavije in narobe. To je podlaga samostojnosti vsake posamezne nacionalne zveze komunistov kot tudi idejne enotnosti ter organizacijske in akcijske povezanosti celotne zveze komunistov Jugoslavije. V tem smislu bodo gotovo dopolnjeni tudi statuti zveze komunistov Jugoslavije in republik s skušnjami, ki jih lahko povzamemo iz našega delovanja po devetem kongresu, posebej pa še po 21. seji in Titovem pismu.

Tudi deseti kongres bo imel tako kot vsi dosedanji kongresi zveze komunistov Jugoslavije gotovo velik zunanjepolitični pomen. Saj gre za kongres tiste komunistične organizacije, ki že dolgo uspešno in vztrajno uresničuje izvirno pot svoje dežele v socializem, torej pot samoupravnega socializma v specifičnih razmerah večnacionalne državne skupnosti. Zato so njene skušnje, uspehi in težave socialistične graditve vedno pomemben prispevek k skupnim teoretičnim dognanjem in praktičnim skušnjam mednarodnega komunističnega in delavskega gibanja. Deseti kongres pa bo gotovo deležen še posebne mednarodne pozornosti zlasti zato, prvič, ker bo kongres pokazal uspešnost sedanje idejne in organizacijske utrditve zveze komunistov Jugoslavije po njenih resnih slabostih v času po devetem kongresu, drugič, ker gre Jugoslavija prav zdaj v po-

membno ustavno reformo, ki mora dati nov polet krepitvi samoupravnih socialističnih odnosov, in tretjič, ker je Jugoslavija prav v zadnjem času z alžirsko konferenco neuvrščenih in s svojo celotno mednarodno aktivnostjo vnovič dokazala svojo privrženost načelom neangažiranosti, miroljubnega in ustvarjalnega mednarodnega sodelovanja ter podpore vsem naprednim osvobodilnim in protiimperialističnim gibanjem. Zaradi vsega tega se bodo naši

prijatelji za deseti kongres gotovo iskreno zanimali in se z njim strinjali, polastila pa se ga bo tudi neobjektivna kritika, nasprotniki naše družbene ureditve in naše zveze komunistov pa ga bodo ponarejali in blatili.

Vse to nalaga udeležencem desetega kongresa in vsem jugoslovanskim komunistom še večjo politično odgovornost za vse, o čemer bodo razpravljali in sklepali na svojem kongresu.

Ljubljana, 12. 11. 1973.

Zapiski ob alžirski konferenci

Četrta konferenca šefov držav ali vlad neuvrščениh držav¹ je mednarodni dogodek izrednega pomena. Tega ne morejo zanikati niti tisti, ki sicer podcenjujejo politiko neuvrščенosti ali pa ji nasprotujejo.

V tej zvezi bi bilo koristno odgovoriti na nekaj vprašanj, ki so bistvenega pomena tako glede na vsebino politike neuvrščенosti in na objektivno vlogo te politike v sodobnih mednarodnih razmerah, kakor tudi v luči prihodnjega razvoja mednarodnih odnosov, predvsem s stališča boja za neodvisnost, mir, varnost in napredek v svetu. Za Jugoslavijo pa je neuvrščенost še posebej pomembna tudi s stališča nadaljnje krepitve samoupravnega socializma v deželi, pa tudi zato, da se bo utrdila kot samostojni, neuvrščени mednarodni socialistični dejavnik.

Predvsem se postavlja vprašanje, kaj je prispevalo, da se je politika neuvrščенosti s IV. konferenco na vrhu dokončno uveljavila kot mednarodni politični dejavnik, brez katerega je danes nemogoče reševati vprašanja miru in varnosti, pa tudi druge probleme, ki so bistvenega pomena za enakopravno mednarodno sodelovanje.

Za boljše razumevanje stvari ne smemo vzeti v poštev samo sedanosti, ampak tudi pot, ki so jo neuvrščени prehodili od beograjske konference (1961) do danes, razmere, v katerih se je oblikovala politika neuvrščенosti, in pogledati, kdo so njeni nosilci. Bilo bi napak reči, da ima politika neuvrščенosti svoje korenine predvsem v politiki *obrambe* pred pritiski, ki so z njimi predvsem v obdobju hladne vojne nosilci blokvske politike pritiskali na neodvisne dežele, naj *se uvrste* z njimi v blok. Če bi to bilo res, bi v resnici imeli prav tisti, ki so prerokovali, da bo konec neuvrščенosti, brž ko bo konfrontacija med velesilami in vojaškimi bloki odstopila mesto metodi pogajanja in sodelovanja. Kot vemo, se je zgodilo nasprotno. Ko je prišlo do zmanjšanja napetosti v svetu, politika neuvrščенosti ni splahnela, ampak se prav v novih razmerah vedno bolj utrjuje in

¹ Alžir, 5. do 9. septembra 1973.

dobiva nove in nove privrženke tudi v deželah, ki sicer pripadajo vojno-političnim blokom. To pomeni, da politika neuvrščenosti nikakor ni le svoje vrste odsevanje odnosov v svetu, pasivna negacija teh odnosov. To je aktiven boj za progresivno spreminjanje sveta. Njena podlaga je boj narodov za samoopredelitev, za neodvisnost dežel in njihovo teritorialno integriteto, za miroljubno reševanje sporov, za prijateljsko sodelovanje med narodi in državami na podlagi enakopravnosti, medsebojnega spoštovanja in vzajemne pomoči, ne glede na razlike v njihovi družbeni ureditvi in potemtakem tudi na podlagi internacionalistične solidarnosti. Hkrati pa je to tudi aktivno nasprotovanje politiki pritiska, agresiji in žuganju s silo ter vmešavanju v notranje zadeve drugih, z eno besedo: politiki s pozicije sile, hegemonije in monopola ter delitve sveta na interesne sfere.

Politika neuvrščenosti torej ni neke vrste životarjenje v ekvidistanci do blokov in velesil, ali pa omahovanje med bloki in velesilami oziroma izkoriščanje njihovih nasprotij. To je politika jasne opredeljenosti in aktivne angažiranosti za sprejeta načela v mednarodnih odnosih. Tisti, ki želijo aktivno opredeljenost in solidarno organizirano akcijo neuvrščenih dežel na teh temeljih prikazati kot formiranje nekega bloka, kažejo le, da v svoji blokovski miselnosti sploh ne znajo vrednotiti odnosov v svetu drugače kakor s pozicije blokovskih nasprotij in sile, čeprav pod pritiskom dogodkov v zadnjem času tudi sami obešajo na svoj prapor geslo miroljubne koeksistence, ki so ga še do nedavnega napadali kot masko »komunistične subverzije zoper demokracijo.«

Politika neuvrščenosti torej ni nikakršna ladjica, ki bi jo nosili valovi mednarodne konstelacije sil, kakor hočejo to prikazati nasprotniki te politike in malodušneži. Kajti izhodišče politike neuvrščenosti je boj za samoopredeljevanje narodov, za njihovo neodvisnost in pravico vsakega, da bi se nemoteno vsestransko razvijal. Njena družbenopolitična podlaga, moč in izvornost je v tem, da krči poti za nove odnose med ljudmi in med narodi. Zato njen program temelji tudi na ekonomskih in družbenopolitičnih spremembah družbe kot take. Mi Jugoslovani jo pojmujejo kot posebno obliko boja za socializem v sodobnem svetu. Naša politika neuvrščenosti je neločljivo povezana z našo socialistično revolucijo.

To seveda ne pomeni, da je vsaka neuvrščena dežela — ali pa bi morala biti — tudi zavestno socialistično usmerjena ali pa da mora biti politika neuvrščenosti neučinkovita zavoljo različnih sistemov držav, ki jo sprejemajo. Prav ta širina daje politiki neuvrščenosti sposobnost, da lažje razume tudi različne posamezne interese in jih usmerja v skupno strugo, izhajajoč seveda iz temeljev neuvrščenosti, ki določajo, da morajo biti stališča do temeljnih vprašanj, do neodvisnosti, enakopravnosti, miru, varnosti in napredka enotna.

Iz tega sledi, da nimajo prav tisti, ki bi želeli diskvalificirati tako neuvrščeno deželo, ki v svoji družbeni ureditvi nima dovolj jasno začrtanih smernic progresivnih družbenih premikov ali pa v njej pre-

vladujejo v večji ali manjši meri — gledano v svetovnem merilu — preživeli družbeni odnosi, kakor tudi ne oni, ki bi bili pripravljene črtati iz vrst neuvrščenih državo, ki je v izrednih razmerah svojega boja za neodvisnost, teritorialno integriteto in obstoj sprejela tudi vojaško pomoč od neke velesile, da bi tako okrepila svojo neodvisnost in samostojni položaj v svetu ali pa sposobnost, da odbije agresijo.

Če bi se strinjali s takimi razlagami in težnjami, bi zoževali področje politike neuvrščenosti, krčili vrste neuvrščenih in se izpostavljali nevarnosti sektaštva, hkrati pa bi pehali v naročje imperialistične politike dežele in narode, katerih neodvisna prihodnost in samostojni notranji razvoj se po objektivni oceni lahko uresničujeta samo v okviru politike neuvrščenosti.

IV. konferenca na vrhu je tudi glede tega prispevala zgovorne dokaze, ko je razširila vrste neuvrščenih z latinsko-ameriškimi državami in ko je odločneje kot katerakoli pred njo podčrtala nujnost nadaljnjih političnih reform v svojih deželah.

Znano je, da so bile nekatere latinsko-ameriške države še do nedavnega precej zadržane do politike neuvrščenosti. Razen Kube, Jamajke in Gvajane so se v glavnem zadovoljevale s položajem opazovalca.² Danes pa, ko so južnoameriški kontinent zajeli intenzivni družbenoekonomski in politični procesi, so tako Allendejev Čile, Alvaradov Peru, kakor tudi Peronova Argentina odločno zahtevale položaj polnega članstva med neuvrščenimi. Zakaj? Zato, ker so s svojimi skušnjami ugotovile, da edinole politika neuvrščenosti lahko zagotovi potrebne mednarodne pogoje za nemotene progresivne družbene reforme, kakor tudi trdnejše temelje za zaščito nacionalnih naravnih bogastev in za odločilni boj za dokončno politično in ekonomsko emancipacijo izpod imperialistične dominacije.

To seveda ne pomeni, da bi bilo stvarno pričakovati, da se bodo vse neuvrščene dežele tudi z enako pripravljenostjo in sposobnostjo bojevale za uresničenje postavljenih ciljev. Kdor bi imel takšne upe, bi bil vsekakor kmalu razočaran.

Tudi odločnejša usmeritev k problemom družbenih reform v nacionalnih mejah ni prišla nepričakovano. Gre predvsem za spoznanje, da je podlaga mednarodne afirmacije za posamezno neuvrščeno deželo in za vse skupaj to, da se opre na svoje lastne sile. To pa je mogoče le v razmerah politične enotnosti in takrat, če je družba sposobna, da mobilizira vse materialne in človeške zaloge za hitrejši ekonomski in družbeni razvoj, za pospešeno krepitev materialnih temeljev lastne neodvisnosti, za ukrepe, kot so: akumulacija sredstev za hitrejši razvoj proizvodnih sil v deželi, ustrezna delitev nacional-

² Angleško govoreči deželi Jamajko in Gvajano pravzaprav niti ne štejemo med latinsko-ameriške države; kot nekdanji angleški in nizozemsko-angleški koloniji se razlikujeta od špansko in portugalsko govorečih držav poleg jezika tudi etnično in po svoji politični preteklosti. Kuba pa je bila še do nedavna po diktatu ZDA izobčena iz latinsko-ameriške skupnosti, brž ko se je izrgala iz imperialistične odvisnosti in stopila na pot socialističnega razvoja.

nega dohodka, enakomerna razdelitev sadov napredka vsem plastem naroda, množično vključevanje prebivalstva v odločanje o družbenih zadevah in podobno.

Nemajhno vlogo v tej smeri so vsekakor imeli tudi uspehi dežel, ki so že prej odločno krenile po tej poti. Ni dvoma, da sem sodijo tudi uspehi jugoslovanskega socialističnega samoupravljanja. Nekateri razsežnosti našega samoupravnega socializma so v nekaterih neuvrščeni deželah že predmet posebne pozornosti in študija; v nekaterih pa imajo, izhajajoč iz svojih razmer in potreb, že tudi lastne rezultate, ki so trdna podlaga za nadaljnji napredek. Nič nenavadnega torej ni, če so na IV. konferenci neuvrščeni v Alžiru sklenili med drugim tudi to, da se bodo bolje med seboj obveščali o vseh zadevah vzajemnega interesa, misleč pri tem vsekakor tudi na vprašanja družbenega razvoja v svojih deželah.

II

Četrta konferenca neuvrščeni na vrhu je že dobila ime »konferenca akcije«. Ta kvalifikacija ni nič pretirana. Upravičeno pa se s tem v zvezi postavlja vprašanje, kaj je predvsem delovalo in kje so temeljni vzvodi in motivi, da so neuvrščeni ta shod tako izrazito akcijsko usmerili.

Gre predvsem za politično voljo neuvrščeni dežel, da bi skupaj z vsemi drugimi progresivnimi dejavniki uresničevali proklamirane smotre. To seveda ne pomeni, da v prejšnjem obdobju neuvrščene dežele niso bile voljne za akcijo. Usmerjenost k aktivni udeležbi v mednarodnih dogodkih se je bolj ali manj izražala v vseh njihovih dokumentih od Beograda prek Kaira do Lusake. Vendar pa je precej časa bilo v ospredju predvsem formuliranje izhodišč in stališč politike neuvrščeni in razčiščevanje nekih problemov organizacije in metode boja. Ta prizadevanja so dobila svoj izraz v deklaracijah in drugih dokumentih, ki so imeli važno vlogo tako v razvoju koncepcije neuvrščeni, kakor tudi pri organiziranju konkretnih akcij neuvrščeni dežel.

Kljub temu v dejavnosti ni bilo ustrezne kontinuitete. Vzroke za to je iskati bodisi v subjektivnih bodisi v objektivnih razlogih. Le tako si je mogoče razložiti dokaj dolgo obdobje stagnacije, posebej še med konferencama v Kairu (1964) in v Lusaki (1970). Od objektivnih razlogov se, poleg omejitev, ki jih je ustvarjalo samo ozračje hladne vojne, sami po sebi vsiljujeta predvsem eskalacija ameriške agresije v Vietnamu in izraelska agresija na Srednjem vzhodu. Od subjektivnih pa naj navedemo predvsem izredne težave, s katerimi so se srečevale na novo osvobojene dežele, tako zavoľjo dediščine, ki jim jo je zapustilo stoletno kolonialno suženjstvo, kakor tudi zavoľjo različnih pritiskov od zunaj. V takih razmerah je večina neuvrščeni dežel vso svojo pozornost obrnila predvsem na probleme eksistence in obrambe neodvisnosti. To je močno omejevalo njihove možnosti, da bi se širše ukvarjale tudi z mednarodnimi odnosi.

Tako se je zgodilo, da neuvrščenim deželam svoj čas ni uspelo zagotoviti dovolj učinkovite in organizirane podpore vietnamskemu narodu, ki je krvavel za svojo neodvisnost. Saj tudi Združenih narodov ni bilo mogoče usmeriti v to, da bi zavarovali žrtve tuje oborožene intervencije. Vietnamci, poučeni z usodo korejskega naroda, proti kateremu je nastopila intervencijska armada, skrita za zastavo organizacije Združenih narodov, so zanikali, da ima svetovna organizacija moralno pravico, da bi se vmešavala v njihov boj za samoopredelitev.

Tako se je tudi zgodilo, da arabske države in palestinski narod kot žrtve izraelske agresije že od vsega začetka niso imele dovolj odločne podpore vseh neuvrščenih držav, čeprav so se vsi strinjali z načelom, da okupator ne sme uživati plodov oboroženega napada in da je treba čimprej odstraniti posledice agresije. Latinsko-ameriške države so ostale zadržane, braneč svoja stališča s sicer dokumentiranimi, toda v bistvu vendarle predvsem legalističnimi opravičili. Če k temu dodamo še neenotnost Arabcev in v celoti proizraelsko stališče zahodne Evrope in Skandinavije, imamo dokaj nazoren odnos sil v tem času.

Razvoj dogodkov, agresivnost Izraela in njegovo izzivalno odbijanje vseh predlogov za miroljubno rešitev krize ter lastne izkušnje številnih držav so odpirale oči vse večjemu številu držav in jih sčasoma pripeljale do spoznanja, da agresija proti drugim narodom — v razmerah vse večje medsebojne povezanosti in odvisnosti na sedanji stopnji razvoja proizvodnih sil — ogroža pravzaprav tudi njihovo neodvisnost in neodvisnost vsakega naroda. Kakor sicer, je bilo seveda tudi v tem primeru treba nekaj časa — in ne samo časa — da bi se iz takega spoznanja rodila tudi ustrezna akcija.

Lahko rečemo, da je že konferenca v Lusaki (1970) prelomila z začasno stagnacijo. Dokumenti tega srečanja so vsebovali pomembna politična napotila za akcije neuvrščenih v raznih smereh, predvsem na področju razvoja. Na tej podlagi so na konferenci ministrov za zunanje zadeve neuvrščenih dežel v Gvajani³ izdelali obsežen program akcije za pospeševanje ekonomskega sodelovanja med neuvrščenimi deželami.

Kaj je vplivalo, da so neuvrščene dežele v zadnjem času toliko poudarjale problematiko razvoja in mednarodne ekonomske odnose sploh? Več razlogov je bilo za to. Tu so predvsem potrebe njihovega lastnega razvoja in zavest, da je brez ekonomske samostojnosti tudi politična neodvisnost vprašljiva. Nič manj pomembna niso mednarodna gibanja. Ko se je z novima ekonomskima velesilama (Japonsko, Nemčijo) in z afirmacijo dežel Evropskega skupnega trga dokončno prenehal v kapitalističnem svetu do nedavna nesporni monopol ZDA in dolarja, se je začel velik boj za vplivna področja. Prišlo je do nevarnosti, da svet razdelijo na ekonomske vplivne sfere, ko so po-

³ Georgetown, avgusta 1972.

goji za delitev na vojno-politične bloke v splošnem vedno manj ugodni. K temu je treba dodati še hudo monetarno krizo v kapitalističnem svetu, ki pa je težko prizadela tudi dežele v razvoju in neuvrščene dežele.⁴ Njihovi zunanji dolgovi so se v zadnjih desetih letih povečali za štirikrat in znašajo že več kot 80 milijard dolarjev. Nadalje, analize prvih dveh let izvrševanja druge dekade razvoja kažejo velik zaostanek v primerjavi s postavljenimi cilji, ker razvite dežele ne izvršujejo svojih obveznosti, ki so jih prevzele v okviru mednarodne strategije razvoja.⁵

In nazadnje je tu vse večja zavest dežel v razvoju, da imajo velika potencialna bogastva predvsem v energetiki (nafta, plin) in na področju kovin (aluminij, baker, železo). Odtod tudi v Alžiru tako odločna zahteva za uresničitev principa, naj vsak narod suvereno razpolaga s svojimi naravnimi bogastvi. Odtod tudi tolikšen poudarek na akciji za pospeševanje znanosti in tehnologije, hkrati pa tudi na prenosu moderne tehnologije v dežele v razvoju. Odtod enotnost v akciji za pospeševanje vsestranskega ekonomskega sodelovanja med neuvrščeni deželami in deželami v razvoju.

Vse to je zahtevalo nujno akcijo neuvrščeni dežel in odločno podporo boju, ki ga dežele v razvoju (Skupina 77) vodijo v okviru mednarodne konference za trgovino in razvoj (UNCTAD) in v drugih mednarodnih organizacijah.

Bilo bi seveda napak misliti, da neuvrščene dežele in dežele v razvoju združujejo svoje potencialne, ker bi imele iluzije, da bodo tako lahko same rešile probleme razvoja. Ti problemi razvoja izhajajo iz stoletne kolonialne in imperialistične eksploatacije in dominacije in so proizvod sodobnih svetovnih ekonomskih odnosov, ki diskriminirajo nerazvite. Zato jih je mogoče reševati edino v svetovnem merilu, kot obveznost vseh, razvitih in nerazvitih. Ne predvsem na podlagi pomoči, miloščine, drobtinic, ki jih bogataš odrine siromaku, ampak na podlagi *vzajemnega interesa in partnerstva*. Zato je temeljni cilj neuvrščeni dežel in dežel v razvoju, da z združevanjem svojih potencialov in z intenziviranjem svojega medsebojnega sodelovanja okrepijo svoj položaj *tudi kot partner v mednarodni delitvi dela*. S takega položaja so ponudile v Alžiru sodelovanje razvitim deželam. To pa ne pomeni, da so se s tem odrekle *političnega boja* za hitrejšo uresničenje *enakopravnosti* na svetovnem trgu in v

⁴ Kot je znano, so vse neuvrščene dežele po stopnji svojega ekonomskega razvoja dežele v razvoju in potemtakem, po nomenklaturi OZN, v UNCTAD članice »Skupine 77«. To pa seveda ne pomeni, da bi bile vse članice Skupine 77 tudi članice gibanja neuvrščeni, ki je predvsem politična kategorija. Pakistan in Iran sta npr. članici Skupine 77, nista pa neuvrščeni. LR Kitajska je nerazvita dežela, toda formalno ni članica Skupine 77 in načelno podpira politiko neuvrščeni.

⁵ Transfer finančne pomoči za dežele v razvoju je določen v višini 1 % BNP, uresničujejo ga pa le do 0,35 %. ZDA niti Kanada še vedno ne izvajata splošne sheme preferencialov, ki naj bi omogočila brezcarinski uvoz nekih proizvodov dežel v razvoju na trge razvitih držav. Pogajanja o blagovnih sporazumih za tropske proizvode izredno počasi potekajo. Itd.

odnosih z razvitimi sploh. Od tega jih ne morejo odvrniti nikakršne izmišljotine in obtožbe, da s tem baje izzivajo konfrontacijo.

Globoka angažiranost konference v Alžiru za svetovne ekonomske odnose in posebej za uresničevanje smotrov strategije OZN za razvoj nikakor ni zapostavljanje problemov varnosti, neodvisnosti, boja za osvoboditev kolonialnih narodov, boja proti agresiji v kakršnikoli obliki se že kaže.

Obdobje pogajanj in sodelovanja med velesilami je sicer prineslo svetu olajšanje, ni pa spremenilo agresivne narave imperializma niti ni v bistvu zmanjšalo nevarnosti »lokalnih vojn« in agresivnosti v odnosu do neodvisnosti malih. Tako so kljub normalizaciji odnosov v Evropi še nadalje potekale agresivne vojne operacije proti narodu Vietnamu in se še vedno nekaznovano kršijo pariški sporazumi. Na bližnjem vzhodu so Izraelci in njihovi močni varuhi vedno manj prikrivali namen, da v položaju »niti vojna niti mir« okupacijo arabskih ozemelj potihoma spremene v *de facto* aneksijo. Na afriškem jugu so rasistični režimi skupaj s portugalskimi kolonialisti začeli sovražne akcije tudi proti neodvisni neuvrščeni Zambiji.

Proti takim pojavom je bilo treba odločno nastopiti. To toliko bolj, ker se je hkrati krepila težnja, da velesile same rešujejo vprašanja miru in vojne, čeprav so to vprašanja, za katera so vsi narodi življenjsko zainteresirani in čeprav so bile vedno glasnejše zahteve, naj pri pogajanjih o takih vprašanjih sodelujejo vsi, za katerih interese gre.

Neuvrščene dežele in druge progresivne sile imajo za sabo že velike zmage v boju za osvoboditev narodov in za uresničenje enakopravnih odnosov v svetu. Ti uspehi so izhodišče in zagotovilo novega progressa. Hkrati pa tudi obveznost, da se boj nadaljuje. Ni torej dvoma, da je akcija v tej smeri potrebna in da je lahko tudi uspešna, če se ustrezno organizira.

V mislih imam predvsem veliko zmago kitajske ljudske revolucije, zmago narodnoosvobodilne vstaje alžirskega naroda, vrsto novih držav, ki so vstale na razvalinah kolonialnih imperijev; poraz najmočnejše vojaške velesile v Vietnamu in uspešen boj kamboškega naroda proti imperialističnim intervencionistom in njihovim satelitom Lon Nolovega kova. Hkrati velja omeniti tudi vedno intenzivnejšo aktivnost antikolonialnih borcev v Afriki in drugod proti kolonialistom in njihovim zaščitnikom; eksplozijo bojev za ekonomsko in politično emancipacijo na večini južnoameriške celine; zmago nad zaroto mednarodne reakcije v OZN, ko je leta 1971 Ljudski republiki Kitajski končno vrnjeno njeno mesto v svetovni organizaciji; obnove OZN, ko dve tretjini njenega članstva sestavljajo neuvrščene države; krepitev pozicij delavskega razreda in afirmacijo socializma kot svetovnega sistema.

Prišel je torej čas, ko je treba vzeti usodo v lastne roke. Kajti svobode nihče ne daruje. Sleherni narod se lahko tembolj zanese na svojo neodvisnost in varnost, čim bolj je povezan z drugimi svo-

bodoljubnimi dejavniki v svetu in čim aktivneje tudi sam sodeluje v mednarodnih dogajanjih. To je način, ki omogoča, da v sodobnih mednarodnih odnosih tudi mali narod postane in ostane *neodvisen subjekt-dejavnik* ne pa *objekt in drobiž za barantanje* v pogajanjih močnih.

III

V takih splošnih razmerah se je postavilo konkretno vprašanje, kako naj neuvrščene dežele, skupaj z vsemi drugimi naprednimi silami delujejo, da bi učinkovito izkoristile revolucionarno plimo in podporo, ki jo uživajo v demokratični svetovni javnosti, da bi učinkovito zaščitile svojo neodvisnost in zagotovile mirno graditev ustrezne družbene ureditve v svojih mejah ter da bi čimbolj učinkovito prispevale k prizadevanjem za nenehno širjenje podlage za odnose resnične enakopravnosti in prijateljskega sodelovanja med narodi, ki je edina alternativa politiki s pozicije sile.

To je bilo pravzaprav temeljno vprašanje na IV. konferenci šefov držav ali vlad v Alžiru. Lahko rečemo, da je konferenca nanj učinkovito odgovorila.

O tem najbolj zgovorno pričajo dokumenti, ki jih je konferenca sprejela.⁶

⁶ Med najvažnejšimi dokumenti konference so tile:

1. *Politična deklaracija*, ki vsebuje stališče neuvrščenih držav o temeljnih vprašanjih miru in vojne, ekonomske in politične neodvisnosti in varnosti narodov in držav ter prijateljskega enakopravnega mednarodnega sodelovanja. Daje pa tudi nekatere instrumente za uresničevanje opredeljenih smotrov in natančno določa temeljne smeri delovanja neuvrščenih držav v prihodnosti, predvsem na področju boja za neodvisnost, varnost, pomoč narodnoosvobodilnim gibanjem in deželam, ki so predmet agresivnega ekonomskega, političnega ali drugega pritiska od zunaj. Politična deklaracija ima 88 členov.

2. *Ekonomska deklaracija*, ki s stališča neuvrščenosti ocenjuje temelje sodobnih mednarodnih ekonomskih odnosov, opredeljuje zahteve za spremembo svetovnega ekonomskega sistema in izhodišča za uresničitev takega sveta, v katerem bi bil zagotovljen hitrejši razvoj dežel v razvoju in vstop teh dežel na mednarodni trg z ugodnejšimi pogoji; postavlja načela za odnose in sodelovanje med razvitiimi in nerazvitiimi ter določa temeljne smeri akcije neuvrščenih dežel za pospeševanje njihovega medsebojnega sodelovanja na področju proizvodnje, trgovine, znanosti in tehnologije ter kulture, denarništva itd.

3. *Akcijski program gospodarskega sodelovanja*, ki konkretizira smotre iz Ekonomske deklaracije in jih formulira v vrsto programov, določa tudi ustrezne politične-organizacijske in druge ukrepe.

4. *Deklaracija o boju za nacionalno osvoboditev*, ki poleg vsestranske politične podpore narodnoosvobodilnim gibanjem in boju za samoopredelitev narodov določa ustrezne finančne in druge ukrepe, ki naj pomagajo, da splošna enodušna politična podpora prinese tudi konkretne materialne rezultate.

5. Resolucije, v katerih se zavzemajo stališča in opredeljuje aktivnost neuvrščenih držav glede *mednarodnih problemov*. Med pomembnejšimi so vsekakor: resolucija o položaju na Srednjem vzhodu in o palestinskem problemu; resolucija o vprašanju pomorskega prava; resolucija o apartheidu in rasni diskriminaciji v Južni Afriki; resolucija o Angoli, Gvineji-Bissao, Kapverdskih otokih, Mozambiku, Sao Tome in principih iz resolucije o Vietnamu; o Kambodži; o problemu Koreje; o Španski Sahari; o Portoriku.

Dokumenti alžirske konference imajo neke odlike, ki ob prejšnjih srečanjih niso prišle tako jasno do izraza: izhodišča in stališča in njihova progresivna usmerjenost so temeljiteje izdelana. V njih je močno podčrtana tudi politična volja za skupno akcijo in vrsta organizacijskih in drugih ukrepov za uresničitev postavljenih smotrov.

Pri sprejemanju novih članic na tej konferenci so se ponovno potrdila tudi načela, na katerih temelji članstvo v skupnosti neuvrščenih.⁷ Sklep o sprejemu Malte je bil potrjen šele, ko je premier Mintoff dal ustrezno izjavo o prihodnosti britanske vojne baze na Malti.⁸

Spričo jasne politične opredeljenosti in izrecne programatičnosti dokumentov iz Alžira ni treba še posebej dokazovati, da je konferenca ponovno oporekla tistim, ki so prerokovali »pogrezanje neuvrščenosti v zmedo nedoslednosti in kompromisov«, ki naj bi baje bila neizogibna spricho pestrosti in številčnosti članstva. Narobe, alžirska konferenca je tudi s svojo reprezentativnostjo dokazala, da gibanje, ki je idejno jasno opredeljeno, lahko samo pridobi v svoji prepričljivosti in vplivnosti, če se zna tudi akcijsko povezati z vsemi, katerih interese v tej ali oni obliki ali razsežnosti izraža.⁹

Kar zadeva uresničevanje *ciljev neodvisnosti, miru in varnosti* je na konferenci potrjena trajna vrednost načel in izhodišč ter ciljev politike neuvrščenosti; ugotovljene so nove možnosti, da neuvrščene dežele enakopravno kot mednarodni dejavnik sodelujejo v mednarodnih dogajanjih, njihova odločnost, da tako odgovornost tudi v polni meri prevzamejo, kakor tudi pripravljenost za združevanje naporov in sredstev za zaščito svojih nacionalnih interesov in za reševanje mednarodnih problemov, za odpravo odnosov, ki ogrožajo politično in ekonomsko neodvisnost manjših in manj razvitih dežel.

Neuvrščene dežele so na konferenci ponovile slovesno izjavo, da bodo vse spore in nesoglasja med seboj reševale z miroljubnimi sredstvi. Saj to je eno temeljnih načel neuvrščenosti. Organizacija

⁷ Nove članice so: Argentina, Bahrein, Bangladeš, Katar, Malta, Oman, Peru, Začasna revolucionarna vlada Republike Južni Vietnam. Potrjeno je članstvo vlade fronte narodne enotnosti Kambodže pod vodstvom princa Sihanuka. Panama je sprejeta kot članica-opazovalka.

⁸ Ker je velik del nacionalnega gospodarstva Malte neposredno ali posredno še vedno odvisen od dela za trdnjavo za oborožene sile, in sile Velike Britanije ki so na otoku, je malteško gospodarstvo dobilo priimek »trdnjavsko gospodarstvo«. Vlada Doma Mintoffa se močno trudi, da bi ustvarila bolj zdrave in trdnjše temelje za narodno gospodarstvo Malte. Zato pospešeno vzpostavlja gospodarske stike tudi zunaj sredozemskega bazena.

⁹ Na konferenci neuvrščenih držav v Alžiru je sodelovalo: 75 držav, polnopravnih članic, 9 kot opazovalci, 3 kot povabljeni gosti, predstavniki 12 narodno-osvobodilnih gibanj; potem generalni sekretar OZN, kot tudi generalni sekretarji organizacije afriške enotnosti; Arabske lige, organizacije afro-azijske solidarnosti in predstavniki sindikatov dežel, ki so IV. konferenci poslali posebno deklaracijo. Šestdeset delegacij so vodili šefi držav ali vlad, drugim pa so po pravilu bili na čelu ministri za zunanje zadeve (Indonezija, Čile), le izjemoma ambasadorji (Afganistan).

afriške enotnosti ga je vgradila v svojo »listino«, marsikatera neuvrščena dežela pa tudi v svojo ustavo. Organizacija afriške enotnosti ima tudi poseben organ za posredovanje med deželami, ki so v sporu.

Konferenca se je zavzela za nedeljivost miru in varnosti v svetu in za pravico vsakega naroda za svobodo, samoopredelitev in samostojni razvoj. Slovesno je izjavila, da se bodo neuvrščene dežele z vsemi silami tudi borile za uresničenje teh smotrov na vseh področjih: tako na političnem, ekonomskem in socialnem, kakor tudi na drugih; v bilateralnih odnosih in v mednarodnih organizacijah.

Konferenca je pozdravila to, da so se velesile preusmerile na sporazumevanje — saj so bile prav neuvrščene dežele tiste, ki so po svoji prvi konferenci v Beogradu poslale velesilam posebne odposlance z zahtevo, naj prenehajo s hladno vojno in naj z miroljubnimi sredstvi rešujejo svoje konflikte.

Hkrati pa konferenca zahteva, naj načela enakopravnosti, neodvisnosti, suverenosti, nevmešavanja veljajo za odnose med vsemi narodi sveta, ne pa samo med tistimi, kateri zavoljo podobne moči ne morejo drug drugega podrejati. Princip nedeljivosti miru ne dovoljuje prakse, da se na eni strani zavzemajo za popuščanje napetosti, na drugi pa netijo lokalne vojne, izvajajo ali podpirajo agresijo, kajti mir je nedeljiv, univerzalen. Istega pomena je tudi načelo neuvrščeneosti, da mir ni ovekovečenje sedanjih odnosov v svetu. Kajti priznanje obstoječega stanja, *status quo*, v razmerah miroljubne koeksistence dežel z različnimi družbenimi sistemi je samo podlaga za nadaljnje progresivne procese v svetu, za prijateljsko sodelovanje med narodi in za nadaljnjo demokratizacijo mednarodnih odnosov nasploh.

Konferenca je poleg problemov varnosti, splošne in popolne razorožitve in aktivne podpore žrtvam agresije in imperialističnega pritiska posebno pozornost posvetila problemom kolonializma in neokolonializma. Ugotovila je, da imajo narodnoosvobodilna gibanja proti sebi pogosto tudi združene sile kolonializma, neokolonializma, rasizma in imperializma in da so nosilcem kolonialne oblasti na voljo tudi usluge vojno-političnih grupacij (NATO). Zato je sklenila, da je treba narodom, ki se bojujejo za osvoboditev, nujno povečati tudi materialno pomoč. V ta namen so ustanovili *fond za pomoč narodnoosvobodilnim gibanjem*. Neke delegacije so že kar v Alžiru najavile prve vsote za ta fond. Konferenca je tudi pozvala konferenco o evropski varnosti in sodelovanju, naj ostro ukrepa proti Portugalski, ki trdovratno nadaljuje svojo brutalno politiko v Afriki.

Ko je priznala polno članstvo v svojih vrstah vladi narodne enotne fronte Kambodže pod vodstvom princa Sihanuka je konferenca končala kolebanje dela neuvrščenih, odkar se je oblasti v Phnom Penhu polastila klika Lon Nola. Konferenca je prav tako sklenila, da bo v Združenih narodih začela z akcijo za izgon predstavnikov Lon Nola iz svetovne organizacije, akcijo v korist pred-

stavnikov naroda, ki skupaj s tem narodom z orožjem v roki branijo domovino pred tujo intervencijo.

Ko je konferenca potrdila odlok konference ministrov za zunanje zadeve neuvrščenih dežel v Georgetownu, da med neuvrščene države sodi tudi začasna revolucionarna vlada Južnega Vietnama, je le dokončala akcijo, ki se je začela že pred tremi leti v Lusaki. S tem ko je sprejela v svoje vrste Bangladeš, najmlajšo neuvrščeno državo¹⁰, je konferenca, kljub nekaterim pridržkom, podprla neodvisen narod Bangladeša, ki je prvi dan po zmagovitem boju za uresničitev svoje samoopredelitve izjavil, da bo politika neuvrščenosti edin temelj njegove zunanje politike.

Ti sklepi kažejo, da so neuvrščeni razumeli imperativ trenutka. Kajti narodnoosvobodilno gibanje postaja zadnje čase vse bolj dinamično, množično in vitalno. Razen tega pa tudi zunaj organizacije Združenih narodov raste prepričanje, da je treba kolonializem kot sramoto dvajsetega stoletja čimprej zbrisati z zemlje in da imajo torej kolonialni narodi pravico, da v boju za svobodo uporabijo vsa sredstva — tudi oboroženi upor. Glede na vse to so upravičene ocene, da so dozorele razmere za naskok na ostanke kolonialnih pozicij na zemeljski obli.

Konferenca je v polni meri podprla arabske narode v boju za izgon okupatorja, za popolno uresničenje resolucije varnostnega sveta 242, za vrnitev legitimnih pravic palestinskemu narodu. Dokumenti o krizi na Srednjem vzhodu so še posebej odsevali ogorčenost nad agresorji. Tako je konferenca odločno obsodila kontinuirano agresijo Izraela in zahtevala od vseh pristojnih mednarodnih dejavnikov akcijo — posebno pa od Združenih držav Amerike — da se nasiljež ne bi nadalje šopiril na tuji zemlji.

Izrazila je polno solidarnost s predsednikom Allendejem, ki je vodil v Čilu boj na življenje in smrt proti zaroti združenih sil domače in mednarodne reakcije.¹¹

Spričo agresivnosti imperializma je konferenca sklenila, da se bodo neuvrščene dežele posvetovale in začenjale skupne akcije

¹⁰ Država Bangladeš (»dežela Bengalcev«) je nastala iz enega dela Pakistana. Kot tvorba nekdanje kolonialne velesile, sestavljena iz Biharcev in Bengalcev, ki — razen deloma muslimanske vere — niso imeli ničesar skupnega, se Pakistan nikoli ni mogel dovolj stabilizirati. Kolonialni odnos Biharcev iz Zahodnega Pakistana do Bengalcev, ki so živeli v Vzhodnem Pakistanu, je nasprotja med dvema deloma države, ki sta bila drug od drugega nekaj sto kilometrov oddaljena, le še bolj poglobljala. Zaradi pogroma, ki ga je uprizorila soldateska iz Islamabada v Daki in v drugih krajih Vzhodne province, ko je plebiscitarno zmagala M. Rahmanova Avami Liga, je 9 milijonov Bengalcev zbežalo v Indijo. V času četrte indijsko-pakistanske vojne decembra 1971. leta pa se je narod Vzhodnega Bengala dokončno osvobodil in konstituiral v neodvisno državo Bangladeš.

¹¹ Desetega septembra 1973, ko so se šefi držav in vlad na Alžirski konferenci po opravljenem delu vračali domov, je svet presunila vest, da je vojna hunta izvoljenemu predsedniku republike dala ultimatum, naj preda oblast, nekaj časa nato pa druga, še hujša o tragični smrti predsednika Allendeja.

v podporo tistih med njimi, ki bi bile predmet neposrednega agresivnega pritiska ali agresije.

Na *področju ekonomskega in socialnega razvoja* je konferenca sprejela sorazmerno največ ukrepov. Odločno je podprla usmeritev, ki naj mobilizira vse materialne in človeške zaloge za hitrejši lastni ekonomski in socialni razvoj. Enako odločno je vztrajala, naj se stopi odločno na prste vsem tistim, ki se od zunaj vmešavajo v notranje zadeve drugih držav, in naj se zagotovi polna suverenost vsake države nad njenim naravnim bogastvom. Razen tega je sklenila, naj se formira informativni center, ki bo spremljal aktivnosti transnacionalnih korporacij, ki so eno najbolj nevarnih orožij v rokah imperialističnega kapitala proti ekonomski emancipaciji narodov.

Še važnejša od tega pa je vrsta ukrepov, ki odsevajo odločnost neuvrščenih držav, da združujejo sile za svoj hitrejši razvoj in za krepitev svojega položaja v mednarodni delitvi dela. S takih pozicij je konferenca ponudila sodelovanje razvitim deželam v prepričaju, da so problemi razvoja skupni problem in interes vseh. Toda zahtevala je, naj se spremeni sistem mednarodnih ekonomskih odnosov na načelih preferencialnega statusa manj razvitih dežel, neregularnosti koncesij in nediskriminacije.

Konferenca je sprejela še vrsto sklepov za pospeševanje vsestranskega ekonomskega sodelovanja med neuvrščenimi deželami, vključujoč tudi industrijsko, znanstveno-tehnično, kulturno in informativno sodelovanje. Določila je prakso medsebojnih koncesij in prednosti na področju medsebojnega ekonomskega sodelovanja. Na tej podlagi temelji tudi sklep, naj neuvrščene dežele pri uvozu blaga ne dajo nobeni tretji deželi ali mednarodni skupnosti ugodnosti, ki jih ne bi bile deležne tudi neuvrščene dežele.¹² V isti smeri deluje priporočilo, naj neuvrščene dežele *podvojijo* stopnjo rasti medsebojnega uvoza, naj formirajo združenja proizvajalcev sorodnih dobrin, naj dajejo prednost pri sprejemanju tehnične pomoči institucijam iz drugih neuvrščenih dežel, naj vse te aktivnosti podpirajo z ustreznimi ukrepi na področju plačilnega sistema.

Posebno se je konferenca zavzemala za sodelovanje tudi na področju bančništva in denarništva.

To je pomembno iz dveh razlogov. Prvič kaže, da se neuvrščene dežele pripravljajo na odločilni korak, ki naj jih iztrga tudi iz oblasti mednarodnih finančnih centrov. Drugič pa tako stališče izraža spoznanje neuvrščenih držav, da je nemogoče zagotoviti resnejšo poglubitve medsebojnega ekonomskega sodelovanja, posebej še ne industrijske kooperacije, brez trajnih in organiziranih lastnih denarnih in finančnih virov.

V tem smislu je konferenca sklenila, naj posebna komisija strokovnjakov čimprej prouči vse potrebno v zvezi z ustanovitvijo fonda

¹² Sklep o nediskriminaciji neuvrščenih dežel pri uvozu je pomemben predvsem glede na politiko »recipročnih preferencialov«, ki jo ima z deželami v razvoju evropska ekonomska skupnost.

solidarnosti za ekonomski in socialni razvoj neuvrščeni dežel in ukrepe za zagotovitev stalnih virov fonda. Ponovno je potrdila odločnost neuvrščeni dežel, da delujejo za uresničevanje posebnih ukrepov v korist najmanj razvitih med deželami v razvoju.

Konferenca je tudi zahtevala, naj generalni sekretar OZN skliče posebno zasedanje generalne skupščine na čim višji ravni, na katerem naj se razpravlja o problemih razvoja in o mednarodnih ekonomskih odnosih sploh, dovolj zgodaj pred mednarodno konferenco za oceno rezultatov prve polovice druge dekade razvoja. Enako je zahtevala, naj svetovna organizacija za prehrano in kmetijstvo (FAO) skupaj s konferenco ZN za trgovino in razvoj (UNCTAD) skliče čimprej posebno konferenco o proizvodnji hrane in o prehrani. Hkrati pa je dala iniciativo za konferenco dežel v razvoju o surovinah, da bi izdelali strategijo za restrukturiranje svetovne trgovine in okrepili položaj teh dežel v večstranskih pogajanjih o trgovini.

Konferenca je potrdila sklep iz Georgtowna o formiranju štirih koordinatorjev za pospeševanje sodelovanja neuvrščeni držav na področju trgovine, industrije in prometa; monetarnega in finančnega sistema; mednarodnega sodelovanja za razvoj; znanosti in tehnologije.

Rešeno je tudi vprašanje kontinuitete dejavnosti neuvrščeni držav. Formiran je stalni biro za koordinacijo dejavnosti neuvrščeni držav, ki ga sestavljajo predsednik (Bumediën) in štirinajst podpredsednikov IV. konference. V njem pa sodelujeta tudi predsednika politične in ekonomske komisije konference. Biro se bo sestel po potrebi — na raznih ravneh — in na različnih mestih, na iniciativo predsednika ali drugih članov biroja.

Jugoslavija je član koordinacijskega odbora in ima skupaj z Alžirom vlogo koordinatorja na področju znanosti in tehnologije.

Konferenca je posebej obravnavala tudi vlogo Združenih narodov in sodelovanje neuvrščeni držav s svetovno organizacijo. Postavila se je na stališče, naj bodo Združeni narodi, specializirane agencije ter regionalne in druge organizacije sistema Združenih narodov čimbolj učinkovite, akcija neuvrščeni držav prek njih in v njih pa čimbolj organizirana, kvalitetna in na ustrezni ravni.

Organizacija Združenih narodov in druge organizacije iz sistema svetovne organizacije kot instrument demokratizacije mednarodnih odnosov in univerzalnega enakopravnega mednarodnega sodelovanja so lahko ustvarjalni okvir za vrsto dejavnosti neuvrščeni držav. Seveda je treba znati ta instrument modro izkoristiti. Neuvrščene države sestavljajo dve tretjini članstva OZN. To se pravi, da za njih, če so enotne, ni problem doseči večino v svetovni organizaciji. Toda samo večina ne rešuje problemov. Posebno še, ko gre za materialne odnose in za probleme, katerih rešitev zahteva sodelovanje vseh. To pa ne pomeni, da bi se morale neuvrščene dežele v okviru OZN odpovedati političnemu pritisku. One bodo vsekakor izkoriščale tudi svojo večino in organizirale še naprej tudi politični pritisk, če njihove upravičene

zahteve naletijo na gluha ušesa. To pa bo lahko učinkovito le, če se izbere teren, ki je za boj najbolj ustrezen in kjer je položaj neuvrščenih dežel v razvoju sorazmerno najtrdnější.

IV

Četrta konferenci neuvrščenih dežel na vrhu so že dali tudi vzdevek *zgodovinska*. Seveda, ali bo zares zgodovinska, to ni odvisno le od njenih sklepov, ampak tudi in predvsem od tega, ali bodo ti sklepi postali stvarnost. Objektivne razmere za to so in politična volja ter program tudi.

Upravičeno trdimo, da so se neuvrščene dežele na alžirski konferenci bolj kot kdajkoli doslej pokazale, da so dejavnik, ki lahko s svojo akcijo pomembno vpliva na spremembe v mednarodnih odnosih. Nedvomno je, da bo vsak korak naprej v tej smeri prispeval k potrditvi in samopotrditvi politike neuvrščenosti in k občutku vse večjega števila dežel, da je politika neuvrščenosti njihova objektivna potreba. In tudi najmočnejše sile na svetu se danes drugače vedejo do politike neuvrščenosti. Priznavajo, da so neuvrščene države dejavnik mednarodnega pomena, s katerim mora računati vsaka resna mednarodna akcija.

Toda odgovorov na vprašanje, ali bodo neuvrščene države zares tudi dejansko vplivale na tok dogodkov, pa ni treba iskati samo v sposobnosti in pripravljenosti na akcijo, ampak tudi v objektivnih razmerah, v katerih akcija poteka. Prav tako ne bi bilo prav, če bi trenutni neuspeh v posameznem spopadu ocenjevali že kot zgubljeni boj. Najvažnejše je, da se skupni boj neuvrščenih držav vedno bolj potrjuje kot *svetovna politika* in ima vse manj značilnosti akcije za reševanje zgolj regionalnih ali drugih parcialnih problemov. O taki orientaciji neuvrščenih dežel govori tudi dejstvo, da načel neuvrščenosti na konferenci evropske varnosti in sodelovanja nikakor ne brani samo Jugoslavija, ampak odprto ali posredno tudi druge države — in to ne samo tiste, ki ne pripadajo vojno-političnim blokom. Imperializem se krčevito bori za svoj položaj, in tudi vrste naprednih sil niso neranljive. Saj so že prvi dnevi po alžirski konferenci postavili neuvrščene države pred resne izzive.

Vsega tega se je treba zavedati, ko ocenjujemo konkretne dogodke, položaj in akcije neuvrščenih. Glede tega sta poučni trenutno predvsem dve: Čile in Srednji vzhod. Zarota domače in mednarodne reakcije v Čilu je krvavo obračunala z demokratično izvoljenim šefom države in vzpostavila fašistično diktaturo, čeprav je bila ta dežela znana po svoji stoletni demokratični tradiciji. Pokazalo se je, da je reakcija pripravljena poteptati vsako tradicijo, če pridejo v nevarnost njene razredne pozicije in svetovna dominacija. Napredne sile morajo iz vsega tega ustrezno sklepati.

Domača in mednarodna reakcija sta v Čilu krvavo obračunali s šefom države samo zato, ker je hotel postaviti nacionalno gospodarstvo na lastne noge. To pa bi pomenilo konec monopola tujega kapi-

tala in moči tujih dejavnikov v deželi. Ko ga niso uspeli zlomiti z dveletno nenehno sabotazo in z drugimi sredstvi, so obrnili proti njemu oborožene sile oziroma komandante, ki so bili posebno v mornarici od vsega začetka opora reakciji.

Za Allendejem so prišle na vrsto vse demokratične institucije: parlament je razpuščen, politične stranke in sindikati prepovedani; vse, kar je bilo demokratičnega in naprednega, je prišlo pod udar vojne hunte. Iz vseh teh razlogov je Jugoslavija prekinila diplomatske odnose z vojno hunto, kakor je to storilo tudi nekaj drugih držav. Neuvrščene dežele so bolj ali manj enako kot vsa svetovna javnost obsodile zarotnike v Čilu, odločnejše akcije pa so bile to pot omejene le na nekaj neuvrščenih dežel.¹³

Tudi to pot se je pokazalo, da možnosti neuvrščenih dežel za samostojno akcijo niso enake. Pa tudi v oceni bistva notranje in zunanje agresije so se pokazale razlike med njimi. Veliko večje kot pa pri oceni zunanje agresije. Toda že dosedanji dogodki so pokazali, da v Čilu nikakor *ne gre samo niti predvsem za notranjo zadevo*. Zato bi bilo potrebno odločnejše odbiti ocene, češ da je podpora levici v Čilu nedopustno umešavanje v notranje zadeve.

Fašistični udar v Čilu ni nameraval le končati z naprednim režimom v tej deželi. Treba je bilo opozoriti vse na tej celini, ki so proti imperialistični prevladi, naj bodo previdnejši!

Prve posledice so se pokazale že na ministrski konferenci GATT — v Tokiu.¹⁴ Andska skupina je ostala brez predstavnika Čila, ki je imel nalogo, da formulira pridržke te skupine k načrtu deklaracije, ki jo je izdelal pripravljalni odbor GATT v Ženevi. Vojaška hunta je pohitela, da bi prišla na dan z ugovori k upravičenim zahtevam andske skupine v GATT in podobno tudi v UNCTAD.

Toda na celini se proces emancipacije nadaljuje, in položaj tujega kapitala in imperialistične dominacije še naprej slabi. Tu, na svoji celini, tudi vojna hunta v Čilu ne sme plavati proti revolucionarnemu toku.¹⁵

Druga velika preskušnja za neuvrščene dežele je bila četrta arabsko-izraelska vojna. V tem primeru pa so neuvrščene dežele delovale enotno in dosledno, ustrezno s sklepi alžirske konference, tudi

¹³ Ko je Jugoslavija objavila, da prekinja odnose z vojno hunto, so nekateri dejali, da je to prenagljeno. Ne bo odveč, če v tej zvezi opozorimo, da smo podobne pripombe poslušali tudi 1967. leta, ko je Jugoslavija prekinila odnose z Izraelom po njegovi junijski agresiji na neke arabske sosedje. Kaj neki ti ljudje pravijo danes, ko je tako rekoč cela Afrika prekinila odnose z Izraelom — seveda sta izjema rasistična režima v Rodeziji in Južno-afriški republiki — in ko se ne začinja distancirati od agresivne politike Izraela samo Zahodna Evropa, ampak tudi Japonska!

¹⁴ Tokio, 12.—14. sept. 1973.

¹⁵ Na ministrski konferenci latinsko-ameriških držav v Bogoti sredi novembra 1973 so med drugim *enoglasno* sprejeli zahtevo, naj se odnosi med latinsko-ameriški državami in ZDA postavijo na resnično enakopravne odnose in naj upravo nad Panamskim kanalom prevzame Panama.

ko so se arabski narodi lotili orožja. Bilo je namreč jasno, da Arabci drugega izhoda niso imeli, saj je Izrael s podporo svojih mednarodnih zaščitnikov nadaljeval z agresijo, stanje »niti mir niti vojna« pa je postalo nevzdržno. Pretilo je, da bo Izrael sčasoma zares anektiral ozemlja, ki jih je junija 1967 nasilno zasedel.

Neuvrščene dežele so izpolnjujoč svoje obveznosti na podlagi sklepov iz Alžira, delovale solidarno in učinkovito. Ko se je svet ponovno znašel na robu katastrofe zavoljo objave popolne pripravljenosti vojnih sil ZDA, vključno jedrskih, so neuvrščene dežele s svojo akcijo v varnostnem svetu angažirale Združene narode za prekinitev ognja in za začasno navzočnost varnostnih sil OZN na Srednjem vzhodu; tako so bistveno prispevale k mirni rešitvi krize. Ta akcija neuvrščenih je pokazala predvsem dvoje: prvič, da svet odbija politiko nepreklicnih dejstev velesil, da pa se skupni akciji s stališča neuvrščenosti niti agresorji ne smejo odprto upreti, in drugič, da so neuvrščene dežele lahko učinkovite, če so le organizirane, tudi če so interesi velesil zelo konfliktni. Pomembno je, da ugotovimo, da so prav v tem primeru velesile morale sprejeti predloge neuvrščenih, da bi dogodki na bojiščih ponovno prišli pod nadzor; to pa je prvi pogoj, da se lahko nadaljuje proces popuščanja tudi med velesilami. Praksa je torej potrdila, da je prav v najbolj delikatnem položaju akcija neuvrščenih lahko rešilnega pomena, in da dogovor velesil ne more nadomestiti akcije Združenih narodov in vseh miroljubnih sil.

Seveda položaj na Srednjem vzhodu še zdaleč ni rešen. Arogantnost Izraela, s katero odbija tudi obveznosti, ki jih je sprejel v okviru sporazuma 6. točk,¹⁶ govori, da akcija za uresničitev nadaljnjih korakov za rešitev krize s pogajanjem zahteva še nadalje odločno akcijo vseh neuvrščenih in drugih progresivnih sil v okviru Združenih narodov, kakor tudi zunaj njih.

Neki abstraktni pravičniki pri nas so se ob ponovnem izbruhu vojne na Bližnjem vzhodu ponovno »globoko vznemirili«, kajpak tudi pod vtisom vznemirjenja, ki je zajelo neke mednarodne dejavnike. Vzklikali so: kakšna neuvrščenost pa je to uvrščanje ob Arabce! Saj to vendarle ni nevtralnost!

Seveda ni nevtralnost! Neuvrščenost nikoli ni bila nevtralna: neuvrščenost je angažiran odnos do sodobnega sveta. Neuvrščenost je boj proti nasilju in agresiji kjerkoli se pokaže, je angažiranost v akciji za pravico vsakega naroda, da bo na svoji zemlji svoj gospodar. Uvrščeno z žrtvijo agresije je le podpora okupiranemu narodu, da osvobodi svojo deželo okupatorja — z vsemi sredstvi, vključno z oboroženim bojem.

¹⁶ Mirna rešitev krize na Srednjem vzhodu je možna le tedaj, če se popolnoma uresniči resolucija 242, ki jo je sprejel varnostni svet OZN pred šestimi leti. Ključ za tako rešitev pa je v enotnosti arabskih držav, v polnem sodelovanju OZN (na temelju omenjene resolucije in odlokov, ki jih je sprejel VS oktobra 1973 na predlog neuvrščenih držav), kakor tudi v odločnosti vseh mednarodnih dejavnikov, da ne dovolijo osvajanja tujih ozemelj. Rešitev ni v podaljševanju premirja, ampak v dokončni likvidaciji vzrokov krize.

Za Jugoslavijo je bila ta preskušnja še posebej poučna. Potrdila je namreč naša stališča, da ni resnične evropske varnosti brez miru na Srednjem vzhodu in brez varnosti Sredozemlja. Vojna je kmalu vsem odprla oči. Morali so priznati, da dogodki na Srednjem vzhodu vsakomur trkajo na vrata. In ne le v zvezi z arabsko nafto. Zato ni čudno, da so po šestih letih agresije tudi vlade držav članic EGS zavzele objektivno stališče, ki se ne obotavlja tudi odprto nasprotovati stališčem z onstran Atlantika.

Najnovejši dogodki na Srednjem vzhodu so prispevali, da je naša pozornost trenutno ponovno osredotočena na vprašanja miru in varnosti. Kajti če nam spodkopljejo mir, nam omenogočijo ali pa vsaj bistveno otežijo uresničevanje vseh drugih načrtov, pa naj so še tako nujni. Kljub temu pa interesi in potreba po nenehnem razvoju zahtevajo, da tudi v tem trenutku ne zapostavimo aktivnosti na področju ekonomskih odnosov. Ne mislim samo na reševanje konkretnih nalog, ki so si jih neuvrščeni naložili v Alžiru in ki jih zahteva naš razvoj, ampak tudi na reševanje takih globalnih problemov, kot je reforma celotnega mednarodnega ekonomskega sistema. Kajti šele z vzpostavitvijo resnično enakopravnih ekonomskih odnosov v svetu, z vgraditvijo preferencialnega položaja dežel v razvoju v svetovni gospodarski sistem bodo zagotovljeni tudi materialni temelji politične enakopravnosti med narodi in stabilnost miru kot podlaga za vsestranski napredek.

Prav gotovo od takega razvoja največ pričakujejo narodi in države, ki svojo prihodnost gradijo na odnosih širokega prijateljskega mednarodnega sodelovanja ne glede na razlike v družbenih sistemih.

In taka država je neuvrščena Jugoslavija, ki ji tudi njena lega na jugu Evrope ob Sredozemskem morju nudi izredno ugodne pogoje za mednarodno povezovanje s stališča neodvisnosti, samostojnega socialističnega razvoja in socialističnega internacionalizma.

Kulturne skupnosti, kultura, kulturna politika

I

Pojem kulture v najširšem pomenu besede zaobsega celotno materialno in duhovno ustvarjalnost določene zgodovinske epohe vključno z njenimi materialnimi in duhovnimi rezultati. V tem smislu govorimo o materialni in duhovni kulturi določenega zgodovinskega obdobja, določene družbenoekonomske formacije, pa tudi določenega naroda, določenega razreda ali družbenega sloja. Kulturne skupnosti kot del interesnih skupnosti seveda ne zaobsegajo kulture v tem najširšem pomenu besede, temveč se omejujejo na kulturo v ožjem pomenu besede: na področje kulturnoumetniške ustvarjalnosti in njeno razširjenost med ljudmi. To je treba posebej poudariti zato, ker je pojem kulture v najširšem pomenu besede izredno težko opredeljiv (ne obstoji nobena enotna, splošno priznana definicija kulture), pa tudi zato, ker bi se sicer utegnil vzbujati vtis, kakor da je kulturnoumetniška ustvarjalnost že vsa kultura, oziroma, da se pojem kulture nanaša izključno samo na kulturnoumetniško ustvarjalnost. To pa nikakor ni samo terminološko vprašanje, temveč ima posebej danes, ko se naša družba v celoti samoupravno konstituira, zelo daljnosežne posledice. Gre namreč za vprašanje, kakšno vlogo in kakšen delež ima kulturnoumetniška ustvarjalnost (kultura v ožjem pomenu besede) pri formiranju kulture naše samoupravne socialistične družbe v celoti. Gre za vprašanje, ali in koliko samoupravno konstituiranje kulturnoumetniške ustvarjalnosti vpliva na samoupravno konstituiranje drugih področij družbenega življenja (drugih interesnih skupnosti do vključno celotne kulturne fiziognomije naše družbe) in obratno: ali, koliko in kako vpliva samoupravno konstituiranje drugih področij našega družbenega življenja in družbe v celoti na položaj in razvoj kulturnoumetniške ustvarjalnosti, se pravi kulture v ožjem pomenu besede. [Skratka, gre za vprašanje medsebojne odvisnosti in pogojenosti kulture v ožjem pomenu besede (kulturnoumetniške ustvarjalnosti v samoupravni družbi) in kulture samoupravne družbe v celoti.] Če tega vprašanja ne postavimo, obstoji nevarnost, da se

bo kulturnoumetniška ustvarjalnost tudi kot vsebina samoupravnih kulturnih skupnosti obravnavala še vnaprej sektorsko, izolirano, ločeno od celotnega življenja in celotne kulture naše družbe, kar bi imelo nedvomno škodljive posledice za oboje: za kulturno rast naše samoupravne skupnosti v celoti kot za rast in razvoj kulturnoumetniške ustvarjalnosti same.

II

Osnovni motiv za ustanovitev kulturnih skupnosti je bila potreba, da se tudi kultura v ožjem pomenu besede kot del takoimenovane »negospodarske sfere« konstituira kot ena izmed samoupravnih interesnih skupnosti. Prozaična uvrstitev kulturnoumetniške dejavnosti med samoupravne interesne skupnosti jemlje umetnosti nekaj njenega nekdanjega sakralno mitičnega sijaja, zato pa ji zagotavlja enakopravnost v odnosu do drugih interesnih skupnosti in skupaj z njimi v odnosu do takoimenovane gospodarske sfere družbe. Novi položaj kulture in kulturne ustvarjalnosti sploh v naši samoupravni socialistični družbi je v tem, da se z uvedbo načela svobodne menjave dela bistveno spreminja dosedanje razmerje med družbenoekonomsko bazo in takozvano negospodarsko sfero, ki jih pripada tudi kulturnoumetniška dejavnost. Z uresničevanjem načela svobodne menjave dela, ki sloni na samoupravnem družbenem sporazumu med kulturnimi ustvarjalci in uporabniki kulturnih dobrin, se kultura osvobaja svoje dosedanje odvisnosti tako od državnega proračuna, od države, kakor tudi od tržišča. Poudarjam: od države *in* tržišča, ker se je v dosedanjem obdobju ta proces dostikrat razumel le kot osvobajanje od državnega proračuna, od države, ne pa hkrati tudi od tržišča, kar je imelo izredno škodljive posledice za razvoj kulture in kulturne ustvarjalnosti sploh v zadnjem obdobju. Eden izmed vzrokov komercializacije kulture, prodora plaže, kiča in drugih oblik takoimenovane subkulture z vsemi njihovimi moralnopolitičnimi posledicami, je prav v tem, da je nekdanjo vlogo države v financiranju in usmerjanju kulture začelo pravzemati socialno, idejno in politično nekontrolirano tržišče, ki je vsiljevalo kulturi in kulturnemu ustvarjanju svoje zakone. Uvedba principa svobodne menjave dela kot temeljnega produkcijskega odnosa na področju kulturnih dejavnosti in kulturnega ustvarjanja sploh, postavlja kulturo v zgodovinsko nov položaj in pomeni izvirno jugoslovansko samoupravno rešitev vprašanja statusa kulture v družbi. Seveda pa so ustavna izhodišča zgolj najsplošnejša načelna rešitev tega vprašanja, ki zahteva zdaj svojo operacionalno konkretizacijo, tu pa stojijo pred nami mnoga še nerešena, zelo zapletena in delikatna vprašanja, ki bodo zahtevala številne podrobne analize, predvsem pa resnično ustvarjalnega duha in tudi poguma, če hočemo da bodo nova ustavna izhodišča resnično zaživel.

III

Z vgrajevanjem kulturnoumetniške ustvarjalnosti v sistem samoupravnega socializma (samoupravno konstituiranje kulture v ožjem pomenu besede) se vprašanje odnosa med kulturnoumetniško ustvarjalnostjo, kulturo v ožjem pomenu besede in kulturo samoupravne socialistične družbe v celoti zastavlja na nov način. Na današnji stopnji našega samoupravnega družbenega razvoja kulturnoumetniška ustvarjalnost ne more imeti več tiste izjemne vloge, kakršno je imela v obdobju nacionalnega prebujanja, ko je bila kulturnoumetniška ustvarjalnost, zlasti pri Slovencih, domala edina nositeljica nacionalne zavesti, ko je bil vsak pomembnejši kulturni dogodek (npr. izid nove pesniške zbirke, nova dramska predstava, uspel koncert itd.) ne samo izraz kulturne ustvarjalnosti, temveč hkrati družbenopolitični dogodek, manifestacija nacionalnega obstoja samega. Če kulturnoumetniška ustvarjalnost danes ne more imeti več takšne vloge (razen na nacionalno še vedno ogroženih področjih, kot npr. na Koroškem, pa tudi drugod v zamejstvu), to še ne pomeni, da je kulturnoumetniška dejavnost postala družbeno irelevantna, da se lahko družba dezinteresira zanjo ali obratno: da se kulturnoumetniška dejavnost lahko zapre v svoje lastne estetske okvire ter razume sama sebe zgolj še kot larpurlartistično, idejno, socialno in politično neobvezujočo igro, namenjeno ozkemu krogu estetskih uživačev. Nobeno izmed navedenih pojmovanj vloge kulture v družbi ne ustreza potrebam in možnostim samoupravnega socializma. Prvo je zgodovinsko preseženo in kot tako anahronistično, drugo meščansko snobistično in kot tako v nasprotju z razrednim značajem in usmeritvijo naše družbe. Kulturnoumetniška dejavnost v naši družbi ne more biti več edinstveno, nad vsemi drugimi stoječe področje nacionalne ustvarjalnosti, temveč eno med njimi in temu položaju tudi ustreza status kulturnih skupnosti kot enega izmed področij interesnih skupnosti. Hkrati pa kulturnoumetniška dejavnost po svojem družbenem in človeškem pomenu kot specifična razsežnost človeške narave, kot eno bistvenih sredstev in izrazov humanizacije človeka presega okvire katerekoli posamezne interesne skupnosti ter se vgrajuje v splošno kulturo družbe (v našem primeru samoupravno socialistično) ne samo kot njena nepogrešljiva sestavina, temveč tudi in predvsem kot njena splošna in posebna fiziognomija. Prav umetnost, kulturno umetniško življenje v tolikšni meri sooblikuje obraz kulture vsakokratne epohe, družbene formacije, družbenega sistema, vse do posameznih razredov in družbenih slojev, da včasih pojem kulturnoumetniške ustvarjalnosti emfatično raztegnemo kar na pojem kulture sploh. Seveda pa je to upravičeno le, če se hkrati zavedamo njunega medsebojnega odnosa, njune medsebojne pogojne odvisnosti.

IV

Kulturnim skupnostim bi pripisovali prevelik pomen, oziroma bi od njih pričakovali preveč, če bi jim naprtili kar vso odgovornost

za stanje in razvoj kulture v naši družbi (zlasti v najširšem pomenu besede). Na to družba rada pozablja in kar hitro je zadovoljna, če lahko prevali skrb na koga drugega. Velika, pa tudi zelo nevarna iluzija bi bilo misliti, da se je družba z ustanovitvijo kulturnih skupnosti »osvobodila« skrbi za kulturo. Takšno ravnanje bi pomenilo še naprej prepuščati kulturo zakonom tržne džungle, kar nam je že doslej napravilo dovolj škode in kar hočemo s samoupravnim konstituiranjem kulture ravno onemogočiti. Kakor samoupravljanje, tako tudi načelo svobodne menjave dela ni nikakršna čarobna paličica, ki bi družbo in nas vse osvobodila obstoječih težav, temveč zgolj sredstvo ali bolj osnovna zamisel, ki jo je treba šele vsestransko izdelati in predvsem praktično uresničiti. Svobodna menjava dela bo ostala gola fraza, če ne bomo znali vzbuditi, načrtno gojiti in razvijati potrebe po kulturnih dobrinah, potrebe po kulturnem ustvarjanju in po ustvarjanju, potrebe po svobodni menjavi tovrstnega dela. Kulturne skupnosti, še manj pa kulturni ustvarjalci tega ne morejo zagotoviti sami. Prav tako pa tudi ne sami uporabniki kulturnih dobrin. Posrednik, ki zagotavlja materialna sredstva, potrebna za kulturno produkcijo in ki le-to tako ali drugače tudi usmerja, je bila v dosedanjih sistemih bodisi država, bodisi tržišče, največkrat pa oboje. Bistvo novega samoupravnega položaja kulturnoumetniških (in drugih interesnih) dejavnosti je v tem, da odpravlja dosedanjega klasičnega posrednika (državo in tržišče) ter vpostavlja neposredno zvezo med partnerji s svobodno menjavo dela na podlagi samoupravnega sporazuma. Ta prehod, ki pomeni uvajanje novega produkcijskega odnosa na tem področju, ne poteka v čisti obliki: imamo še močne ostanke proračunskega sistema na eni strani in slabo kontrolirano tržišče na drugi. Oboje ima za kulturno produkcijo, posebej še njeno kvaliteto in idejno usmerjenost, škodljive posledice, ki so opazne že na površju in ki so predmet upravičene, toda dostikrat neučinkovite kritike. Pri tem se pozablja, da doslej nismo imeli učinkovite sistemске rešitve, ki bi v celoti nadomestila tako državo kot tržišče. Zdaj takšno rešitev imamo (teoretično, načelno, ustavno), nimamo pa še zadovoljivega odgovora na vprašanje, kako konkretno uresničiti ta načela v praksi, kako jih prilagoditi konkretnim okoliščinam in kako zagotoviti, da se bo z uvajanjem novih odnosov spreminjala, oziroma porajala tudi nova vsebina. To velja tako za temeljne organizacije združenega dela v kulturnih ustanovah kot za temeljne in republiške kulturne skupnosti. Glavna nevarnost je zdaj v tem, da se bodo kljub novim oblikam reproducirali stari odnosi, star odnos do kulturne produkcije (in še posebej reprodukcije), stara proračunska in tržna logika, stara idejna vsebina, stari spori in stare strukture. Če hočemo resnično zlomiti vztrajnostno silo starega, ki je nikakor ne smemo podcenjevati, bo morala celotna družba, zlasti pa vsi zainteresirani in za razvoj kulture odgovorni dejavniki vložiti izredne velike organizacijske, pa tudi materialne napore in doprinesti tudi razmerno velike materialne žrtve.

Ključno vprašanje je v tem trenutku naslednje: zagotoviti tak sestav in način dela bodočih skupščin kulturnih skupnosti (in njihovih organov, vse tja do temeljnih organizacij združenega dela), da bodo delegati v kulturnih skupščinah resnično zastopali kulturne interese, kulturne potrebe, razpoloženje in zavest okolja, iz katerega bodo izhajali — in obratno; da bodo to okolje kulturno sooblikovali, razvijali v njem kulturne potrebe, kulturno zavest in kulturno iniciativo. To nalogo pa bodo delegati (in iz njih sestavljene skupščine kulturnih skupnosti) lahko uspešno opravljali le, če bodo družbenopolitične organizacije (ZK, sindikati, SZDL, ZM itd.) s trajno, dobro organizirano idejnopolitično akcijo ustvarjale razpoloženje in zavest o pomenu kulturnoumetniške ustvarjalnosti za razvoj kulture naše samoupravne družbe v celoti in za celovit, vsestranski, harmoničen razvoj vsakega posameznika v naši družbi, če bodo pomagale sistematično gojiti in razvijati zavest, da razvijanje in zadovoljevanje kulturnih potreb ni zgolj stvar prostega časa, zabave, razvedrila, temveč da je večja kulturna razgledanost in višja kulturna ustvarjalnost eden izmed temeljnih pogojev večje produktivnosti dela, da postaja vsestransko razvita človeška osebnost v sodobni visoko razviti industrijski družbi in še posebej v sistemu samoupravljanja čedalje pomembnejša produktivna sila in nikakor ne več zgolj privesek stroja. Soodvisnost med kulturno ravniijo delavca in njegovo delovno storilnostjo je danes empirično dokazana. Pomanjkanje ali nerazvitost kulturnih potreb negativno vpliva na celotno delavčevo ponašanje, na njegove delovne navade, na njegove kreativne sposobnosti pri samem delu. Prav samoupravljanje zahteva vsestransko razvitega delavca, človeka, ki ni sposoben opravljati zgolj rutinsko delo, temveč ustvarjalno sodelovati v vse bolj zapletenih ekonomskih, socialnih in idejnopolitičnih mehanizmih samoupravnega sistema.

Razvijanje te zavesti na vseh ravneh, posebej pa še v temeljnih organizacijah združenega dela, postaja toliko pomembnejše, kolikor neposredneje bodo delavci sami odločali s samoupravnimi sporazumi o delitvi ustvarjene vrednosti. Vse prevečkrat pozabljamo, da zahtevajo samoupravni odnosi tudi višjo zavest, širšo razgledanost, večjo sposobnost, upoštevati celoto, večjo sposobnost podrejati osebne, trenutne interese dolgoročnim in splošnejšim, predvsem pa mnogo večje znanje, mnogo večje poznavanje ekonomskih, socioloških, psiholoških in mnogih drugih zakonitosti.

Če naj samoupravni dogovori uspešno nadomestijo funkcijo države, ne smejo sloneti na subjektivizmu in samovolji — to bi nujno vodilo v kaos — temveč na poznavanju in upoštevanju objektivnih zakonitosti. Tudi najlepše zamišljena samoupravna vizija se bo sesula v nič, če bomo izhajali iz napačnih predpostavk, če ne bomo pravilno ocenili obstoječega stanja in če ne bomo upoštevali objektivnih zakonitosti področja, ki ga hočemo spreminjati. To velja tudi za načrtovanje in usmerjanje razvoja kulture v naši družbi v ožjem in širšem pomenu besede.

V

Stanje, ki so ga zatele kulturne skupnosti ob svoji ustanovitvi in ki naj bi ga poslej uravnavale samoupravno, je vse prej kot zadovoljivo in tudi vse prej kot preprosto. Po eni strani so kulturne skupnosti »podedovale« tradicionalno razcepljenost kulturnoumetniške ustvarjalnosti na tako imenovano vrhunsko (elitno) kulturo, amatersko kulturo, ostanke samorasle ljudske kulture, ki se jim je v zadnjem obdobju pridružila še takoimenovana množična kultura (imenovana tudi sub ali antikultura).

Po drugi strani so podedovale še zmeraj občutno odvisnost kulture od proračunske logike, od države, ki se postopoma umika, ne vedno brez pretresov in zastojev za kulturo samo, in hkrati od nekontroliranega tržišča, ki diktira kulturnim dejavnostim svoje zakone, bodisi da jim podlegajo ali se jim skušajo upreti. In vse to ob rastoči inflaciji, ko se materialna sredstva, namenjena za kulturo, iz leta v leto realno krčijo kljub nominalnemu povečevanju ali vsaj stagnaciji.

Oglejmo si na kratko značilnosti poglavitnih stratumov kulturnoumetniške ustvarjalnosti v tem trenutku.

VI

Vrhunska kultura. To je najožje in najsubtilnejše področje umetniškega ustvarjanja. Značilnost tega stratum je visoka stopnja profesionalizacije in simbolizacije. Razumevanje vrhunskih dosežkov umetniške ustvarjalnosti predpostavlja visoko stopnjo splošne izobrazbe in specifično umetniško kulturo. Vendar pa najboljši, človeško najzlahtnejši in socialno najprogresivnejši dosežki kulturnoumetniške ustvarjalnosti niso bili nikoli namenjeni zgolj ozkemu krogu izbrancev, estetskih poznavalcev in sladokuscev, temveč so bili zmerom, vsaj potencialno, namenjeni tudi ljudstvu vsebujoč občeloveške estetske, moralne in socialne vrednote, ki so, kolikor je šlo resnično za vrhunske umetniške dosežke, preraščali dani socialni stratum in dano zgodovinsko situacijo. Oboje ustvarja v vrhunski umetnosti specifično notranjo napetost — med simboličnim, estetsko izbranim, često hermetičnim na eni strani in pristno ljudskim, nepotvorjeno človeškim na drugi, med tradicijo in inovacijo, med klasicizmom in avantgardizmom, in ne nazadnje med socialno in politično danimi zgodovinskimi okviri in umetniško resnico. Ta notranja napetost, ki je izrazito ustvarjalna, se razrešuje v množici različnih stilov in smeri, ki prihajajo dostikrat med seboj tudi v ostre spopade in medsebojno onemogočanje. Vse to pogojuje izredno zapleteno notranjo strukturo vrhunske kulture, ki jo še stopnjuje močno poudarjen individualizem dela vrhunskih kulturnih ustvarjalcev in dela humanistične inteligence sploh. To je eden izmed izvorov kulturniškega elitizma, predstave o ideološki nevtralnosti humanistične inteligence in še posebej vrhunskih ustvarjalnih indi-

viduov kot »lebdečega sloja«, ki naj bi stal zunaj in nad obstoječimi razrednimi konflikti in »ideološkimi prepiri«. Seveda je to čista iluzija tega dela humanistične inteligence, ki jo dela sprejemljivo za ideologijo prav določenega tipa: za ideologijo malomeščanskega liberalizma, ki pa je — kot so nam pokazale izkušnje zadnjih let — velikokrat zgolj predhodnica izrazito nedemokratičnih nacionalističnih protisamoupravnih in celo protisocialističnih teženj, usmerjenih tudi proti svobodi kulturnega ustvarjanja in svobodi kulturne ustvarjalnosti sami. Prav vrhunska umetniška ustvarjalnost je kljub iluziji po neideologičnosti umetniškega ustvarjanja — ali pa prav zaradi te iluzije — eno najboljčutljivejših področij idejnega boja: ideološki prodor v to sfero ima daljnosežne posledice za celotno kulturo ne le v ožjem, temveč tudi širšem pomenu besede. Ni naključje, da je prav to področje eden izmed ciljev psihološke vojne proti naši samoupravni socialistični družbeni usmeritvi, kar se je zlasti jasno pokazalo v obdobju liberalistične in nacionalistične euforije na Hrvaškem, pa tudi v drugih republikah.

Iz iluzije o nadideološkem poslanstvu humanistične inteligence izvira tudi izrazito meščanski model kulture, ki se še vedno trdovratno pojavlja v številnih zapisih o položaju kulture v naši družbi, in ki enako trdovratno ignorira vsa naša prizadevanja za samoupravno konstituiranje kulture, kakor da je to zgolj nekakšna ideološko politična domislica, s katero »avtentično« kultura nima kaj početi. Ta model ideološko ovekoveča ustvarjalno in intelektualno superiorni položaj humanistične inteligence kot »vzgojitelja« množic, ki jih je treba sicer kulturno dvigati, da bi lahko razumele vrhunske umetniške dosežke, ki pa načelno zmerom ostajajo v vlogi kulturnega objekta, v vlogi objekta vzgoje (kulturne, estetske, idejne), se pravi v odnosu, ki zagotavlja humanistični inteligenci privilegirani položaj kulturnega subjekta. Težnja po kulturni estetski umetniški vzgoji množic, po dviganju množic na raven razumevanja najvišjih dosežkov kulturnega ustvarjanja je sama po sebi pozitivna, vendar ostaja v opisanem modelu izrazito meščanska zahteva, ki ustreza možnostim, interesom in potrebam meščanskega sveta. Ta zahteva, ki pomeni zgodovinsko vzeto velikanski korak naprej, je hkrati skrajna meja meščanskega pojmovanja kulture. Če bi se zadovoljili s tem modelom, če bi skušali uresničiti zgolj to zahtevo, bi ostajali na tleh meščanske in ne socialistične kulturne revolucije. Tudi socialistična revolucija ima seveda v programu estetsko in kulturno vzgojo množic, tudi socialistična kulturna revolucija hoče dvigniti množice na raven razumevanja vrhunskih dosežkov klasične in sodobne umetniške ustvarjalnosti, vendar ne v okviru obstoječega odnosa, temveč z njegovim revolucionarnim preobratom: tako, da postanejo delovne množice svoj lastni vzgojitelj, da se začno spreminjati iz kulturnega objekta v kulturni subjekt, ki kot samoupravljalca zavestno sodeluje v družbeni reprodukciji kulture, razvija v neposrednem živem kontaktu s kulturno ustvarjal-

nostjo svoje kulturne potrebe (kamor seveda spada tudi kulturna in estetska vzgoja) in jih zadovoljuje s svobodno menjavo dela. To seveda ni enkratno dejanje, temveč zgodovinski proces, v katerem imajo tudi kulturni ustvarjalci sami in humanistična inteligenca sploh nadvse pomembno vlogo. Vendar pa je ta vloga precej drugačna od tiste, kakršno je imela ali mogla imeti ta inteligenca v meščanski družbi, v meščanskem modelu kulture in kakršna še vedno živi v delu njene današnje zavesti, čeprav se je progresivnejši del humanistične inteligence tudi že v meščanski družbi na strani delavskega razreda boril za socialistično pojmovanje kulture in za socialistično vsebino umetniškega ustvarjanja sploh. Bistvo nove vloge kulturnih ustvarjalcev (in humanistične inteligence) v jugoslovanski samoupravni socialistični družbi je v tem, da s svojo bogato umetniško izkušnjo in s svojim umetniškim darom ustvarjalno sodeluje pri zamišljanju in uresničevanju samoupravnega modela kulture, da v enakopravnem sodelovanju kot samoupravni partner v kulturnih skupnostih, v umetniškem in samoupravnem kontaktu z delovnimi ljudmi in njihovimi delegati v kulturnih skupnostih sooblikuje delovne množice v osveščene kulturne subjekte s široko skalo estetske občutljivosti in avtentično človeške razsežnosti. To je pravzaprav v nekem smislu naloga, ki jo je nakazala že meščanska revolucija, ki pa dobiva svojo polno zgodovinsko razrešitev šele v samoupravni socialistični družbi. Seveda je to šele vizija, za katero ustvarjamo komaj prve realne zgodovinske pogoje, ki pa vendar v odločilni točki prekoračuje okvire meščanskega pojmovanja kulture in meščanskega modela kulture sploh.

Posebno pozornost v tem sklopu zasluži vprašanje umetnostne in idejne kritike. Menim, da je pomanjkanje progresivne marksistične kritike — eden najtežjih deficitov na tem področju. Dopuslili smo, da so si kritiko prilastile posamezne skupine, ki so enostransko in dostikrat tudi pristransko ocenjevale kulturno produkcijo, favorizirale določena dela in določene avtorje ne glede na njihovo resnično idejno in umetniško kvaliteto, manipulirale tako z javnostjo kot z umetniškimi ustvarjalci samimi ter dostikrat utirale pot tudi odkrito protisocialističnim (nacionalističnim, meščansko liberalističnim, kulturno nihilističnim) ideološkim tokovom in tendencam. Marksistična kritika, je premalo argumentirano in predvsem premalo odločno nastopala proti takšnim ocenam, proti takšni idejno in politično pa tudi estetsko nekonstruktivni »kritiki«. Ugotoviti pa je treba, da je k temu v znatni meri pripomogla do nedavnega tudi splošna politična klima, ki ni bila posebno naklonjena jasnemu in odločnemu razčiščevanju negativnih pojavov v kulturi, ki se je na jeziku, javno in deklarativno sicer izrekala za marksizem, v praksi pa dostikrat nenačelno podpirala prav takšne grupe in prav takšno »kritiko«. Ta situacija se je po pismu predsednika Tita in po 21. seji CK ZKJ (v Sloveniji še posebej po 29. seji) v znatni meri spremenila, vendar pa ostanki pre-

teklega obdobja še niso docela premagani, rekli bi lahko, da so se samo nekoliko potuhnili in čakajo, da bo nevihta mimo, medtem ko se marksistična kritika še vedno ni dovolj odločno, argumentirano in prepričljivo uveljavila, čeprav je že občutiti posamezne premike. Menim, da je eden izmed vzrokov še vedno premajhne odločnosti in učinkovitosti marksistične kritike v tem, da nismo vložili dovolj naporov v izdelavo marksistične estetike in vrednostne teorije sploh, kar je seveda osnovni pogoj za učinkovito marksistično umetnostno kritiko. Tudi tu smo dopuščali eklektično sinkrezijsko posameznih Marxovih, Engelsovih ali Leninovih misli o kulturi z različnimi idejami sodobne meščanske estetike, namesto, da bi izhajajoč iz najboljših dosežkov svetovne marksistične estetske misli in iz svojega lastnega socialnega in estetskega izkustva gradili svojo lastno, izvirno jugoslovansko estetsko in vrednostno marksistično teorijo, tako kot smo samostojno in izvirno začrtali nov položaj kulture v samoupravni socialistični družbi. Mislim, da bomo morali ta zaostanek v teoriji čimhitreje nadoknaditi, če bomo hoteli hitreje napredovati v praksi.

Stanje na področju kritike nazorno dokazuje, da v vrhunski kulturi še daleč nismo izbojevali idejne bitke do kraja. Vprašanje je celo, če smo jo dovolj odločno sploh začeli. Nedvomno je, da je naša sodobna vrhunska kultura danes v zelo zapletenem in protislovnem vrenju, v katerem smo sicer izbojevali posamezne bitke, nismo pa situacije še v celoti obvladali. Mnoga bistvena idejna in estetska vprašanja so ostala še nerazčiščena in prav nerazčiščenost teh vprašanj je ena najtežjih hipotek, ki jo prevzemajo nase kulturne skupnosti. Tu je pomoč zavestnega faktorja naše družbe neizogibna. Tu se bodo morale močnejše kot doslej angažirati teoretične sile zveze komunistov, marksistični centri, komisije za idejna vprašanja kulture na različnih nivojih, da bi lahko kulturne skupnosti pravilno usmerile svojo politiko na tem tako občutljivem in kot smo videli tudi izredno zapletenem področju.

VII

Amaterska in samorasla ljudska kultura. Številni podatki kažejo, da je amaterska kultura v zadnjem obdobju močno nazadovala. Poglavitni vzrok tega nazadovanja so nekontrolirani migracijski in urbanizacijski procesi, ki so v znatni meri oslabili klasično socialno bazo amaterske kulture, nove sredine pa se niso še v tolikšni meri homogenizirale, da bi se kulturni amaterizem začel razvijati na novi podlagi. To velja tako za novo nastale urbanizirane krajevne skupnosti, kot za mnoge delovne organizacije. V oči bode dejstvo, da številne velike delovne organizacije, ki razpolagajo s sorazmerno zelo velikimi materialnimi sredstvi, ne živijo nikakršnega lastnega kulturno umetniškega življenja, nimajo niti pevskega zbora niti dramske ali folklorne skupine, niti kako drugače ne skrbe za razvijanje in zadovoljevanje kulturnih potreb svojih delavcev. Nasprotno pa v

kakšnih prav majhnih delovnih organizacijah naletimo na popolnoma nepričakovano visoko kvaliteto kulturno amaterskega življenja, ki včasih sega že odločno v področje vrhunske kulturne ustvarjalnosti. To velja za posamezne krajevne skupnosti, za posamezna, zlasti manjša mesta in kraje, med katerimi so si nekateri celo pridobili mednarodni kulturni sloves. Kulturni amaterizem se danes le stežka upira pritisku komercializirane tako imenovane množične psevdokulture (vsakovrstnega kiča, plaže, pornografije itd.), vendar je eden izmed poglavitnih vzrokov za njegovo nazadovanje v tem, da se še vedno preveč oklepa tradicionalnih klasičnih oblik amaterizma, da ne sledi v zadostni meri migracijskim procesom in ne vsrkava dovolj hitro novih migracijskih tokov, ki se pojavljajo v njegovem okolju.

Te vrzeli so zlasti občutljive za tiste delavce, ki prihajajo iz patriarhalnega kmečkega okolja, kjer so bili še živi ostanki samorasle ljudske kulture (vsaj v obliki različnih šeg in običajev), medtem ko v novem okolju ne najdejo ničesar, kar bi moglo kvalitetno nadomestiti njihovo nekdanje kulturno doživljanje, še manj pa, kar bi moglo zbuditi v njih nove, širše, globlje kulturne potrebe in jih ustrezno zadovoljiti. Namesto, da bi jih novo okolje iztrgalo vplivom bivšega patriarhalnega kmečkega okolja, ostajajo čustveno navezani nanj, hkrati prihajajo pod vpliv komercializirane psevdokulture, ki se jim povsod ponuja, vsiljuje in v katerem dostikrat vidijo edino možnost za zadovoljevanje nekega minimuma svojih kulturnih potreb. Tako na eni strani usiha kulturna amaterska dejavnost, ker ji primanjkuje dotoka novih svežih sil, na drugi strani pa narašča množica delavcev, ki živijo povsem zunaj kulture, ki jim otopevajo kulturne potrebe in z njimi vred želja po lastnem kulturnem udejstvanju in po kakršnem koli sodelovanju v kulturnem življenju sploh. Pravzaprav je kar težko razumeti popolno gluhotu precejšnjega števila delovnih organizacij za kulturno življenje svojih delavcev v samoupravni socialistični družbi, predvsem pa je ni mogoče z ničemer opravičiti. V tem pogledu daleč zaostajamo za drugimi socialističnimi deželami, pa tudi kapitalističnimi in celo manj razvitimi od nas, da o najvišje razvitih kapitalističnih deželah niti ne govorimo. To je tista točka, v kateri bo moral delavski razred sam odločno in korenito spremeniti to situacijo, če se hoče resnično uveljaviti kot samoupravni kulturni subjekt, ki skupaj s kulturnimi ustvarjalci samoupravno ureja odnose na področju kulture. Zamisel svobodne menjave dela in z njo vred celotna konstrukcija samoupravnega modela kulture bo obvisela v zraku, če ne bo delavski razred sam s svoje strani odločno in radikalno pretrgal z dosedanjim odnosom do kulture v svojih delovnih organizacijah, v vsaki temeljni organizaciji združenega dela. To je naravnost osnovni pogoj, osnovna predpostavka samoupravnega konstituiranja kulture, brez tega tudi kulturne skupnosti ne morejo napraviti niti koraka dalje. Brez takšnega premika v bazi, ki bo moral resnično imeti znake kulturne

revolucije, ne bo mogoče ničesar resnično premakniti tudi v ožjem kulturnem prostoru, tudi na idejno estetski fronti, pa naj se zdi ta v tem trenutku še tako oddaljena in neodvisna od procesov v bazi. Tu je zdaj resnično na potezi delavski razred, delovne organizacije, sindikati, ki morajo sprožiti te premike v bazi in jih pognati v smeri izgradnje samoupravnega modela kulture. Takšno podporo kulturne skupnosti pričakujejo, in delavski razred je dovolj zrel, da je sposoben takšno podporo tudi dati, tem bolj, ker gre v resnici za njega samega, za izpolnitev tistega dela zgodovinske naloge, ki jo lahko izpolni samo delavski razred sam.

Ko govorimo o potrebi ponovnega uveljavljanja in celo specifične rekonstrukcije amaterizma v delovnih organizacijah, krajevnih skupnostih itd., je treba opozoriti na razliko med pojmovanjem amaterske kulture v meščanskem in samoupravno socialističnem modelu kulture. V meščanskem modelu kulture je kulturni amaterizem pojmovan predvsem kot podaljšek vrhunske elitne kulture, kot prevod vrhunske kulture na nižjo stopnjo simbolizacije, dostopno »človeku iz množice«, in ima namen, da »množico« postopoma dviga na raven razumevanja vrhunskih del kulture, na raven življenja z vrhunsko kulturo. V samoupravno socialističnem modelu kulture, pa je amaterizem pojmovan predvsem kot oblika samoosveščanja delavskega razreda kot kulturnega subjekta, kot oblika njegove neposredne življenjske kulturne ustvarjalnosti, ki je lahko s svojimi dosežki tudi del vrhunske kulture. Raven simbolizacije tu sploh ni bistveno vprašanje, ker se ta, vsaj kar zadeva sodobno hermetično umetnost, pojavlja predvsem kot statusni simbol (»razumevanje« po sebi nerazumljivega je pridržano ozkemu krogu izbrancev) in ne kot avtentični umetniški izraz (kot v klasični umetnosti). Sodobna hermetična umetnost je »neprevedljiva« na nižjo raven simbolizacije, ker bi vsak tak prevod takoj razkril njeno vsebinsko praznoto.

VIII

Komercializirana psevdokultura. Množični prodor šunda, plaže, kiča, pornografije in vseh drugih oblik množičnega poneumljanja in moralno vrednostnega razkrajanja ljudi, vsa ta množična propaganda nizkega okusa, nasilja, dehumanizacije, nekega, socializmu povsem tujega načina mišljenja in vrednotenja življenja — nikakor ni samo posledica neurejenosti tržišča, temveč stoji za vsem tem določena politika in predvsem pomanjkanje kakršne koli naše, socialistične, zavestno usmerjene politike na tem področju. Mislim, da je vse to treba enkrat imenovati s pravim imenom: to je politična diverzija proti naši samoupravni socialistični družbeni ureditvi, sredstvo psihološke vojne, ki je usmerjena proti moralno političnim temeljem socializma, in je zaradi svoje navidezne nepolitičnosti toliko bolj rafinirana destrukcija pridobitev naše revolucije, pravi trojanski konj kapitalističnega pritiska na našo družbo. Poudariti pa je treba, da

danes ne prihaja vse to več samo od zunaj, z uvozom iz Zahoda, temveč se producira in reproducira tudi že doma, čeprav nima nikakršne podpore ne v (resnično) vrhunski kulturi, ne v kulturnem amaterizmu, ne v delovnih množicah. Prav nasprotno, resnična kulturna ustvarjalnost se čuti ogrožena od prodora te množične anti-kulture in nikakor ne po krivici. Prav tako pa se čuti ogrožena socialistična vzgoja in vsi zavestni socialistični dejavniki v naši družbi. Danes ne more biti več nobenega dvoma, da je socialno politična, materialna in ideološka podlaga te tako imenovane »množične kulture«, ki je v bistvu antikultura, naša lastna domača managerska tehnokracija, ki ji je popolnoma vseeno, kakšne moralne, socialne, politične in idejne učinke ima masovna produkcija vsega tega, samo da se mastno zasluži in da gre »dobro v denar«. Zato je boj proti masovni psevdokulturi neločljivi sestavni del boja proti tehnokratizmu v naši družbi, proti obnavljanju kapitalističnih tendenc in njihovim nosilcem. Masovna psevdokultura je oblika razrednega pritiska proti naši družbi, na katerega je treba odgovoriti z razrednim protipritiskom delavskega razreda in vseh zavestnih socialističnih sil v naši družbi.

Seveda se spričo odprtosti naše družbe ne moremo boriti proti temu z golimi administrativnimi ukrepi. Ti lahko začasno odpravijo samo zunanje manifestacije tega zla, ne morejo pa odpraviti njegovih korenin. Prav samoupravno konstituiranje kulture, zasnovano na svobodni menjavi dela, — in ne na nekontroliranem tržišču — omogoča učinkovit spopad s koreninami tega zla. Seveda pa tudi tu sam princip svobodne menjave dela avtomatično ne zagotavlja izida bitke, temveč to bitko samo omogoča. Omogoča, da se celotna kulturna produkcija postavi na podlago, na kateri se tehnomanagerske strukture ne bodo mogle pojavljati kot posrednik med ustvarjalci in porabniki kulturnih dobrin, na kateri bodo to posredništvo zamenjali neposredni samoupravni dogovori. To seveda avtomatično ne izključuje vpliva tehnomanagerskih struktur na samoupravne dogovore in predvsem avtomatično ne spreminja dosedanjih trendov na tem področju. To še toliko manj, ker samoupravno konstituiranje kulture ne pomeni odprave kulturnega tržišča — to bi bilo v nasprotju s splošnim blagovnim značajem naše ekonomike — temveč pomeni le, da prihaja kulturno tržišče pod odločilni vpliv neposrednega samoupravnega dogovarjanja med ustvarjalci in porabniki kulturnih dobrin, da se bo vzpostavilo samoupravno dogovorjeno in kontrolirano tržišče, ki pa ne bo avtomatično imuno tudi za vplive tehnomanagerskih struktur. Zato bi bilo tudi tu nerealno pričakovati, da bi kulturne skupnosti same, brez odločne in načelne podpore vseh drugih družbenih dejavnikov, predvsem pa tistih, od katerih je v prvi vrsti odvisen izid bitke proti tehnokratizmu, v celoti lahko ustvarile nove odnose na kulturnem tržišču, preusmerile obstoječe

trende in zagotovile socialistično smer kulturni produkciji v celoti. Pač pa kulturne skupnosti lahko in morajo prispevati k temu sorazmerno velik delež.

IX

Naloge kulturnih skupnosti torej nikakor ne bodo lahke in preproste. Njihov delež v izgradnji kulture samoupravne socialistične družbe bo toliko večji, kolikor bolj bodo širile socialno bazo kulturno umetniške ustvarjalnosti, kolikor uspešneje bodo vzpostavljale most med ustvarjalci in uporabniki kulturnih dobrin, kolikor odločilneje bodo vplivale na procese tako v sami sferi kulturne ustvarjalnosti kot znotraj delavskega razreda samega in kolikor se bodo pri tem lahko oprle tako na idejno teoretsko in idejnopolitično akcijo zavestnih socialističnih sil znotraj ožjega kulturnega prostora, kakor na zavestno akcijo delavskega razreda samega kot samoupravnega kulturnega subjekta. Samo oboje: lastna iniciativa, lastna dolgoročno zamišljena politika kulturnih skupnosti in hkrati lastno samoupravno kulturno osveščanje delavskega razreda lahko zagotovi kulturno umetniški ustvarjalnosti, kulturi v ožjem pomenu besede tisto mesto in tisto vlogo, brez katere ne moremo govoriti o kulturi samoupravne socialistične družbe in brez katere se ta družba ne more legitimirati kot kulturno razvita samoupravna socialistična družba.

Zamisel in praksa delegacije v razvoju samoupravljanja¹

Vsa preučevanja nedvomno dokazujejo, da je bila ideja delegacije vedno vtkana tako v teorijo kot tudi v prakso socialističnega gibanja in vseh resnično demokratičnih gibanj v novejši zgodovini — od gibanja plebejskih množic konec velike francoske revolucije in charističnega gibanja vse do danes. Za vsa iskanja, načrte in prakso v tej smeri sta značilna predvsem dva elementa. Prvi je težnja, da bi delegacije in delegatskega odnosa ne obravnavali zgolj kot tehniko (obliko posrednih volitev) ali pa samo kot pravno razmerje (mandat v rimskopravnem in srednjeveškem pomenu), marveč kot nadaljevanje neposrednega odločanja v temeljnih skupnostih; to odločanje mora obdržati prvine neposrednosti, kajti med tiste, ki naj suvereno odločajo, in institucije, v katerih skupno odločajo o nekaterih širših interesih, se ne smejo vrniti posredniki, ki bi odločali namesto njih, v njihovem imenu. Drugi bistveni element tako zamišljenega delegatskega odnosa se kaže v težnji, da se meja odločanja o širših družbenih interesih pomakne tudi onkraj okvirov tako imenovane javne sfere in klasičnih pravic buržoazne demokracije — in sicer tako, da se razširi tudi na odločanje o ekonomskem položaju in odnosih v družbeni reprodukciji — kar je hkrati tudi temelj celotne družbene organizacije in njenega delovanja.

Med tema elementoma je trdna zveza in medsebojna pogojenost — drug brez drugega nista docela uresničljiva, kar dokazuje tudi ves dosednji zgodovinski razvoj zamisli in prakse delegacije. V *pariški komuni* so bila živa hotenja, da se samoupravljanje v proizvodnji postavi za temelj sistema; ta prizadevanja so se izjalovila, kar je vplivalo na to, da se je težišče procesov v družbi odmaknilo od neposrednega vpliva baze in preverjanja vseh odločitev v njej ter se prelevilo v partijske, frakcionaške boje za oblast in vpliv v sami komuni. Prav tako se tudi že v prvih letih graditve *sovjetske države* pretrga sleherna zveza med sovjeti (ki se naglo spreminjajo iz delavskih, kmeč-

¹ Ta prispevek je delno prirejeno sklepno poglavje iz daljšega teksta o ideji in praksi delegacije v razvoju političnega sistema Jugoslavije.

kih in vojaških delegacij v lokalne organe oblasti) in odnosi v proizvodnji in delitvi; celo na področju delavske kontrole prevzame vso pobudo iz pristojnosti sovjetov nase neposredno država s svojimi upravnimi organi.

Kar zadeva naše *jugoslovanske razmere*, velja posebej opozoriti predvsem na nekatere nedoslednosti v tem razvoju. Medtem ko je bila v času ustanavljanja in razvoja organov ljudske oblasti v narodnoosvobodilni vojni ideja delegacije izredno živa in pričujoča (kar že samo po sebi ponovno potrjuje njeno revolucionarno bistvo), je že v prvih letih povojnega razvoja ljudske oblasti od te ideje (predvsem pod vplivom sovjetske ustave) ostala praktično le še forma (formalna odgovornost izvoljenih predstavnikov volivcev, pravica do odpoklica). Toda z uvajanjem in razvojem samoupravljanja se ta ideja ni le »rehabilitirala«, temveč je tudi tako močno vplivala na razvoj našega družbenopolitičnega sistema, da smo doslej že prišli do nekaterih izkušenj, ki se v tem pogledu lahko merijo z našimi zgodovinskimi in idejnimi vzori ali jim celo prednjačijo (pariška komuna in Leninovi sovjeti). V mislih imamo predvsem tendenco organskega povezovanja samoupravljanja v ekonomski bazi z odločanjem o splošnih družbenih zadevah, kar je pripeljalo do ustanavljanja zborov proizvajalcev oziroma delovnih skupnosti in (vsaj institucionalno) do skupščine, ki je delovno telo. V tem pogledu ima pomembno vlogo tudi načelo, da je občina temelj celotnega družbenopolitičnega sistema oziroma iz te zasnove zrasla ideja o delegaciji občine. Toda razvoj v tej smeri ni bil dovolj skladen in dovolj pogumen. Tu naj posebej poudarimo razvoj našega volilnega sistema, ki je ohranil celo vrsto elementov politično-predstavniške in s tem tudi formalne demokracije. Kar pa zadeva uresničevanje — so vse te odločitve ostale pretežno v mejah politične demokracije in organizacije politične oblasti; iz številnih podatkov, ki so nam na voljo, se jasno kaže, da se kljub naglemu razvoju delavskega samoupravljanja in samoupravljanja na vseh področjih družbene dejavnosti ter procesa deetatizacije težišče odločanja o reprodukciji in pogojih proizvodnje ni bistveno pomaknilo od države in birokracije k delavcem in njihovim organom samoupravljanja; še naprej je odločanje monopol — čeprav v drugih rokah: v posesti tehnokratsko-managerskih sil v podjetjih, v bankah, pri reeksporterjih, v trgovini, v družbenih skladih.²

Če upoštevamo tudi dosedanje strukture skupščin, v katerih so imele te sile tudi kvantitativno mnogo večji delež kot delavci in

² V intervjuju za Ljubljansko in beograjsko televizijo o temeljnih vzrokih in smereh ustavnih sprememb E. Kardelj glede tega poudarja, da se je po gospodarski in družbeni reformi leta 1965, ki je radikalno posekala korenine ekonomski in politični moči državnolastniškega birokratizma, začela ta moč preseljevati v upravljalvske centre koncentracije in centralizacije družbene akumulacije. Zato so ti centri začeli vplivati tudi na funkcioniranje organov državne oblasti v občinah in republikah, posredno pa tudi v federaciji. Take tendence so izrivale samoupravljanji na vsej fronti njegovega razvoja in uresničevanja (»Komuniste«, Ljubljana 1973, str. 13).

strokovnjaki v neposredni proizvodnji, ni treba še posebej dokazovati, da se skupščine niso mogle hitreje razvijati kot oblike integracije samoupravljanja in demokratičnega usklajevanja različnih interesov, ker so interesi ene grupacije prevladovali na vseh ravneh odločanja o družbenih zadevah. V takih razmerah se ni moglo razviti delegatsko razmerje, ker je tem silam tako v poslovnih odločitvah v podjetjih kot tudi pri odločanju o širših družbenih interesih mnogo bolj ustrezala formalna udeležba delavcev in organov samoupravljanja. Po drugi strani pa delavci in drugi delovni ljudje tudi niso bili dovolj trdno organizirani, da bi svoje interese jasno predočili in si zagotovili njihovo učinkovito uresničevanje. Zato je razumljivo, da so ideje delegacije kljub jasni in odločni politični podpori v praksi odpravili na račun ohranjanja nekaterih politično-predstavniških prvin sistema, ki so značilne za klasični parlamentarizem.

Iz vsega tega izhaja, da moramo v naši družbi na podlagi ustavnih določil — ki so v pripravi — ne le omogočiti, marveč dejansko zagotoviti radikalen preobrat. Odločanje o bistvenih družbenih interesih je treba čimprej prenesti na delavce in druge delovne ljudi, organizirane v temeljnih samoupravnih skupnostih (v temeljni organizaciji združenega dela, v krajevni skupnosti in v drugih oblikah delovnega in interesnega združevanja), ter na tem temelju zgraditi celoten sistem samoupravljanja in oblasti. To seveda ne pomeni, da je treba zdaj odpraviti sleherno oblast in vse institucije: gre pa za to, da institucija ne more biti sama sebi namen, da se ne sme oddaljevati od družbenega bistva, ki ga mora izražati, ter da je zagotovljena kontrola njene učinkovitosti, ki jo morajo izvajati samoupravno organizirani delovni ljudje. Gre torej za celovit sistem političnih odnosov in vođenja družbenih zadev, ki jih »uresničuje delavski razred in delovni ljudje zase, da bi organizirali družbo kot svobodno skupnost proizvajalcev« (ustava SFRJ, temeljna načela IV/1).

V tem okviru sodimo, da je glede na dosedanjo obravnavo nujno opozoriti zlasti na naslednje vidike nadaljnje graditve našega sistema samoupravljanja in zlasti sistema delegacij:

①. Samoupravljanje in neposredno odločanje v združenem delu sta ne samo eden bistvenih pogojev, marveč tudi temeljni element v graditvi sistema delegacij. V tem sistemu ima ključno mesto temeljna organizacija združenega dela. Ker se čuti v procesu uresničevanja ustavnih amandmajev, sprejetih 1971. leta, dokajšnja počasnost in nedoslednost, je odločitev o obveznem ustanavljanju *temeljnih organizacij združenega dela*, ki jo predvideva novi tekst ustave, zagotovilo, da se združeno delo kar najhitreje v celoti samoupravno organizira; to pa zato, da bi v svoji organizaciji in prek delegacij delavci učinkovito vplivali na svoj ekonomski in družbeni položaj, predvsem na oblikovanje in delitev dohodka, na družbeno reprodukcijo in pogoje svojega življenja in dela. Skoz celotni mehanizem vplivov na združevanje in povezovanje v združenem delu (oblikovanju delovnih organizacij in skupnosti osnovnih organizacij na samo-

upravni podlagi, povezovanje proizvodnih in trgovskih organizacij, nov položaj bank, zavarovalnih zavodov itd.) postaja organizacija združenega dela začetek in konec kroženja družbenega dohodka in reprodukcije. Kot smo že prej poudarili, iz tako opredeljenega položaja delavcev logično sledi, da v temeljni organizaciji ne odločajo le o tem, katere potrebe bodo zadovoljevali neposredno v svoji organizaciji oziroma v drugih oblikah združenega dela, marveč v bistvu odločajo tudi o tem, katere svoje potrebe bodo zadovoljevali s svobodno menjavo dela z delavci družbenih in drugih dejavnosti (bodisi v okviru samoupravnih interesnih skupnosti, bodisi s sporazumi itd.) in katere svoje potrebe bodo zadovoljevali skupno z drugimi delovnimi ljudmi v krajevni skupnosti in občini. Odločanje o vseh teh vprašanih je neposredno — v sami temeljni organizaciji, prek samoupravnega sporazumevanja ali prek delegacij in delegatov.

Ker pa delavec ni le član kolektiva in udeleženec v produkciji in reprodukciji neke panoge ali dejavnosti, se mora z delavci drugih organizacij združenega dela in z občani še posebej samoupravno organizirati v *krajevni skupnosti* kot specifični samoupravni skupnosti delovnih ljudi. V tej skupnosti se mora otresti dosedanjega »pokroviteljstva« občinske skupščine in njenih organov tako glede ustanavljanja krajevne skupnosti kot tudi odločanja o njenem območju, iniciative za delo njenih organov in zagotavljanja materialne osnove za zadovoljevanje skupnih potreb v tej skupnosti. O ustanavljanju krajevnih skupnosti in o njihovem združevanju naj bi odločali delovni ljudje iz posameznih naselij in iz temeljnih organizacij združenega dela na tem območju, organizirani v Socialistični zvezi. Statut občine bi naj samo sankcioniral njihovo na tak način izraženo voljo. Namesto zborov volivcev, ki so jih sklicevali enkrat ali dvakrat letno po sklepu predsednika občinske skupščine, naj bi zaživel in se razvil mnogo širši sistem oblik odločanja, usklajevanja stališč in zagotavljanja vpliva na odločanje v širših družbenih skupnostih. Take oblike so na primer zbor delovnih ljudi krajevne skupnosti in njegovi organi; krajevne organizacije SZDL in njihove sekcije; delegacija krajevne skupnosti in druge, ki bi se z mnogo večjo iniciativo in mnogo bolj odgovorno lotevale tako ožjih, »lokalnih«, in širših družbenih problemov, pomembnih za delovne ljudi v krajevni skupnosti, ter delovale kot demokratični pritisk, da bodo te probleme ustrezno reševali v občinski skupščini in v drugih organih upravljanja. V pogledu financiranja bi morali razviti tak sistem, da bodo delovni ljudje, ki živijo v krajevni skupnosti, delavci iz temeljnih organizacij združenega dela na območju te skupnosti in temeljnih organizacij združenega dela, katerih delavci žive v tej skupnosti — solidarno, predvsem s samoupravnim sporazumevanjem — zagotavljali sredstva za uresničevanje skupnih potreb; participacija občinskega proračuna naj bi bila samo dopolnilna oblika financiranja čisto določenih zadev (za nekatere potrebe narodne obrambe ipd.).

2. V vsaki izmed temeljnih oblik združevanja delovnih ljudi kot tudi združevanja v nekaterih specifičnih delovnih skupnostih (delovnih ljudi, ki delajo z lastnimi delovnimi sredstvi, v državnih organih, v družbenopolitičnih organizacijah in združenjih kot tudi v enotah oboroženih sil) bodo delovni ljudje iz teh skupnosti neposredno izvolili delegacijo, ki bo neposredno uveljavljala njihove pravice, dolžnosti in odgovornosti kot tudi organizirano udeležbo v opravljanju funkcij skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Sodimo, da bi morala imeti ta delegacija tudi funkcijo neposrednega uveljavljanja pravic in dolžnosti članov te skupnosti v samoupravnih organih širših oblik združenega dela, v skupščinah samoupravnih interesnih skupnosti, v organih upravljanja organizacij združenega dela, ki opravljajo dejavnost posebnega družbenega pomena (to velja zlasti za delegacije krajevnih skupnosti v odnosu do komunalnih in njim podobnih organizacij), v organih upravljanja raznih družbenih skladov (npr. sklad skupnih rezerv, solidarnostni skladi za gradnjo stanovanj).

Ker je predvideno, da bo število članov in sestavo delegacij določal statut vsake temeljne organizacije, je vendar treba opozoriti, da je nujno, naj bi delegacije zaradi najrazličnejših funkcij in področij, s katerimi se bodo ukvarjale, ne bile številčno premajhne; sicer se lahko zgodi, da se bo celotno odločanje zožilo na nekaj ljudi, »strokovnjakov za vse«, kar bi v bistvu popačilo sam smisel delegacije.

Načelo, da v delegacijo temeljnih organizacij združenega dela ne morejo biti izvoljeni ljudje na vodilnih delovnih mestih v tej organizaciji, bi morali uveljaviti zelo dosledno; v nasprotnem primeru grozi nevarnost, da bodo kljub neposrednosti volitev v praksi dela skupščin in drugih organov spet odrinjeni interesi neposrednih proizvajalcev, kar se je doslej praviloma dogajalo.

3. Posebno pozornost zasluži vprašanje povezovanja in združevanja delegacij temeljnih samoupravnih skupnosti. Gre za oblikovanje skupnih stališč in predlogov delegacij, ki sicer samostojno pošiljajo delegate v skupščino; prav tako pa za kandidiranje (pošiljanje) posameznih delegatov v skupščino družbenopolitičnih skupnosti (in drugih organov upravljanja) pri tistih skupnostih, ki nimajo svojega lastnega »mandata«. Tako v prvem kot v drugem primeru obstaja (vsaj po osnutku zvezne ustave) možnost, da se takrat, ko se na posebej za to sklicani konferenci voli delegat, kandidirajo (pošiljajo) delegati za vsako problemsko vprašanje (zasedanje) posebej ali pa se vnaprej določi stalen delegat za celotno mandatno obdobje. Če bi se odločili za zadnjo možnost, je dejanska nevarnost, da bodo vsi drugi člani delegacije (delegacij) dobili vlogo »konsultantov«, edini »delegat« pa se bo v skupščini (ali v drugem organu) znašel v situacijah, ko bi mu zgolj neposredne izkušnje z delovnega mesta ne zadoščale za odločanje. Nevarnost je tudi, da bi tak delegat v svojem nastopanju zadržal nekatere elemente sedanjega odbornika ali poslanca — celo ob zelo dejavni delegaciji. Po drugi strani bi bil v praksi tak delegat lahko pristno povezan le s svojo organizacijo namesto da bi se delegacija

(delegacije) ob analizi in pretresanju stališč do vsakega konkretnega vprašanja posebej tudi dogovorila, kateri med člani delegacije zaradi neposredne prakse in samoupravne angažiranosti najbolj obvlada to problematiko in bo zaradi tega delegat.

4 V ustavnih določilih, ki so v razpravi, je predvideno, da delegacija v skladu z interesi in smernicami temeljne samoupravne skupnosti, poleg tega, da oblikuje stališča za delo in odločanje v skupščini ter da delegira delegate za zasedanja, spremlja tudi delo skupščin in delegatov v skupščini ter obvešča temeljno samoupravno skupnost o vprašanjih, ki so v obravnavi in o katerih odločajo v skupščini kot tudi o pobudah in predlogih delegatov drugih samoupravnih skupnosti; v skladu s statutom skupnosti predloži temeljni samoupravni skupnosti v pretres vprašanja, ki so pomembna za samoupravno skupnost in za delovne ljudi — preden o njih odločajo v skupščini; sproža (v skladu z ustavo oziroma statutom občine) prek delegatov pobude za obravnavanje posameznih vprašanj in tudi predlogov za sprejemanje aktov in odlokov ter uresničuje tudi druge pravice, ki jih določa poslovnik skupščine. Delegacija je dolžna o svojem delu in delu delegatov v skupščini obveščati temeljno samoupravno skupnost ter je za svoje delo odgovorna skupnosti. Posebej je opredeljen tudi odpoklic delegacije in posameznih članov delegacije. Delegacija sodeluje zaradi sporazumnega iskanja skupnih odločitev o vprašanjih iz pristojnosti skupščine in zaradi sporazumnega reševanja drugih vprašanj, ki so skupnega pomena, tudi z drugimi delegacijami samoupravnih skupnosti kot tudi z družbenopolitičnimi organizacijami.

Po drugi strani je predvideno, da se ravna delegat pri oblikovanju stališč do vprašanj, o katerih odločajo v skupščini, v skladu s smernicami svoje samoupravne skupnosti (glede načina reševanja posameznih vprašanj) ter stališčem delegacije — upoštevajoč interese samoupravnih skupnosti in širših družbenih interesov in potreb; pri tem mora upoštevati nujnost sporazumevanja. Upoštevajoč smernice svoje samoupravne skupnosti in stališča delegacije, je delegat samostojen v odločanju in glasovanju o vprašanjih, o katerih odločajo v skupščini. Delegat je dolžan o delu skupščine in o svojem delu obveščati delegacijo in temeljno samoupravno skupnost in je za svoje delo obema odgovoren.

Pri tem se postavlja vprašanje razmerja med delegatom in delegacijo oziroma samoupravno skupnostjo. Nobenega dvoma ni, da je v tej zasnovi opuščena ideja svobodnega, nevezanega predstavnika v duhu parlamentarne demokracije, kajti tako delegat kot delegacija sta vezana na interese in smernice njune samoupravne skupnosti. Prav tako je očitno, da se predlagana rešitev ne nagiba k imperativnemu mandatu, ker je v prvem in drugem primeru poudarjeno načelo samostojnosti delegata in delegacije v mejah njunih pristojnosti. Toda za izoblikovanje tega razmerja bo vendarle potrebno potegniti ostreje meje tega mandata — tako v ustavi kot v statutih. Če namreč delegatstvo obravnavamo kot podaljšano odločanje delovnih ljudi o nji-

hovem materialnem položaju in o vseh drugih vprašanjih, ki so pomembna za njihov položaj v družbi, potem bo bržkone nujno, da delegacija (izhajajoč iz interesov in stališč samoupravne skupnosti) poleg svojega stališča kar najbolj ustrezno določi tudi izhodišča, kako naj delegat ravna in glasuje v skupščini; na primer tako, da mora njihov delegat podpirati tista stališča drugih delegatov, ki izhajajo v bistvu iz enakih interesov ali pa so v glavnem podobna stališčem njihove delegacije — glede drugačnih stališč pa, da mora o njih ponovno razpravljati v svoji delegaciji ipd. Potreba in nujnost sporazumevanja in sprejemanja skupnih odločitev je sicer popolnoma pravilna, vprašanje pa je, ali lahko delegat v čisto spremenjenem poteku razprave sam oceni nove elemente in o njih odloča. Kajti če ne bodo »demarkacijske črte« njegove samostojnosti jasneje zarisane, se bo dogajalo, da bo kot dosedanji poslanec pod pritiskom nujnosti odločitev glasoval tudi zoper interese svoje skupnosti in delegacije oziroma da se bo — ker bodo stališča delegatov tudi nujno različna — sčasoma uveljavilo pravilo, da se bodo delegati sporazumevali na ravni prvotnega predloga nekega akta ali sklepa (kot o skupno doseženem kompromisu), s čimer bi se dejansko nadaljevala dosedanja pretirana normativna dejavnost izvršilnih in upravnih organov (kot pretežnih predlagateljev osnutkov).

5. Vse, kar smo doslej povedali, mora peljati k bistvenim spremembam v sestavi, položaju in delovanju skupščin. Gre za organsko pojmovano medsebojno odvisnost razvoja delegatskega in skupščinskega sistema. Ne bi mogli namreč govoriti o razvoju skupščinskega sistema, posebno pa ne o uresničevanju zasnove skupščine kot delovnega telesa in integracije samoupravljanja, če ni zasnovan in razvit delegatski odnos med delegati in njihovo volilno bazo oziroma deli samoupravne strukture, ki naj bi jo v skupščini zastopali. Dosedanja praksa kaže, da tudi nekatere radikalne organizacijske spremembe — zlasti v pogledu organizacije zborov proizvajalcev in kasneje delovnih skupnosti — niso dale pričakovanih rezultatov, saj ta odnos dejansko sploh ni zaživel. Ti zbori so se razvijali bolj ali manj kot blede slike splošnih političnih zborov. Poleg tega je zelo dvomljivo, ali se delegatski sistem (pojmovan ne kot institucija, marveč kot trajno družbeno gibanje ustvarjalno angažirane samoupravne baze in delegatov pri iskanju najboljših rešitev za posamezne družbene probleme) sploh lahko razvije, če si hkrati skupščina ni zagotovila v sistemu in družbenem življenju tistega mesta, ki ji po zasnovi skupščinskega sistema pripada: da je najvišje predstavniško, po svoji naravi pa delovno telo, ki avtonomno (tako se opira predvsem na spoznanja, do katerih prihajajo njeni člani v delegatski povezanosti z bazo, in da upošteva predloge in zahteve, ki se rojevajo v njenem okolju — ne pa pretežno predloge upravnih in izvršilnih organov) in učinkovito rešuje in usklajuje različne družbene potrebe in interese. S tem pa seveda ni rečeno, da niso potrebni v sami skupščini kvalitetni in strokovno usposobljeni organi; nasprotno, vse to naravnost terja take organe,

ki bodo analizirali in strokovno izpopolnjevali sugestije in predloge delegacij — in pa trdno delovno povezanost skupščine z družbeno-političnimi organizacijami.

Tudi sama struktura skupščine z več zbori delovnih skupnosti — če jo obravnavamo skoz prizmo razvitega delegatskega sistema — ni sporna. Nasprotno: če upoštevamo dejanski obstoj številnih interesov, bi morali strukturo v mnogih okoljih še bolj razčleniti, tako da bi lahko prišli v skupščini dejansko do izraza vsi bistveni interesi delovnih ljudi. Šele z delegatskim načelom, z »delavsko« in ne s profesionalno-upravljalvsko strukturo bodo zbori popolneje zaživel v funkciji najvišjih delavskih svetov; ta sistem bo še popolnejši ob ustreznem vključevanju skupščin samoupravnih interesnih skupnosti v delo skupščin. S tem pa bodo hkrati odveč sedanji »splošno politični zbori« kot nosilci splošnega interesa nasproti parcialnim interesom v družbeni bazi; in tudi če bi jih v kakršnikoli obliki obdržali, ne bi smeli — ker ne izražajo samoupravne strukture družbe — odločati ali soodločati niti o enem samem družbenem vprašanju, marveč naj bi imeli predvsem vlogo politično-izvršilnega organa³ (za spremljanje razvoja in oblikovanja nekaterih predlogov glede razvoja, sprejemanja predpisov za izvrševanje zakonov in odlokov, dajanja smernic upravnim organom itd.), v nekaterih primerih pa morda tudi pravico veta.

Tako zasnovan sistem delegacij se lahko uresniči samo ob določenih *družbenih predpostavkah*; na tem mestu bomo navedli le nekatere:

— skupščina, zasnovana na delegatstvu, mora v primerjavi s sedanjim stanjem bistveno zožiti obseg svojih pristojnosti — tako da bo bolj odločno in hitreje prepuščala odločitve o bistvenih življenjskih potrebah in interesih delovnih ljudi njihovim temeljnim samoupravnim skupnostim, samoupravnemu sporazumevanju in družbenemu dogovarjanju. Če ta predpostavka ne bo uresničena, bodo morali delegati neprestano zasedati, celotni sistem pa ne bo dal učinkovitih rezultatov;

— novi delegatski sistem lahko polnokrvno zaživi in uresniči svoje poslanstvo samo tedaj, če se spremeni tudi vloga družbenopolitičnih organizacij. Od dosedanjega pretežno forumskega dela in konfrontacije vodstev teh organizacij s prestavniškimi (pogosteje pa z izvršilnimi) organi oblasti se mora težišče dela teh organizacij pomakniti v temeljne samoupravne skupnosti in v delegacije, da bi delovni ljudje v njih lahko enakopravno in demokratično pretresali skupna vprašanja z vseh področij družbenega življenja in dela, se dogovarjali o skupnih stališčih, oblikovali predloge in alternative predlogom skupščinskih in izvršilno-upravnih organov, predlagali kandidate za delegate, pretresali delo skupščin in drugih organov

³ To je sicer prišlo dosledno do izraza v osnutku ustave SR Slovenije, v večini drugih republik pa ima ta zbor (svet) tudi nekatere samostojne pristojnosti oziroma enakopravno odloča z drugimi zbori skupščine.

oblasti, razvijali in utrjevali socialistično družbeno zavest, uresničevali odgovornost delegatov itd;

— poleg tega je vloga ZKJ in družbenopolitičnih organizacij pomembna tudi z vidika, da so le-te nosilke na samoupravni bazi zasnovane družbene integracije — torej protiutež parcialnih interesov, ki bodo v delegacijah temeljnih samoupravnih skupnosti pogosto prihajali na dan. Pri tem ima še posebej pomembno vlogo Zveza komunistov, ki mora izražati dolgoročne in skupne interese delavskega razreda; ti interesi morajo postati temeljni kriterij za ocenjevanje zakonskih in drugih odlokov, ki jih bo sprejemala skupščina. Tako zastavljena vloga ZKJ in družbenopolitičnih organizacij pa seveda terja tudi bistvene spremembe v strukturi članstva;⁴

— pomembno mesto pri zagotavljanju usklajevanja stališč in nujne družbene integracije bi morali imeti tudi predsedstvo SFRJ in predsedstva republik, ki naj bi se ustanovila v posameznih republikah;

— nujno je v delu skuščin zagotoviti večji delež znanja in znanosti, in sicer prek sodelovanja z znanstvenimi organizacijami, zagotavljanja primerne udeležbe znanstvenih delavcev v delegacijah samoupravnih zborov itd.

Vse kar smo doslej povedali, pa seveda noče zbudjati iluzije, da bo šel razvoj v tej smeri brez bolečin in da se bodo namah pokazali veliki uspehi. Vendar gre za neodločljivo nujnost, da se z aktivno udeležbo vseh progresivnih in ustvarjalnih sil sodobne jugoslovanske družbe zagotovi kar se da hiter preobrat v nekaterih ključnih smereh razvoja — in to z izrazito razrednih pozicij. S tem naj bi zagotovili, da interesi delavcev v združenem delu in interesi drugih delovnih ljudi prevladajo tako na področju družbene reprodukcije kot v graditvi političnega sistema in v družbenopolitičnem življenju nasploh. Vprašanje demokracije danes je vprašanje osvobajanja gibalnih sil družbenega in človeškega napredka,⁵ medtem ko dosedanje obravnavanje jasno kaže na vse širši razmah upravljavskih (birokratskih in tehnokratskih) grupacij, ki se hočejo otresti sleherne družbene kontrole in odgovornosti. Praktično gledano: ne gre za to, da vsi delavci in druge delovne kategorije takoj, že v tem trenutku kompetentno sodelujejo v odločanju o vseh družbenih zadevah (ker bi bila to

⁴ V vrstah ZKJ je bilo 1968. leta 31,3 % delavcev, 7,4 % kmetov, 27 % administrativnih in vodilnih uslužbencev, 15,5 % tehnične in druge inteligence. Od vseh delavcev jih je bilo v ZKJ 13,4 %, od uslužbencev državne uprave pa 80,4 %. Od 1946. do 1967. leta se je število delavcev v ZKJ povečalo za 4,5-krat, število uslužbencev za 15-krat, število kmetov pa se je zmanjšalo za polovico glej o tem: S. Šušar, »Sociološki presjek jugosl. društva«, str. 170). Če namreč hočemo zagotoviti to, da oblikovanje politike teh organizacij ne bo samo stvar forumov (profesionalnih voditeljev), potem je nujno, da se hitro poveča število delavcev in tudi njihova aktivizacija, da bi ti lahko bolj neposredno in bolj pristno obdržali in izražali sedanje in dolgoročne interese delavskega razreda in drugih delovnih ljudi.

⁵ M. Pečujlić: »Nedokončana antibirokratska revolucija«, Tretji program, RTV Beograd, poletje 1972, str. 96.

utvara), marveč za to, da bo odslej ta krog postopoma in zlasti iz generacije v generacijo širši ter da se preseže tovrstna stagnacija ali celo nazadovanje, kar smo ugotovili v dosedanji razpravi. V tem smislu pomeni vprašanje organiziranja delavcev kot razreda in utrjevanja njihove zavesti — poleg že omenjenih — enega temeljnih pogojev za nakazani razvoj sistema samoupravljanja in v tem okviru tudi delegatskega sistema. Kajti osvoboditev delavskega razreda, kot pravi Marx, mora opraviti delavski razred sam.

Vse to bo tudi pot k prevladovanju meščanske družbe in politične države ter njenih logičnih konsekvenc v razmerah naše socialistične — čeprav še premalo gospodarsko in kulturno razvite — jugoslovanske družbe in s tem k oblikovanju take človeške skupnosti, v kateri človek ni več človeku sredstvo, marveč pogoj, cilj in smisel.⁶ Za naše, jugoslovanske razmere bo to pravzaprav uresničenje parole »tovarne delavcem« iz časov, ki smo uvajali delavsko samoupravljanje — seveda ob dveh bistveno novih komponentah: a) da gre v sistemu, ki nastaja, za kompletne in polne pravice in dolžnosti delavcev, organiziranih v svojih temeljnih organizacijah glede odločanja o družbeni reprodukciji, in b) da »tovarna« dejansko postaja osnovna celica v graditvi družbene organizacije in še posebej političnega sistema. V tem pa že lahko zazremo tudi horizont uresničevanja znamenite formule genialnega (po Engelsu) utopičnega socialista Saint-Simona: »L'atelier fera disparaître le gouvernement«, in s tem ukinjanja posebne politične sfere, sfere od družbe odtujene javne oblasti,⁷ o čemer se govori že v »Komunističnem manifestu«.⁸

⁶ Primerjaj A. Bibič: »Zasebnštvo in skupnost«, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 242—251.

⁷ N. Pašič: »Klase i politika«, str. 222.

⁸ »Ko bodo v teku razvoja izginile razredne razlike in bo vsa produkcija koncentrirana v rokah asociiranih individuov, bo javna oblast izgubila politični značaj.« Marx-Engels, Izbrana dela, II. zvezek, str. 612. CZ, 1971.

Skupne službe v organizacijah združenega dela*

Izhodišča

Sodobna znanost in tehnologija, organizacija dela ter poslovanja, zlasti pa temeljni gibalni motiv blagovnih proizvajalcev v socialistični samoupravni družbi — dohodek, zahtevajo delitev dela in funkcij v enotnem reprodukcijskem procesu. Ta temeljni cilj in motiv proizvajalce objektivno sili k racionalnemu izkoriščanju produkcijskih dejavnikov. V teh prizadevanjih in pri uresničevanju tega cilja sodelujejo tudi delavci, ki delajo v tako imenovanih skupnih ali strokovnih službah v organizacijah združenega dela. Tudi ti delavci prispevajo k poslovnim uspehom delovne organizacije, s svojim delom oblikujejo gospodarske rezultate temeljnih organizacij združenega dela, s svojo udeležbo v delovnem procesu ustvarjajo dohodek.

Tem službam določa delovne naloge in njihovo vlogo proizvodni proces, proizvodni proces je tudi edini dejavnik, ki narekuje razvoj in organizacijo teh služb. Torej morajo te organizacijske enote najprej in predvsem uresničevati cilje, programe in zahteve celotnega združenega dela v delovni organizaciji. To stališče mora tudi biti izhodišče nadaljnje razprave. Hkrati pa moramo poudariti, da so te službe v organizacijah združenega dela nujne, njihov pomen za družbeno povezovanje in integriranje dela pa je izjemno velik.

Ko se odločamo v dilemi, ali naj se skupne službe konstituirajo kot temeljna organizacija združenega dela ali ne, bi prav zato veljalo upoštevati ta spoznanja. Seveda če bi hkrati upoštevali še druge, nič manj pomembne ugotovitve, stališča in podatke.

* Prispevek je prirejen za del raziskovalnega poročila, ki ga je na podlagi empirične študije pripravil raziskovalni center za samoupravljanje republiškega sveta zveze sindikatov Slovenije. Podatki so zbrani z metodo analize vsebine 67 samoupravnih sporazumov o združevanju TOZD, sprejetih ali predlogov, to je skoraj vseh, ki so jih izdelale slovenske gospodarske organizacije do konca septembra 1973. Več o metodologiji raziskave glej v publikaciji centra: Temeljne organizacije združenega dela — uresničevanje novih družbenih in ekonomskih odnosov, Ljubljana, oktober 1973.

V načelu so ustavne podmene za ustanavljanje skupnih služb kot temeljnih organizacij združenega dela iste kot za druge proizvodne dele delovne organizacije. Torej veljajo ustavna določila v celoti tudi za oblikovanje skupnih služb kot TOZD. Vendarle pa zahteva opredelitev njihovega družbenega, samoupravnega in ekonomskega položaja metodološko drugačen prijem. To zaradi posebne narave njihovega dela in zaradi posebnega mesta v delitvi in organizaciji dela. Kaže, da so razlage ustavnih dopolnil ali vsaj nekaterih njihovih prvin s teh vidikov precej različne, celo nasprotujejo si. Težišče razprav se je v prenekateri delovni organizaciji tudi usmerilo v obrobnejša, nebitvena vprašanja. Zlasti pogrešamo iskanj in konkretiziranj možnosti in poti za uresničevanje ideje o enotnem procesu upravljanja na samoupravni podlagi in na takšnih odnosih med temi službami in proizvodnimi deli združenega dela, ki bodo zasnovani na menjavi dela.

Prvo vprašanje, ki si ga zastavljamo, je tole: kakšen naj bo položaj in organiziranost skupnih služb v delovnih organizacijah, kjer so se odločili, da bo delovna organizacija poslovala kot enotna, samostojna samoupravna organizacija združenega dela. Menimo, da v takšni delovni organizaciji ni pogojev, da bi edinole skupne službe ustanovili kot TOZD, kar pomeni, da v takšnem podjetju vsi delavci, tudi tisti iz skupnih služb, ustvarjajo svoj dohodek enotno, skupno z vsemi delavci in ga tudi dele po enotnih merilih. Poznamo namreč že nekaj primerov, ko so bile samo skupne službe oblikovane kot TOZD.

Odsotnost skupnih služb kot TOZD pa ne izključuje posebne organiziranosti skupnih služb, če takšna organiziranost vodi k čistejšim računom in odgovornejšemu delu. Tako se lahko tudi v sicer enotni delovni organizaciji skupne službe oblikujejo kot sektor, obračunska enota, organizacijska enota in podobno. Tudi osebni dohodki zaposlenih v tako organiziranih skupnih službah se lahko dele po splošno veljavnih merilih v delovni organizaciji, poleg tega pa še tako, da so odvisni od rezultatov drugih sektorjev, enot in podobno. Takšen način delitve osebnih dohodkov v skupnih službah imamo prav gotovo lahko za enega stimulativnih vidikov za uspešno delo teh služb.

Drugo vprašanje pa je tole: kakšna naj bo organiziranost skupnih služb v strukturiranih delovnih organizacijah, torej v takšnih, kjer so ustanovili več TOZD? V delovnih organizacijah namreč po pravilu obstajajo skupne službe, ki so pomembne za celo delovno organizacijo oziroma za vse njene dele.

Kategorija, ki jo morajo v vsaki delovni organizaciji natančno opredeliti, je: ali skupne službe so ali niso TOZD? Odgovor moramo, kot smo že omenili, poiskati najprej v ustavnih dopolnilih in v njihovi razčlenitvi. Torej moramo opredeliti pogoje, ki so potrebni za

to, da skupne službe postanejo TOZD. Če jih resnično izpolnijo, potem ni, vsaj ne načelnih, razlogov, da skupne službe ne bi bile TOZD. Natančnejše odnose z drugimi TOZD in združenjem oziroma skupnostjo TOZD pa skupne službe uredi s sporazumom.

Natančneje povedano, če organizacijska enota skupnih služb dosledno in v celoti izpolnjuje ustavne pogoje, imajo delavci te enote (ali teh enot) pravico in dolžnost, da se organizirajo kot temeljna organizacija. Ločevati pa moramo — in to zelo načelno — med naravo dela teh služb ter načinom udeležbe njihovih delavcev v rezultatih, doseženih z delom v reprodukcijskem procesu na eni strani, in med samoupravno-ekonomskim položajem teh delavcev na drugi strani. S prvega vidika se ti delavci razlikujejo od drugih delavcev, z drugega pa ne moremo dopustiti nikakršnega razlikovanja. Še več: navedeno načelo velja ne glede na to, ali so delavci skupnih služb konstituirani kot TOZD ali kot delovna skupnost. Ob tem smo mnenja, da je samoupravna organiziranost skupnih služb kot delovna skupnost v bistvu enakovredna oblika organiziranja kot TOZD. Kakršnokoli drugačno obravnavanje in razlaganje ter iz tega nastajajoče odnose do delavcev skupnih služb zavračamo. Res je, da se v združenem delu kažejo protislovja. Prav samoupravljanje pa je tista objektivna možnost, s pomočjo katere ta protislovja premoščamo ali odpravljamo.

Sicer pa si podrobneje pogledjmo zlasti tiste dve ustavni določili, ki jih skupne službe, če naj bodo TOZD, najtežje izpolnijo.

Prvi pogoj: obstoj skupine delavcev v združenem delu, ki mora zastopati relativno zaokroženi del procesa družbene reprodukcije, ki ga je moči ekonomsko ugotoviti na trgu ali v delovni organizaciji in na tej podlagi samostojno izraziti. In drugi pogoj: v TOZD se oblikuje in deli dohodek.

Naj ponovimo: če skupne službe izpolnijo ta dva pogoja — poleg drugih, ki pa jih ni posebno težko izpolniti — zlasti če izpolnijo pogoj, da je moči rezultate njihovega dela ugotoviti na trgu ali v delovni organizaciji, potem so dane možnosti za organiziranost skupnih služb kot TOZD. Torej je bistvo odgovora na vprašanje, ali naj bodo skupne službe TOZD ali ne, predvsem v ugotavljanju dohodka. Takoj pa naj poudarimo, da z ugotavljanjem dohodka ne mislimo financiranja z letnimi ali drugimi načrti, proračuni ali ključi, ki vnaprej tako ali drugače zagotavljajo sredstva. Načelo oblikovanja dohodka skupnih služb naj bi bilo enako kot za vse druge TOZD. Prav v tem pa je jedro nesporazumov in težav, prav na tem se možnosti skupnih služb kot TOZD močno ožijo. Najbrž bo resnično treba še marsikaj storiti, tako v teoriji kot v notranji organizaciji delovnih organizacij, da bomo prišli do resnično izdelanih meril in metodologije za takšno ugotavljanje dohodka v skupnih službah. To pa po drugi strani ne izključuje možnosti, da tudi skupne službe že danes začno s prizadevanji in s poskusi, da ugotavljajo dohodek. Prvi uspešni koraki v delovnih organizacijah nam to potrjujejo.

Proučevani sporazumi takole opredeljujejo samoupravni status skupnih služb:

Skupne službe	% sporazumov
— so TOZD	55
— niso TOZD	45

Ti podatki so nas, glede na prej navedena stališča, presenetili. Prepričani smo namreč (in svoje prepričanje bomo tudi razložili), da večina od dobre polovice delovnih organizacij, ki smo jih navedli, oziroma njihove skupne službe niso izpolnile ustavnih pogojev, pa so navzlic temu organizirane kot TOZD. Torej je šlo, naj povemo zelo odkrito, za zlorabo ustavnih možnosti.

K temu naj dodamo, da so opredelitve tistih skupnih služb, ki so konstituirane kot TOZD, s stališča pravnih oseb ali popolnoma nejasne ali v nasprotju z zakonom. To spoznanje velja za večino sporazumov. Namreč:

Skupne službe	% sporazumov
— so pravne osebe	19
— niso pravne osebe	50
— ni razvidno	31

Tudi ti podatki kažejo, da gre za čisto poseben in nekonsistenten prijem. Konstituiranost dela delovne organizacije kot TOZD namreč neodpovedljivo oblikuje lastnost pravne osebe tega dela.

Omenimo mnjenja, po katerih skupne službe ne bi smele imeti statusa TOZD:

1. Formiranje skupnih služb kot TOZD ni nič drugega kot zadrževanje že tako obstoječega oziroma predamandmajskega stanja, v katerem so skupne službe imele prevladujočo moč zaradi strokovnosti svojih članov, kopičenja znanja, monopola informacij, vloge v pripravljanju odločitev, v delitvi sredstev ipd. S formiranjem skupnih služb kot TOZD ostajajo nedotaknjeni objektivno pomembni viri birokratizma in tehnokratizma. Po drugi strani pa tako še povečujemo oddvojenost fizičnega in intelektualnega dela.

2. Formiranje skupnih služb kot TOZD temelji na dveh napačnih podmenah:

— da je mogoče poslovanje na bazi dohodka tudi v skupnih službah, ker je njihovo delo moči meriti in planirati in

— da delo skupnih služb lahko opravljajo tudi samostojne delovne organizacije (npr. trgovske organizacije, instituti, zavodi), pa zato ni razlogov, da ne bi postavili v isti položaj tudi skupnih služb. Tudi del strokovne literature govori, da skupne službe ne morejo oblikovati dohodka drugače kot z vnaprej bolj ali manj domišljenimi proračunskimi sistemi.

Tisti, ki odklanjajo skupne službe kot TOZD, dajejo takele predloge: skupne službe naj se oblikujejo kot sestavni del ene izmed

organizacij združenega dela. Tako naj delavci skupnih služb uresničujejo svoje samoupravne pravice skupaj s proizvodnimi delavci v okviru TOZD. Tako je dejansko že uredilo položaj skupnih služb nekaj delovnih organizacij. Nekaterim to zaradi posebne tehnologije delovnega procesa v resnici tudi ustreza. Vendar pa je takšna rešitev lahko le izjemna in prenekaterokrat teoretična, ni je namreč mogoče vedno uresničiti na strokovno utemeljeni podlagi. Nekateri predlagajo — če domnevamo, da skupne službe niso TOZD — naj bo njihovo članstvo bodisi v več ali tudi v vseh temeljnih organizacijah združenega dela. Predlagajo tudi selitve skupnih služb v omejenih časovnih obdobjih iz ene TOZD v drugo itd. Takšna stališča so močno vprašljiva, enako kot so vprašljivi tudi apriorni ugovori za formiranje skupnih služb kot TOZD.

Po ustavi se delavci skupnih služb lahko samoupravno organizirajo kot TOZD ali kot delovna skupnost. V praksi so to vprašanje reševali tisti, ki se niso opredelili za TOZD, zelo različno:

Skupne službe so	% sporazumov
— član vseh TOZD	1
— sestavni del ene izmed TOZD	16
— organizacija združenega dela, posebna organizacija združenega dela, organizacija skupnih služb ipd.	12
— delovna skupnost	10
— ni razvidno, nimajo skupnih služb	6
— so TOZD	55

Delavci, organizirani kot delovna skupnost, imajo po ustavi pravico do osebnega dohodka in sredstev za skupno porabo v skladu z načelom delitve po delu ter v skladu z osnovami in merili, ki veljajo za delitev v organizaciji združenega dela, kot tudi nekatere druge samoupravne pravice v skladu z vsebino ustavnih dopolnil in s skupnimi interesi, zaradi katerih so bile te delovne skupnosti ustanovljene.

Ustava pa tudi preprečuje zraščanje strokovnega dela s samoupravno oblastjo, torej to, da bi strokovno predlagali in hkrati odločali o teh predlogih, programih in konceptih. To pa nikakor ne izključuje, in to posebej poudarjamo, enakopravnosti delavcev teh služb z drugimi delavci pri urejanju skupnih zadev in medsebojnih odnosov.

Kadar skupne službe niso organizirane kot TOZD, jih je 45 % vseeno enakopravno in po delegatskem načelu zastopanih v samoupravnih organih. Izmed tistih, ki niso zastopane enakopravno, jih ima 50 % pravico do svojega delegata oziroma delegatov. Kako so druge skupne službe udeležene v samoupravnih organih, iz sporazumov ni razvidno.

Čisto nerazčiščene so v tem kontekstu kategorije »organizacija združenega dela«, »posebna organizacija združenega dela« in druge, ki jih uporabljajo za opredelitev samoupravne organizacijske oblike skupnih služb.

Odločitve o tem, ali naj skupnim službam priznamo status TOZD ali ne, moramo graditi potemtakem na treh prvinah:

- poglavitna je, kot smo že rekli, način oblikovanja dohodka;
- druga prvina so posli, ki jih opravljajo skupne službe oziroma, ki so jih TOZD združile;
- tretja prvina je vpliv proizvodnih temeljnih organizacij združenega dela na delo skupnih služb.

Skupne službe oblikujejo dohodek takrat, kadar ga ustvarjajo s cenikom del. Torej dohodek ni proračun ali ključ za združevanje sredstev, pač pa pritekanje sredstev za delo, opravljeno po ceniku ali podobni metodologiji. To pa pomeni, da šele uporaba cenika dopušča organiziranost skupnih služb kot TOZD. Težiti moramo torej k ustreznim cenikom, ne pa npr. h ključem, po katerih oddajamo za skupne službe pet ali deset odstotkov dohodka vseh TOZD. Ne trdimo, da je ustrezen cenik preprosto narediti, postopno pa se mu gotovo da približati. Če ni cenika oziroma drugega smiselno enakovrednega metodološkega postopka, potem se bodo delavci skupnih služb združevali, upoštevajoč posebne pogoje, v najprimernejšo organizacijsko obliko. Nikjer namreč ni rečeno, da mora prav vsak delavec biti vključen v neko TOZD. Prizadevati pa si moramo, da skupne službe izpolnijo ustavne pogoje in če že niso izpolnile vseh zahtev za organiziranje TOZD, naj se oblikujejo kot dobro zasnovana delovna skupnost.

Analiza sporazumov kaže, da se skupne službe financirajo takole:

Način financiranja	% sporazumov
— financirajo jih TOZD po ključu	15
— TOZD dajejo nekaj odstotkov svojega dohodka	15
— s finančnim načrtom del. org. in TOZD	42
— s cenikom del	3
— z letno pogodbo	4
— je opredeljeno samo splošno	21

Če bi bili dosledni našemu stališču, potem so samo 3 % skupnih služb normativno izpolnili pogoje za konstituiranje TOZD. Pripomniti pa moramo, da tudi za te službe v sporazumih niso opredeljena načela za sestavo cenika, niti pot, po kateri se je prišlo do njegove strukture. Vzrok za ta pojav ni samo v delovnih organizacijah. Ekonomska teorija še ni odgovorila na vrsto ključnih vprašanj. Ta nerazčiščenost, tudi nedorečene in neuskklajene razlage kategorije dohodka skupnih služb zato odsevajo v polovičnih ali v nesprejemljivih praktičnih rešitvah.

Zadeve, ki jih opravljajo skupne službe, zahteva sam delovni proces. Vplivati moramo, da bi skupne službe delale v interesu vseh TOZD, ne predvsem v svojem interesu. Za ustrezno delo pa jim tudi priznajmo dinamiko osebnih dohodkov. Ni dopustno, da osebni dohodki delavcev drugih temeljnih organizacij rastejo, delavci skupnih služb pa imajo dohodke zamrznjene. Za vse delavce je treba zagotoviti ista merila.

Jasno je treba razmejiti — če smo se odločili, da bodo skupne službe TOZD — predmet odločanja skupnega oziroma delegatskega delavskega sveta od predmeta odločanja delavskega sveta TOZD skupnih služb. Prav v tem se skriva možnost, da skupne službe postanejo sila zunaj samoupravnih odnosov in da nadaljujejo svoje delo kot nekdanje direkcije. Določilo, ki izrecno navaja, da med skupnimi službami in proizvodnimi TOZD ni odnosov nadrejenosti in podrejenosti, je sicer na mestu, toda takšno določilo je treba razviti in utemeljiti.

Bojazen, da se skupne službe ne bi spremenile v silo nad temeljnimi organizacijami iz proizvodnje, ponekod poskušajo odpraviti tako, da npr. za vse pravilnike, ki se nanašajo samo na TOZD skupnih služb, daje soglasje delavski svet delovne organizacije, za podobne ali enake splošne akte drugih TOZD pa ne. Zastavlja se vprašanje, ali so si vse temeljne organizacije v tem enakopravne ali pa je temeljna organizacija skupnih služb pravzaprav vnaprej sumljiva. Nadzor, soglasje in dogovori — da, vendar tudi za druge temeljne organizacije, ne samo za skupne službe.

Drugo je seveda, če gre za akte in sklepe skupnih služb, ki se nanašajo na funkcionalno delitev dela, če ti akti in sklepi neposredno posegajo v delo in življenje vseh temeljnih organizacij. Takrat ne moremo dopustiti, da bi delavci skupnih služb, še celo ne po samoupravni poti, krojili usodo vseh delavcev v združenju ali skupnosti. Torej je treba preudariti, kdaj nadzor in vpliv proizvodnih TOZD na skupne službe in kdaj ne. Če gre za združene funkcije, ki so pomembne za vse TOZD, potem sta vpliv in nadzor na mestu (kot npr.: ali se spoštuje cenik del), sicer pa nista.

Drugje spet poskušajo zmanjšati monopol nad odločitvami skupnih služb tako, da vodjo oziroma direktorja skupnih služb imenuje poslovni odbor podjetja. Menimo, da je to le metanje peska v oči. Monopol bomo morali zmanjšati drugače, ne s tem, da delovna skupnost ne izvoli svojega direktorja sama. Rezultat je lahko kvečjemu nasproten.

Ugovor o prevladujoči moči skupnih služb kot TOZD je treba ovrednotiti celoviteje. Res je morda, da hočejo delavci skupnih služb dobiti status TOZD ne zgolj zaradi želje po samoupravnem urejanju medsebojnih odnosov, ampak tudi zato, ker mislijo, da bodo s tem dobili več vpliva nad dohodkom. Priznati pa je treba, da bo vpliv

skupnih služb verjetno večji kot vpliv drugih TOZD v vsakem primeru, če so TOZD ali če niso, predvsem zaradi narave njihovega dela in kvalifikacijske strukture.

Seveda pa so takele naloge skupnih služb nesprijemljive:

- izključna pravica nabavljanja sredstev za TOZD;
- izključna pravica stikov z bankami;
- izključna pravica pridobivanja posojil;
- skupne službe so edine, ki sklepajo družbene dogovore z drugimi organizacijami ipd.

Te »pravice« lahko dobe le s sporazumom, nikakor ne vnaprej, pa še s sporazumom je takšna »izključnost« dvomljiva.

Drugače povedano: skupne službe kot organizacijska enota delovne organizacije so, če priznamo ali ne, institucionalna možnost in nevarnost za osredotočenje upravljalških struktur. S tem pa so tudi družbenoekonomska podlaga za ohranjanje in reproduciranje podjetniško in skupinsko lastniških odnosov. Tu se ozko strokovno delo prepleta in stalno stika z delom in vplivom vodilne oziroma upravljalške strukture. Ta povezanost je celo obojestranska, kar ne more ostati brez posledic. Zlasti še ne zato, ker so prvine istosti skupnih služb oziroma vanje vključenih delavcev in upravljalškim vrhom delovne organizacije. Gre za prvine, ki enovito odsevajo združeno, upravno, izvršno in strokovno moč. Vse to pelje v reproduciranje, tudi razširjeno reproduciranje družbene odtujenosti delavcev, to povzroča rast tehnomanagerskih monopolov nad združenim delom in pelje še k drugim pojavom in težnjam, ki so nesprijemljivi za samoupravno družbo.

Nikakor ne morem sprejeti, da se sedanje uprave delovnih organizacij preimenujejo v skupne službe s statusom TOZD, ob tem pa še naprej obdrže odločilen vpliv in izvršno moč v odločanju o sredstvih družbene reprodukcije in o drugih ključnih zadevah. Menimo, da se prav to marsikje dogaja. S takšnimi temeljnimi organizacijami pa se seveda ne strinjamo. Družbena in politična akcija je to nevarnost prezrla ali vsaj ni bila dovolj radikalno usmerjena.

Naj ponovimo: danes imamo precej takšnih skupnih služb, ki se poskušajo varovati pred očitki o zadrževanju središč moči prav s statusom TOZD. Ker v takšnih okoliščinah sredstva družbene reprodukcije obravnavajo kot sredstva, nad katerimi ima razpolagalno pravico še vedno predvsem delovna organizacija oziroma v njenem imenu skupne službe in z njimi povezan upravljalški vrh, je to še dodatna prvina dejanske odtujenosti delavcev iz proizvodnih TOZD.

Namesto organov in služb, ki bi stali nad neposrednimi proizvajalci in jih vodili, je treba ustanoviti skupne službe, ki so z drugimi enotami enakopravne. Tudi strokovni delavci oziroma delavci teh služb so člani delovnega kolektiva. Upravljaajo naj z rezultati svojega dela, ki si jih pridobe s tem, da po naročilu in v soglasju in tudi pod nadzorom TOZD opravljajo naloge v delitvi družbenega dela. Navsezadnje tudi ne moremo istiti celotnih skupnih služb z biro-

kracijo. Birokracija je, skladno s teorijo, samo manjši del teh služb, to je del, ki si prisvaja oblast nekdanjega lastnika proizvodnih sredstev. Ob tem pa je seveda treba sprejeti takšen sporazum, ki bo onemogočal koncentracijo odločanja.

Ne moremo se strinjati s stališčem, da so delavci skupnih služb zgolj tehnično-administrativni servis delavcev proizvodnih TOZD, katerih iniciativnost in izvirnost sta omejeni, če hočejo predlagati rešitve. Ne moremo pa tudi dopustiti, da bi ti delavci oziroma točneje, del njih, zaradi strukture in narave svojega dela pridobili nadrejene položaje. Prvi odnos izhaja iz nerazumevanja pojmov »družbeno potrebna količina dela« in »novo ustvarjena vrednost ter vrednost sestavljenega dela«, drugi odnos pa izhaja iz precenjevanja teh istih kategorij. Delavci skupnih služb pripravljajo pogoje za proizvodno delo in omogočajo boljše rezultate. Torej gre za delo, ki dopolnjuje proizvodno delo. To delo se po pravilu realizira na trgu šele v blagovni obliki (ali finalnih storitvah). Količina vložnega dela skupnih služb ni vedno očitna, kar pelje v poenostavljanje tega dela.

Delovni prispevek delavcev skupnih služb je edino merilo za obseg njihovih osebnih dohodkov in sredstev za skupno porabo. Ker se delovni prispevki kažejo v proizvodnih rezultatih in v poslovni učinkovitosti celotne organizacije združenega dela, se tudi njihov dohodek oblikuje iz doseženega dohodka delavcev proizvodnih TOZD. To pa je lahko edina podlaga za njihovo udeležbo pri delitvi dohodka. Torej ne morejo enostavno zaračunavati svojih uslug, ne da bi se ozirali na končne ekonomske uspehe drugih TOZD in delovne organizacije kot celote.

Ob razpravljanju o porazdelitvi moči v skupnih službah se zastavlja vprašanje, kdo naj jih vodi. Direktor delovne organizacije ne more biti individualni poslovodni organ dvakrat: enkrat delovne organizacije, drugič skupnih služb. Uveljavlja se stališče, naj bo glavni direktor individualni poslovodni organ delovne organizacije, njegov pomočnik ali nekdo s podobno funkcijo pa individualni izvršilni organ skupnih služb. Izjeme so dopustne v zelo majhnih organizacijah združenega dela, kjer je npr. v skupnih službah zaposlenih do 15 delavcev. Vendar direktorja skupnih služb v tem primeru predlaga, voli in razrešuje delegatski delavski svet, delovna skupnost skupnih služb pa naj da svoje mnenje. Statut naj razmeji, kaj direktor v tem primeru dela kot individualni poslovodni organ delovne organizacije in kaj kot individualni izvršilni organ skupnih služb.

Iz analize sporazumov izhaja, da je direktor delovne organizacije hkrati tudi:

	% sporazumov
— direktor proizvodne TOZD	4
— direktor skupnih služb, ki so TOZD	15
— direktor skupnih služb, ki niso TOZD	13

Očitno gre za čisto nesprejemljive rešitve.

V nekaterih delovnih organizacijah so, kot pravijo, brez težav razčistili, da bodo tudi skupne službe TOZD. Težav res ni bilo, ker so, kot je opaziti, osrednja vprašanja potisnili ob stran in so začeli temeljno organizacijo skupnih služb oblikovati z napačne strani. Najprej so rekli, da bodo skupne službe TOZD, nato pa so v sporazum prenesli obstoječe stanje in odnose.

Sklepne misli

Iz povedanega lahko sklenemo: skupne službe naj se oblikujejo kot TOZD, če uspemo amandmajske pogoje resnično konkretizirati. Skupne službe hočemo oblikovati kot TOZD zaradi čistih računov, racionalnejše organizacije dela, zaradi večje delovne prizadevnosti teh delavcev, skratka zaradi večje učinkovitosti. Torej ne samo zato ali celo izključno zato, da bomo v skupnih službah razvili samoupravljanje, kot nekateri razlagajo, če ne celo očitajo. Če tega ne moremo ali ne znamo, jim dajmo drugo organizacijsko obliko, ki bo ustrezala tako interesom proizvodnih TOZD kot tudi zaposlenim v skupnih službah. V tem primeru tudi zapišimo v sporazum, da skupne službe ne ustvarjajo dohodka, ampak poslujejo na podlagi predračuna stroškov. Nikakor pa ne smejo biti skupne službe postavljene tako, da bi odtujevale akumulacijo od delavcev, da bi se tehnokratsko-upravljaljske strukture prek skupnih služb pojavljale v vlogi nekakšnega vršilca dolžnosti kolektivnega lastnika družbenega kapitala, toda brez odgovornosti do tega lastnika, torej do delavcev. Razviti in postaviti moramo takšen sistem, ki bo onemogočal, da bi odločitve sprejemali tisti, ki jim to ne gre.

Tipologija politične kulture*

Tipologizirati politično kulturo ali določiti njene zvrsti in značilne oblike še zdaleč ni enostavna naloga. Njena kočljivost postane očitna, če se je lotimo s povsem konkretnimi nameni in smotri: takoj se znajdemo pred številnimi metodološkimi problemi. Tipologizacija je seveda tesno povezana z abstrakcijo, in zato lahko tudi zastre bistvene značilnosti in podobo politične kulture. Področje primerjalnega in metodološkega enotnega proučevanja različnih političnih kultur v času in prostoru je še premalo raziskano; brez primerjalnosti pa tipologizacija sploh ni mogoča.

Pomembna težava v tipologizaciji politične kulture izvira iz okoliščine, ki smo jo v raznih kontekstih že večkrat omenjali: vsaka politična kultura je del neke širše družbene stvarnosti. Če želimo količ-kaj preseči formalne in zgolj na površini vidne oblike politične kulture, torej njeno emanacijo in manifestacijo, moramo to družbeno stvarnost čimbolj natančno opredeliti. Družbeni položaj posameznika in družbenih skupin v neki širši družbeni celoti stvarno opredeljuje bistvene prvine politične kulture. Razredna pripadnost je vsekakor ena od takih determinant. Pa tudi druge družbene pripadnosti, kot je, denimo, kastna pripadnost v Indiji. Regionalni, etični in drugi dejavniki ustvarjajo ločnice. Religiozna pripadnost je, denimo, v Libanonu pomembna, če hočemo razumeti posebnosti politične kulture kristjanov glede na politično kulturo muslimanov; odnosi med tema političnima kulturama so eden od temeljnih problemov politike v tej državi. Plemenske lojalnosti so izrazito pomembne, denimo, v črni Afriki in prav tako nacionalne pripadnosti v številnih večnacionalnih državah. Vse to moramo upoštevati, preden se odločimo, da govo-

* Objavljeni tekst je odlomek iz knjige z naslovom »Politična kultura«, ki je v programu izdaj mariborske založbe »Obzorja«. Čeprav je fragment iz obširnejšega dela, je v nekem smislu tudi njegov povzetek. Tipologizacija politične kulture je namreč tudi poseben način abstrahiranja — potem ko so določeni viri te kulture, opisani procesi njenega nastajanja in opredeljeni njeni različni vidiki. Tekst je bil za samostojno objavo nekoliko prirejen; predvsem so črtane opombe, ki se nanašajo na analize in sklepe iz drugih poglavij.

rimo o »tipičnih« političnih kulturah, če s tem izrazom mislimo politične kulture, ki jih določajo predvsem danes razpoznavne začrtane nacionalne meje.

Skorajda torej ni globalne družbe — in prav te družbe naj bi bile primerjalno gradivo pri tipologizaciji, kjer bi obstajala enotna in nekako uniformna politična kultura. Razlike med političnimi kulturami antagonističnih družbenih razredov so lahko velikanske. Raziskave kažejo na razlike — lahko bi jih imenovali kar prepade — med politično kulturo »vladajočih« in »vladanih«, med politično kulturo »elit« in »ljudskih množic«.

Kljub vsem tem zadržkom pa se moramo odločiti za tipologizacijo. Le tako je mogoče uveljaviti primerjalne razsežnosti, hkrati pa uveljaviti modele, brez katerih ne moremo proučevati konkretne politične kulture. Vnaprej pa se moramo sprijazniti s tem, da pač nobena tipologizacija ne bo dokončno veljavna. Prav tako moramo poudariti, da v tipoloških okvirih prav gotovo ne bomo našli »čistih« tipov politične kulture.

a) Prva razdelitev politične kulture na »tipe« bi se morda lahko sklicevala predvsem na *družbenoekonomski sistem* in bi s tem poudarjala zgodovinsko razsežnost. Tako bi še posebno natančno analizirali časovne sekvence v nastajanju politične kulture. Tako razdelitev lahko konkretiziramo s korelatom, ki bi mu lahko rekli: stališče, ki ga imajo posamezniki ali družbene skupine do svojih vlog v politiki, do vlog, ki jih opredeljujeta in določata družbenogospodarski položaj teh skupin in njihovo konkretno mesto v proizvodnih odnosih.

Proizvodni odnosi torej imajo v našem modelu tipologizacije politične kulture središčno mesto. V luči te tipologizacije je aktivna ali pasivna vloga v političnem procesu odvisna predvsem od razrednega položaja posameznika. Politični sistem je namreč predvsem derivacija razrednih odnosov, tako da ti odnosi odredjajo, kaj sistem od posameznikov v politiki »pričakuje«, oziroma tisto, kar sistem že v procesu politične socializacije posameznikom vcepi kot njihovo pričakovanje.

S pomočjo tega korelata lahko politično kulturo razdelimo na dve zvrsti: na participativno¹ in apatično;² s tema izrazoma označujemo sicer navadno subjektivni odnos posameznikov do politične sfere, vendar pa mislimo tu predvsem na odnos, ki ga opredeljuje, odreja in dejansko uravnava položaj posameznika v strogo razdeljeni in politično močno hierarhizirani razredni družbi. Če torej tipologiziramo politično kulturo v luči odnosov posameznikov ali družbe-

¹ Pojem je izveden iz latinske besede *participatio*, onis, »f.«, kar bi lahko slovenili z: udeležba, skupnost deleža v neki stvari, pa tudi dejanje, ki nekemu omogoča sodelovanje v skupni zadevi.

² Pojem je izveden iz grške besede *apatheia*, ki so jo v latinščini pisali »*apathia*, ae, e.«. V ožjem pomenu bi to bilo »brezstrastje«. V razširjenem pomenu še: neobčutljivost, stanje duha, ko nekoga nič ne gane, ne zadeva itn.)

nih skupin do politike, delamo to v zavesti, da te odnose kot subjektivne občutke in pričakovanja določajo globlje družbene stvarnosti.

Participativna politična kultura bi bila tista, v kateri posamezniki menijo, da je njihovo sodelovanje v politiki možno, to prepričanje pa je seveda posledica njihovega stvarnega družbenega položaja. Politični sistem lahko deklarativno objavi, da obstajajo enake možnosti, vendar je pot od te razglašene možnosti do njene praktične uresničitve zelo dolga — čeprav nekateri tudi menijo, da je že mnenje, da je participacija možna, nekaj vredno v politični kulturi.

Participativna politična kultura bi torej bila tisto stanje v političnem vedenju ljudi, tista stopnja kompetentnosti in samozaupanja, ki določa njihovo možnost in pripravljenost, da v politiki sodelujejo. Apatična politična kultura pa bi bila večja ali manjša stopnja resnične ločenosti od politike, torej nezmožnost in nepripravljenost, da v politiki sodelujejo. Gre seveda za ostro dihotomično delitev, ki jo je moči razumeti zgolj v neki zgodovinsko jasno opredeljeni situaciji. Na primer v fevdalnem redu, kjer je participacija povsem ločena od apatije. Ali v kolonialnem sistemu, kjer so kolonizatorji in kolonizirani na dveh nasprotnih polih v odnosu do politike in glede na vključenost v politiko.

V »modernih« političnih sistemih gre seveda za rezidualne dejavnike, ki bistveno opredeljujejo participativnost in apatijo. Ne opredeljujejo je pa samo rezidualni dejavniki ali »ostanki« prejšnjih političnih kultur.

Delitev politične kulture na participativno in apatično je lahko zgolj formalna, lahko pa se odločimo, da njuno vsebino globlje analiziramo. Formalno participativno politično kulturo tako, denimo, lahko cenimo po odstotku sodelovanja prebivalstva na volitvah. Toda ti podatki praviloma niso v korelaciji z resničnim indeksom politične participacije.

Prehod k participativni politični kulturi je — če spet gledamo zgodovinsko — namreč formalno res uveljavila razširitev volilne pravice. Participativne politične kulture brez volilne pravice si res ni moči zamisliti, vsaj ne v sistemih buržoaznega parlamentarizma in participativne demokracije sploh.

Sama volilna pravica prav gotovo ni dovolj, da bi se izoblikovala participativna politična kultura. Pravice, ki so zakonsko normirane, niso vselej dejansko izkoriščene, pa tudi ne vedno upoštevane, saj so v političnem sistemu lahko še druga »pravila politične igre«, ki tako participacijo kaj malo upoštevajo v stvarnem političnem odločanju. Pa tudi zavest ljudi, rezidualni dejavniki politične kulture, lahko vsako formalno pravico odsevajo drugače, kot je normirana.

Volilna pravica pa ima nekatere stvarne posledice v politični kulturi širokih slojev. Ljudje začenjajo verjeti, da imajo neki vpliv v političnem procesu. Po tej poti se seznanijo s konceptom in prakso političnih strank kot agregatov in predstavnikov konkretnih družbenopolitičnih interesov. Po tej poti se uveljavlja nov koncept vlade in

oblasti sploh, saj oblast vsaj formalno postane odgovorna volilnemu telesu. Ta proces pogosto zavirajo prvine rezidualne politične kulture, vendar pa si brez njega ni moči zamisliti razvoja v bolj demokratično politično kulturo. Zato je bila splošna volilna pravica eden od pomembnih agentov politične socializacije.

Odnos med participativno in apatično politično kulturo pogosto uporabljajo za kazalec, ki pomaga opredeliti neki politični sistem. Čim več je namreč participativne politične kulture, tem bolj naj bi bil sistem demokratičen. Čeprav to ne zadošča za opredelitev resnične demokratičnosti, je pa vsekakor pomembno dopolnilo. Zgodovinsko je vsekakor povečevanje participacije prebivalcev v politiki vselej povezano z deomkratizacijo države.

Razpravo o participativni in apatični politični kulturi lahko razširimo tudi čez določeni zgodovinski kontekst (ne gre torej le za dihotomijo, povezano z zaporedjem družbenoekonomskih sistemov). Apatičnost ali, kakor pravi David Riesman, ravnodušnost,³ je, denimo pomembna razsežnost ameriške politične kulture. »Ravnodušni« se delijo na tiste »starega kova« in tiste »novega stila«. Ravnodušni starega kova so pod vplivom tradicije — torej rezidualnih vidikov prejšnjih političnih kultur — in kot srednjeveška družba trpijo tiranijo elit. Nimajo sredstev, da bi se politično izrazili, pa tudi ne predstave, kakšno naj bi to izražanje pravzaprav bilo. Pogosto jim manjka temeljnih orožij — pismenosti, politične izobrazbe in organizacijskihkušenj. Gre pa za »stile«, ki so v visoko razvitih družbah pravzaprav že izjemni. Pri nas bi prav gotovo lahko ugotovili, da so še vedno tesno povezani s tradicionalno miselnostjo izoliranih vaških skupnosti, ki so v celoti nekakšen reziduum.

Veliko pomembnejši so tisti »ravnodušneži«, ki uveljavljajo ravnodušnost »novega stila«. V procesu politične socializacije so morda pridobili nekatera glavna politična orodja, so pismeni, imajo neko stopnjo organizacijskihkušenj in razumejo koristi, ki jim jih lahko da sodelovanje v politiki. Tu torej ne gre za ravnodušnost, ki izvira iz tradicionalne miselnosti. Gre predvsem za ljudi, ki so nekako »na prehodu« iz tradicionalne miselnosti v moderno. Prav gotovo se ta »novi stil« tudi pri nas močno uveljavlja prav ob prehodu, ko človek iz tradicionalne vasi pride v moderno mesto. Tu se pojavlja nujnost politične resocializacije, ki, kot kažejo številne izkušnje, ni nikdar popolna, vendar tudi ni nemogoča.

Glede na stopnjo participacije v politiki lahko naredimo še druge razdelitve in s tem tipologizacijo odpremo številnim zgodovinsko določenim in s konkretnimi družbenoekonomskimi in političnimi sistemi povezanimi političnimi kulturami. Zaradi številnih primerjalnih možnosti, ki jih nudi, se nam zdi zelo primerna razdelitev, ki sta jo

³ David Riesman (v sodelovanju z Nathanom Glazerjem in Reuelom Denneyem) v delu: Usamljena gomila: študija o promeni ameriškega karakterja, Beograd, Nolit, Sazveždja, 1965, str. 225—231.

uvedba Gabriel Almond in Sidney Verba.⁴ Politično kulturo sta razdelila na parohialno, podložniško in participativno.

Tudi ta razdelitev daje možnosti za zgodovinske primerjave. Poleg tega pa jo je mogoče uporabiti za primerjavo v današnjem svetu, v katerem so posamezni deli zaradi nesinhroničnega razvoja, ki pogosto konkretno povzroča, da v neki državi ali delu sveta vladajo družbenoekonomski odnosi različnih formacij, na različnih razvojnih stopnjah.

*Parohialno*⁵ politično kulturo imajo na primer primitivna plemena v Afriki, v Polineziji, v Južni Ameriki in drugod. Gre torej za tiste družbe, ki jim v socialni antropologiji (etnologiji) pravimo primitivne družbe. V njih ni specializiranih političnih vlog; gospodarske, družbene in politične vloge se mešajo. V toku politične socializacije se torej, denimo, posamezniki ne pripravljajo na politiko, ki jo uokvirja država s svojimi strukturami.

Taka politična kultura se ohrani navadno še tudi potem, ko primitivne družbe uokvirja neka širša politična skupnost, ki že ima dinamična središča, nekaj gibljivosti moderne družbe in njene razčlenjenosti. Podobno je tudi z ostanki tradicionalnih družb, nekdanjih zaprtih vaških srenj, ki jih sicer ne štejemo med primitivne družbe, ker je njihova zgodovinska razvojna stopnja povsem drugačna. Značilna manifestacija parohializma je v tem, da se pripadniki take politične kulture vedejo, kot da globalna politična družba, ki jih uokvirja (denimo, bolj ali manj moderna država), ne bi obstajala. Ljudje parohialne politične kulture potemtakem nekako preprosto ignorirajo obstoj zunaj obstoječe politične stvarnosti. Vsekakor to »zunanje politično« ne zbuja pri ljudeh parohialne politične kulture posebnega zaupanja in včasih tudi ne zanimanja. Ohranja se pač prepričanje o sovražnosti vsega, kar je zunaj ozke, razmeroma zaprte in osamljene tradicionalne skupnosti, ki je edini vir lojalnosti in privrženosti.

Povezava parohialne politične kulture s tradicionalno miselnostjo je torej povsem očitna. Povezava tradicionalnih družb — vedno ostankov nečesa iz »preteklosti« — z »zunanjim svetom« je pač nekako sporadična: prek davčnega sistema, vojaškega nabora in pogosto prek zakonskih pritiskov na srenjske pravice. Če se je »zunanja politika« kdajkoli dotaknila take tradicionalne družbe, je bila — v zgodovinski zavesti tradicionalnih skupnosti je to še posebej poudarjeno — to vedno nekakšna »katastrofa«. Parohialnost politične kulture v takih srenjah je torej več kot razumljiva.

⁴ V knjigi »Civil Culture« (Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Boston-Toronto, Little, Brown and Co, 1965) sta Gabriel A. Almond in Sidney Verba to tipologijo obrazložila na str. 17–26.

⁵ Pojem je izveden iz latinskega izraza (ki je tudi del terminologije katoliške cerkve) za »župnijo« (parochia). V prenesenem pomenu je beseda dobila poseben pomenski odtenek in se uporablja za označbo tistega, kar bi morda lahko ponazorili s sposojenko »provincialen« v pomenu, da gre za vedenje, ki je povezano z zelo neurbaniziranim okoljem in značilno za od glavnih tokov odmaknjene ljudi.

Podložniško politično kulturo prav tako lahko neposredno povežemo s stopnjo družbenogospodarskega razvoja neke skupnosti. Fevdalizem je porajal značilne podložnike in je bil v bistvu sistem odnosov med podložniki in fevdalnimi gospodarji. Zato je za tako politično kulturo značilno, da posameznik ne goji nikakršnih pričakovanj, da bi lahko imel kako vlogo v politiki. Politika nikakor ni stvar podložnikov. Posamezniki ali celo družbene skupine s podložniško politično kulturo se seveda zavedajo, da obstaja zanje »kompetentna« oblast; prav v odnosu do oblasti je bistvena razlika med parohialno in podložniško politično kulturo. Ta oblast za podložnika seveda ni njegova oblast v pomenu, da mu kakorkoli »ustreza«, je predvsem oblast nad njim in podložniku ne gre razmišljati o njenem postopanju in konstituiranju. Podložniki torej sprejemajo legitimnost in upravičenost oblasti, posebno če jo »posveti« splošno sprejeta religiozna zavest ali cerkvena hierarhija, vendar niti malo ne verjamejo, da imajo pravico vplivati na to oblast in se potemtakem niti ne trudijo, da bi svoj vpliv v to smer uveljavili.

Ko skušamo najti konkreten primer podložniške politične kulture, ki je bila dokaj pomembna za splošne okoliščine razvoja v polpreteklem času, se nam ponuja Japonska. Japonsko podložniško politično kulturo je Rober E. Ward⁶ opisal kot »stališča navajene pokornosti in podrejenosti primerno konstituirani oblasti, kar je povežano z občutkom, da je vlada (oblast) nekakšno početje družbenopolitično predpostavljenih proti navadnim ljudem — in to v veliki meri početje, ki gre za njihov račun«.

Bistvo podložniške politične kulture je torej v vnaprejšnji pripravljenosti »navadnega človeka«, da sprejme prav posebno pasiven odnos do politike. Vir take politične kulture je brez dvoma v fevdalnem družbenem redu; je pa na tem mestu pomembno, da ugotovimo, da se taka politična kultura še dolgo lahko ohrani tudi potem, ko gine bistvo tega reda in že prevladajo kapitalistični družbeni odnosi. Ta politična kultura poudarja strogo in nepremakljivo družbeno hierarhijo. Prav to je bilo značilno za fevdalizem, v kapitalizmu pa zaradi spremembe nosilcev oblasti, bogastva in lastništva sredstev za proizvodnjo postaja nefunkcionalno.

Če navedemo še en primer za podložniško politično kulturo, bi rekli, da je verjetno značilen primer posameznika s podložniško politično kulturo bil monarhist, ki je bil prepričan, da vladarju (kralju, cesarju ali komur si že bodi) pripada vladanje na podlagi pravic, ki izvirajo iz nasledstva. Po mnenju prepričanega monarhista je le tako moči zagotoviti, »pravi red stvari«. Taka stališča so bila lahko zelo učinkovita v povezavi z verskimi nauki, kakršen je na primer: »Dajte

⁶ V članku »Japan: The Continuity of Modernization« (Japonska: kontinuiteta v modernizaciji) v zborniku *Political Culture and Political Development*, ki sta ga uredila Lucian W. Pye in Sidney Verba, Princeton, N. J., Princeton University Press, druga izdaja 1972, str. 35).

cesarju, kar je cesarjevega« in podobno. Seveda s tem ne mislimo »modernega monarhista«, kakršni so ljudje v ustavnih monarhijah (Anglija, Danska, Švedska, Norveška itn.), kjer »ljubezen do kralja« nima več stvarne politične zveze s podložniškim načinom vrednote-nja monarhije kot ustanove, ki ji je po božjem pravu dodeljena pravica vladanja.

Fevdalizem ni pa edini zgodovinski vir podložniške kulture. Podložniška kultura lahko namreč nastaja tudi v drugačnih okoliščinah. Podložniško politično kulturo so prav gotovo zelo učinkovito ustvarjali kolonialni sistemi. Taka kultura je bila posebno učinkovita, če se je povezala z že obstoječo »podložniško tradicijo« v koloniziranih deželah. Kolonialna oblast je bila že kot oblast tujcev — ljudi, ki so prišli kot gospodarji in se niso spraševali o stvarni legitimnosti svoje oblasti, to legitimnost so kvečjemu zakrivali s puhlicami o svojem civilizatoričnem poslanstvu in podobnem — nujno daleč nad koloniziranimi. Kot del kolonialne miselnosti pa se je uveljavilo celo prepričanje, da za kolonizirane niti ne more biti primernejšega odnosa, kot je odnos gospodar—podložnik. Drugačen odnos bi jim morda celo škodoval, ker menda niso zanj niti sposobni. Jasno je, da v takem ozračju, denimo, kolonialni uradnik nikakor ni mogel biti »javni uradnik«. Bil je lahko le upravljalec, ki ima arbitrarno oblast. Če se je tak vzorec vpletel v že močno hierarhiziran družbeni sistem, kakršen je bil na primer v Indiji, kjer so poleg razrednih ločnic obstajale še kastna, je odnos med upravljalcem in podložnikom dobil značilen pomen odnosa med vladajočim in vladanim. Raziskave kažejo, da je to zapustilo vidne sledove v indijski politični kulturi.⁷

Torej se tudi po koncu kolonialne oblasti, s prehodom iz kolonialnega statusa v politično neodvisnost, položaj glede odnosa med »politično elito« in »javnostjo«⁸ marsikje ni spremenil. Državni uradniki so o sebi prepričani, da so »nad« drugimi in, kar se samo na sebi razume, ločeni od prebivalstva. Tako se ne glede na deklarirane norme demokratičnega parlamentarnega sistema (ki so ga po pravilu uvedli zgledujoč se po evropskih zgledih) v »novih državah« pokolonialnega tipa še naprej ohranja tradicionalni odnos med gospodarjem in podložnikom. Kolonializem je torej pravzaprav odgovoren za številne primere podložniške politične kulture, čeprav seveda ni samo kolonializem kriv za tako kulturo v številnih državah »tretjega sveta«. Tako, denimo, ni neposredno odgovoren za podložniško politično kulturo na Tajskem, kjer ni bilo neposredne tuje kolonialne oblasti, ali v Etiopiji, kjer je bil kolonializem (italijanski) zelo prehodne narave.

⁷ Kot je pokazal Myron Weiner v prispevku v omenjenem zborniku *Political Culture and Political Development* »India: Two Political Cultures« (Indija: dve politični kulturi), str. 218.

⁸ Izraza sta iz recenzijskega članka W. Klatta: »Modernization Without Development« (Modernizacija brez razvoja), *International Affairs*, Chatham House, London, Vol. 49, No. 2., 1973, str. 241.

Prehod iz »statusa« podložnika v »status« dejavnega (participirajočega) državljana je veliko bolj težak in zapleten, kot bi bilo videti, če ne bi upoštevali ugotovitev o relativni trajnosti in vztrajnosti vzorcev politične kulture. V nekdanjih kolonialnih deželah upravljalec tudi potem, ko ni več tujec, ampak že iz vrst »nove« domače elite, ne postane kar čez noč z deklaracijo o politični neodvisnosti le uradnik, ki bi naj bil vsem na voljo in jim pomagal, da uveljavijo svoje državljanske pravice. V »novih državah« pokolonialne vrste so se na splošno ohranili stari odnosi med javno upravo in državljani. Nova politična elita se je po pravilu prilagodila starim vzorcem politične kulture, ker ji ti vzorci dajejo neprimerno večje prednosti in možnosti za uveljavljanje. Včasih so prevzeli celo ceremonije, blesk in sijaj kolonialne oblasti. S tem seveda nočemo reči, da se v številnih državah te vrste tudi ne bojujejo proti temu. Vendar so taka prizadevanja prej izjeme kot pravilo. Funkcionarji so se obdali s ceremonijami, ki naj bi poudarjale njihovo vzvišenost, ločenost, ki naj bi posebej poudarjale insignije oblasti. Veliko pozornost posvečajo prav zunanjim znamenjem oblasti: število rezidenc, osebja, avtomobilov se je glede na kolonialno dobo prejkone povečalo, ne pa zmanjšalo. Ta sijaj je seveda velikanska obremenitev za skromne dohodke »novih« držav. Svojtčas je v organizaciji združenih narodov veljalo pravilo, da je reprezentančni avtomobil neke delegacije v razmerju z njeno nerazvitostjo, tako da je večji in bolj bleščeč, čim slabše je država razvita.

Prav zanimivo je, da so v vseh državah, kjer obstaja občutna razlika v razvitosti posameznih delov (pogosto v odnosu med severom in jugom), manj razviti deli neproporcionalno zastopani v javni upravi. Značilna primera sta Grčija (»ljudje s Peloponeza«) in Italija (»južnjaki«). Oba sta zelo nazorna. Posebno v Južni Italiji še velja tradicija, da človek doseže najvišji družbeni »rang«, če se zaposli v administraciji. Državna birokracija je torej zaposlitev, ki jo zelo visoko vrednotijo. Od tod, denimo, tudi visoko vrednotenje pravnškega poklica, šaj je za pravnika taka zaposlitev pač že tradicionalno najbolj primerna in najlaže dostopna. Ker oblast nasploh cenijo kot nekaj vrednega, državna birokracija uteleša ta nazor: z zaposlitvijo v javni upravi človek dobi oblast nad mnogimi ljudmi.

Razlogi za pritisk na javne službe v obeh omenjenih primerih pa so seveda tudi gospodarske narave. In tako je tudi drugod v manj razvitem svetu. »Jug« je manj razvit in po pravilu bolj demografsko ploden; delovnih mest (posebno v gospodarstvu) primanjkuje. Zaposlitev v javni upravi je torej resnično močno zelena, saj zagotavlja varnost v težkih gospodarskih razmerah. Morda bi celo nekatere jugoslovanske pojave lahko razložili s tega stališča. V izrazito nerazvitih državah »tretjega sveta«, ki jih zdaj oklepajo neokolonialne sponse, pa je pritisk še večji, ker domači izobraženci skorajda ne dobijo prave zaposlitve v gospodarstvu. V gospodarstvu, ki je pogosto v rokah tujega kapitala, so kot vrhunski strokovnjaki zaposleni tujci.

Izobražene elite segajo po politiki tudi tam, kjer politika ni le vir stalnega zaslužka, ampak tudi bogatenja, kar poznamo iz »tradicionalne« Latinske Amerike.⁹ Seveda pri tem ne gre le za Latinsko Ameriko. Podobne koristi si obetajo od politike v številnih drugih državah. Tako je raziskovalec filipinske politike Jean Grossholtz¹⁰ ugotovil, da imajo »politiko tako kot družino za oskrbovalca temeljnih potreb«, ki zadevajo v taki državi, kot so Filipini, denimo: zaposlitev nasploh, zdravstveno varstvo, zdravniške usluge itn. Nič nenavadnega torej, če na življenje gledajo skoz neposredno »politično moč«, ki jo zagotavlja povezanost z državo v precej konkretnem pomenu. Podložniška politična kultura v marsičem utrjuje to stališče.

b) Drugi način tipologizacije politične kulture naj bi bil nekakšen horizontalni preseki skoz družbo. Zgodovinsko primerjanje in poudarjanje zgodovinskih virov politične kulture postaneta ob tem preseku manj pomembna, čeprav ju ne smemo popolnoma izključiti, saj je vsaka politična kultura relativno dinamična. Taka horizontalna delitev pa mora predvsem upoštevati *razredno delitev in druge družbene delitve*. Bolj ko je ta delitev ostra, bolj izrazite bodo posebnosti političnih kultur v posameznih delih neke družbe.

Že če razpravljamo o poteku politične socializacije, moramo govoriti o tem, da se različni razredi različno politično socializirajo.

Prvič: Politična kultura, ki izvira iz razrednega interesa in ktere podlaga je *razredna zavest*, ima izrazite značilnosti. To še posebej velja za družbe z velikimi razrednimi razlikami in izrazitimi razrednimi konflikti. Posebnost razredno opredeljene politične kulture se namreč zdi izrazita prav v takih okoliščinah. Če razredne razlike niso hude in če je razredni boj manj intenziven, lahko pričakujemo, da bo prej prišlo do »niveliziranja«. Zmanjšanje razlik v politični kulturi v razrednih družbah pa je seveda lahko tudi rezultat posebnih učinkov politične socializacije, predvsem tam, kjer je politična socializacija povezana s kontinuiteto in stabilnostjo političnih sistemov. Zdi se, da je visoko razvita kapitalistična država uveljavila posebno veliko mehanizmov, ki v procesu politične socializacije delujejo tako, da ohranjajo obstoječe odnose in stanja tako, da zmanjšujejo razlike v političnih kulturah posameznih slojev (ali celo razredov) in tako »sublimirajo« predvsem potencialno jasno opredeljeno politično kulturo vladanega razreda (delavskega).

O politični kulturi delavskega razreda je tu nujno spregovoriti tudi z vidikov razvoja njegove razredne zavesti. Razredna politična zavest je lahko utemeljiteljica posebne politične kulture. Buržoazna razredna zavest, ki je jasno izražala interese svojega razreda, je bila zasnova za precej jasno politično kulturo, ki se je izoblikovala okoli

⁹ Več o tem v knjigi S. Južniča: *Latinska Amerika, Društvena struktura i politički sistemi*, Beograd, Institut za mednarodno politiku i privredu, 1968, str. 86.

¹⁰ V delu *Politics in the Philippines*, citirano v knjigi Dennisa Kavanagha *Political Culture*, London, Macmillan, str. 31.

režima buržoaznega parlamentarizma, z uveljavitvijo političnih strank in formaliziranjem politične igre. Proletarska razredna zavest kot zavest vladanega razreda pa se je uveljavila v neki kontradikciji, ki je izražena v znamenitem Marxovem razlikovanju »razreda po sebi« in »razreda zase«. V političnih bojih zgodnjega kapitalizma je bil delavski razred pod vplivom radikalnih meščanskih ideologij. Še pozno v XX. stoletje so deli delavskega razreda nasedali demagogiji buržoazno-kapitalističnih interesov in marsikje so še danes privrženi ideologiji reformističnih tokov v krščanstvu. Itn.

Če bi hoteli v tej razpravi natančneje obravnavati razvoj razredne zavesti delavskega razreda, bi kajpada rabili več prostora. Prav gotovo bi morali tako obravnavo preplesti s potankostmi iz zgodovine delavskega gibanja, kar pa bi nas seveda odmaknilo od zastavljenih ciljev. Morda bi tu obravnavo lahko končali s poprečno oceno, da je bila ena izmed posebnosti proletarske zavesti v tem, da je le redkokdaj izvirala iz proletarskih vrst. Zavest o posebnih razrednih interesih kot interesih, ki se pravzaprav ujemajo s splošnim progresivnim zgodovinskim razvojem, s čimer ima delavski razred posebno družbeno vlogo nosilca splošnih človeških interesov, je prišla v vrste delavskega razreda iz socialističnih idej in predvsem iz znanstvenega socializma. Karl Marx in Friedrich Engels sta delavskemu razredu dala razredno zavest in s tem tudi popolnoma novo politično kulturo, ki sta jo utemeljila s svojimi znanstvenimi spoznanji o razvojnih zakonitostih in o zgodovinskem poslanstvu, ki je namenjeno delavskemu razredu pri prehodu iz kapitalistične razredne družbe v komunistično brezrazredno družbo.

Drugič: Razredno družbene delitve niso seveda edini vir posebne politične kulture. Morda na drugem mestu lahko omenimo posebno mejnico, ki nam olajša tipologizacijo, to je *stopnja izobrazbe*. Stopnja izobrazbe, prav tako že po pravilu povezana z družbenimi razlikami (s tem, v kolikšni meri je izobrazba dostopna različnim družbenim razredom in slojem), je lahko izrazita ločnica različnih političnih kultur. Tako je v državah z velikimi družbenimi prepadi prav gotovo, denimo, politična kultura izobražencev močno različna od politične kulture neizobražencev ali celo nepismenih ljudi. V moderni družbi pa je izobrazba prav tako pomembna in celo njena »zvrst« ima svojo težo. Humanistično izobraženi intelektualci, denimo, so šli v moderni družbi skoz sistem izobraževanja, ki jim je vcepil več prvin sproščenega odnosa do politike; ljudje, ki niso dosegli višje izobrazbene stopnje, imajo do politike manj sproščen odnos.

V tej povezavi se nam zdi primerno razpravljati o posebnostih in specifičnosti politične kulture »elit« v izrazito socialno razdeljenih in razcepljenih nerazvitih deželah. Na skorajda popoln razdor v politični kulturi naletimo v tistih nekdanjih koloniziranih deželah, kjer je bila »elita« po pravilu vzgojena v tujih, tj. kolonialnih šolah ali celo v kolonialni metropoli. Ta »elita« je, če govorimo v antropološkem

žargonu, akulturirana.¹¹ Ni redko, da se taka elita pravzaprav znajde »med dvema kulturama«: položaj v novo osvobojenih državah ji veleva, da se približa kulturi večinskega prebivalstva, ki ni akulturirano in je zadržalo nekaj svojih vrednot; akulturacijski pritisk, tj. »preskok« v kulturo kolonizatorja pa jo od večinskega prebivalstva oddaljuje; vendar pa ta »preskok« hkrati ustvarja v kulturni ločenosti poseben kastni in oblastniški položaj. Poleg tega so kolonialne okoliščine ustvarile številne t. i. asimilirance.¹² Šolani v nacionalni kulturi kolonialne metropole, spreobrnjeni v krščanski religiozni sistem, ki jih pravtako loči od večine prebivalstva, so postavljeni v položaj nekakšnega kolonialnega trojanskega konja. Akulturacija kot sprejemanje tujih vrednot, načinov življenja in vsekakor tudi politične kulture se je že po pravilu najbolj dotaknila prav najvišjih družbenih slojev. Tako so akulturiranci hkrati tudi vladajoči sloji. Nižji sloji, ki jih kolonizatorjev izobraževalni sistem sploh ni zajel, so ostali privrženi tradicionalni kulturi.

Tako pravzaprav kulturni konflikt, ki je dediščina kolonializma, v marsičem uokvirja razredni boj. Za razumevanje številnih problemov nerazvitih dežel tudi ta vidik ni čisto brez pomena.

Prepad med izobraženo »elito« in neizobraženim »ljudstvom« seveda ni le problem nerazvitih držav »tretjega sveta«. V številnih izrazito razredno razdeljenih družbah, ki so zaradi posebnega zgodovinskega razvoja podedovale tudi močne regionalne delitve in hudo kulturno nehomogenost, kot je, denimo, Italija, je pomen, ki ga ima politična kultura politične elite, nasploh velik. Nastane lahko celo nekakšen »politični razred« — kar seveda ni čisto ustrezen izraz, ker lahko zavede v številne zmote. Že dejstvo, da so številni politični teoretiki v Italiji obširno govorili o »elitizmu«, pa kaže, da ta problem poznajo prav v Italiji.

V nasprotju s politično kulturo »elit« — nekoliko poenostavljeno povedano — lahko obstaja med »ljudstvom« precej preprosta zbirka političnih idej, stališč in usmeritev. Pogosto je prav to vir moči in politične premoči »elit«. Gre za tisto stanje duhov in nravi, ki izvira iz pomanjkljive obveščenosti o politiki in večidel temelji na emotivnih opredelitvah. Tako stanje prav lahko izkoristijo demagoška politična gibanja v popolnoma nedemokratične namene. Fašizem je celo čisto odkrito poudarjal prednost »instinkta« pred racionalnostjo in je svoje politično bistvo gradil na opisanih pomanjkljivostih politične kulture. Takšna toga gesla so lahko nevarna v raznih okoliščinah: pri nas, na

¹¹ O konceptu akulturacije je moči najti koristna dopolnila v članku Michela de Costera: »Akulturacija«, *Kultura*, časopis za teorijo i sociologijo kulture i kulturnu politiku, Beograd, 1972, str. 52—66. Daljši tekst o akulturaciji pa je objavljen v zborniku *Antropologija danes*, Beograd, Vuk Karadžić, 1972. Prispevek je napisal Ralph Beals.

¹² Več o tem v učbeniku S. Južniča: *Novejša politična zgodovina* (poglavje o kolonializmu), Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 1973.

primer, smo doživljali nekaj podobnega leta 1969, ko je naraščala nacionalistična strast.

Tretjič: V številnih državah sodobnega sveta lahko govorimo tudi o *fragmentarnih političnih kulturah*. Gre za države, ki niso nacionalno, etnično, lingvistično ali kako drugače enotne. Ne razdirajo jih torej le razredne in podobne družbene razlike; v njih se tudi globalna družba ni oblikovala kot, denimo, enoten narod. Bržčas bi lahko tudi za Jugoslavijo rekli, da znotraj različnih narodov in narodnosti obstaja fragmentirana politična kultura. Vendar pa moramo bolj kot v drugih večnacionalnih državah upoštevati dinamiko skupnega državnega življenja in posebej socialističnega razvoja, ki mu je temelj postavil skupen narodnoosvobodilni boj. Samoupravni sistem je prav tako ena izmed poti k homogenizaciji politične kulture.

Očiten primer fragmentirane politične kulture pa so seveda nerazvite države, kjer je nova državnost utemeljena pravzaprav na umetnih mejah, ki jih je ustvaril kolonializem. Prav fragmentirana politična kultura je velika nevarnost za enotnost teh držav. Države, ki se zavedajo te nevarnosti, računajo, da bodo prebrodile fragmentiranost v politični kulturi, denimo, predvsem s pomočjo šolskega sistema.

Fragmentirane politične kulture najdemo tudi v večnacionalnih državah razvitega sveta. Očiten primer so, denimo, francosko govoreči Kanadčani, ki se od večine angleško govorečih Kanadčanov ne ločijo le po jeziku, ampak tudi po religiji ali pa celo po tem, v kolikšni meri so lojalni do skupne države, in podobno.

Ta fragmentacija (Belgija, Švica itn.) pa v nasprotju z manj razvitimi državami, v bistvu ne ogroža obstoječega sistema. Na Nizozemskem je moči razpoznati tri različne fragmentirane politične kulture, ki se nekako strukturirajo okoli religije (katoličani, kalvinisti in versko indiferentni); večji del državljanov se opredeljuje za sindikat, šolo, časopis itn. na podlagi verske pripadnosti. Pa vendar je Nizozemska politično stabilna država. Celo v Italiji in Franciji, kjer so takšne razlike veliko manjše, nimajo tolikšne stopnje političnega konsenza. Na Severnem Irskem pa razlika v religiji povzroča kar državljansko vojno. Protestantska in katoliška skupnost se bojujeta druga zoper drugo, v boju pa poudarjata prav verske razlike. Občutka enotne narodne pripadnosti ni in to je pokazala tudi delitev Irske leta 1922. Obstoječi sistem lahko vzdržuje le zunanja intervencija britanske oborožene sile, ki ima »pravico«, da to počenja, ker je Severna Irska pač del Združenega kraljestva. Vendar pa rešitev s silo še zdaleč ni trajna rešitev irskega problema. Tudi v Španiji je prišlo do separatističnih gibanj, ki kažejo na očitno fragmentiranost politične kulture. Fašistična diktatura je očitno problem le zamrznila. Naštevavanje bi nas seveda preveč oddaljilo od naše glavne teme, zato ne bomo z njim nadaljevali.

Četrtič: Kadar govorimo o bolj ali manj ločenih političnih kulturah znotraj tako ali drugače združenih političnih celot (držav), nam

bi morda prišlo prav, če za to ločenost uporabimo izraz *subkultura*.¹³ Čeprav bomo morda po tej poti tipologizacijo nekoliko formalizirali, nam bo koncept »subkultura« bržkone lahko v veliko analitično pomoč. Zato gre koncept opredeliti nekako takole:

— Ugotovili smo že, da politična kultura ni enaka v različnih družbenih razredih in slojih. Tudi glede tega se kažejo različne subkulture.

— V narodno in drugače neenotnih državah tudi lahko govorimo o subkulturah, ki so povezane s posebnostmi sklenjenih družbenih skupnosti.

— Moderne razvite družbe so povzročile še dodatne delitve med ljudmi. Tu gre za različne stopnje izobrazbe, pa tudi za posebnosti, ki izvirajo iz različnih dejavnosti, in podobno.

— Opaziti je vse večjo delitev — posebno v visoko razvitih kapitalističnih družbah — na »mlade« in »stare«. Vse več je idej o »protikulturi« posebno v gibanjih t.i. nove levice.

Morda lahko prav zdaj spregovorimo nekaj več o t.i. »protikulturi«. Ne glede na trajnost in stvarno pomembnost nove levice v družbenih preobrazbah je prav nova levica opozorila, da konsenzus znotraj družbe, ki pelje k neki nivelizaciji politične kulture, blokira obstoječe stanje in predvsem zadržuje zastarele družbene odnose. Nova levica, posebej v Združenih državah Amerike, je iskala izhod iz domnev, da so nove generacije v t. i. poindustrijski družbi menda osvobodjene »kulture pomanjkanja« in zato odtujeni odnosi med ljudmi niso več nujni. To omogoča novo zavest (in to je omenjena »protikultura«), ki meri čez pomanjkanje v nove možnosti človekove osvoboditve.¹⁴

V že omenjenem pomenu je torej koncept subkultura, pa tudi subkulture »mladih« z vsemi pridržki, ki smo jih v tej razpravi že izrekli, moči uporabljati.

c) Če je bila prva tipologizacija politične kulture nekakšen zgodovinski presek in povezana z menjavo družbeno-gospodarskih formacij, druga tipologizacija pa poskus stratifikacijskega preseka sodobnih družb, bi morda tretji lahko rekli *mednarodno-primerjalna tipologizacija*.

Ta tipologizacija naj bi konceptualno temeljila na domnevi, da so možni »nacionalni preseki« in da torej lahko govorimo o vidnih značilnostih sestavnih delov mednarodne skupnosti na podlagi že omenjenega narodnega ali nacionalnega značaja.

Najprej se moramo seveda obrniti k problemu narodnega značaja. Če hočemo napraviti »mednarodne« primerjave, moramo narodni značaj razumeti kot nekakšno specifično politično vedenje, kot

¹³ Izraz subkultura je v kulturni antropologiji precej pomembno analitično orodje. Tu mu dodajamo epitet »političen«, torej »politična subkultura«.

¹⁴ Povzetek idej »nove levice« je iz neobjavljenega dela Rudija Rizmana: *Idejno-politične koncepcije ameriške nove levice*, Ljubljana, Center za politološke raziskave pri FSPN, 1973, str. 11.

stil političnega življenja, političnih vrednot in podobnega; to je mogoče le, kolikor je narodni značaj mogoče »meriti z relativno pogostostjo značilnih vedenj v okviru naroda«. ¹⁵ Ponoviti je treba namreč opozorilo, da razredna razdeljenost globalnih družb, ki je v nekaterih državah manj razvitega »tretjega sveta« pravi prepad med politično kulturo »elit« in kulturo množic, ne daje pravega izhodišča za razpravo o celotni politični kulturi nekega naroda, ampak zahteva, da govorimo o mnogoličnosti in včasih pravcati različnosti te kulture. Ustrezno je torej, če pripomnimo, da je »politična kultura nekega naroda le metafora in lahko skriva velike razlike v političnih usmeritvah različnih slojev prebivalstva«. ¹⁶

O narodnem značaju moramo torej govoriti pazljivo. Seveda pa je o narodnem značaju lažje govoriti tam, kjer državne meje uokvirjajo homogene narode, kot pa tam, kjer skupnost zgodovinskega življenja ni odpravila močno razlikujočih se subkultur. Tako je, denimo, v Etiopiji le politična kultura Amharcev analitično dostopna in za Etiopijo pomembna. Zaenkrat govorimo o etiopski politični kulturi, ne da bi upoštevali tri četrtine prebivalstva. V Indiji je Myron Weiner ¹⁷ opazil razmeroma homogeno politično kulturo med »elito« in popolnoma razdrobljeno »množično« kulturo, ki jo določajo delitve na kaste, vere, jezike in tako naprej. Pravo nasprotje pa je, na primer Japonska; Robert E. Ward ¹⁸ je kljub velikim razrednim razlikam v japonski družbi ugotovil, da je politična kultura izrazito enotna, Japonci so namreč nacionalno homogeni; so torej zgodovinsko že izoblikovana in kulturno utrjena nacionalna skupnost.

Nacionalni preseki imajo potemtakem le omejeno vrednost. Poseben problem pa je še vedno izraz »narodni značaj«, ki ga uporabljajo v primerjalne namene. V razpravah primerjajo navadno države, ki se v resnici ne ujemajo z narodom. Če smo se kljub temu odločili za tipologizacijo politične kulture na podlagi nekih primerjalnih političnih kultur, smo to storili zato, ker lahko tako uporabljamo nekatere boljše rezultate primerjalnih mednarodnih raziskav in tako razširimo paradigme tudi za raziskovanje jugoslovanskega in slovenskega »značaja«.

Tako gre razumeti tudi trud, ki smo ga vložili v to razpravo.

¹⁵ Jerzy J. Wiatr: »Izbrani problemi primerjalnih raziskovanj politike«, Teorija in praksa, Ljubljana, Letnik 9, št. 11-12, 1972, str. 160.

¹⁶ Dennis Kavanagh v že omenjeni knjigi *Political Culture*, str. 20.

¹⁷ V že omenjenem prispevku, str. 199-244.

¹⁸ V že omenjenem prispevku, str. 27-82.

Nekatere dileme planiranja

(Ob posvetovanju teoretične sekcije ZES, Portorož, 24—26. okt. 1973)

V zvezi s planiranjem v družbenem gospodarstvu, kakor smo ga opredeljevali na posvetovanju teoretične sekcije zveze ekonomistov Slovenije, se mi kljub številnim pojasnitvam in stališčem avtorjev referatov še vedno zastavljajo nekatere dileme, za katere menim, da jih na tem posvetovanju z referati in v diskusijah še nismo ustrezno rešili, čeprav smo nanje večkrat opozarjali.

Med temi dilemami bi na nekatere še posebej opozoril:

1. dilemo *razmejitve* med planskim in tržnim elementom našega gospodarskega sistema. Glede te dileme so ostajali referenti in diskutanti na posvetovanju le pri načelnih teoretičnih opredelitvah. Zato bo ostala temeljna naloga, da v prihodnje to dilemo tudi *praktično razrešimo*. Pri tem pa nam bodo nekateri teoretični napotki iz tega posvetovanja lahko rabili kot koristno teoretično izhodišče za razreševanje tega, za našo družbenoekonomsko prakso temeljnega problema. Iz nakazane dileme izhaja druga nič manj pomembna:

2. dilema *ravni* in *nosilcev* planiranja, ki mora biti rešena v skladu z zahtevo, naj s celotnim in s tem tudi presežnim produktom razpolagajo njegovi ustvarjalci. Vprašanje pa je, kako (ob decentraliziranem gospodarstvu in atomizirano akumulacijo na tej podlagi) doseči družbenoekonomsko nujno integracijo akumulacije za uresničenje projektov, ki so v zvezi s sodobno tehnologijo in ki zato praviloma zahtevajo nekatere zelo pomembne organizacijske rešitve, ki bodo zadostile tej zahtevi? Ta dilema bo zahtevala intenzivnejšo usmeritev našega gospodarstva k integracijskim procesom. Zahtevane samoupravne organizacijske rešitve pa so spričo nekaterih teženj v našem gospodarstvu dokaj motene. To govori, da zahtevane integracije gospodarstva še ne razumejo (v nekaterih sredinah gospodarjenja) kot kategoričen imperativ uspešnega gospodarjenja v naši družbi. Spomnimo se samo nekaterih dezintegracijskih teženj, ki so kljub temu, da smo jih identificirali, še vedno ovira za nujno integriranje našega gospodarstva. Ali pa te težnje sicer pripeljejo do integracij na temelju logike kapitala, ne pa na temelju družbene lastnine in njej ustreznih samoupravnih produkcijskih odnosov v naši družbi. Zaradi tega se

bo treba prizadevati za čimprejšnjo institucionalizacijo učinkovitih samoupravnih institucij, na višjih ravneh, institucij, ki bodo ob novih organizacijskih rešitvah tudi na novo opredelile ravni družbenega planiranja na eni strani ter po drugi strani nosilec planiranja kot bistvenim elementom ekonomske demokracije v procesu sprejemanja plana omogočale samoupravno demokratično vsebino.

Ta demokratizacija v procesu nastajanja in sprejemanja družbenih planov pa odpira nov problem:

3. dilema *metodologije* planiranja, ki mora biti prav tako usklajena s samoupravno in blagovno naravo našega gospodarstva. Ali je ta problem našega gospodarstva mogoče razreševati izključno le s samoupravnim dogovarjanjem? Ko vemo, da je parcializacija ekonomskih interesov gospodarskih subjektov v naših razmerah še kako poudarjena in se hrani predvsem z našo permanentno nestabilnostjo. Ali je zato brez zavestne usmeritve k stabilizaciji gospodarstva sploh mogoče govoriti o ustrezni metodologiji planiranja, ki ustreza samoupravnim produkcijskim odnosom, in s tem pričakovati kvalitetno novo demokratično planiranje našega gospodarstva. V zvezi s tem se zelo ostro postavlja

4. dilema *stabilizacije* gospodarstva, ki nikakor ni cilj sam na sebi, ampak sredstvo za doseganje vseh drugih pomembnih narodno-gospodarskih ciljev. Kar vključuje tudi zahtevo in potrebo po bolj učinkovitem družbenem planiranju. Dosedanjo plansko neučinkovitost, ki nas je v nekem smislu razočarala, ker nam je degenerirala našo plansko-tržno obliko razreševanja družbenoekonomskih problemov, je treba pojasniti tudi in predvsem z nestabilnostjo našega gospodarstva. Glede tega problema pa na posvetovanju nismo slišali neposrednih razmišljanj, čeprav smo o stabilizaciji posredno veliko govorili. S tem pa nismo v celoti odgovorili na vzroke neučinkovitega planiranja, brez katerih ni mogoče uspešno graditi novega sistema učinkovitejšega planiranja na vseh ravneh gospodarskega odločanja ter v vseh sredinah gospodarjenja. Za bolj učinkovito planiranje smo se na posvetovanju vsi zavzemali. V zvezi s tem se mi zdi pomembno, da glede ocene o neučinkovitosti našega dosedanjega planiranja ne ostajamo le pri nekaterih površinskih prvinah, ki so se začele kazati kot posledice neučinkovitega planiranja. S posledicami nekaterih procesov v naši družbenoekonomski strukturi pa nikakor ne bi smeli pojasnjevati naše planske neučinkovitosti in s tem neučinkovitosti plansko-tržnega sistema, ki po teoretični zamisli ustreza samoupravnim družbenoekonomskim odnosom v naši družbi. To pa zahteva kompleksno analizo ocene vzrokov naše planske neučinkovitosti, ki po mojem mnenju ne izhaja iz plansko-tržnega sistema po njegovi teoretični zamisli in opredelitvi, ampak predvsem iz tega, ker nismo upoštevali teoretičnih premis v gospodarski praksi.

Iz tega izhaja, da je več kot upravičena kompleksna analiza našega družbenoekonomskega sistema v njegovi praktični izvedbi. Pri praktičnem uresničevanju sistema plansko-tržnega razreševanja druž-

benoekonomskih problemov je v naših razmerah prišlo do tolikšnega zanemarjanja in zapostavljanja družbenih materialnih možnosti, da je že prišlo do degeneracije planiranja in s tem med našimi blagovnimi producenti do preobsežnega zamenjevanja tržnih zvez z administrativnimi zvezami. V teh razmerah se niso uresničile prednosti planske, še manj pa tržne prvine povezovanja med našimi blagovnimi producenti. To je peljalo v vedno bolj poudarjene disproporcionalnosti v našem gospodarstvu, ki jih s plansko prvino sistema ni bilo mogoče omejevati. Te disproporcionalnosti, ki smo jim danes priča, pa po svoje regenerirajo inflacijski pritisk, ker se je tudi inflacija iztrgala planskemu nadzoru. Gospodarska nestabilnost z inflacijo, pa, kakor smo že poudarili, zožuje našo gospodarsko učinkovitost in s tem diskvalificira plansko-tržni sistem na eni strani, na drugi strani pa spodbuja težnje po administrativnem razreševanju naših družbenoekonomskih problemov.

Problem metodologije planiranja, ki naj bo usklajena s samoupravnimi družbenoekonomskimi odnosi, je tedaj povezan z učinkovitostjo plansko tržnega sistema, ki se v naših razmerah zaradi gospodarske nestabilnosti ni mogla popolnoma uveljaviti. Ta nestabilnost pa je posledica neustreznih izhodišč — zanemarjanja družbenoekonomskih možnosti pri programiranju in realiziranju našega planiranja v preteklosti. V zvezi z vprašanji metodologije planiranja je tudi vprašanje oziroma

5. dilema *razmerja* med planskimi organi in institucijo družbenega dogovarjanja. Najbrž ni sprejemljiva tista teza, ki vidi v instituciji družbenega dogovarjanja možnost substitucije planskih organov kot strokovnih predlagateljev variant družbenoekonomskega razvoja, ki naj jih demokratično verificiramo. Gre za strokovno delo, ki mora v skladu z ekonomskimi zakonitostmi spoznavati in raziskati možnosti razvoja v obliki variant, ki jih bomo sprejemali z družbenim dogovarjanjem. Pa še to. Planski in sploh družbeni intervencijski regulativi predstavniških organov bi morali po mojem mnenju dati tudi nekatera večja pooblastila, ki bi jih morali ti organi odgovorneje uporabljati kot v družbenoekonomski sistem vgrajene instrumente vplivanja na družbenoekonomska dogajanja. Sicer se lahko zgodi, da bo zaradi dolgih postopkov družbenega dogovarjanja prišlo do zamud, ki nikakor ne bi bile v korist uspešnemu družbenoekonomskemu razvoju. Zahteva po večjih pooblastilih predstavniških organov pa odpira

6. dilemo, ki je v zvezi s sistemom *vrednot*, to je moja zadnja, čeprav najpomembnejša dilema. Vrednote morajo biti izhodišče naše družbenoekonomske intervencije. Naš sistem vrednot pa je bil podobno kot gospodarski sistem v preteklem obdobju zaradi znanih — in politično že obsojenih — procesov v naši družbi v marsičem porušen. Zaradi tega ga je treba prav tako ponovno uveljaviti, kakor je treba ponovno uveljaviti planiranje, ki je materialni izraz teh vred-

not in s tem vrednota, ki jo je treba tudi odgovorno uresničevati na vseh ravneh gospodarskega odločanja.

Za konec naj mi bo dovoljena še ocena, da je portoroško posvetovanje ekonomistov tako glede predloženih referatov kakor tudi glede velikega odziva slovenskih ekonomistov v razpravi pokazalo, da imamo kljub pretekli »liberalistični« usmeritvi v naši družbi dosti kadrov, ki so prepričani o nujnosti in potrebnosti planiranja v naši družbi. Prav v teh kadrih moramo videti tudi zagotovilo, da bomo lahko uspešneje uveljavljali planski element našega družbenoekonomskega sistema tako na narodnogospodarski kot na podjetniški ravni planiranja v naši družbi.

Oto Norčič

Materialna podlaga in obseg planiranja

V tej razpravi mislim opozoriti na dva, tri probleme, ki se mi vsiljujejo ob razmišljanju, kakšna naj bi bila pota našega družbenega planiranja, da bi bilo uglaseno z našim ekonomskim in političnim sistemom, probleme, ki so se izraziteje očrtali, ko sem prebiral materiale v obliki referatov na nedavnem portoroškem posvetovanju ekonomistov o planiranju ali poslušal številne diskusije slovenskih ekonomistov v dneh posvetovanja.

Prvi problem se nanaša na glavni cilj planiranja. Če odmislimo, da gre pri tem za izbiro različic in postavitev ustreznega planskega mehanizma, s katerim se bodo planski cilji uresničevali, lahko rečemo, da je bistvo planiranja vnaprej zamišljena *alokacija akumulacije*, ki jo družba po svoje in s svojimi sredstvi uresničuje. To pomeni predvsem dvoje: prvič, družba po nekih svojih merilih določi mesta, kamor bo v naslednjem obdobju kanalizirala svojo akumulacijo in jo spreminjala v stvarne naložbe, in drugič, pomeni, da mora biti zagotovljeno, da bo ta akumulacija po obsegu dovolj velika, da bo omogočila izpolnitev planskih ciljev.

Vzemimo, da ima naša družba na voljo ustrezno metodologijo in planski mehanizem, ki ji omogočata, da izbira optimalne planske cilje in učinkovito pot za razpoznavanja družbenih preferenc. To pomeni, da smo sposobni natančno opredeljevati tiste točke v narodnem gospodarstvu, kamor se bo stekala akumulacija, s katero hočemo

doseči spremembe produktivnih kapacitet. Tudi če ta hrabra domneva velja, se postavlja še drugo vprašanje. To vprašanje je povezano s problemom, kako v sedanjem času in sistemu zagotoviti, da bodo organizacije združenega dela pri vsej svoji samostojnosti izločale dovolj sredstev za akumulacijo in to akumulacijo racionalno razvrščale — v soglasju z družbenim planom.

Pričakovani odgovor na zastavljeno vprašanje je lahko kategoričen: do tega bo pripeljalo družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje. Ta instituta naj bi oblikovala družbene norme, da tako rečem, na področju razdelitve, ki naj zagotavljajo nekatere smeri razvoja posameznih oblik produktivne in neproduktivne porabe. Ko podčrtujemo smeri, menimo, da je to največ, kar lahko pričakujemo od takih sporazumov in dogovorov, pa še te smeri so glede na skušnje zadnjih let, ko imamo že v veljavi sporazume o delitvi dohodka, precej nezanesljive, ker je njihovo uresničevanje bistveno omejeno s splošnim stanjem gospodarske aktivnosti, ki se kaže v zmanjševanju stopnje rasti družbenega produkta in zniževanju akumulativne sposobnosti gospodarstva ter spričo tega v nihanju posameznih oblik končne porabe družbenega produkta nekega obdobja.

Ob vsem tem se zato toliko bolj postavlja vprašanje *obsega* akumulacije, ki je materialna baza za uresničevanje planskih ciljev. V sedanjem sistemu razširjene reprodukcije se namreč akumulacija kaže kot *rezidualna veličina*. To pomeni, da je lahko iz obdobja v obdobje poljubno velika, odvisna predvsem od gibanja osebnih dohodkov, ki so najpomembnejša postavka v razdelitvi narodnega dohodka. Iz tega spoznanja izvira problem, ki se kaže v odnosu planski cilji — sredstva za njihovo uresničevanje. Problem je v tem, da zaradi možne velike spremenljivosti obsega akumulacije družba ne bo sposobna zagotavljati ves čas iz obdobja v obdobje tisto količino sredstev, ki jih določa plan. Nakazani problem pa ni nerešljiv. Možno ga je uspešno prebroditi, če bi uresničili idejo in zahtevo, ki so jo že večkrat predlagali, pa tudi zapisali v raznih dokumentih, da je namreč treba organizacije združenega dela obvezati, da v razdelitvi namenijo sredstva vsaj v višini minimalne stopnje akumulacije za potrebe razširjene reprodukcije. Taka sredstva bi lahko bila materialna podlaga planiranja.

Sredstva za potrebe planiranja pa bi se lahko zbirala še drugače. Res je, da v zadnjih letih narašča odstotek zasebne akumulacije v našem gospodarstvu. Vse do danes ni rešeno vprašanje racionalnega nalaganja te akumulacije. Podatki kažejo, da se ta akumulacija uporablja predvsem v neproduktivne namene, čeprav bi jo močno potrebovali za produktivne naložbe spričo že omenjenega dejstva, da v zadnjih letih dosegamo prenizke stopnje rasti družbenega produkta in lahko štejemo, da je ta neugoden trend razvoja v nekem smislu tudi posledica neproduktivnega nalaganja zasebne akumulacije. Preusmeritev uporabe zasebne akumulacije, ki obsega že skoraj četrtno

celotne akumulacije, je lahko pomembna podlaga za uresničenje planskih ciljev. V ta namen bi bilo treba stimulirati zasebne varčevalce, da bi privarčevana sredstva dali na voljo gospodarstvu za produktivne naložbe.

Sedanji sistem razširjene reprodukcije je tak, da tega ne stimulira, saj manjka bistveni element, ki ga v ta namen uporabljajo v plansko tržnih gospodarstvih, tj. mehanizem obrestnih mer. Res je, da obrestna mera ne vpliva na posameznikovo odločitev (ali pa vpliva v zelo majhni meri) glede obsega varčevanja, o tem nas že desetletja poučuje tako praksa kot tudi teorija, toda obrestna mera igra odločilno vlogo kot cena, ki se plačuje za »odstopanje« ali »prepuščanje« likvidnih sredstev tistim, ki so to ceno pripravljene plačati. Seveda je pa prvi pogoj za tako odstopanje privarčevanih sredstev primerna cena oz. obrestna mera, ki mora biti dovolj visoka, da premaga željo po likvidnosti tistih, ki varčujejo. Kolikor ta cena ni dovolj visoka, dobimo podobne okoliščine, kot so naše, da namreč zasebniki prihranke tezavrirajo ali pa jih neproduktivno nalagajo.

V razmerah, kjer vlada visoka stopnja inflacije in iz tega izvirajoča nestabilnost, je vsaka obrestna mera, ki je nižja od stopnje inflacije, nestimulativna za varčevalce, saj s posojanjem v teh razmerah zgubimo del stvarnega zneska prihrankov. Če bi hoteli doseči preusmeritev uporabe te zasebne akumulacije, bi morali zagotoviti tako obrestno mero, ki bi omogočala varčevalcem, da bi uresničili pozitivno stvarno obrestno mero. To pa pomeni, da bi morala biti nominalna obrestna mera višja, kot je stopnja inflacije.

V takih okoliščinah bi bilo stvarno pričakovati, da bi zasebni varčevalci prepuščali svoje prihranke povpraševalcem (npr. bankam ali organizacijam združenega dela neposredno), ki bi jih lahko produktivno uporabljali. Sredstva, ki bi se tako zbirala v gospodarstvu, bi bilo mogoče uporabiti pri sofinanciranju projektov, ki bi bili ključni planski cilji. S tem bi dobili skupaj z minimalno stopnjo akumulacije trajen instrument, ki bi dolgoročno in v obsegu, ki ga je moči določiti naprej, zagotavljal neko količino akumulacije za potrebe razširjene reprodukcije.

Drug problem, ki se postavlja v zvezi s planiranjem, je povezan z *obsegom planiranja*. Praktično se nanaša na razmerje plan — trg. Nekateri materiali, ki so nastali v zadnjem času in obravnavajo planiranje, izhajajo iz stališča, da je treba doseči stanje *vseobsežnega* planiranja na vseh področjih in v vseh celicah produktivne in neproduktivne narave. Tako izhodišče in taka usmeritev se nam zdi nestvarna v sedanjih razmerah, ko ne razpolagamo — in še dolgo ne bomo razpolagali — s tako učinkovitimi planskimi instrumenti, ki bi tako *vseobsežno* planiranje zadovoljivo uresničevali. Akcija, ki bi šla v tej smeri, je obsojena na propad, s sabo pa nosi tudi nevarnost, da bo družba ponovno razočarana nad planskim sistemom, in s tem bodo dobili argumente tisti, ki po vsej sili povzdigujejo mehanizem trga, čeprav je dokazano tako v praksi kot tudi v teoriji, da

ima tržni mehanizem bistvene pomanjkljivosti, ki preprečujejo, da bi lahko družba samo po tej poti uspešno reševala svoje ekonomske probleme.

Že sam pojem *plansko* — *tržno* gospodarstvo nas pouči, da gre za dva načina reševanja ekonomskih problemov. Toda v večini primerov gre za alternativno uporabo enega ali drugega mehanizma, ne pa za hkratno delovanje obeh na enem področju. Zato je treba v praksi doseči razmejitev med planom in trgom. Določiti je treba skratka področja, na katerih bo deloval trg, in področja, na katerih bo deloval plan. To pa pomeni, da je treba oblikovati tak planski sistem, ki ne bo hotel vsepovsod in vselej planirati, temveč bo izhajal iz dejstva, da je možno uspešno planirati samo nekatere dejavnosti v gospodarskem in negospodarskem področju. Področja, ki bi jih bilo treba predvsem prepustiti planskemu načelu vodenja gospodarstva in družbe, so področje *novih naložb* (mislimo na izgradnjo novih produktivnih zmogljivosti) ter področji *infrastrukture* (energetika, transport, komunikacije) in *superstrukture* (šolstvo, zdravstvo itd.)

Stare produktivne zmogljivosti, ki že delujejo v gospodarstvu, bi lahko v tej fazi prepustiti zakonitostim trga, saj ta najhitreje opozarja blagovne proizvajalce na spremembe potreb prebivalstva, ki se jim proizvajalci morajo prilagajati, če naj učinkovito opravljajo svojo funkcijo. Toda to pa ne pomeni, da v takih podjetjih ni planiranja. Planiranje je, le da na ravni podjetja, ki pa ni določljivka strateških točk družbenega plana na narodnogospodarski ravni, ampak se takemu planu samo prilagaja skozi objektivni proces tržnega dogajanja, katerega dolgoročna determinanta je gotovo tudi družbeni plan.

Danijel Pučko

Nekaj misli o vsebini gospodarskega planiranja na različnih družbenih ravneh

(s portoroškega posvetovanja o planiranju)

Ugotovimo lahko, da je na portoroškem posvetovanju o gospodarskem planiranju veliko referentov in razpravljalcev opozarjalo na odprto vprašanje pri nas, kaj je vsebina gospodarskega planiranja na različnih družbenih ravneh. Pri tem je šlo predvsem za poskuse raz-

mejevanja predmeta planiranja na ravni podjetja ali temeljne organizacije združenega dela od predmeta, ki pripada narodnogospodarskemu planiranju.

Po moji oceni je bilo na tem posvetovanju manj kritičnih razjasnjevanj in razpravljanj o tem, kaj je predmet kompleksnega planiranja na ravni podjetja (organizacije združenega dela) in kaj je predmet planiranja na ravni temeljne organizacije združenega dela v sestavu podjetja. Drugače povedano, menim, da ni bilo dovolj kritično obdelano vprašanje vsebine in organizacije planiranja ene in druge ravni na področju podjetniškega planiranja.

I

V osredju problema vsebinskega razmerja med narodnogospodarskim in podjetniškim planiranjem je vprašanje, kaj lahko pri nas prepuščamo izključno podjetniškemu planiranju in s tem odločitvam na ravni podjetja in temeljne organizacije združenega dela in česa ne moremo prepuščati tej ravni. Gre za temeljno dilemo o razmerju med trgom in planom ali med družbeno gospodarskim in podjetniškim planiranjem.

Večina referentov in razpravljavcev, ki se je ukvarjala s tem vprašanjem, je iskala odgovor nanj s tem, da so zahtevali optimalno kombiniranje pozitivnih učinkov, ki nam jih lahko daje trg (s tem pa torej izključno podjetniško planiranje), s planiranjem tistih učinkov na višjih družbenih ravneh (v federaciji, republiki, regiji), ki jih trg ne more dati ali pa celo daje negativne učinke.

Rekel bi, da je posvetovanje precej prispevalo k naši teoriji planiranja, še posebej s tem, da je precej na široko evidentiralo doslej spoznane negativne učinke, ki jih daje tržni mehanizem, in da je evidentiralo vse doslej znane slabosti tržnega reševanja gospodarskih problemov.

Med temi neustreznimi učinki tržnega reševanja gospodarskih problemov gotovo velja omeniti glavne med njimi. Trg ne deli vedno novoustvarjene vrednosti po vložnem delu, je precej nestabilen, pe-lje nas v plačilnobilančne težave. Konkurenca povzroča pogosto nesmotrno zaposlovanje družbenih gospodarskih potencialov. Zaradi socialne diferenciacije in delovanja tržnega mehanizma se lahko rodijo nekatere vrste proizvodenj, ki z družbenega vidika niso smotrne. Gospodarska nestabilnost, visoke stopnje inflacije in tržne neperfektnosti so samo še dodatni razlog za to, da je izključno tržno razvrščanje proizvodnih dejavnikov neučinkovito. Individualna (podjetniška) rentabilnost tudi ni vedno enaka družbeni rentabilnosti. Za to so vzroki v zunanji ekonomiji in disekonomiji nekaterih podjetniških projektov in poslovnih rešitev (npr. vplivi gospodarskih konglomeratov in monoindustrij na razmeščanje gospodarskih dejavnosti oz. na podjetniško rentabilnost). Razlike med obema rentabilnostima nastajajo tudi zaradi sekundarnih učinkov naložb na poslovanje v

drugih obratih, zaradi razlik med družbenimi in individualnimi stroški, ki jih neka dejavnost povzroča družbi ali podjetju, zaradi nevarne državne intervencije v gospodarstvo, ki izkrivlja sedanjo podjetniško rentabilnost. Zato ta ne more biti vodilo za pričakovano podjetniško rentabilnost.

Podjetniško planiranje samo nikakor ne more reševati vprašanj odpravljanja regionalnih zaostajanj v gospodarskem razvoju; niti ne rešuje v meri, ki bi jo družbeno želeli, vprašanja bazičnega in eksplorativnega raziskovalnega in razvojnega dela v gospodarstvu. Podjetja, ki se ravna po tržnih merilih, ne bodo sama nikoli skrbela za družbeno najbolj smotno izkoriščanje in uporabo naravnih bogastev ter prostora.

Če bi bilo prilagajanje večjim spremembam v okolju prepuščeno le delovanju tržnega mehanizma, bi na take prilagoditve predolgo čakali. Zato tudi ne kaže prepuščati reševanja vprašanja zaposlenosti zgolj podjetniškemu planiranju.

Res pa je tudi, da so podjetja pogosto manj sposobna vnaprej določiti prihodnji razvoj gospodarstva, ker med drugim ne poznajo — ali pa ne poznajo v zadovoljivi meri — planov konkurence in tudi ne predvidenega razvoja gospodarske strukture.

Če k temu dodamo še, da edino družba kot celota lahko odloča o višini potrebne akumulacije in si to akumulacijo zagotavlja za vse v nekem obdobju potrebne naložbe — če naj dosežemo stopnjo gospodarske rasti in skladen gospodarski razvoj, ki ju želimo — potem smo s tem tudi ugotovili, da je treba zavestno na narodnogospodarski ravni usmerjati hitrost gospodarske rasti.

Iz tega pa izhaja, da mora biti vsebina narodnogospodarskega in nepodjetniškega planiranja, da planira tempo gospodarske rasti, temeljno delitev družbenega proizvoda, stopnjo zaposlenosti, strukturno usklajenost in stabilnost gospodarskih tokov, plačilnobilančne postavke, pa tudi vse bolj stopnje rasti bazičnih sektorjev, ekspanzivnih in inovativnih panog, sektorjev, ki zahtevajo velike naložbe, katerih življenjska doba je relativno dolga, potem pa tudi sektorjev, ki zahtevajo specializirano delovno silo, in sektorjev, ki imajo ključno vlogo zdaj ali v prihodnosti v gospodarskem razvoju dežele glede na obseg proizvodnje in glede na ustvarjanje narodnega dohodka.

Na teh ključnih sektorjih lahko planski cilji nastajajo le v tesni interakciji med prizadetimi podjetji in družbo, v tesni povezanosti procesov podjetniškega in družbenega, tj. narodnogospodarskega planiranja. Samo taka povezanost in interakcija omogočata največjo možno izkoriščanje vseh informacij, ki jih družba ima in ki jih rabimo v procesu planiranja, hkrati pa pridobivanje tako podjetij kot tudi vseh višjih družbenih ravni za uresničevanje skupnih družbenih ciljev.

V tem smislu je treba opredeljevati vsebino podjetniškega in narodnogospodarskega planiranja pri nas. Iz tega pa tudi izhaja, da morajo plani višjih družbenih ravni resnično puščati mehanizmu kon-

kurence nalogo, da minimizira stroške proizvodnje različnih družbeno potrebnih proizvodov (česar pa pri nas še zdaleč nismo delali, saj smo delovanje našega trga veskozi krnili z množico intervenzijskih ukrepov), da pa na drugi strani delovanje tega mehanizma spodbujajo, dopolnjujejo, popravljajo, regulirajo, nadzorujejo in usmerjajo pa tudi obveščajo tam, kjer sam na sebi ne daje najboljših rezultatov.

Pri takem gledanju na mesto in vlogo podjetniškega planiranja in narodnogospodarskega planiranja bo planiranje v podjetju sicer izhodišče družbenega gospodarskega planiranja, nikakor pa ne bo edino. Vendar pa bo to planiranje tudi pod vplivom »dopolnilnega planiranja« in delovanja višjih planskih ravni.

II

Ob tej opredelitvi odnosov med planiranjem v podjetju in planiranjem v narodnem gospodarstvu ostaja seveda odprto vprašanje opredelitve odnosov med vsebino planiranja na ravni temeljne organizacije združenega dela in vsebino gospodarskega planiranja na ravni podjetja, tj. na ravni organizacije združenega dela.

Po moji oceni ta razmerja tudi na portoroškem posvetovanju niso bila pogosto najustrezneje postavljena.¹ Glejmo na temeljne organizacije združenega dela, ki so združene v podjetju, glede na planiranje proizvodnje, planiranje ustvarjanja in izhajajmo iz temeljnega motiva, ki vodi posamezne temeljne organizacije združenega dela pri združevanju v podjetje.

Temeljne organizacije združenega dela se bodo pripravljene združevati v podjetje s pogojem, da s tem dosežejo večji poslovni učinek (imenujmo ga, kot ga imenuje J. Kralj v že navedenem referatu, sinergistični učinek), kot bi ga dosegla vsaka sama zase, ali drugače povedano, kot bi bila enostavna vsota posameznih učinkov. Če pa želijo temeljne organizacije združenega dela tak sinergistični učinek tudi doseči, morajo v sestavu podjetja podrediti svoje poslovanje skupnemu dogovorjenemu cilju in ciljem podjetja. Tu pa se jasno pokaže podjetje, ekonomsko gledano, kot neka posebna kvaliteta, različna od preproste skupnosti temeljnih organizacij združenega dela. Zato je, ekonomsko gledano, tudi vprašljivo govoriti o podjetju kot o skupnosti temeljnih organizacij združenega dela. Podjetje dobiva v tem razmerju značilnosti optimalne velikostne enote blagovne proizvodnje.

Če torej želimo v podjetju doseči ta sinergistični učinek, ki ga daje poslovanje temeljnih organizacij združenega dela, ki so skladno povezane v podjetju, moramo najprej planirati cilj podjetja, na podlagi tega cilja pa celotno poslovanje podjetja. V tem primeru so plani

¹ Glej npr. referat, ki ga je posvetovanju predložil dr. J. Kralj: Planiranje kot ciljna določitev politike organizacije združenega dela v gospodarstvu, *Ekonomska revija*, št. 2-3, 1973, str. 217—218.

temeljnih organizacij združenega dela izvedeni iz plana podjetja in ne narobe.

Od tod izhaja teza, da je v okviru podjetniškega planiranja še vedno najpomembnejše planiranje na ravni podjetja. Organizacija procesa planiranja v podjetju pa mora zagotavljati, da se bodo v tem procesu lahko uveljavljali interesi nosilcev oblasti v podjetju, tj. temeljnih organizacij združenega dela.

Iz vsega povedanega izhaja, da so ne glede na vse tu nakazane razmejitve predmeta planiranja po različnih družbenih ravneh gospodarskega planiranja vse te ravni tesno med seboj povezane in da gre pri tem le za njihovo relativno samostojnost. To pa je portoroško posvetovanje brez dvoma tudi potrdilo.

Matjaž Mulej

Prvi načrti

Znano je, da je bila zahteva po odpravi zasebne lastnine v svojem bistvu zahteva, naj bi nehali postavljati za najpomembnejše merilo ekonomskih odločitev zgolj korist zasebnega lastnika. Zakaj tako merilo nujno pomeni, da ne bodo zadosti — ali pa celo sploh ne bodo (npr. ko gre za mamila) — upoštevali resničnih družbenih potreb. Družbenih potreb seveda pri tem nikakor ne morejo celovito izražati samo potrebe, ki jih izraža država, zakaj država je tudi le organ vladajočega razreda in mora torej upoštevati njegove koristi. Če je država odtujena od celotne družbe, ki jo sestavljajo vsi njeni pripadniki kot zaokrožena celota, potem bo še toliko manj sposobna izražati resnične interese družbe kot celote. V obeh omenjenih primerih iz zgodovinske resničnosti našega sveta gre za monopolizacijo in prav na takšni podlagi se vzpostavlja stvarna odtujenost. Zaradi tega se družbene koristi uresničujejo šele *post festum*, zgolj po igri dialektičnih sil prepletanja protislovij in prehajanja kvantitete v (novo) kviliteto, pa prepletanja naključnosti in nujnosti.

Drugi razlog za zahteve, naj se odpravi zasebna lastnina, je v tem, da zasebna lastnina povzroča, da se upoštevajo predvsem kratkoročne koristi. Strahotne posledice takšne miselnosti se kažejo površinsko v propadanju naravnega okolja človeštva, ki je pozabilo, kako točna je materialistično dialektična ugotovitev, da je človek sicer sposoben spreminjati naravo, vendar je njen podsistem in zaradi

tega vanjo ne more vnašati poljubnih sprememb, ampak samo tiste, ki so v skladu z naravnimi zakonitostmi.

Najenostavnejša metoda, da se zasebna lastnina odpravi, je uvedba državne lastnine. Vendar je zgodovina zelo jasno pokazala, da ima prisilno uveljavljanje dolgoročnih koristi s pomočjo države z merili upravljanja, ki upoštevajo splošne družbene koristi, zares pomembne koristne učinke le, dokler gre še za prvotno akumulacijo. Le-ta je nujna, da se lahko začne intenzivnejši gospodarski in družbeni razvoj. Vendar je v bistvu enostranska in zato nedialektična, ker postavlja splošne družbene cilje tako zelo v ospredje, da pozabi, da mora biti celota sestavljena iz svojih delov in jih opredeljevati v dialektični enotnosti nasprotij. Napak je torej upoštevati le eno ali le druge koristi.

Srednja pot po pregovoru velja za najboljšo pot, četudi to ni vedno res (srednje velika delovna organizacija ima npr. v splošnem največ težav, ker med njenimi lastnostmi ni več proizvodno tehnične prožnosti majhne organizacije, na drugi strani pa še tudi nima proizvodnje v velikih serijah in pozitivnih učinkov zakona množične proizvodnje). Vendar je bolj bistveno — pri razpravi o našem novem planiranju — spoznanje, da sploh ne gre za srednjo pot med obema teoretičnima in v pretekli praksi uveljavljenima skrajnostma, ampak za novo dialektično rešitev starega vprašanja o celoti in delih, o sistemu in njegovih elementih ter o medsebojni določenosti obeh.

V tem razumem temeljni smisel pojma o samoupravnem planiranju, za katero sta zlasti značilna družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje. Ker govorimo hkrati o socialističnem samoupravnem gospodarskem in družbenem življenju, razumem te pojme tako, da gre za uveljavljanje sistema ciljev celotne družbe, vendar brez zanikanja, da obstajajo poleg njih tudi sistemi ciljev podsistemov celotne družbe (v našem primeru republik, panog gospodarske in družbene dejavnosti, delov prebivalstva, delov gospodarskega in družbenega prostora, opredeljenih s še drugačnimi izhodiščnimi vidiki itd.), pa tudi interesi in sistemi ciljev posameznih elementov te družbe kot celotnega sistema. Razumem, da gre še za več: sistem ciljev celotne družbe je splošni rezultat dialektičnega boja enotnih nasprotij v fazi opredeljevanja tega sistema ciljev, uresničuje pa se znova kot splošni del enotnega sistema ciljev, v katerem se prepletajo posamične, posebne in splošne značilnosti in z njimi povezani posamični, posebni in splošni interesi.

Zamisel o samoupravnem planiranju je torej zelo jasno opredeljena, tudi zelo jasno razumljiva, brž ko jo poskušamo doumeti tako, da izhajamo iz materialistične dialektike in teorije sistemov.

Podobno velja tudi za zamisel o TOZD kot temeljni podlagi združevanja gospodarstva na podlagi povsem jasnih računov in s tem tudi povsem neposredno opredeljenih in usklajenih interesov. Podobno pa velja za oboje tudi tole: za eno in drugo odlično zamisel smo doživeli veliko več politične in sociološke priprave kot eko-

nomsko organizacijske priprave. To je tema, na katero praktično življenje nenehno opozarja in na katero tudi posvetovanje o planiranju (Portorož, oktobra 1973) ni dalo zadosti jasnega odgovora.

Eno od vprašanj: kaj je plan TOZD, plan združenih TOZD na ravni nečesa, kar je dokaj podobno nekdanjemu podjetju, kaj je plan regije in občine in republike in vse Jugoslavije in njenih panog gospodarstva? Načelni odgovor: plan TOZD in morda tudi plan krajevne skupnosti sta izhodišče, vse višje ravni utemeljujejo svoje plane na družbenih dogovorih in samoupravnih sporazumih in na tako doseženi usklajenosti med njimi. V redu; vendar pa morajo plani višjih ravni videti tudi razvojne potrebe, ki jih v TOZD ni mogoče zaznati; enako velja za vse vidike planiranja na višjih ravneh: regionalno planiranje, planiranje v panogi, vidik regionalnega planiranja s stališča panoge, prostorsko planiranje, ekonomsko, socialno itn. Iz tega izhaja, da se morajo plani vseh ravni in vseh vidikov prepletati, med njimi je potrebna usklajenost.

Zato nastaja tole zelo pomembno vprašanje: kako bi lahko praktično uveljavili takšno usklajenost. Že samo planiranje v TOZD mora upoštevati, da v procesu njenega dela delujejo združeni proizvodni dejavniki, ki prihajajo v TOZD kot sistem iz okolja, iz drugih sistemov, od vsepovsod, imajo zelo različne značilnosti in med drugim zelo različne dinamičnosti in prilagodljivosti. Zato je za dobro in učinkovito, ne le papirnato in praktičnega upoštevanja ne vredno planiranje nujno, da sodeluje v planiranju ekipa raznovrstnih strokovnjakov: tehnologov sedanje proizvodnje, poznavalcev razvoja tehnologije, ekonomistov, pravnikov, sociologov, psihologov, metodikov planiranja in analitikov, statistikov ipd. Katera TOZD zmore vzdrževati toliko »neproduktivnega režijskega osebja«, pri čemer tržnih raziskav, marketinga, informatikov nismo niti omenili? Podobne ekipe bo najbrže potreboval tudi vsak drugi subjekt planiranja, če bomo hoteli planiranju odvzeti slab glas »navidezno urejene množice hišnih števil in z njimi utemeljenih množic želja«.

Potrebno bo torej precej strokovnega dela. Če pustimo ob strani dejstvo, da strokovnjakov za metodiko planiranja nobena od slovenskih šol menda ne vzgaja, še vedno ostaja vprašanje: ali lahko izoblikujemo inštitute, ki bi tako delo opravili in s tem pripravili plane za različne OZD in družbenopolitične skupnosti na podlagi strokovnega znanja svojih ljudi.

V vsakem primeru, ne glede na to, kako bomo reševali vprašanja, ki jih odpirata praksa in tudi ta razprava, se mi zdi zanesljivo samo eno: prvi korak samoupravnega planiranja bodo morali biti nekakšni prvi načrti. Vsakdo bo moral zase ugotoviti, kaj pričakuje in kaj hoče, potem pa se bomo morali zelo temeljito sporazumovati, zelo pošteno in komunistično po samoupravni poti izoblikovati sistem skupnih družbenih ciljev in iz tega izhodišča spreminjati napovedi v bolj operativne prve načrte, te pa najbrž znova uskladiti in se o njih sporazumeti, preden bomo prišli do dokončnih planov. Kajti ob pla-

nih bo najbrž treba izhajati iz napovedi o sistemu družbenih potreb, o možnostih za kar najboljše zadovoljevanje teh potreb, ta optimum pa mora nastati kot rezultat »optimiranja konfliktnosti«, brez katere ni dialektične celote in ni razvoja. Če torej plan izraža dogovorjene načine zadovoljevanja najbolj bistvenih podsistemov sistema celotnih družbenih potreb, potem mora v procesu njegovega nastajanja sistem družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja, dopolnjen z znanstveno in strokovno projekcijo predvidenega in možnega razvoja, ustvarjati vsebino plana z metodo izpolnjevanja prvih načrtov.

Šola in poslanica jugoslovanskih škofov

Politični trenutek, ki so ga izbrali jugoslovanski škofje za »odprto pismo« oziroma »prispevek k zorenju javnega mnenja o verski svobodi«, najbrž ni bil izbran niti po naključju niti samo zaradi namenov, ki so v pismu navedeni. Ne glede na to pa velja pozdraviti izraženo dobronamernost in sprejeti ponujeno povabilo h konstruktivnemu dialogu, da bi lahko določneje opredelili nekatere pojme, okrog katerih po mnenju škofov nastajajo težave, če že ne kar nevarnosti za svobodo verskega prepričanja kot ene pomembnih svobod človeka.

Ustavna razprava v Jugoslaviji s svojo širino in temeljitostjo kaže poglobljen interes vseh družbenih struktur za usmerjanje nadaljnjih razvojnih poti jugoslovanske družbe. Čudno bi bilo, če bi se ne pojavila kje tudi zaskrbljenost, kam nas peljejo nove poti, začrtane zunaj kolesnic doslej znanih družbenih modelov. Ni izključeno, da ne bi bilo kje tudi kaj zaskrbljenosti, ker se niso uresničila pričakovanja, da bo prej ali slej stihija počasi pripeljala jugoslovansko družbo nazaj v vode meščansko pojmovane in zasnovane demokracije ali pa bodo morda razvojne težave in protislovja izsilile vrnitve na za nas preživele poti tehnobirokratskega administrativnega upravljanja.

Zaupamo iskrenosti pisma in izjav v njem, da ne gre za zaskrbljenost take vrste, ni pa mogoče tudi mimo vprašanja, komu in čemu pravzaprav služijo *objektivni učinki* nekaterih stališč škofovskega pisma v danem času in prostoru? Pot v pekel je baje tlakovana z dobrimi nameni.

Daleč smo od tega, da bi od naših sobesednikov pričakovali ali celo na tihem želeli, naj v prid dobremu sožitju molčijo o stvareh, ki jih težijo. Gre pa za to, da natančneje opredelimo vsebino in razsežnosti nekaterih vprašanj, o katerih je govor v pismu.

V tem prispevku bi se omejili na tisti del pisma, ki obravnava vprašanja šole in vzgoje, zlasti še zato, ker je, kot kaže, na tem področju baje veliko stvari, ki cerkev »skrbijo«.

Pozornost, ki jo cerkev nasploh, pa tudi v tem pismu, posveča vzgoji, pravzaprav ne more presenetiti nikogar, kdor pozna tradicionalne interese cerkve za to dejavnost pri nas in drugod, dasi nekateri načini uveljavljanja teh interesov tu in tam že prihajajo v nasprotje z deklariranimi sodobnejšimi stališči cerkve po koncilu. Šolstvo in vzgoja sta povsod v sodobnem svetu, pa tudi pri nas, predmet povečane družbene pozornosti. Snovanje novih koncepcij in reformiranje zastarelih vsebin, organizacijskih oblik, notranjih odnosov in metod vzgojnega delovanja so v Evropi in v svetu aktualne teme. Tudi pri nas so zlasti socialne, izobraževalne in vzgojne funkcije šole deležne vse večje družbene pozornosti. Zato je popolnoma razumljivo, če se tudi predstavniki cerkve oglasijo, še toliko bolj, če menijo, da so interesi verujočih ljudi v nevarnosti, torej ogrožene morda celo ustavne pravice človeka.

Toda v pismu so tudi stališča in trditve, katerim je težko pritrditi. Seveda ne gre za to, da bi morda želeli kar po vrsti oporekati vsem zahtevam, kot npr. zavzemanju za svobodo verskega pouka itd. Pač pa nekatere predpostavke in njihove razsežnosti niso dovolj točne, da bi iz njih izpeljane ugotovitve lahko sprejeli. Tudi nekateri pojmi so uporabljeni vse preveč posplošeno, zato prihajajo avtorji v nasprotje s stvarnostjo. Tu pa bi teže vse vzeli za dobronamerno. Ne moremo si namreč misliti, da so bili avtorji pisma prav pri tem tako nedopustno površni.

»Nesprejemljivo je vsiljevanje ateizma v šolskem pouku«... kategorično izjavlja pismo in z ustavnimi pravicami človeka o verski svobodi, s pravico staršev do vzgoje (tudi verske) v družini in cerkvi opozarja in dokazuje, da utegnejo biti pri nas celo človečanske pravice ogrožene.

Kaj je »ateizem« v šolskem pouku in kaj njegovo »vsiljevanje«? Vse naše učne načrte in v njih napisane družbene vzgojno-izobraževalne smotre lahko pregledamo, pa v njih ne bomo našli ne takega in ne drugačnega »ateizma«, opredeljenega kot splošen ali posamičen vzgojno-izobraževalni cilj. V vseh učbenikih, navodilih in družbenopolitičnih dokumentih, ki obravnavajo šolo, ne bomo našli »vsiljevanja« ne »ateizma« in ne česa drugega podobnega. Avtorji pisma to dobro vedo. Zakaj torej gre?

Po besedah pisma je znanstvenost šole sprejemljiva in sama po sebi ni »v službi ateizacije«. Vzrok ogroženosti je torej prenapetost, zmeda, nepoznavanje stvari, zahteve po določeni idejni naravnosti šole v skladu s potrebami in usmerjenostjo socialistične samoupravne družbe, ali kar naravnost povedano, zahteva, naj vsebina in delovanje šole temeljita na marksizmu.

Gotovo so prisotni tudi primeri prenapetosti, zmede in neznanja. Ne morem pa verjeti, da so prav ti tako številni, težki in zaskrbljujoči, da bi mogli biti pravi vzrok za preplah in zaskrbljenost. Ali je torej marksistična osnova vzgoje in izobraževanja tisto »nesprejemljivo vsiljevanje«?

Marksizem kot teorija razrednega boja v konkretnem času in prostoru seveda ni in ne more biti nevtralen do kakršne koli religije. Reduciranje ali izenačevanje marksizma z ateizmom oziroma neke vrste »državno vero« pa je seveda nedopustno poenostavljanje. Tega tudi avtorji pisma niso zapisali in prepričan sem, da so tudi sami tako ne mislijo. Na tem mestu ne bi kazalo naprej razvijati te teme, ki jo je v svojem prispevku v prejšnji številki »Teorije in prakse« obsežno obrazložil in preciziral Marko Kerševan.

Sprejemati znanstvenost šole in hkrati trditi, da pri nas zahtevamo, naj bo šola »instrument ateizma«, pomeni v naših razmerah določeno mero zavajanja ljudi, zlasti tistih, ki naše stvarnosti ne poznajo dovolj. Od naše šole pričakujemo in zahtevamo, da posreduje učencem znanstvene resnice o svetu in družbi, da jih usmerja in usposablja v angažirane svobodne in kritične osebnosti, ki bodo lahko postali oblikovalci in branilci samoupravne socialistične družbe, nihče pa ne pričakuje in zahteva indoktrinacije in produciranja ateistov.

Znanosti na svojih področjih seveda delujejo »ateistično«, to je, gradijo svoja spoznanja »brez hipoteze o Bogu«. Tako na svojih področjih ravnaajo tudi znanstveniki, čeprav so osebno lahko tudi na določen način verni ali se celo prištevajo k cerkvam. Seznanjanje z dejstvi o stanju in razvoju v naravi in družbi seveda na določen način vpliva tudi na oblikovanje celovitega odnosa doraščajočega človeka do sveta in s tem tudi na oblikovanje osebnega odnosa do vere, vendar tega tudi teologi niso še nikoli označili za ateizem. Torej mora biti vmes nekaj drugega.

Iz našega učno-vzgojnega delovanja, pisanja cerkvenega tiska, iz vedenja cerkvenih predstavnikov in ne nazadnje tudi iz veroučne prakse bi lahko izluščili nekatera dejstva, ki so v resnici del učne vsebine v naših šolah pa, kot kaže, predstavnike cerkve bolj ali manj motijo. Vprašanje pa je, ali jih res lahko označimo za »vsiljevanje ateizma«. Ker pismo o tem ne govori konkretno, lahko le bolj ali manj ugibamo, za kaj gre, z vso nevarnostjo, da se pri tem tudi zmotimo.

V mislih imam zlasti tisti del družbenih ved, ki v sklopu celovitega prikazovanja sveta obravnavajo tudi funkcijo religij, zlasti krščanstva in posebej katoliške cerkve v zgodovini. Vse kaže, da je cerkev zelo prizadeto angažirana za ustvarjanje pozitivne podobe o svoji družbeni vlogi v vseh časih — tudi za ceno zgodovinske resnice. Pri nas se ta odnos še posebej zaostruje ob znani vlogi klera in cerkve v politični preteklosti naših narodov, posebej še v času NOB. V preteklosti je bila taka občutljivost posebno opazno izražena še pri nekaterih poglavjih naravoslovnih ved, zlasti še o evoluciji živega sveta in posebej človeka, vendar je s spremembo cerkvenih stališč o tej tematiki to področje postalo manj konfliktno.

Ali bomo torej imeli objektivno seznanjanje mladih ljudi z dejstvi in resnico za »vsiljevanje ateizma«?

Kolikor gre za odnos do znanstvene resnice, se tudi ne kaže sklicevati samo na pravice staršev do vzgoje svojih otrok in »prenosa svojega prepričanja« svojim otrokom. Vsak otrok ima pravico svoje prepričanje oblikovati sam in nihče nima pravice pred njim prikrivati ali ponarejati dejstev. Kot družba smo odgovorni, da to pravico otroka zavarujemo. Sicer pa moramo ugotoviti, da v praksi tako rekoč ne poznamo primerov, ko bi zaradi tega prišlo do konfliktov med šolo in starši, kar kaže, da tudi ti prav tako stališče šole sprejemajo in podpirajo. Seveda pa tega ne gre zamenjevati s pravico staršev do verske vzgoje svojih otrok, če se zanjo odločijo, in verska vzgoja, ki tega ne upošteva, se spreminja v nekaj drugega. Žal pa tudi pri nas veroučna praksa od tega velikokrat odstopa in niso redki veroučitelji, ki skrbno spremljajo šolski pouk in sproti »popravljajo zgodovino«.

Podobni problemi se največkrat pojavljajo še ob nekaterih drugih vprašanjih, do katerih je cerkev opredelila svojo politiko, zlasti v nekaterih vprašanjih moralne vzgoje (zakon, družina, odnos med vero in moralo itd.). Mislim, da bi cerkev v demokratični družbi druge polovice 20. stoletja vendarle prej ali slej morala priznati, da nestrinjanje z aktualno cerkveno politiko še ni »ateizem«, to še toliko bolj, ker gre velikokrat za stvari, o katerih je tudi velik del njenih pripadnikov drugačnega mnenja kot cerkvena vodstva.

Če tako razmišljamo in iščemo motive za take zahteve in trditve, se težko znebimo občutka, da pismo v bistvu vendarle ponavlja že večkrat v različnih oblikah in z različnih strani izraženo zahtevo po »nevtralni šoli«. Avtorji kot poznavalci problema prav gotovo vedo, da »nevtralne šole« v dobesednem pomenu ni in ne more biti. Obstaja lahko samo nevtralnost v pomenu neopredeljenosti in neangažiranosti v razmerah, če stihija deluje v določeni smeri ali pa če pričakujemo, da bo stihija tako delovala. Taka »nevtralnost« pa seveda objektivno deluje v smeri podpore čisto določeni politični tendenci, zato je tako stališče v konkretnem prostoru in času izključno politično stališče.

V luči teh razmer je mogoče opredeliti tudi stališče do vprašanja, ki ga pismo posebej nekoliko izzivalno zastavlja. Ali je vernik lahko učitelj?

Način, kako je zastavljeno vprašanje, otežuje jasno opredelitev. Avtorji namreč uporabljajo izraz »verniki«, kot da to pomeni čisto enovito določen pojem. Znano pa je, da se struktura vernosti in način izražanja pripadnosti k neki verski skupnosti od posameznika do posameznika bistveno razlikujeta. Vedenje in ravnanje posameznika v konkretni situaciji, pa tudi njegov odnos do poklica, ki ga ima, in njegovih dolžnosti je s tem pogojen. Vprašanje bi prav tako lahko obrnili in vprašali: ali je učitelj lahko vernik? Ali je cerkev pripravljena dopuščati, da nekdo, ki osebno sprejema njen verski nauk in je član cerkvene organizacije, s svojim poklicnim delom

deluje na način, ki, kot kaže, tu in tam v vseh podrobnostih ni zmeraj čisto v skladu z aktualnimi in drugimi zahtevami te cerkve?

Samo zaradi tega, ker se je nekdo svobodno odločil za neki poklic, družba najbrž ne more odstopiti od svojih zahtev do tega poklica, pa tudi če niso v skladu z njegovim osebnim prepričanjem oziroma politiko in stališči organizacije, ki jih uresničuje. To bi bil pač edinstven primer, pa ne samo v naši družbi. Seveda pa cerkev že zelo dolgo dopušča, da verni kurjači in strojevodje tudi ob nedeljah vozijo vlake, zato postaja praviloma to predvsem problem človeka samega, družbe pa toliko, kolikor zadeva uresničevanje zahtev, ki sledijo iz družbenih vzgojno-izobraževalnih smotrov šole. Teh ni mogoče reducirati samo na določena znanja, zato stvar vendarle ni tako preprosta.

Pismo pravilno ugotavlja, da mora biti človek v svobodni družbi priznan in svoboden — skupaj s svojim prepričanjem. Ali se bo v konkretni družbi odločil za učiteljski poklic, je poleg drugega tudi stvar njegovega odnosa do zahtev, ki jih družba postavlja v zvezi z opravljanjem tega poklica, zlasti še zato, ker tudi prepričanje konkretnega verujočega človeka ni zmeraj identično s cerkveno interpretacijo le-tega. Če te zahteve niso v skladu z njegovim prepričanjem in če ni v skladu z njegovo svobodo, da bi se moral temu prepričanju odreči, potem je mogoče samo dvoje — da družba posebej zanj odstopi od svojih zahtev ali pa da si sam poišče delo, kjer zahteve ne bodo v nasprotju z njegovim prepričanjem.

Praktične implikacije, ki sledijo iz tega razmišljanja, so zlasti tele:

Uresničevanje družbenih vzgojno-izobraževalnih smotrov, kot so definirani v naših zakonih in učnih načrtih glede na strukturo vernosti in verovanja, ki danes pri nas prevladuje med verujočimi (ne pa zmeraj verniki v takem pomenu, kot ga pripisuje pismo), najbrž v večini primerov ni bistveno ovirano, zlasti ne toliko, da bi to pomenilo resnejši družbeni problem. Položaj učitelja v učno-vzgojnem procesu pa seveda ne terjaja samo korektnega odnosa do družbeno določene učne snovi in pedagoških metod dela, ampak tudi osebno angažiranost za dejansko uresničevanje možnosti za svoboden razvoj mladega človeka, za usposabljanje bodočih samoupravljalcev, ki bodo poznali in obvladovali zakonitosti družbenega razvoja. Zato za uspešno opravljanje učiteljevega poklica ne more biti dovolj samo nagnjenost in strokovna usposobljenost v ožjem smislu, kot nam ponuja pismo.

Če elementi vernosti učitelja pri celovitem opravljanju njegove poklicne funkcije pomembneje ovirajo, postaja problematična njegova vloga v družbenem vzgojno-izobraževalnem procesu, ne pa njegova vernost kot taka. Kolikor bolj se cerkev angažira za cilje, ki so po svojem učinku politični cilji (pri nas so danes taki zlasti najrazličnejše oblike zbiranja in angažiranja občanov na podlagi verske pri-

padnosti — od izletov do oblikovanja in uveljavljanja raznih »posebnih stališč«, toliko bolj je verjetno, da bo tudi veren in *cerkveni politiki podrejen učitelj* prihajal v nasprotje z zahtevami svojega poklica in šole kot družbene institucije. Pismo čisto pravilno ugotavlja, da je v zadnjem času pri nas več razmišljanja o tem, vendar to ni toliko rezultat spremenjenega družbenega odnosa do tega problema ali celo kake ateistične evforije, ampak tudi rezultat cerkvene politike, ki na različne načine, pa tudi s pismom, izziva k preštevanju in kvalificiranju občanov na podlagi verskih čustev in pripadnosti cerkvi.

Odgovor na vprašanje bi bil lahko kratek in jasen: če bi na učitelja njegova vernost tako vplivala, da bi resno ogrožala uresničevanje družbenih vzgojno-izobraževalnih smotrov, če bi npr. še on v šoli delil učence na verne in ne verne; če bi učil, da je vernost pogoj za moralnost, če bi avtoriteto in vpliv družbene funkcije, ki jo opravlja, postavil v službo cerkvene politike, če bi v pouku zamolčal dejstva, kot so npr. Jasenovac in Sv. Urh — skupaj s tistimi, ki so bili za to odgovorni — potem bomo pač morali reči, da ne more biti učitelj.

Jože Šter

Nekaj pripomb k odprtim problemom našega šolstva

Če je smisel znanosti odkrivati novo, neznano, če je njena naloga ustvarjati nove stvari, teoretično oblikovati nove odnose itn., potem je s tem že povedano, da se vsebina znanosti nenehno spreminja, da se človekovo spoznanje nenehoma bogati.

Smisel socializma je vzpostaviti človeške odnose v družbi, torej je njegov poglavitni cilj spreminjati človeka iz objekta zgodovine v subjekt družbenih dogajanj. To pomeni tudi omogočiti in usposobiti vsakogar za to, da bo odločal o družbenih (skupnih) zadevah; to pomeni tudi, da mora biti človekovo mesto v družbi odvisno le od njegovega dela; to pa je možno in človeško le, če vsakomur omogočimo, da razvija vse svoje sposobnosti do najvišje možne stopnje.

Poglavitni smoter vsega našega šolstva — kar je sicer dovolj znano — pa je ravno v znanstvenosti in samoupravnosti. Torej šola naj daje učencem znanstvena spoznanja in ga usposobi za samoupravljanje, za resnično humane medčloveške odnose.

To so smotri. Vsakomur pa mora biti jasno, da smotre v praksi lahko le bolj ali manj izpolnjujemo, nikdar pa jih ne moremo popolnoma uresničiti. Le delno uresničevanje smotrov je torej normalno, ni pa moč več šteti za normalno stanje, kadar se ti smotri v bistvenih točkah ne uresničujejo ali kadar neizpolnjevanje smotrov zavzame večji obseg.

Namen tega članka ni, da bi sistematično in celovito analiziral, koliko se v našem šolskem sistemu, v načinu in vsebini pouka zastavljeni smotri uresničujejo, kajti za to bi bila potrebna obsežna znanstveno strokovna študija. Moj namen je le opozoriti na najbolj izrazite odmike od teh načel, odmike, ki jih pozoren opazovalec lahko hitro ugotovi tudi brez posebne znanstvene študije, odmike, ki nika-
kor niso nujni.

1. Dovolj znani so statistični podatki o *socialni strukturi* dijakov v posameznih srednjih šolah in študentov na višjih in visokih šolah (čeprav relativnih podatkov za zadnje leto nimamo, ker pač statistika ne ugotavlja več socialne strukture prebivalstva). Otroci v veliki večini po izobrazbi in kvalifikacijah ne presegajo svojih staršev. Tako otroci delavcev povečini ostanejo delavci, otroci intelektualcev povečini končajo visoke šole itn. Le redko pa se zgodi, da bi sin zdravnika, inženirja ipd. postal orodjar, kmetijski delavec ipd. Ta slojevska zaprtost se najbolj očitno pokaže pri strukturi študentov. Na višjih in visokih šolah je malo študentov iz delavskih družin, čeprav sestavljajo delavci v celotni populaciji prebivalcev daleč največjo skupino, in nasprotno, največ študentov je iz vrst izobražencev, čeprav ta skupina v družbeni strukturi predstavlja le zelo majhen del.

Očitno torej selekcija ni zasnovana na sposobnostih, ampak prej na drugih kriterijih. Pa se ob tem res zavedamo, kakšna velikanska škoda je to za nas, ko tak umski potencial v času znanstveno-tehnične revolucije leži neizkoriščen oziroma slabo izkoriščen? Da takšna selekcija ni socialistična, da ni v skladu s socialistično moralo in pglavitnim smotrom našega šolstva, ni treba pri tem posebej dokazovati. Ali je potem še pošteno, da je človekovo mesto v družbi odvisno od njegovega dela, če nismo vsakomur omogočili razvoj vseh njegovih najboljših sposobnosti, če je njegov položaj v družbi še vedno zelo močno pogojen z njegovim socialnim poreklom? Ne gre, da bi dokazovali številnost dejavnikov, ki pri nas vplivajo na to majhno socialno mobilnost, ker je to dovolj znano in dokazano — enako kot samo majhna mobilnost. Ostane pa vsekakor še zmerom težko vprašanje, koliko smo storili, da bi se to stanje spremenilo. Ali smo storili res vse, kar bi v naših sedanjih družbenih razmerah lahko in morali storiti?

2. Kljub velikanskemu napredku znanosti, ki zato relativira vsa svoja spoznanja, kljub temu da je predmetnik v vseh šolah doživljal v tem stoletju pomembne spremembe, kljub temu da se je tudi v šolah uveljavil eksperiment, empirični dokaz itn., ostaja *način pouka* vendarle v mnogočem enak kot v prejšnjih desetletjih, da ne

rečem v prejšnjih stoletjih. V vseh šolah vseh stopenj sta še močno navzoča pozitivizem in faktografija. Učenci se torej še vedno bolj ali manj učijo na pamet posamezne fakte. (Celo na fakultetah se prakticira srednjeveška manira, da morajo npr. študentje pri izpitu znati na pamet zgodovinski razvoj neke besede, da pri izpitnem prevajanju ne smejo uporabljati slovarjev, ipd. učenosti.) Pouk ni dovolj kritičen; učitelji še vedno preveč posredujejo učencem spoznanja kot nedvomna, absolutna, ne pa le kot zgodovinsko relativna. Vse preveč je pozornost še vedno obrnjena v preteklost in premalo v sedanost ali prihodnost.

Tudi to smo pri nas že mnogokrat ugotovili, toda ali smo tudi v praksi že kdaj spremenili ta način, ali imajo vsaj načrt, kaj in kako bomo začeli to spreminjati?

3. Tudi v sami vsebini pouka naših šol je še marsikaj, kar pripada preteklim stoletjem. Prevladujejo analitični predmeti, ki so poleg tega še precej ostro ločeni drug od drugega. Prevladujejo torej predmeti, ki dajejo empirične parcialne fakte sveta. Ker se ti posamezni empirični fakti z velikansko hitrostjo povečujejo, se povečuje tudi število predmetov, ur in snovi, ki naj bi jo učenci obvladali. To je pripeljalo danes tako daleč, da štejejo cvetne pestiče posameznih rastlin, štejejo dolžine rek, se učijo letnic rojstev in smrti številnih kraljev in cesarjev, poznati morajo vse samostalniške izjeme te ali one sklanjatve. Na drugi strani pa skoraj ni predmetov, ki bi dajali sintetično podobo sveta, pa naj gre za družbo, za človeka ali za naravo.

Dober učenec tako lahko spozna v šoli neznansko goro posameznih faktov (katerih mnogi so za njegovo kasnejše življenje in delo nekoristni), ne spozna in ne zve pa skoraj ničesar ali le malo o smislu vsega tega; nima nobene celovite podobe sveta, kamor bi lahko razvrstil te in še nove posamezne fakte. Značilno je, da se ti parcialni predmeti tudi neprestano ponavljajo na višjih stopnjah šol in celo znotraj ene stopnje. Tako se ponavljajo (čeprav poglobljeni in razširjeni) isti predmeti z isto tematiko, npr. slovenščina, zgodovina, zemljepis v osnovni šoli, pa potem spet v srednji šoli ipd. Medtem ko sintetične podobe sveta ali njegovih posameznih sklopov nobena stopnja (razen gimnazije) ne daje ne na začetku ne na koncu šolanja.

To ne pomeni nasprotovanja specializaciji, ki je vsekakor vse bolj nujna na vseh šolah, ki niso izrecno splošno izobraževalne, pač pa nasprotovanje t. i. »fahidiotizmu«; ne gre za to, da bi bilo treba izgnati parcialnost, analitičnost, posamezne fakte, toda ne smemo ostati le pri tem, treba je dati tudi sintezo, tudi celovito podobo. To še zlasti velja za splošno izobraževalne šole.

Ta ujetost v preteklost je očitna tudi znotraj posameznih predmetnikov in predmetov. Tako v predmetniku osnovne šole in večine srednjih šol skoraj ni sledi o znanostih, ki so se osamosvojile v 19. stoletju (psihologija, sociologija) ali pa so se formirale v 20. sto-

letju (organizacijske znanosti, računalništvo, etika itn.). Tudi na visokošolskih zavodih le izjemoma najdemo predmete, kot so psihologija, organizacija, informatika (obča teorija družbe se na nedružboslovnih fakultetah kot poseben predmet zdi tako odveč, da se je verjetno obdržala le zaradi političnih momentov).

Pri predmetih, ki imajo tudi zgodovinsko dimenzijo, je ta ujetost v preteklost še posebno očitna. Učenci se veliko učijo o bojih v antiki, v srednjem veku tja do konca druge svetovne vojne, toda nemara ničesar o bojih sedanjega časa, poznajo razne cesarje ali klavce dvajsetih in tridesetih stoletij preteklosti, a skoraj ničesar ne zvejo o voditeljih ali klavcih današnjega dne; spoznajo umetnost Homerja in Petrarke, Ticiano in Beethovna, toda kaj vedo o današnji umetnosti in umetnikih? Ta predanost preteklosti ima toliko hujše posledice, ker učenec ne dobi tudi celovite podobe (ki jo daje, recimo, sociologija, estetika itn), ki bi mu šele omogočila ovrednotiti in osmisliti sodobna dogajanja.

4. *Organizacija šolskega sistema* se tudi v marsičem ne ujema s socialističnimi in znanstvenimi zahtevami in spoznanji. Medtem ko v osnovni šoli prehajanje z ene šole na drugo vsaj s formalne strani (drugo je vsebinska stran, recimo, prehoda iz kake podeželske šole v mesto) ni ovir, pa so na strokovnih šolah že za horizontalno prehajanje iz šole ene vrste v šolo druge vrste postavljene mnoge »mitnice«, da o vertikalnem prehajanju sploh ne govorimo. Imamo celo vrsto srednjih šol, toda razen iz ene se iz nobene druge učenec ne more brez visoke »odkupnine« vpisati na katerokoli višjo ali visoko šolo. Z nekaterih srednjih šol se lahko učenec vpiše le na določeno višjo ali visoko šolo, toda za večino srednješolskih absolventov je »carinska« pregraja tako visoka, da je ne morejo nikdar preplezati. Tudi za prehod iz višjih na sorodne visoke šole in fakultete ne gre brez večjih ali manjših težav, kot da brez »mitnine« ali drugih »dajatev« (diferencialnih ipd. izpitov) študent nikakor ne bi mogel slediti pouku na drugi stopnji. Dogaja se celo, da pri horizontalnem prestopu na sorodno višjo ali visoko šolo, zlasti pa pri vertikalnem prehodu, učitelj ne prizna izpita iz nekega predmeta, ki ga je študent opravil na drugi šoli pri drugem učitelju za isti predmet.

Ta cehovska zaprtost visokega šolstva se lepo kaže tudi v tem, da se študent ne more vpisati na dve ali več fakultet (razen če hoče na obeh ali več študirati kompletno smer). Tako imamo ekonomiste, ki ne vedo nič o tehnologiji, in inženirje, ki ne vedo nič o ekonomiki in organizaciji. Prav isto se dogaja večinoma pri podiplomskem študiju, kjer je potreba po interdisciplinarnosti še bolj očitna. Čeprav je pri tem študiju več možnosti interdisciplinarnosti, vendarle po zakonu ni možno, da bi absolvent dobil diplomu z glavo dveh ali več fakultet ali morda univerze, ampak le ene fakultete, in tako je spet le družboslovec ali naravoslovec, le diplomant medicinske fakultete, ne pa hkrati filozofske (npr. psihološko-medicinska smer) ali biotehnične (recimo, medicinsko-biološka smer) itn. Gotovo je bistveno

znanje (vsebina) in ne forma, toda zakaj ni možno, da bi se forma uskladila z vsebino?

5. Na ekonomskem področju je trg pomembna *družbena verifikacija* dela in upravljanja posameznih delovnih kolektivov. Za osnovno in srednje šole bi verjetno lahko ugotovili, da je *vpliv družbe* na delo in odločanje posameznih šolskih kolektivov velik. Zdi se, da pa je precej drugače na področju visokega šolstva; tu prevladuje vpliv samih učiteljev. O programih posameznih usmeritev in vsebini posameznih predmetov marsikje odločajo predvsem posamezni »učiteljski cehi«. Kako naj si sicer razložimo, recimo, dejstva, da se morajo študentje jezikoslovnih oddelkov učiti razvoj jezika od latinščine ali grščine z vsemi vmesnimi razvojnimi stopnjami (in spregatvami ter sklanjatvami ipd. posameznih besed v posameznih fazah), da se morajo učiti celo narečja posameznih jezikov, ne znajo pa sodobnega jezika, da ne govorimo o tem, da ne vedo nič o gospodarstvu, politiki in velikih znanstvenikih (npr. o Marxu, Einsteinu itd.) Nemčije, Francije, Sovjetske zveze. Kako si sicer lahko razložimo dejstvo, da dobi študent diplomo neke smeri, oddelka ipd., četudi na tej smeri poučujejo le dva ali trije učitelji?

Dogaja se celo, da si posamezniki varujejo položaj s tem, da za asistente sprejemajo le manj sposobne kandidate ali pa sploh nimajo asistentov, dokler so še pod »udarom« reelekcije. Kako se ti »cehi« borijo za svojo »ekskluzivnost«, kažejo tudi večletna prizadevanja, da bi podiplomski študij — za katerega, mimogrede rečeno, pobirajo posamezni »cehi« prav visoke dajatve — poenotili, uskladili, racionalizirali, organizirali interdisciplinarno itn. Toda vsi se združeno na moč prizadevajo, da ne bi prišlo od česa takega, da ne bi postavili kakšnega univerzitetnega organa, ki bi omejeval absolutne pravice »cehov«. Vse to kljub temu, da so nekateri »mojstri« predpisali svojim »vajencem« tudi po dvajset težkih izpitov, drugi pa niti enega; vse to kljub temu, da se recimo, ista matematika predava na več podiplomskih usmeritvah in se zgodi, da to dela celo isti učitelj.

Zares čudno je, da v samoupravnem socializmu puščamo tako pomembne vsebinske odločitve (dejansko, neformalno) le posameznim oddelčnim ali fakultetnim kolektivom. Ali ne bi bilo nujno — zlasti tu, na neekonomskem področju — da dobijo enakopravni položaj tudi »potrošniki«? Da bi, recimo, o predmetniku in vsebini predmetov strojne fakultete enakopravno odločali tudi predstavniki gospodarstva ali da bi enakopravno odločali vsi strojni inženirji? Ali ni le takšno samoupravljanje resnično *družbeno* samoupravljanje, ne pa samo-upravljanje, tj. upravljanje samih oddelčnih, fakultetnih delavcev.

Posamezni, čeprav izjemni učitelji na višjih in visokih šolah lahko s svojimi docela izjemnimi kriteriji, zahtevami in odnosi dobesedno krojijo usodo študentov. Tako se lahko zgodi, da zaradi enega predmeta — ki ni nujno osrednji pri določeni smeri — številni študentje v nedogled podaljšujejo študij ali pa ga sploh ne končajo.

Ne le izpiti, sploh ves učni proces se tudi na visokošolskih zavodih ne sme omejiti le na strokovnost, temveč mora biti tudi vzgoja; to pa je lahko le, če so odnosi v tem procesu človeški (humani). Učitelji, ki ne izpolnjujejo tudi te zahteve, bi morali svoja mesta zapustiti, četudi so še taki strokovnjaki.

Ob takih pojavih na visokošolskih ustanovah (premajhni samoupravnosti, omejevanju predvsem na strokovnost, marsikje še izrazitem pokroviteljskem odnosu učiteljev do študentov itn.) se lahko vprašamo, ali morda ne poganjajo prav v teh pojavih že korenine tehnokratskih teženj naših bodočih strokovnjakov.

Svojevrstna reakcija na to nesamoupravnost in strokovnost, skratka, na majhno možnost študentov, da bi uveljavili svojo ustvarjalnost v svoji delovni skupnosti, je obračanje študentske organizacije k »velikim problemom« družbe. Posledica take usmeritve študentske organizacije je potem, da ne more v svojem delovanju zajeti in aktivirati precejšnjega dela študentov. Drugo vprašanje pa je, koliko je takšna sublimacija dela najbolj aktivnih študentov tudi vzrok za kasnejšo usmeritev strokovnjakov v delovnih organizacijah k družbenim problemom, k pričakovanju, da bo probleme reševala »družba«, torej za obračanje od reševanja problemov v svoji delovni skupnosti. Pri tem pa je jasno tudi to, da prav taka usmeritev študentske organizacije k »velikim problemom« na svojevrsten način omogoča tolike nesamoupravne pojave v njihovem študijskem procesu.

Svojevrsten problem v visokem šolstvu je tudi *permanentno* izobraževanje. Čeprav je popolnoma jasno, da v nekaterih strokah (npr. v kemiji, elektroniki ipd.) že po 6—8 letih zastari polovica znanja, pridobljenega med fakultetnim študijem, se permanentno izobraževanje uveljavlja po polževo. Za to so nekateri objektivni vzroki (kot npr. prevelike obremenitve učiteljev), vendar pa tudi subjektivni motivi. Med drugimi tudi ta, da ob permanentnem izobraževanju učitelji ne bi mogli leta in leta ponavljati istih tem in predavanj, kot to lahko počno pri rednih študentih, ki se neprestano menjajo.

Žal se s temi in drugimi resnično pomembnimi vprašanji šolstva premalo — in predvsem tudi premalo sistematično — ukvarjamo, medtem ko o kakšnem nepomembnem vprašanju (kot je na primer pravi sholastični spor o nazivih absolventov medicinske fakultete) popišemo kar precej strani (npr. »Delo« v poletnih mesecih o nazivu dr.).

Ti, kakor tudi še številni drugi problemi v našem šolstvu seveda niso le problemi šolstva in šolnikov; tudi rešitve mnogih med temi vprašanji niso le v rokah in moči prosvetnih delavcev, temveč celotne družbe. Tako prosvetni delavci sami kot celotna družba morajo prevzeti vsak svoj del odgovornosti za obstoječe pomanjkljivosti, pa tudi svoj del odgovornosti za odpravo teh slabosti in nedodelanosti.

Če je zakon pomanjkljiv ...

(Pošiljanje delavcev na delo v tujino na podlagi pogodb o poslovno-tehničnem sodelovanju in izvajanju investicijskih del)

1. Pravna osnova

Organizacije združenega dela smejo pošiljati svoje delavce na delo v tujino na podlagi pogodb o poslovno-tehničnem sodelovanju s tujino, o izvajanju investicijskih del v tujini, smejo jih pa pošiljati tudi v svoje podjetje, ki ga ustanovijo v tujini. Te pogodbe pa morajo biti usklajene z določbami zakona o prometu blaga in storitev s tujino,¹ zakona o temeljnih pogojih za začasno zaposlovanje in varstvo jugoslovanskih državljanov na delu v tujini,² uredbo o dolgoročni proizvodni kooperaciji med domačimi organizacijami združenega dela in tujimi osebami³ in navodili republiškega sekretariata za delo.⁴

V smislu 16. člena zakona o temeljnih pogojih za začasno zaposlovanje in varstvo jugoslovanskih državljanov na delu v tujini (v nadaljnjem besedilu: zvezni zakon o temeljnih pogojih), ki je začel veljati 23. junija 1973, smejo organizacije združenega dela v okviru pogodb o poslovno-tehničnem sodelovanju pošiljati svoje delavce tujemu poslovnemu partnerju le tedaj, ko gre za strokovno izpopolnjevanje delavcev, za strokovno ali tehnično pomoč ali pa za delo v njihovih podjetjih, ki so jih ustanovile v tujini same ali skupaj s tujim poslovnim partnerjem — če izvajajo v tujini investicijska dela v organizaciji svojih podjetij in na njihov račun. Po tem členu smejo organizacije združenega dela pošiljati svoje delavce v tujino tudi tedaj, ko gre za pogodbo o izvajanju investicijskih del v tujini.

Za izvajanje investicijskih del v smislu 82. člena zakona o prometu blaga in storitev s tujino pa se šteje:

Izdelovanje investicijskih programov in tehnične dokumentacije za investicijske objekte in investicijska dela; izvajanje vseh vrst gradbenih, geoloških, rudarskih, hidrotehničnih in drugih podobnih del;

¹ Uradni list FLRJ, št. 27/72, in Uradni list SFRJ, št. 14/65, 28/66 54/67, 15/71, 17/71, 29/71, 41/71 in 26/72.

² Uradni list SFRJ, št. 33/73.

³ Uradni list SFRJ, št. 7/73.

⁴ Vestnik gospodarske zbornice SRS z dne 5. 2. 1973; gospodarski vestnik, priloga »Iz prakse za prakso« z dne 6. 2. 1973; Okrožnica št. 90-7/71 z dne 16. 2. 1973.

izvajanje vse vrst montažnih, instalacijskih in demontažnih del ter del, s katerimi vzdržujejo in obnavljajo industrijske naprave; zagon naprav ali opreme zgrajenih objektov; graditev kompletnih objektov in dobava kompletne opreme zanje (inženiring); nadzorstvo nad izvajanjem objektov in del; strokovna pomoč v poslovanju zgrajenih objektov; drugi posli v zvezi z izvajanjem investicijskih del v tujini.

Določba tega člena pa ni jasna. Iz nje ni razvidna definicija investicijskega dela. Zakonodajalec bi moral poleg tega, da je naštel investicijska dela, še pojasniti:

a) ali smejo organizacije združenega dela takšno investicijsko delo opravljati razen z delavci tudi z mehanizacijo in materialom — ali pa smejo takšna dela opraviti le z delavci; b) ali smejo organizacije združenega dela sklepati pogodbe o izvajanju investicijskih del s tujim investitorjem ali z neposrednim izvajalcem. Tolmačenje teh vprašanj je dal kmalu po uveljavitvi zakona o prometu blaga in storitev s tujino zvezni sekretariat za zunanjo trgovino. Sodil je namreč, da lahko posle, sklenjene med domačo organizacijo združenega dela in tujim izvajalcem, štejejo za posle izvajanja investicijskih del, ki jih naše organizacije opravljajo samo s svojimi delavci brez istočasnega izvoza opreme in drugega blaga — če imajo ti posli značaj investicijskih del. Po mnenju sekretariata ni odločilno to, da je bila pogodba sklenjena s tujim investitorjem ali tujim izvajalcem investicijskih del, pač pa le to, da so imeli takšni posli značaj investicijskih del. Glede na tako tolmačenje naj bi bila vsa dela, ki so jih naše organizacije združenega dela s svojimi delavci prevzemale od tujih poslovnih partnerjev, investicijska dela.

Taka praksa je začela kaj kmalu razkrivati nezakonito posredovanje delavcev naših organizacij združenega dela tujim poslovnim partnerjem. Posledica tega je bila, da je republiški sekretariat za delo marca leta 1970 zaradi suma gospodarskega prestopka (v smislu določb zakona o prometu blaga in storitev s tujino) prijavil javnemu tožilstvu SRS 30 organizacij združenega dela. Postopek zoper nje še ni končan. Tudi zvezni organi so ugotovili, da je stanje na tem področju pereče. Zato da bi preprečili nadaljnje odstopanje naših delavcev tujim firmam, so sprejeli zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o prometu blaga in storitev s tujino (v nadaljnjem besedilu: novela zakona), ki je začel veljati 9. aprila 1971. Za to novelo je predvsem značilno:

— da je organizacijam združenega dela izrecno prepovedal, da bi se s pogodbo o poslovno-tehničnem sodelovanju s tujino oziroma s pogodbo o izvajanju investicijskih del v tujini zavezovale, da bodo tujemu poslovnemu partnerju pošiljale delavce; da smejo organizacije združenega dela sklepati pogodbe o izvajanju investicijskih del v tujini, pri katerih lahko sodelujejo le s svojimi delavci;

— samo z delavci pa smejo organizacije združenega dela prevzemati dela le tedaj, če so dela, ki so predmet pogodb, njihova dejavnost, za katero so registrirane v Jugoslaviji; če registrirano dejavnost

tudi dejansko opravljajo v Jugoslaviji; ta dela smejo opravljati le ob pogojih, ki jih predpiše zvezni svet za delo v sporazumu z zvezno gospodarsko zbornico in svetom Zveze sindikatov Jugoslavije. Te pogoje je zvezni svet za delo predpisal s pravilnikom o pogojih, ob katerih smejo delovne organizacije pošiljati svoje delavce na delo v tujino, ki je začel veljati 17. julija 1971, razveljavil pa ga je zakon o temeljnih pogojih (v nadaljnjem besedilu razveljavljeni pravilnik).

Novela zakona prinaša tudi novost, da narodna banka oziroma njene ekspoziature sprejemajo prijave o sklenjenem poslu, če ugotovijo, da je predložena dokumentacija v skladu z veljavnimi predpisi; v nasprotnem primeru pa prijavo odkloni in izda odločbo po upravnem postopku, zoper katero je možno sprožiti upravni spor. Postopek v upravnem sporu je hiter.

Določbe razveljavljenega pravilnika so veljale le za delavce, ki so jih organizacije združenega dela pošiljale iz Jugoslavije, ne pa tudi za tiste, ki so jih sprejemale v delovno razmerje v tujini — od tujih firm ali od drugih jugoslovanskih organizacij združenega dela v tujini; ta pravilnik je veljal samo za organizacije, ki so po pogodbah prevzeta dela iz področja poslovno-tehničnega sodelovanja in izvajanja investicijskih del opravile samo z delavci — ne pa tudi za tiste, ki so prevzeta dela opravile razen z delavci še z lastnim materialom in mehanizacijo. Po mnenju zveznega sekretariata za delo in socialno politiko pa naj bi te določbe veljale tudi zanje, ker je sodil, da so ti zadnji primeri zelo redki in da je zanje veliko lažje pošiljati pogodbe in splošne akte na vpogled pristojnemu republiškem oziroma pokrajinskemu organu kot pa dokazovati, da so prevzeta dela v tujini opravili s svojim materialom in mehanizacijo.

Čeprav je republiški sekretariat za delo SR Slovenije to mnenje dosledno upošteval, je bilo njegovo delo neučinkovito, ker ga ni upoštevala narodna banka Slovenije oziroma njene ekspoziature, ki so v smislu 5. člena citirane novele pristojne, da meritorno presojujejo, za kakšno obliko pogodbe gre: ali so dela, ki so predmet pogodbe, dejansko dejavnost, za katero se registrirane v Jugoslaviji, in ali to dejavnost tudi resnično opravljajo.

Razveljavljeni pravilnik je predpisoval dvoje vrst pogojev, in sicer pogoje, ki so veljali za tiste delavce, ki so jih organizacije združenega dela pošiljale na delo v tujino na podlagi pogodb o poslovno-tehničnem sodelovanju — in pogoje, ki so veljali za delavce, ki so jih poslale organizacije združenega dela na podlagi pogodb o izvajanju investicijskih del v tujini.

Najvažnejše za ta pravilnik pa je, da je uvedel nadzorstvo nad izpolnjevanjem pogojev pri pošiljanju delavcev v tujino. To nadzorstvo je naložil republikam oziroma pokrajinam z nalogo, naj s posebnim predpisom določijo organ, kamor morajo organizacije združenega dela pošiljati na vpogled pogodbe ter splošne akte, v katerih so določene pravice in dolžnosti delavcev, ki so razporejeni na delo v tujino.

Zakon o temeljnih pogojih je v glavnem le povzel določbe o pošiljanju delavcev na delo v tujino iz razveljavljenega pravilnika. Kljub temu pa lahko ugotovimo, da je vnesel nekatere novosti: uveljavil je enotne pogoje za pošiljanje delavcev na delo v tujino — ne glede na to, za kakšno obliko pogodbe gre (pogodbe v okviru poslovno-tehničnega sodelovanja pa je omejil le na tri primere [16. člen], ne pa na vse, ki so naštetih v 53. členu zakona o prometu blaga in storitev s tujino); organizacije združenega dela je zavezal, da morajo 30 dni pred tem, ko pošljejo delavce na delo v tujino, predložiti pristojnemu organu sklenjene pogodbe, samoupravne sporazume o medsebojnih razmerjih v združenem delu in splošne akte, v katerih so določene pravice in dolžnosti delavcev, ki jih pošiljajo na delo v tujino — kot tudi dokaze o tem, da so izpolnjeni pogoji iz 18. člena tega zakona; določil je tudi osemdnevni rok, v katerem mora pristojni republiški oziroma pokrajinski organ podati k pogodbam in splošnim aktom mnenje o tem, ali so izpolnjeni pogoji iz 17. in 18. člena citiranega zakona o temeljnih pogojih.

2. Nadzorstvo nad pošiljanjem delavcev

Nekatera dejstva jasno govore o tem, da je bil res že skrajni čas, da smo uzakonili nadzorstvo nad pošiljanjem delavcev na delo v tujino. Do sprejetja razveljavljenega pravilnika, ki je uvedel nadzorstvo nad pogodbami in splošnimi akti, so organizacije združenega dela snubile delavce za dela, ki so jih opravljale v tujini (ali celo, da bi jih odstopile tujim firmam), s časopisnimi oglasi, z okrožnicami, naslovljenimi na druge organizacije, ali pa tudi z neposrednim negotvarjanjem. Dogajalo se je tudi, da so prihajali v naše lokale ali pa celo neposredno v organizacijo združenega dela naši ljudje in tuji ter snubili kvalificirane delavce za tuje firme. Naši organi za pregon so v skladu z zakonitimi predpisi te osebe preganjali in jih prijavljali pristojnim organom, da bi jih kaznovali. Do kaznovanja pa ni prišlo, češ da za to ni zakonske osnove. S časopisnimi organizacijami je bil dosežen sporazum, da ne bodo objavljale nobenih ponudb za naše delavce razen tistih, ki jih bodo posredovale za to pooblaščen organizacije; kasneje pa je bilo takšno objavljanje tudi z zakonom prepovedano. Na »trgovanje« z našimi delavci pa so opozarjali tudi tuji sindikati (zlasti nemški) in tudi naši časopisi so veliko pisali o tem pojavu. ZR Nemčija je za preprečevanje »trgovanja« z delavci sprejela zakon o prepovedi obrtnega odstopanja delavcev, ki je začel veljati oktobra 1972. leta.

Dokler ni bil sprejet razveljavljeni pravilnik, je bilo v skladu z veljavnimi predpisi nadzorstvo nad celotnim izvajanjem del v tujini prepuščeno narodni banki oziroma njenim ekspozituram — tako kar zadeva same oblike kot tudi glede delavcev, čeprav se je izkazalo, da ni najbolje opravila svoje naloge in tudi danes ne izpolnjuje dosledno veljavnih predpisov (5. člen cit. novele zakona). S sprejetjem

pravilnika je dosejanja dolžnost narodne banke na tem področju razdeljena: banka še naprej meritorno presoja, ali gre v konkretnih pogodbah za posel po 53. oziroma 82. členu zakona o prometu blaga in storitev s tujino, ali ima jugoslovanski pogodbeni partner dejavnost, ki je predmet pogodbe, registrirane tudi v Jugoslaviji in ali registrirano dejavnost tudi resnično opravlja; na pristojni republiški oziroma pokrajinski organ pa je prenesena pristojnost, da ugotavlja, ali so v skladu s pravilnikom izpolnjeni pogoji tudi za delavce.

Ne glede na to, da razveljavljeni pravilnik ni preciziral nalog pristojnega organa, kamor naj bi organizacije združenega dela pošiljale na vpogled sklenjene pogodbe s tujimi firmami, se je SR Slovenija glede na proces siromašenja kadrovske strukture v lastnem gospodarstvu te naloge resno lotila. Najprej je izvršni svet skupščine SR Slovenije imenoval republiški sekretariat za delo za pristojni organ, kateremu naj bi organizacije združenega dela pošiljale na vpogled sklenjene pogodbe in splošne akte; vendar ne na podlagi posebnega predpisa, ki bi ga bilo potrebno šele izdati, marveč na podlagi nalog, ki jih je opravljal v smislu 10. člena zakona o organizaciji republiške uprave SR Slovenije.⁵

Republiški sekretariat za delo se je nadzorstva takoj lotil; pri tem je prevladalo mnenje, da zakonodajalec s pošiljanjem pogodb in splošnih aktov na vpogled ne misli le na golo evidentiranje, ampak še na kaj drugega; zato je ta organ vsako na vpogled poslano pogodbo in splošne akte pregledal in ugotavljal, ali so izpolnjeni pogoji po navedenem pravilniku — ter nato svoja mnenja in ugotovitve sporočal prizadetim organizacijam združenega dela. Ker je šlo za ugotavljanje pogojev, ki se nanašajo na področja, s katerimi se ukvarjajo različne republiške institucije, je sekretariat pritegnil k sodelovanju gospodarsko zbornico SRS, republiški svet zveze sindikatov Slovenije, zvezo skupnosti zdravstvenega zavarovanja SRS, skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja SRS in republiški zavod za zaposlovanje.

Predstavniki teh institucij sestavljajo ad hoc komisijo, ki pregleduje na vpogled poslano pogodbo in splošne akte. Tako nadzorstvo pa bo komisija še bolj poglobila, ker 19. člen zakona o temeljnih pogojih točneje opredeljuje naloge organa, kamor morajo organizacije združenega dela pošiljati v mnenje sklenjene pogodbe in splošne akte. Zato je izdelala kriterije, po katerih dosledno ugotavlja izpolnitev pogojev, organizacijam združenega dela pa je dala natančna navodila, kako naj izpolnjujejo zakonske obveznosti.

3. Problemi, ugotovitve in mnenja

Problemi na tem področju so dvojni: problemi, ki nastajajo iz pomanjkljivosti razveljavljenega pravilnika in ki jih je zakonodajalec

⁵ Uradni list SRS, št. 17/65.

prenesel tudi v zakon o temeljnih pogojih, in problemi, ki jih povzročajo organizacije združenega dela z nedoslednim izpolnjevanjem zakonskih predpisov in navodil republiškega sekretariata za delo.

Kljub številnim utemeljenim pripombam, mnenjem in predlogom nekaterih pristojnih organov za spremembo in dopolnitev v razpravo predloženega osnutka (in pozneje predloga pravilnika) ter opozorilom, da pravilnik v predlagani obliki ne bo dosegel svojega namena, je bil vendarle v tej obliki sprejet. S tem je povzročil republiškem sekretariatu za delo oziroma ad hoc komisiji obilo nepotrebnih težav. Prav zaradi tega je bil sekretariat pri svojem delu velikokrat neuspešen in so ga kritizirali.

Če analiziramo samo prvi odstavek 7. člena razveljavljenega pravilnika, iz katerega je izhajalo, da morajo organizacije združenega dela pošiljati pristojnemu organu sklenjene pogodbe in splošne akte *le na vpogled*, ne da bi zakonodajalec povedal, kaj naj ta organ s temi pogodbami in splošnimi akti počne in v kakšnem roku jih morajo organizacije poslati, potem lahko vidimo, da s takšno določbo zakonodajalec ni bil precizen. Posledica tega je bila, da se je vsaka republika po svoje lotila izvajanja te določbe oziroma, če smo odkriti, je sploh niso začele izvajati. Pri nas v Sloveniji smo ne glede na tako določbo vse na vpogled poslane pogodbe in splošne akte pregledovali ter ugotavljali, ali so s pravilnikom določeni pogoji izpolnjeni ali ne, ter svoje ugotovitve posredovali organizacijam združenega dela v obliki mnenja. To mnenje pa za narodno banko oziroma njene ekspoziture ni bilo obvezno. Ker tudi ni bil določen rok, so organizacije združenega dela pošiljale pogodbe in splošne akte pretežno šele takrat, ko so bila dela že v teku ali pa ko so bila celo že opravljena.

Ad hoc komisija seveda tako ni bila dovolj učinkovita. Neučinkovita tudi zato, ker je zvezni biro za zaposlovanje ne glede na postopek v Sloveniji izdajal organizacijam združenega dela delovne legitimacije delavcem, ki so jih pošiljali na delo v tujino. Ta organ je delovne legitimacije pošiljal delovnim organizacijam neposredno — in te so pošiljale delavce v tujino kar na podlagi teh legitimacij, ne da bi predhodno ad hoc komisija ugotovila ali so pogoji iz pravilnika izpolnjeni ali ne.

Pri taki praksi se je dogajalo, da je ad hoc komisija kasneje v večini primerov ugotovila, da pogoji pravilnika niso bili izpolnjeni in da so nastajale, ko so bila dela v teku ali že končana, nepremostljive težave. Zato se je republiški sekretariat za delo sporazumel z zveznim birojem za zaposlovanje, da od 1. januarja 1973 dalje pošilja delovne legitimacije organizacijam združenega dela prek republiškega sekretariata za delo. Ta pa jih posreduje organizacijam šele takrat, ko dokažejo, da so izpolnile določila pravilnika oziroma zdaj zakona o temeljnih pogojih.

So pa še drugačne pomanjkljivosti. Formalno naj bi citirani pravilnik veljal le za organizacije združenega dela, ki prevzemajo

dela v tujini samo s svojimi delavci, ne pa tudi za tiste, ki so prevzemale dela razen z delavci tudi z lastno mehanizacijo in materialom. Kljub tako preciznemu pravilniku pa je zvezni sekretariat za delo in socialno politiko izdal tolmačenje, po katerem veljajo določbe tega pravilnika tudi za drugo zvrst organizacij. Republiški sekretariat za delo je to tolmačenje upošteval in s tem izenačil delavce. Težava pa je bila v tem, da tega tolmačenja ni upoštevala tudi narodna banka oziroma njene ekspoziature in zato ni bila dosledna pri registriranju prijavnih poslov. Takšnim organizacijam je namreč registrirala prijavo o sklenjenem poslu, ne da bi se poprej pri republiškem sekretariatu za delo prepričala, ali njihovi delavci izpolnjujejo predpisane pogoje ali ne, niti o tem, ali res delajo z lastnim materialom in mehanizacijo.

Iz pregledanih pogodb, splošnih aktov in druge dokumentacije lahko ugotovimo naslednje:

a) *Pri pogodbah*: največji problem so bile in so še zdaj tiste pogodbe, ki jih sklepajo poslovna združenja. Ta sklepajo pogodbe s tujo firmo v svojem imenu in za svoj račun, nato pa s posebno pogodbo prenesejo prevzeto delo na svojega člana ali nečlana. Tako prenašanje del na nečlane pa je po prvem odstavku 5. člena razveljavljenega pravilnika in tudi po mnenju zveznega sekretariata za delo in socialno politiko (to velja tudi zdaj, čeprav sedanji zakon tega izrecno ne določa) prepovedano. Po mnenju zveznega sekretariata za delo in socialno politiko smejo namreč sklepati pogodbe o izvajanju investicijskih del same ali prek svojih poslovnih združenj samo tiste organizacije združenega dela, ki so registrirane za opravljanje zunanjetrgovinskega prometa. Zato poslovno združenje ne sme sklepati takšnih pogodb za organizacijo združenega dela, ki ni članica tega združenja, niti v svojem imenu in zase tako, da sklenjena dela odstopi neki organizaciji, ki ni članica poslovnega združenja; s tem bi prišlo namreč do »izposojanja« delavcev v Jugoslaviji za delo v tujini in s tem bi izvajale investicijska dela v tujini tudi tiste organizacije združenega dela, ki niso registrirane za zunanjetrgovinski promet.

Po mnenju tega zveznega organa je imela vsebina 5. člena razveljavljenega pravilnika samo ta namen, da bi odpravila dvome, ali sme tako pogodbo skleniti tudi poslovno združenje — skladno s statutom in registrirano dejavnostjo. S tako razlago pa se marsikatera organizacija združenega dela ne strinja; da bi obšle določilo tega člena, so iskale zase »ustreznejše« tolmačenje pri vseh mogočih republiških in zveznih organih, jih prepričevale in navajale celo neresnične podatke o pogodbah (navajali so na primer da so izvajalci po pogodbi prevzetih del njihovi člani — čeprav je bilo ugotovljeno, da to ni res); take organizacije združenega dela so prijavili javnemu tožilstvu SRS.

Velike težave pa organizacijam združenega dela povzroča formulacija določbe, da smejo prevzemati investicijska dela le s svojimi

delavci. To pomeni, da k izvajanju prevzetega dela ne smejo pri-
tegniti kooperantov, ker bi bilo to že izposojanje delavcev v Jugo-
slaviji. Taka določba je marsikdaj onemogočila, da bi prevzeli gra-
ditev kompletnega objekta, čeprav se osnutek resolucije o ekonom-
skih stikih Slovenije s tujino zavzema za intenzivnejše in širše
vključevanje v mednarodno delitev dela prav s prevzemanjem gra-
ditve celotnih objektov v posameznih tujih deželah.

Predmeti pogodb so bili mnogokrat nejasni, pomanjkljivi, včasih
pa celo v nasprotju z veljavnimi predpisi. To je bilo očitno zlasti pri
tako imenovanih »montažerskih« delih, ki jih nekaj organizacij
združenega dela že nekaj let opravlja pri Siemensu in BMW v ZR
Nemčiji in v Zahodnem Berlinu. Te so republiškem sekretariatu
za delo in narodni banki dokazovale, da gre za izvajanje investicijskih
del, čeprav je bilo iz pogodb jasno razvidno, da ne gre za takšna
dela. Kljub taki ugotovitvi so imele prizadete delovne organizacije
delavce v delovnem razmerju doma, kot da bi izvajali investicijska
dela. Ti delavci bi morali biti ob predpostavki, da ne gre za investi-
cijsko delo, v delovnem razmerju v tujini ter na podlagi iz tega
delovnega razmerja uživati tudi pravice in dolžnosti. Tako so bili
delavci oškodovani za pravice iz pokojninskega in invalidskega zava-
rovanja, kajti naše osnove, na podlagi katerih so plačevali prispevke,
so znatno nižje od tistih, od katerih bi plačevali prispevke v tujini.

Posebna delovna skupina, ki je marca letos obiskala kraje, kjer
delajo slovenske organizacije združenega dela — med drugimi tudi
v Siemensu in v BMW — se je prepričala, da ta »montažerska« dela
res niso investicijska dela niti poslovno-tehnično sodelovanje, pač pa
odstopanje delavcev tem firmam. Ti delavci delajo namreč v rednem
delovnem procesu kot nemški oziroma drugi delavci pod neposrednim
strokovnim in delovno-disciplinskim nadzorstvom teh firm. Nihče od
celotnega vodstva slovenskih organizacij združenega dela nima pra-
vice do strokovnega nadzora nad temi delavci, ampak opravlja le
personalno-evidenčne, obračunske in socialnovarstvene naloge.

Nekoliko boljše je stanje pri gradbenih delih. Tu je predmet
pogodbe usklajen z zakonskimi predpisi, vendar pa z natančnejšo
analizo lahko ugotovimo, da so tudi ti posli na majavih nogah.
Velikokrat se ne da ugotoviti, za kakšen objekt gre; da prevzemajo
dela le z delovno silo in osnovnim orodjem; da gre velikokrat za
izposojanje delavcev med posameznimi pod-izvajalci; da del ne pre-
vzemajo na pogodbeni znesek, ampak na podlagi režijskih ur; da
dela ne prevzemajo zapisniško in jih zapisniško tudi ne izročajo;
najhujše pa je, da se za sklenjeno pogodbo skriva le novačenje
kvalificiranih delavcev tujim firmam. Tudi primerjava predmeta po-
godbe s kvalifikacijsko strukturo delavcev (v vsakokrat priloženem
seznamu delavcev) je dala republiškem sekretariatu marsikdaj
odgovor, da ne gre za investicijska dela, ampak za odstop delavcev
tuji firmi — čeprav je bila sama pogodba »lepo« napisana.

Podobne nepravilnosti in pomanjkljivosti lahko ugotovimo tudi v pogodbah, ki jih sklepajo rudarske, projektantske in druge organizacije združenega dela.

b) Pri splošnih aktih: v poprečju so splošni akti slabi; so odraz pogodb in golega ekonomskega interesa organizacij združenega dela, ne pa odraz delavčevega varstva. Marsikdaj lahko ugotovimo, da so le formalnost. To lahko sklepamo tudi iz izjav predstavnikov nekaterih organizacij združenega dela, naj republiški sekretariat za delo izda k njihovim splošnim aktom tudi take pripombe, s katerimi se ne bodo strinjali, pa jih bodo kljub temu upoštevali, saj je to zanje pot najmanjšega odpora, po kateri tudi lahko pridejo do pozitivnega mnenja. To je namreč ena nujnih listin, da lahko pri narodni banki sklenjeni posej registrirajo. Dejstvo pa je tudi, da narodni banki in njenim ekspozituram ni treba čakati na omenjeno mnenje. Postopka v smislu 5. člena citirane novele in 19. člena zakona o temeljnih pogojih sta dva popolnoma ločena postopka.

Priznati pa je treba, da pripravljanje takega splošnega akta ni preprosto opravilo, zlasti ne za slabe sestavljavce. Opraviti pa imamo tudi s kolizijo pravnih norm, ko se včasih ne ve, v katerih primerih se uporabljajo naši in v katerih primerih tuji predpisi. Obstaja mnenje, da veljajo za vse primere naši predpisi. Delavec nosi s seboj na tuje naše pravo. Gre namreč za delavce, ki so kot člani delovne skupnosti matične organizacije združenega dela začasno razporejeni na delo v tujino.

Pošiljanje delavcev na delo v tujino v okviru pogodb o poslovno-tehničnem sodelovanju in izvajanju investicijskih del je lahko ena najboljših oblik za zaposlovanje naših delavcev v tujini — saj se z njo vključujemo v mednarodno delitev dela (zlasti če ti delavci ohranijo stalen stik z domovino) — vendar le dotlej, dokler je ta oblika v skladu z veljavnimi predpisi. Tako je tudi mnenje predsedstva ZKJ in predsedstva SFRJ, ki sta ga sprejeli februarja letos.

Težimo k temu, da bi organizacije združenega dela sprejemale taka dela, ki so ekonomsko še vedno rentabilna in ki so v skladu z našimi veljavnimi predpisi. Pregarjati pa je treba tiste, ki »prodajajo« delavce tujim firmam, jih izkoriščajo in tako blatijo ugled naše države. Pregarjati pa ne bi smeli samo slovenskih organizacij združenega dela ampak tudi organizacije iz drugih republik oziroma pokrajin, saj je ugotovljeno, da se s tako in podobno dejavnostjo ukvarjajo organizacije iz vse države (in v primerjavi s slovenskimi organizacijami se pogosteje pojavljajo z ekstremnimi oblikami izkoriščanja delavcev). Če pa hočemo te primere odpraviti, moramo zagotoviti vsesplošno izpolnjevanje predpisov. Prav zaradi neenotnega izvajanja predpisov so se pojavljale težnje, da bi se slovenske organizacije združenega dela včlanjevale v poslovna združenja v drugih republikah oziroma pokrajinah, da bi se tako izognile doslednemu izvajanju predpisov. To pa zaradi tega, ker dobijo pri njihovih organih pozitivno mnenje k pogodbam in splošnim aktom tako rekoč

iz roke v roko, brez poprejšnjega ugotavljanja, ali so izpolnjeni tudi pogoji. Obstaja tudi mnenje, da je za izdajanje mnenja k pogodbam in splošnim aktom krajevno pristojen tisti organ v republiki oziroma pokrajini, na katerem območju ima sedež pogodbeni partner, tj. poslovno združenje. Sodimo, da je tako mnenje v nasprotju z določbami zakona o temeljnih pogojih in s slovenskimi ustavnimi dopolnili (XLIX.), kjer je med drugim določeno, da skrbi za pravice in interese slovenskih delovnih ljudi ter občanov na začasnem delu v tujini SR Slovenija. Glede na takšno določbo naj bi bil pristojen ugotavljati pogoje po 17. in 18. členu zakona o temeljnih pogojih tisti organ, na katerega območju ima izvajalec sedež — ne pa poslovno združenje. To pa še ni vse. Pristojni zvezni organi bodo morali uskladiti in dopolniti zakon o prometu blaga in storitev s tujino, zvezni zakon o temeljnih pogojih pa dopolniti v smislu navedenih spornih vprašanj, ki jih je republiški sekretariat za delo že posredoval zveznemu sekretariatu za delo in socialno politiko ter zveznemu sekretariatu za zunanjo trgovino.

Zadnji čas je že, da začno organizacije združenega dela svoje poslovanje s tujimi firmami usklajevati z veljavnimi predpisi; toda ne samo slovenska, marveč vsa podjetja, ki pošiljajo svoje delavce na delo v tujino. Za to naj poskrbijo vsi tisti, ki so pristojni, da to poslovanje poteka v okviru zakonitih predpisov; sodimo pa, da organizacijam združenega dela in tistim, ki so pristojni za zakonitost njihovega poslovanja s tujimi firmami, ni bilo treba čakati na določbo 36. člena zakona o temeljnih pogojih, ker so bile že prej dovolj jasne določbe, po katerih bi se morale te organizacije ravnati. Ne bomo dovolili organizacijam združenega dela, da še naprej iščejo »luknje« v predpisih, da si še naprej na podlagi nezakonitih poslov pridobivajo velike vsote deviz, ki jih potem pogosto nakazujejo na devizne račune vodilnih delavcev v tuje banke (v pogodbah so bili delavci in devizni računi navedeni).

Vprašanje pa je, kako in do kdaj naj uskladijo svoje poslovanje tiste organizacije združenega dela, pri katerih je bilo na kraju samem ugotovljeno, da gre očitno za oskrbovanje tujih firm z našimi delavci, kar je bilo že po dosedanjih predpisih gospodarski prestop. Gospodarski kazenski postopek zoper take je res uveden, vendar še vedno traja in bo še trajal, če ne bomo enotno izvajali predpisov in če se bodo še naprej uveljavljali različni interesi. Kako naj se te organizacije združenega dela lotijo reševanja svojega problema, ko pa jim zakon glede tega ne pove ničesar? Za takšna dejanja pozna le denarno kazen in določbo, po kateri morajo organizacije, ki imajo v okviru poslovno-tehničnega sodelovanja oziroma izvajanja investicijskih del svoje delavce v tujini, to svoje poslovanje uskladiti z zakonom. Če svojega sodelovanja ne morejo spraviti v okvir investicijskih del oziroma v okvir poslovno-tehničnega sodelovanja, potem zanje ta določba ne velja. Vprašanje je, zakaj zakonodajalec ni predvidel določbe tudi za take primere, ko pa lahko sklepamo, da je zanje

vedel oziroma bi moral vedeti. Ne kaže drugega, kot da se take organizacije združenega dela kaznujejo in da se jim prepove vsako nadaljnje sodelovanje s tujino. Posledica tega bi bila, da odpokličejo iz tujine vse svoje delavce. Nekateri se bodo vrnil, drugi ne. Tisti, ki se ne bodo vrnil, se bodo zaposlili pri tujih firmah in lahko rečemo, da so za nas izgubljeni. Drugi pa, ki bodo poslušni in se vrnil, jih matične organizacije ne bodo mogle razporediti v smislu zakona o temeljnih pogojih na delovna mesta, ki so jih zasedali pred odhodom v tujino, ker teh mest ni. Delovno mesto jim zagotavlja le splošni akt in odločba o razporeditvi delavcev na delo v tujino, ki temelji na splošnem aktu. Kaj spet vidimo? Eno nerealnih določb zakona in pa dejstvo, da bomo morali tem delavcem kot brezposelnim izplačevati denarna nadomestila — ki bodo bremenila nas, ki nismo in ne bomo nikoli uživali velikih dobičkov, ki so jih pobrale organizacije združenega dela na račun nezakonitih del.

Majda Strobl

Družbenopolitične skupnosti in izvrševanje politične oblasti

V svojem prispevku želim ugotoviti, kako ureja ustava vprašanje izvrševanja politične oblasti, in primerjati določbe osnutkov ustav SR in ustavnih zakonov AP med seboj in tudi z osnutkom ustave SFRJ.

Pri obravnavanju tega vprašanja izhajam iz temeljnih načel osnutka ustave SFRJ pod IV/3 in 4, in sicer:

Zaradi zagotovitve pogojev svojega življenja in dela ter družbenega razvoja in oblikovanja socialistične skupnosti uresničujejo delovni ljudje v občini kot samoupravni in temeljni družbenopolitični skupnosti in v drugih družbenopolitičnih skupnostih ... svoje skupne interese, opravljajo družbene zadeve in *izvršujejo politično oblast*.

Funkcije oblasti in opravljanje drugih družbenih zadev, določenih z ustavo, izvršujejo v občini in drugih družbenopolitičnih skupnostih skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot izvoljene in zamenljive delegacije delovnih ljudi ... in drugih skupščinam odgovorni organi.

Iz navedenih temeljnih načel jasno izhaja, da opravljajo funkcije oblasti *samo* skupščine družbenopolitičnih skupnosti in njim odgo-

vorni organi. Kateri so ti organi, je določeno v osnutku ustave, in sicer na mestu, ki ureja skupščinski sistem: to so politično izvršilni organi in upravni organi. Sodno funkcijo izvršujejo sodišča kot samostojni državni organi in samoupravni sodni organi. Varstvo ustavnosti pa je zaupano ustavnim sodiščem.

Družbenopolitične skupnosti, določene z ustavo, so občina, socialistična republika, avtonomna pokrajina in federacija. Poleg teh družbenopolitičnih skupnosti določa ustava SFRJ, da se lahko z ustavo SR oziroma ustavnim zakonom AP predpiše obvezno združevanje občin v mestne ali regionalne skupnosti, ki so prav tako družbenopolitične skupnosti, na katere se prenašajo nekatere zadeve iz pristojnosti SR oziroma AP in občin (tretji odstavek 105. člena osnutka ustave SFRJ).

Regionalne in druge skupnosti, v katere se fakultativno združujejo občine, v osnutku ustave SFRJ nimajo statusa družbenopolitičnih skupnosti (drugi odstavek istega člena). To bi si lahko razlagali tako, da želimo te določbe v ustavo SFRJ zapisati tako prožno, da bi bilo SR in AP omogočeno, da same s svojimi ustavami glede na specifične potrebe in okoliščine podrobneje določijo status teh skupnosti celo tako, da jih razglasijo za družbenopolitične skupnosti.

Po našem mišljenju bi omenjeno možnost morali predvideti v ustavi SFRJ, saj gre za vprašanje izvrševanja politične oblasti, torej za vprašanje, ki je pomembno za enotnost ustavnega sistema v Jugoslaviji. Tako bi hkrati zagotovili pravno varnost občanov in se izognili nevarnosti, da se v okrilju samoupravne organizacije družbe stihijsko razvija nova organizacija politične oblasti.

Po tem kratkem in potrebnem uvodu želimo poskusiti primerjati nekatere ustavne določbe v osnutkih ustav SR in AP z načeli in določbami ustave SFRJ; za te že vnaprej lahko ugotovimo, da niso usklajene.

1. Osnutek ustave SR Hrvatske določa, da lahko občinska skupščina v dogovoru s krajevnimi skupnostmi prenese na organe te skupnosti nekatere zadeve iz svoje pristojnosti ali iz pristojnosti svojih organov, vendar mora občinska skupščina za opravljanje teh zadev, ki jih prenaša na krajevne skupnosti, zagotoviti tudi potrebna sredstva (čl. 220 osnutka ustave SR Hrvatske). Ker gre za pristojnosti občinske skupščine in njenih organov, je vključena očitno tudi pravica prenašanja funkcij politične oblasti.

Takšna odločitev je v nasprotju z navedenimi načeli in določbami osnutka ustave SFRJ in se razlikuje od rešitev v vseh drugih republikah in pokrajinah. Po našem mnenju je celo v nasprotju z ustavnim konceptom krajevne skupnosti, ki je samoupravna skupnost, v kateri delovni ljudje odločajo o uresničevanju svojih skupnih interesov in solidarno zadovoljujejo skupne zadeve predvsem s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem, pa tudi

po svojih delegatih v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti in v organih drugih samoupravnih organizacij in skupnosti.

2. Ista ugotovitev velja za določbo v členu 198 istega osnutka ustave; po tej določbi »se lahko v mestih s statutom občine ustanovljajo ožje družbenopolitične skupnosti«; ta določba nima svojega temelja v osnutku ustave SFRJ in ni v skladu s temeljnim konceptom občine kot temeljne družbenopolitične skupnosti.

3. V nekaterih osnutkih ustav SR in ustavnih zakonov AP je v zvezi z urejanjem združevanja občin v medobčinske, mestne in regionalne skupnosti ter skupnosti občin dana pravica, da skupnosti izvršujejo tudi politično oblast (iz seznama pravic in dolžnosti občine ali republike).

Osnutek ustave SR Slovenije (člen 189) določa, da se občine na področju mesta ali na zaokroženem urbanem področju, ki ga določa zakon, lahko združujejo v skupnosti občin kot posebne družbenopolitične skupnosti. S statutom se v skladu z ustavo in sporazumom med občinami določajo poleg drugega tudi pravice in dolžnosti te posebne družbenopolitične skupnosti. Z zakonom se lahko zaupajo skupnosti občin posamezne zadeve iz pristojnosti republike.

Po našem mišljenju tudi ta določba ne temelji na določbah osnutka ustave SFRJ, če smo pravilno razumeli odstavek 2 in 3 člena 105. Sicer pa lahko ta določba glede na pogoje, ki jih postavlja, velja samo za »obalne občine«, tj. za Piran, Koper in Izolo, in pa za Ljubljano. Ljubljana je kot edino slovensko mesto, ki je razdeljeno na občine, že zdaj konstituira kot *ex constitutione* obligatorna posebna družbenopolitična skupnost — kar naj bi v skladu s tretjim odstavkom člena 105 osnutka ustave SFRJ ostalo nespremenjeno, ne da bi se bilo treba ponovno formalno dogovarjati o združitvi (podobno je bilo in je tudi za v prihodnje določeno za Beograd).

Poleg osnutka ustave SR Slovenije obravnavajo vprašanje združevanja občin na samoupravnih temeljih v regionalne in druge skupnosti občin še osnutki ustav Bosne in Hercegovine, Črne gore, Srbije in Vojvodine. V teh osnutkih je predvideno tudi, da lahko občine ter republike in pokrajine zaupajo tem skupnostim izvrševanje zadev iz okvira svojih pravic vključno s pravico normiranja nekaterih odnosov.

Osnutek ustave SR Hrvatske najbolj podrobno obravnava vprašanje združevanja občin v medobčinske skupnosti (členi 225—231); predvideva, da lahko republika prenaša na medobčinsko skupnost del svojih pravic in dolžnosti ter jim hkrati zagotovi sredstva za izvrševanje teh pravic in dolžnosti; občine pa lahko z družbenim dogovorom prenesejo na medobčinske skupnosti zadeve iz okvira svojih pravic in dolžnosti, vključno tudi sprejemanje predpisov, ki se uporabljajo na območju teh občin.

Združevanje občin v medobčinsko skupnost je prostovoljno, kadar pa bi trpelo izvrševanje zadev skupnega pomena za republiko

in občine, pa je mogoče obligatorno združevanje, in sicer na temelju zakona (*ne ustave*).

Podobne določbe vsebujejo tudi drugi navedeni osnutki ustav SR, ki določajo možnosti, da se v skladu z interesom občin in republik oblikujejo različne vrste medobčinskih skupnosti.

Brez podrobnega obravnavanja posameznih rešitev lahko ugotovimo, da so se osnutki ustav SR Bosne in Hercegovine, Makedonije, Srbije in Slovenije odločili za splošni koncept o fakultativnem združevanju občin v regionalne in mestne skupnosti in skupnosti občin kot družbenopolitične skupnosti.

Osnutek ustave SR Hrvatske, ki, kot rečeno, najbolj podrobno ureja to vprašanje, medobčinskih skupnosti sploh ne kvalificira za družbenopolitične skupnosti.

Za našo razpravo in primerjavo so pomembne še določbe osnutka ustave SR Srbije, ki določa zakon za temelj za združevanje občin v ustrezne skupnosti kot družbenopolitične skupnosti, in določbe osnutka ustave SR Bosne in Hercegovine, po kateri se z zakonom lahko predpiše obvezno združevanje občin v mestne ali regionalne skupnosti kot družbenopolitične skupnosti — torej ne z ustavo, kakor pravi 3. odstavek člena 105. osnutka ustave SFRJ.

Osnutki ustav Bosne in Hercegovine, Hrvatske in Srbije (poleg Slovenije) posebno z ustavo urejajo vprašanje mest.

Osnutek ustave Bosne in Hercegovine določa (člen 257), da je mesto Sarajevo družbenopolitična skupnost in da ima status mestne skupnosti, kar je v skladu s 3. odstavkom člena 105 osnutka ustave SFRJ (mesto Sarajevo je razdeljeno na občine).

O novi vrsti družbenopolitične skupnosti »ožjih« družbenopolitičnih skupnosti v mestu, ki jo predvideva osnutek ustave SR Hrvatske, smo že govorili.

Osnutek ustave SR Srbije določa, da je mesto Beograd skupnost občin in posebna družbenopolitična skupnost in da pravice in dolžnosti občine opravljajo na področju mesta Beograd občine in mesto; določa tudi, da mesto Beograd opravlja nekatere zadeve iz okvira pravic in dolžnosti republike, ki so določene z ustavo in zakonom, itn.

S tem površnim primerjalnim pregledom ustavnih rešitev v osnutku ustave SFRJ in v osnutkih ustav SR in ustavnih zakonov AP nismo želeli kritično ocenjevati primernost posameznih rešitev. Naša želja in naša naloga je, da opozorimo, da posamezna načela in določbe v osnutkih ustav SR in ustavnih zakonov AP niso v skladu z načeli in določbami ustave SFRJ glede vprašanja o izvrševanju politične oblasti; menimo, da je to vprašanje pomembno za enotnost ustavnega sistema. Hkrati pa bi ta primerjalni pregled — če bi podrobneje proučili razloge za razlike — lahko koristil tudi za usklajanje med republikami in pokrajinami.

Vsekakor pa bi morali ponovno proučiti in spremeniti rešitve, ki jih predvideva člen 105 osnutka ustave SFRJ, in celo splošna

načela te ustave, če bi se odločili za rešitve, ki jih predlagajo SR in AP v svojih osnutkih ustav.

Glede vprašanja izvrševanja politične oblasti moramo uskladiti ustavo SFRJ in ustave SR in AP, po možnosti pa moramo uskladiti tudi ustave SR in AP med seboj.

Albin Igličar

Koliko zborov v občinski skupščini

V letošnjem letu potekajo intenzivni procesi formalno-pravne preobrazbe naše družbene ureditve. Te akcije izhajajo iz dosedanjih gibanj v ekonomski in v politični stvarnosti, pa tudi iz trendov, ki iz te stvarnosti izhajajo. Normativne spremembe bodo najprej zajele zvezno ustavo in republiške ustave ter statute občin in drugih temeljnih samoupravnih skupnosti. Potem ko bomo sprejeli nove osrednje pravnopolitične dokumente, bo gotovo glavna naloga v tem, da si prizadevamo te dokumente prevesti v naše vsakdanje življenje. Pogoj za uspeh tega početja pa je, da se večina pripadnikov naše globalne družbe za to zelo zavzame. Delovni politični član v vseh okoljih je najboljšo poročstvo za uspešno delovanje samoupravnega sistema družbenih odnosov v vsakdanji praksi.

Predloženi osnutki ustav in statotov posegajo tudi v dosedanjo podobo občine. Ta je bila sicer že zdaj zamišljena kot prva raven, kjer se rešujejo splošna družbena vprašanja, soočajo proizvajalci s porabniki, vendar nove zamisli vnašajo v to sfero še več pristnosti in življenja. Bolj poudarjajo zlasti tri glavne sestavine naše temeljne družbenopolitične skupnosti: krajevne skupnosti, temeljne organizacije združenega dela in samoupravne interesne skupnosti.

Krajevne skupnosti postajajo obvezen konstitutivni element občine. Gre za samoupravne skupnosti, v katerih delovni človek zadovoljuje predvsem tiste svoje potrebe, ki so povezane s krajem bivanja. Mimo družine, prijateljskih skupin ipd. ima krajevna skupnost vse možnosti, da se v njenem okviru razvijajo zelo pristni odnosi in močne vezi med njenimi pripadniki. Ti izpolnjujejo precejšen del svojih družbenih vlog prav v tej temeljni teritorialni skupnosti. V njej potekajo tudi procesi socialnega nadzora in deloma socializacijski procesi. Pomemben del posameznikovega družbenega delovanja je torej povezan s krogom njegovega stanovanja.

Temeljna organizacija združenega dela je za velik del naših delavcev tisto okolje, v katerem se človek uveljavlja in potrjuje kot ustvarjalno bitje. Institucionalizirana delovna skupina je obsežen družbeni prostor, v katerem človek aktivira svoje funkcije neposrednega ali posrednega producenta. V njej se ustvarjajo tudi pogoji za potrebno solidarnost in občutek pripadnosti delavskemu razredu. Tukaj delavec gospodari s pridobljenim dohodkom in opravlja vse vzporedne funkcije, povezane s pridobivanjem in razdeljevanjem dohodka. Zato so odnosi med občino in temeljno organizacijo združenega dela zelo pomembni, saj je TOZD druga bistvena sestavina občinskega življenja.

Samoupravne interesne skupnosti so s svojimi nalogami zajele že skoraj vsakega delovnega človeka. V vedno večji meri se razvijajo v institucije, ki zajemajo precejšen del družbenega življenja. Zaenkrat poteka v njih zlasti menjava dela med neposrednimi producenti in delavci, ki s svojimi prizadevanji posredno vplivajo na boljšo ali slabšo proizvodnjo. Samoupravne interesne skupnosti obsegajo področja, kjer je sicer potrebno upoštevati delovanje zakona vrednosti, toda ne vseh njegovih posledic in ne za vsako ceno, temveč ga je treba zaradi trajnejših družbenih interesov z ustreznimi dogovori in sporazumi obvladovati ali omiljevati. In že spet tudi posameznik nekatere svoje družbene vloge povezuje s takšnimi interesnimi združenji, ki so pri nas dobila ustavno-pravno opredelitev v obliki samoupravnih interesnih skupnosti. Te postajajo eden izmed institucionalnih temeljev naše komune.

Vsa tri navedena temeljna področja so glavne prvine občinske strukture. V vseh treh temeljnih sferah se giblje posameznik kot družbeni človek. Gotovo še ne bomo dobili celovitega človeka, če bi morda zgolj sešteli vse vloge, ki jih opravlja na omenjenih treh ravneh, bomo pa tako zajeli pretežni del njegovega družbenega življenja. Prav ta delež človekovih prizadevanj in z njimi povezanih interesov je treba pripeljati na mesta, kjer se sprejemajo najbolj pomembne družbene odločitve. Te tri sfere moramo nekje tudi formalno-institucionalno povezati in soočiti njihove — nujno se porajajoče — posebne interese. V naši družbeni ureditvi je okvir dejanskega srečevanja najprej občina (komuna), mesto formalnega srečevanja pa je občinska skupščina. Ta je namreč osrednji organ samoupravljanja in najvišji organ oblasti v okviru pravic in dolžnosti občine. Vanjo se morajo tedaj zlivati vsi najpomembnejši avtentični interesi vseh treh glavnih strukturnih sestavin občinskega dogajanja, da jih njihovi nosilci pregledajo, preštejejo in pretehtajo, ter se zavestno odločijo, da dajo enemu izmed njih ali njihovi ustrezni povezavi prvenstvo. S tem pa ta interes ali to povezavo interesov razglasijo za splošni družbeni interes.

Temeljni preskusni kamen za razvrščanje posameznih interesov bo moral biti v naši družbeni sredini delovni človek s svojimi

potrebami. Zato se s tem v zvezi postavlja vprašanje, kako oblikovati občinsko skupščino kot osrednje odločujoče telo v občini, da bo kos tej nalogi. Problem se navadno praktično postavi ob razmišljanju, koliko zborov naj ima občinska skupščina, da se bodo v njej uveljavili vsi trije temeljni elementi s svojimi interesi.

Osnutek republiške ustave SRS predvideva za organizacijo občinske skupščine dve možnosti. Glede na družbenoekonomsko strukturo posamezne komune je njena skupščina lahko sestavljena iz več zborov (gospodarski, prosvetnokulturni, socialno-zdravstveni zbor, enotni zbor združenega dela, zbor krajevnih skupnosti) ali pa samo iz dveh zborov (enotni zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti: čl. 177 osnutka). Eno ali drugo rešitev potem povzemajo prvi osnutki občinskih statutov. Nekateri statutarni osnutki (npr. kranjski), ki so se načelno odločili za dva zbora, predvidevajo možnost, da se delegati posameznega področja izločijo iz enotnega zbora združenega dela. Drugi, ki prav tako določajo dva zbora, pa so upoštevali ustrezno določbo osnutka republiške ustave, ki daje možnost, da v skupščini družbenopolitične skupnosti sodelujejo tudi interesne skupnosti in njihove skupščine (čl. 139 in 333 osnutka rep. ustave). Tako so dali naravo občasnega zbora skupščini tiste interesne skupnosti, katere problematika je na dnevnem redu zasedanja občinske skupščine (npr. osnutek škofjeloškega statuta). Takšna rešitev dosledno in formalno-logično neoporečno pripelje vse tri strukturne prvine naše komune v njen osrednji odločujoči organ. Ta postane na ta način mesto, kjer se srečujejo problemi vseh treh temeljnih sfer občine.

Verjetno ni več povsem v skladu s predloženim osnutkom ustave razmišljanje, naj bi vsaka od treh temeljnih sfer v občini izvolila svoje delegacije (krajevne skupnosti, temeljne organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti), katerih delegati bi se potem sestali vsak v svojem zboru. To bi namreč pomenilo, da tudi vsaka interesna skupnost oblikuje delegacijo, iz katere pridejo delegati v zbor samoupravnih interesnih skupnosti pri občinski skupščini. V tem zboru bi bile potem naenkrat zastopane vse interesne skupnosti, tako da bi se posamični interesi skupnosti soočali prav v tem zboru. Ker bi takšen dom pokrival problematiko vseh samoupravnih interesnih skupnosti, bi gotovo dobil naravo stalnega skupščinskega zbora.

Vprašanje o številu zborov v občinski skupščini verjetno ni le akademsko. Zlasti problem zastopanosti in navzočnosti, samoupravnih interesnih skupnosti moramo pazljivo proučiti. Ali naj ima skupščina samoupravne interesne skupnosti vlogo enakopravnega zbora, je verjetno odvisno od funkcij, ki naj jih zbor in celotna občinska skupščina opravljata.

Če hočemo, da bi se v občinski skupščini soočali različni posebni interesi, potem si lahko predstavljamo, da zbor krajevne skupnosti uveljavlja v glavnem čiste interese občanov kot prebivalcev

in porabnikov, zbor združenega dela pa uveljavlja čiste interese delovnih ljudi kot proizvajalcev; oboji pa se še niso formalno soočili. Pri skupščini samoupravne interesne skupnosti pa je stvar drugačna, saj so v njej že drug ob drugem interesi ustvarjalcev družbeno splošno potrebnih storitev in porabniki teh uslug. Iz tega soočenja je že izšel kompromis oziroma neka politika v neki sferi družbenega življenja, ki je uveljavila ustrezni skupni interes med — poenostavljeno rečeno — gospodarstvom in negospodarstvom. V tem primeru torej ni potrebno, da bi v občinski skupščini bil še zbor samoupravne interesne skupnosti, ki bi ga predstavljala skupščina te skupnosti, saj ni nosilec nekih posebnih še ne usklajenih interesov, ki naj bi se soočali z interesi drugih sfer. To so že opravili v skupščini interesne skupnosti. In če smo dosledni, je treba reči, da je na nekem področju politika že določena, ter ob trditvi, da so ta področja že prešla v samoupravljanje, ni več ustrezno zahtevati, da se ta politika potrdi v oblastnem organu. S tem, da jo je določil in zavestno opredelil organ samoupravljanja, je postala legitimna ter obvezna.

Samoupravna interesna skupnost torej ni nosilec nekega posebnega interesa skupine ljudi (npr. šolnikov), ker se je ta interes že srečal z interesom druge sfere (npr. gospodarstva) in je tako prišlo do nove kvalitete, novega že usklajenega interesa. To ne velja za interese krajevnih skupnosti in organizacij združenega dela. Vsako od teh področij ima zato svoj zbor v občinski skupščini prav zato, da pride do soočanja interesov teh dveh sfer in da iz tega soočanja izhaja tudi politika.

Seveda pa je nosilec nekega še nekonfrontiranega interesa npr. prosvetno-kulturni zbor ali del delegatov nekega področja, izločen iz enotnega zbora združenega dela, saj je v taki skupini zbrana samo stran, ki usluge na tem področju nudi, ne pa tudi porabniki teh uslug. Zato moramo oblikovati v skupščini takšen zbor s čistimi posebnimi interesi, če bi samoupravnim interesnim skupnostim odvzeli pravico, da dokončno opredeljujejo politiko na nekem področju, ali možnost, da sodelujejo v občinski skupščini. S tem bi izrazili hotenje, naj se politika v vseh sferah družbenega življenja oblikuje v občinski skupščini.

Če gledamo skoz prizmo soočanja interesov, bi sodelovanje skupščine samoupravne interesne skupnosti kot enakopravnega zbora v skupščini družbenopolitične skupnosti ne bilo potrebno. Tako bi bilo bolje, da je v občinski skupščini pet zborov (gospodarski, prosvetnokulturni, socialno-zdravstveni zbor, enotni zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti) ali dva zbora z možnostjo, da se izločajo delegati iz enotnega zbora združenega dela, ker je potem vsak zbor nosilec določenih posebnih interesov, ki naj se soočajo v skupščini. Ker skupščina samoupravne interesne skupnosti nima specifičnega še neusklajenega interesa, v takšni strukturi kot zbor ne bi imela svojega *raison d'être*. Brez dvoma pa takšna rešitev postavlja ob stran same interesne skupnosti.

Če pa nam je občinska skupščina v prvi vrsti mesto postavljanja in verificiranja splošne politike, je seveda povsem umestno, da je ob dveh zborih tudi skupščina ustrezne samoupravne interesne skupnosti zbor, ki se bo pojavil samo, kadar so na dnevnem redu zadeve s področja te interesne skupnosti. Zasedanje skupščine naj v tem primeru verificira tudi politiko, za katero se je samoupravna interesna skupnost že odločila na svoji skupščini (npr. neka raven uslug, za katero sta se gospodarstvo in prosveta v okviru izobraževalne skupnosti že dogovorila). Gotovo s tem nekako priznavamo, da neko področje družbenih dejavnosti še vedno ni absolutno samoupravno, ker mora njegove rešitve še potrditi osrednji občinski organ samoupravljanja in oblasti in jim s tem zagotoviti primerno sankcijo. Vendar je na sedanji stopnji našega razvoja prav to še potrebno zaradi nujnega avtoritarnega usklajevanja ter vključevanja področnih rešitev v dogovorjeno splošno politiko.

Takšno razmišljanje bi privedlo do sklepa, naj bi imela občinska skupščina dva stalna zbora (zbor krajevnih skupnosti in zbor združenega dela) in nestalni tretji zbor, v katerega bi prihajala skupščina tiste samoupravne interesne skupnosti, katere problematiko bi občinska skupščina obravnavala. Naraščajoče število in pomen interesnih skupnosti takšno rešitev podpirata. Seveda bi pri obeh zborih stalnega sestava prihajalo najprej do konfrontacije interesov dveh pomembnih sfer občinske strukture, pri občasnem tretjem zboru pa bi šlo bolj za predstavljanje in potrjevanje politike, ki je nastala na podlagi že poprejšnjega usklajevanja interesov. To soočenje, ki naj bi ga na primer občinska skupščina izvedla med svojim prosvetno-kulturnim zborom in gospodarskim zborom, so namreč že opravili v skupščini ustrezne samoupravne interesne skupnosti (v skupščini temeljne izobraževalne skupnosti in temeljne kulturne skupnosti).

Zato naj ima občinska skupščina ali pet zborov in naj skupščine interesnih skupnosti ne sodelujejo v njenem delu ali pa naj ima dva zbora in obvezno občasno vključuje še tretjega, ki ga bo predstavljala skupščina ustrezne interesne skupnosti. Tem skupnostim je tako zagotovljen polnokrvnejši razvoj z večjimi obveznostmi in odgovornostmi pa občinsko politiko. Dana pa je tudi možnost, da se posamezne samoupravne interesne skupnosti srečujejo med seboj tako, da bo njihova politika našla ustrezno mesto tehtanja in verificiranja prav v občinski skupščini. Slej ko prej bo pri odločitvah treba upoštevati celostnega človeka, ki je zgolj zaradi sedanjih okoliščin »razdeljen« na obravnavane tri sredine družbenega življenja. Če pa je ta trojna »razdeljenost« družbenega življenja v občini na današnji stopnji našega družbenega razvoja nujna, jo je treba sintetizirati v osrednjem samoupravnem in oblastnem organu komune.

Tehnokratizem in samoupravljanje*

① S tehnokracijo in tehnokratizmom kot specifično zvrstjo elitistične doktrine označujemo nazore, po katerih je treba odločanje o ekonomskih, pa tudi o političnih in družbenih vprašanih prepustiti strokovnjakom, ki imajo predvsem ustrezno tehnično znanje. Po tehnokratskih teorijah imajo ti strokovnjaki poleg znanja še posebne sposobnosti za organiziranje, upravljanje in vodenje. Vse to jim omogoča, da na podlagi ugotovljenih načel in dosežkov tehničnih in naravoslovnih znanosti ter na podlagi centralizacije celotnega gospodarskega in družbenega življenja lahko kar najbolj racionalno in učinkovito razporejajo materialne, duhovne in družbene dobrine ter s tem dosegajo kar največjo učinkovitost proizvodnje.

Tako izoblikovana tehnokratska koncepcija, ki uzakonja vladanje nad ljudmi, je v nasprotju z duhom izvirne Marxove misli. Ko se zavzema za prevlado elite strokovnjakov in izvedencev, dejansko mistificira razredno razcepljenost družbe in s tem tudi razredno bistvo tehnokratskega elitizma. Hkrati tehnokratski elitizem podcenjuje moč, vpliv in vlogo delavskega razreda kot temeljne revolucionarne sile zgodovinske preobrazbe družbe ter precenjuje pomen tehnokracije kot samostojne sile. Tehnokratizem je nesprejemljiv tudi tedaj, če ga obravnavamo z ekonomskega vidika, kajti s tem, da zagovarja organizacijo ekonomskega življenja na načelih totalnega načrtovanja, precenjuje pozitivne učinke tržnega gospodarstva in blagovno denarnih odnosov ter podcenjuje nevarnost splošne birokratizacije družbenega življenja v razmerah tehnokratske »racionalne« družbe. Zveza komunistov se kot oblikovalka in nosilka samoupravnega družbenega razvoja s svojo ideologijo in praktičnim delovanjem upira tehnokratski doktrini ne le zaradi njene nepopolnosti in enostranosti, marveč tudi zaradi njenega celotnega elitističnega ideološkega etosa, ki je v nasprotju s teorijo in prakso samoupravljanja.

② Tehnokratski model upravljanja v gospodarstvu in v družbenem življenju se danes ni nikjer uveljavil v svoji čisti obliki. Kljub

* V zadnjem času opažamo v našem družbenem življenju vse večjo odmevnost razprav o tehnokraciji, tehnobirokraciji ter boju proti tehnokratskim anomalijam. Namen tega kratkega prispevka ni v tem, da bi v celoti razgrnil to problematiko, marveč da bi z nekaj najvažnejšimi tezami nakazal glavne probleme ter s tem spodbudil k razmišljanju in razpravi (op. avtorja). Sesetavek je piščev prispevek za posvetovanje o marksistični teoriji, ki je bilo 18. in 19. junija 1973 v Beogradu (op. ur.)

temu so v tem pogledu izredno močne tendence, ki izhajajo iz družbenoekonomskih odnosov v monopolističnem kapitalizmu in v državnem socializmu.

Poglavitna značilnost velike korporacije, ki obvladuje industrijo razvitih kapitalističnih dežel, je modificirana funkcija lastnika. V načelu se lastništvo ločuje od organizacije in kontrole. S tem se ne spreminja le narava te funkcije, marveč tudi njena družbena vloga, ker prehajajo ključni položaji v upravljanju in vodenju celotnega procesa dela na kompleksni tehnomanagerski aparat — na tako imenovano tehnostrukturo. Tehnostruktura je dokaj široka skupina, sestavljajo pa jo najrazličnejši strokovnjaki; delajo v teamih in skupinsko odločajo ter so poglavitno gibalno jedro in nosilec ekonomske ekspanzije velike korporacije. Drugače povedano: ti strokovnjaki so specifična oblika organiziranega znanja (strokovnega, upravljaljskega, organizacijskega) in v kontekstu danih odnosov v službi velikega kapitala. Ker se močno identificirajo s korporacijo in njenimi cilji, enačijo uspeh in interes korporacije s svojimi uspehi in interesi, saj lahko le tako reproducirajo družbenoekonomske in socialne pogoje svoje moči in družbenega statusa (ugled, dohodek, vpliv, način življenja itd.). V tako spremenjenih družbenoekonomskih odnosih nastajajo realne možnosti, da se tehnostruktura organizira v poseben družbeni sloj, ki podreja svojim interesom ne le interese korporacije, marveč tudi interese celotne družbe. To uveljavlja zlasti tako, da se trdno interesno povezuje z vrhovi politične in vojaške birokracije. Tako nastajajo v družbi nove oblike tehnokratskega elitizma, ki je povezan z drugimi monopoli družbene in politične moči.

Poleg tega tej tehnokratski usmeritvi zelo ustreza tudi neka posebna okoliščina, namreč domneva, da je uspeh znanstvenotehno-
loške revolucije izključna zasluga tako zasnovane funkcije tehnost-
strukture, medtem ko pripisujejo drugim dejavnikom v procesu
dela, zlasti delavskemu razredu, popolnoma drugoten pomen. S tem seveda ideologizirajo in fetišizirajo funkcijo te skupine v škodo emancipacije delavskega razreda in sleherne količkaj radikalnejše družbene spremembe.

V celoti vzeto je tehnostruktura kot družbena skupina v bistvu sama v sebi protislovna. Po eni strani se močno uveljavlja njena racionalna komponenta, ki se izraža v upravljanju najrazličnejših funkcij vodenja, organiziranja in koordiniranja v procesu moderne industrijske proizvodnje. Po drugi strani pa je v sedanjih družbenoekonomskih in proizvodnih odnosih s temi funkcijami povezana velika družbena moč; zato grozi vedno latentna nevarnost, da se tehnostruktura sprevrže v silo nad družbo ter se spremeni v tehnokracijo. Taki družbeni procesi se močno izražajo zlasti v zadnjih dveh oziroma treh desetletjih.

③ Tehnokratske tendence so povezane tudi s sistemom državnega socializma. Nastajajo iz same narave državnolastninskega pro-

izvodnega odnosa, ki ohranja hierarhijo funkcij v organizaciji dela z vsemi njenimi birokratskimi manifestacijami.

Na ravni podjetja je z nebistvenimi modifikacijami osredotočena vodilna, upravna in strokovna moč v rokah tovarniške uprave. Skladno z načeli etatično-centralističnega upravljanja in vodenja se ta ravna po normah vsesplošnega planiranja; poleg tega je tesno povezana z državoadministrativnim in partijskim aparatom, tako da je v bistvu le transmisija med centralno administracijo in neposredno materialno proizvodnjo. V tej specifični simbiozi ekonomije in politike se tehnokracija opira na politično moč, ki je vsekakor primarna.

Prav zaradi te tesne povezanosti se pojavljajo tudi v tem sistemu nekatere tehnokratske rešitve, številne tehnokratske težnje pa se uveljavljajo tudi na ravni globalne družbe. Te težnje se v zadnjem času izražajo v prepričanju, da je možno voditi celotno ekonomsko in politično življenje z vsemi posebnostmi iz enega samega središča — da lahko celotno življenje podredimo racionalnim tehnicističnim shemam in totalnemu planu. To dokazuje tudi polom reformističnih zamisli o liberalizaciji ekonomskega življenja ter prevladovanju tehnokratsko-matematičnih koncepcij o organizaciji celotnega gospodarstva. To drugo pojmovanje vsekakor ne ogroža obstoja monopolov in ima v sedanjih razmerah več možnosti, da ga bo politika podprla.

4. Tehnokratske težnje v danih družbenoekonomskih sistemih Zahoda in Vzhoda ne glede na silni razvoj tehnike in tehnologije poglobljajo človekovo odtujenost, pospešujejo proces formiranja tako imenovanega človeka organizacije ter porajajo nove, čedalje bolj rafinirane oblike manipuliranja z ljudmi, dehumanizacijo celotne človeške eksistence — samo da bi se ohranili privilegiji tehničnih struktur.

5. V samoupravni socialistični družbi na sedANJI etapi razvoja so še vedno številna protislovja, ki jih poraja sama narava blagovne proizvodnje in tržnih odnosov, pa tudi dejstvo, da še niso prevladani mnogi vidiki družbene in tehnične delitve dela. V kontekstu danih odnosov so potrebe po funkciji vodenja, organiziranja in koordiniranja družbenega dela in po strokovnih osebah, ki bodo te funkcije opravljali, še neizogibne. Drugače povedano, te funkcije so neločljiv del procesa dela — vse dotlej, dokler je delo v materialni proizvodnji objektivno »carstvo nujnosti«, dokler ne bodo presežena stoletna protislovja delitve dela epohe razrednih družb. Pri tem je zelo pomembno to, da imajo omenjene funkcije, ki sicer spadajo v pristojnost dela tehnostrukture ali tehno-ekonomske strukture, svojo družbeno in politično dimenzijo, ki se spreminja skladno z naravo proizvodnih odnosov. Prav temeljni družbenoekonomski odnosi, proizvodni odnosi, lahko — načelno gledano — te funkcije in njihove nosilce postavijo v položaj gospodarja, novega monopola moči in osamosvojenе sile nad delavskim razredom in družbo

v celoti (kot se to dogaja v monopolističnem kapitalizmu in državnem socializmu); prav tako pa jih lahko postavijo v enakopraven položaj z drugimi udeleženci v procesu združenega dela (neposredno samoupravljanje).

V tem smislu lahko rečemo, da tehnokratski in tehnobirokratski pojavi niso sami po sebi značilnost določenih funkcij, poklicev in izobrazbenih struktur, marveč so posledica sprevračanja, pačenja teh funkcij v sklopu tehnobirokratskih odnosov in razmer, da se pojavljajo vzporedno s samoupravnimi družbenimi odnosi, zavarajo njihov razvoj in se vztrajno upirajo generalni liniji Zveze komunistov. Če upoštevamo ta razloček, je popolnoma jasno, da boj proti tehnokratizmu ni naperjen proti tehnični inteligenci kot taki (kar bi bilo docela absurdno), marveč proti družbenim pogojem, v katerih lahko eksistira birokratska in tehnokratska moč.

6. V specifičnih razmerah naše družbe se tehnokratizem ne izraža toliko kot oblast strokovnjakov in ekspertov, kakor smo jih opredelili na začetku, marveč bolj kot poseben tehnobirokratski (tehnokratski) odnos. Omogoča ga celo vrsta zapletenih vzrokov, ima več pojavnih oblik — tako na ravni globalne družbe kot tudi v delovnih organizacijah. Omenili bomo nekatere najbolj očitne.

a) Tehnobirokratizem in tehnokratizem imata najmočnejšo oporo v družbenih odnosih, ki omogočajo odtujevanje presežka dela od delovnih organizacij in neposrednih proizvajalcev, ki dohodek ustvarjajo. Kot neogibna posledica takih odnosov v družbi vznikajo številni centri odtujene ekonomske in politične moči, v katerih ozke skupine in relativno malo ljudi razpolaga z velikimi materialnimi sredstvi. To je omogočilo, da se je v velikem obsegu reproduciralo birokratsko upravljanje razširjene reprodukcije, v delitvi pa je prihajalo do velikih disproporcij, ki so seveda poglobljali družbene konflikte in nesporazume okoli prerazdelitve družbenega proizvoda. Poleg tega ti centri tehnobirokratske moči lahko nadzorujejo celo vrsto ekonomskih dejavnosti ter izoblikujejo zelo izrazito zvezo med gospodarstvom in politiko.

Iz tega zблиževanja je v zadnjih letih nastala svojevrstna zdržba tehnokratizma in nacionalizma. V širših družbenih razmerah se je to najpogosteje izražalo v težnjah k zapiranju trga v nacionalne in republiške meje in v prizadevanjih, da bi se izpopolnilo in dogradilo »nacionalno« oziroma »republiško« gospodarstvo. Take težnje se niso zmenile za ekonomske zakonitosti in racionalno delitev dela v okviru jugoslovanske skupnosti; povzročale so veliko ekonomsko škodo, ker so forsirale neupravičene investicije, gradnjo odvečnih zmogljivosti ter njihovo podvajanje, samo da so stale na »njihovem« teritoriju. Nosilci teh partikularističnih teženj so bili politično poraženi na 21. seji predsedstva ZKJ, toda potrebno bo še mnogo organiziranega dela, da bodo odpravljene vse škodljive posledice take prakse.

V nekaterih okoljih je prišlo do zelo očitnega povezovanja tehnokratizma z liberalizmom. Korenine tega povezovanja so v dej-

stvu, da je tehnobirokratski monopol težil k lastni emancipaciji in afirmaciji; to je seveda moč doseči samo z dvema pogojema: prvič, če vodilna funkcija Zveze komunistov oslabi ter zvedeni razredni značaj organizacije ZK, in drugič, kar je tesno povezano s prvim, če v družbi nastane tako ozračje »svobode« in liberalizma, v katerem je (brez temeljnega političnega subjekta) relativno lahko utrditi monopolistični položaj ozkih tehnobirokratskih in tehnokratskih struktur ter tako tudi po politični poti zavarovati njihove materialne interese.

Tako je prišlo v globalni družbi v specifičnih razmerah nekaj zadnjih let do svojevrstnega paralelizma v političnem vzponu tehnokratizma, tehnobirokratizma, nacionalizma in liberalizma. Vsi ti pojavi, čeprav se na prvi pogled zdi, da nimajo ničesar skupnega, so med seboj povezani ter usmerjeni predvsem proti samoupravljanju, k temu, da bi potisnili Zvezo komunistov v ozadje ali pa jo spremenili v orodje svoje politike in politične igre.

ⓑ Viri tehnobirokratskih in tehnokratskih odnosov na ravni delovne organizacije so prav tako še vedno neenakomerna razdelitev družbene moči in vpliva. Na to opozarjajo vse doslej opravljene sociološke raziskave te problematike. Družbena moč med različnimi socioekonomskimi in socioprofesionalnimi skupinami v delovnih organizacijah je razdeljena neenakomerno; ta razdelitev je namreč oligarhična in avtoritativna. To je taka delitev moči v organizaciji, v kateri imajo najvišje hierarhično postavljene skupine tudi največ moči oziroma vpliva. Drugače povedano, največ družbene moči je v rokah direktorjev in višjih vodij v širšem smislu, vpliv strokovnjakov je nekaj nad poprečjem, vpliv delavcev pa je najbolj šibak; pa še tu so razlike: vpliv visokokvalificiranih in kvalificiranih delavcev je večji kot vpliv polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. Iz številnih podatkov lahko sklepamo, da se realna distribucija moči precej razlikuje od zaželene. Očitno je s položajem vodje in nekaterih strokovnjakov povezana relativno velika družbena moč prav zato, ker ima ta položaj še vedno strateški pomen za delovanje delovne organizacije kot sistema dejavnosti. Potemtakem zakonitosti delitve dela in njihove manifestacije delujejo tudi v samoupravnem socializmu na sedanji stopnji njegovega razvoja. Funkcije vodenja, koordiniranja in druge strokovne funkcije imajo — kot nam to praksa spontano dokazuje — svoja realna tla, ki so objektivne narave in ki se neposredno odražajo v strukturi družbene moči v delovnih organizacijah. To spet kaže na protislovni značaj teh funkcij. Po eni strani na njihovo funkcionalno neizogibnost v sedanjem času, po drugi strani pa na možnost, da se te funkcije spremenijo v vir privilegijev, v uzurpacijo samoupravnih pravic, v sredstvo dominacije in oblasti nad delavci in dominacije v sami družbeni reprodukciji. V tem drugem primeru se torej pojavljajo različne oblike tehnokratskih in tehnobirokratskih teženj. Pri tem je pomembno, da pridemo do takih družbenih in proizvodnih odnosov, ki

bodo take težnje zatirali že v družbeni bazi. K temu se bomo vrnili kasneje.

© Pojavne oblike tehno birokratskih odnosov v delovnih organizacijah so po svojem značaju različne, vsem pa je skupno to, da v bistvu pomenijo večji ali manjši odpor začrtani samoupravni usmeritvi in sami politiki Zveze komunistov.

Ena najbolj pomembnih oblik tehno birokratskih odnosov se izraža v neformalnem grupiranju posameznih vodilnih kadrov v delovni organizaciji. Te neformalne skupine ali klike so novi centri moči v socialni organizaciji delovne organizacije in imajo monopolni položaj tako v celotnem sistemu odločanja kot tudi v sistemu delitve; zato imajo možnost, da si iz dohodka delovne organizacije prigrabijo mnogo več materialnih sredstev, kot pa dejansko velja njihovo delo. To je tudi sicer narava slehernega birokratskega odnosa, ki vedno favorizira partikularistične interese posameznih struktur, ki imajo izjemen položaj v odnosu do delavskega razreda. Klikarski dejavnosti je zelo ustrezala tudi dejanska neodgovornost vodilnih kadrov, ki je nudila široko socialno pašo za samovoljo, nesamoupravno in nezakonito delovanje tehno birokratizma. V takih razmerah je bila moč delavcev preslabotna, da bi se s tem pojavom uprli, četudi so zanje vedeli.

Temeljne oblike delovanja tehno birokratizma v delovnih organizacijah so bile — po empiričnih podatkih — tele: (na področju normativne dejavnosti so tehno birokratske skupine pogosto zelo spretno izigravale statute; zadovoljevale so sicer formam samoupravnega odločanja, hkrati pa so si pridobivale prostor za svobodno delovanje; druga oblika je zveza nestrokovnih in strokovno neustreznih skupinic, tako da imamo v teh delovnih organizacijah opraviti s »tehnokracijo« v nepravem pomenu besede — namreč z negativno selekcijo kadrov, način njihovega vodenja pa je reprodukcija primitivizma v celotnem gospodarskem življenju; posebna oblika špekuliranja (nekaj teh primerov se je sprevrglo v prave družbene škandale) je povezovanje tehno birokracije z zasebniki, z zasebnimi proizvajalci in podjetji v tujini, ki so bila pretežno zelo sumljivega izvora in so imela tudi slab poslovni ugled; naštetim negativnim oblikam dejavnosti tehno birokracije lahko prištejemo še brezbriznost do delavcev, brezbriznost do njihovega socialnega položaja in pogojev dela.

(d) Tehnokratizem in tehno birokratizem se razširja tudi zunaj delovne organizacije. Glavna oblika tega procesa je združevanje vodilnega vrha nekaterih delovnih organizacij s posameznimi funkcionarji in družbenopolitičnimi skupnostmi, najpogosteje z občinskimi skupščinami. S tem nastaja nova »socialna kvaliteta« ki nosi v sebi pomembne značilnosti »elitizma«. Oblikujejo se ozke, lokalne elite, ki so na svojem vplivnem območju zelo močne. V tej plasti se tehno birokrati iz delovnih organizacij tesno povezujejo z nekaterimi »subjektivnimi« silami ter dobivajo za svoje ravnanje pri vsakdanjem vodenju zadev politično podporo; to podporo izrabljajo za moralne

pritiske proti vsem tistim, ki se jim dejansko upirajo ali pa bi jim utegnili nasprotovati. To je še ena oblika reproduciranja odnosov vladanja nad ljudmi in manipuliranja z delavci in občani.

S tako pridobljeno politično avtoriteto se vodilna klika seveda lahko postavlja v vlogo reprezentanta splošnih interesov. To je zanj tudi univerzalna formula, za katero skriva partikularistične skupinske interese, skriva svoja najbolj ranljiva mesta. Ko pridobi za svoje klikarske akcije pečat legalnosti, mistificira okoli sebe vse družbene odnose ter vsako morebitno kritiko ali napad na tehnobirokracijo odvrta s preskušeno dogmatsko parolo, češ da so s tem napadeni avtoriteta in sklepi političnih organov in organizacij. S tem se seveda samoupravna praksa spremeni v ritual, medčloveške odnose pa prežema hierarhija lažnih avtoritet, prilizovanje, konformizem in gola racionalnost.

Tako vzpostavljena birokratska elita deluje na podlagi recipročnosti: ljudje iz gospodarstva podpirajo skupino ljudi iz politike, tako kot skupina iz politike podpira nje. Nastaja pravi splet vzajemnih odnosov, iz katerih se izcimijo praviloma znani »primeri« najrazličnejših spopadov v lokalnem vodstvu, ki jih pogosto srečujemo v dnevnem tisku (liderstvo). Amoralnost delovanja takih skupin je v premem sorazmerju z njihovo močjo. Čeprav je raziskovanje oblik in posledic takih zavezništev in njihovega klikarskega delovanja zaradi neformalnega značaja le-teh izredno težavno, ne bomo dobera spoznali ozadja prakse posameznih vodilnih organov v gospodarstvu in politiki, ne razsežnosti anomalij in prekrškov, ki se iz tega rojevajo, če jih ne bomo natančno empirično proučili.

Pri tem moramo upoštevati, da je v sistemu danih odnosov zveza med voditelji v gospodarstvu in voditelji družbeno političnih skupnosti in organizacij očitno objektivno nujna in funkcionalna. To zlasti takrat, kadar gre za skupno in na samoupravnih načelih zasnovano iskanje optimalnih rešitev. Toda ta zveza se sprevrže v tehnokracijo in tehnobirokracijo tedaj, ko postane orodje za uresničevanje in obrambo klikarskih interesov.

7. Ideološki ekvivalent tehnokratskih teženj so najrazličnejše oblike tehnokratske ideologije. Pojavlja se vedno kot prizadevanje, da bi posamezne tehnokratske in tehnobirokratske skupine ohranile svoje dosedanje položaje ter da bi se v sferi družbene zavesti onemogočil prodor samoupravne ideologije. Tehnokratska ideologija je po svojih izvorihi zelo heterogena, enotna pa je v tezi, da samoupravljanje ni zmožno uresničiti mnogih nalog, ki si jih je zadalo.

Pahljača tehnokratskih stališč je zelo široka. V bistvu pa operira z nekaterimi argumenti, ki so na videz pravilni. Tako se pojavlja teza, da samoupravljanje ni primerno za visoko avtomatizirano in mehanizirano proizvodnjo, pač pa samo za obrtno dejavnost in za nižjo stopnjo mehanizacije. Zato je treba oblast nad proizvodnim procesom prepustiti strokovnjakom, specialistom ter pristojnim za vsa vprašanja proizvodnje in vodenja. Dalje, da delavsko samo-

upravljanje podira nujno delovno disciplino ter brezpogojno avtoriteto voditeljev in strokovnjakov — kajti samo ti lahko zagotovijo dosledno spoštovanje tehnično-tehnoloških standardov, organizacijskih pravil in drugih natančno normiranih dolžnosti, ki so nujne za delovanje zapletenih tehnično-tehnoloških sistemov. Temu stališču je zelo sorodna tudi teza, da je samostojnost strokovnih organov pri odločanju o materialnih procesih in tudi v družbenih odnosih nujno potrebna. S tem bi uvedli v družbene odnose red, ki bi zamenjal arbitriranje in kompromise, kakršne delajo organi samoupravljanja.

Podobna stališča zagovarjajo tudi pristaši »močne roke« in centralističnega upravljanja, čeprav se ne zavedajo tega, da sta dialektika socialističnega razvoja in uresničevanje samoupravnih odnosov to v bistvu stalinistično pozicijo že zdavnaj preseгла. Poleg tega so zagovorniki »učinkovite« avtokratske organizacije, v kateri se ve, kdo dela in kdo ukazuje, spregledali dejstvo, da so te stare in »preskušene« avtoritete bolj avtoritarne kot pa dejansko avtoritativne.

8. Vzroki za tehnokratizem in tehnobirokratizem so raznovrstni in tudi zapleteni. To pomeni, da mora biti tudi akcija za odpravljanje takih odnosov in pojavov zelo kompleksna in vseobsežna. Samo tako se lahko odpravijo tla, iz katerih klijeta tehnokratizem in tehnobirokratizem, ter podro družbenoekonomski in politični temelji za porajanje tega novega družbenega monopola. Zato je treba v sedanjem trenutku opraviti hkrati nekaj stvari, ki so načelne in izredno pomembne.

Prvič, treba je sistemsko onemogočiti odtujevanje presežka dela od neposrednih proizvajalcev, uresničiti samoupravno integracijo združenega dela in družbenega kapitala — kar je vsekakor neposredni cilj uresničevanja delavskih amandmajev in prihodnjih ustavnih sprememb. Kot poudarja tovariš Kardelj, »... so amandmaji in teze za novo ustavo določili, da se mora celotni dohodek družbenega dela — razen seveda tistega njegovega dela, ki se troši za skupne potrebe družbe in gospodarstva in se ne vrača v dohodek temeljne organizacije — stekati ne v monopolistično vódene fonde družbene akumulacije, marveč samo v dohodek temeljnih organizacij združenega dela, in to... v določenem razmerju z delovnim prispevkom te organizacije k skupnemu rezultatu združenega dela, vključno z rezultati gospodarjenja z akumulacijo...« V skladu s temi ukrepi je treba na ravni organizacije in združenega dela onemogočiti vse tiste težnje in pojmovanja, ki so začela družbena sredstva obravnavati kot osamosvojeno lastnino podjetij in na katerih se je začel razraščati tehnokratski monopol. Iz tega izvirajoča nevarnost je bila toliko večja, ker so bili osamosvojeni upravljavski vrhovi v posameznih delovnih organizacijah in združenih integriranih celotah dejansko ekonomsko in pravno neodgovorni za neuspehe v procesu

materialne proizvodnje, tako da so posledice slabega poslovanja in gospodarjenja vedno najmočneje prizadele delavce.

Drugič, to pa neposredno izhaja iz prvega — v vseh organizacijah združenega dela je nujno »analitično razčleniti sedanji vrh podjetja in organizirati posamične funkcije v skladu z ustavnimi amandmaji«. (Albreht Roman.) Drugače povedano, funkcionalni vrh podjetja, ki je v sebi združeval strokovno-vodilne funkcije, odločitve o materialnih sredstvih in reprodukciji ter celo vrsto administrativno-upravnih poslov in izvršilnih pooblastil — torej izredno veliko količino družbene moči — je treba tako postaviti, da ima samo funkcijo organiziranega izvrševanja delegiranih zadev s strani osnovnih organizacij združenega dela. S tem dosežemo to, da »na nivoju podjetja ne bo izvirnega dohodka, niti sredstev niti izvirnega samoupravljanja. Izvirni sklepi bodo nastajali v temeljnih organizacijah, na nivoju podjetja pa se uresničujejo medsebojne obligacije in organizira njihovo uresničevanje« (Roman Albreht). V bistvu gre torej za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v smeri afirmacije in dograjevanja neposrednega samoupravljanja in preseganja razmer, ki so objektivno omogočale osamosvajanje funkcij vodenja in upravljanja. V kontekstu teh sprememb se bo spreminjalo tudi konkretno vedenje ljudi nasploh in tudi tistih, ki opravljajo strokovno-vodilne funkcije in med katerimi so nekateri v specifičnih razmerah v preteklem obdobju delovali nesamoupravno. Z vsem tem je seveda povezano snovanje učinkovitega sistema osebne odgovornosti ter notranje kontrole v organizacijah združenega dela.

Tretjič, v teh procesih bo — še zlasti v prihodnjem obdobju — vloga Zveze komunistov kot iniciatorja izredno pomembna. Po vseh analizah in sklepih bo nujno spremeniti sestavo Zveze komunistov v korist delavskega razreda in okrepiti njeno razredno osnovo in celotno razredno usmeritev. Poleg tega bo treba Zvezi komunistov vrniti nekatere funkcije, okrepiti načelo demokratičnega centralizma ter ob izpolnjevanju zgoraj nakazanih pogojev okrepiti avtoriteto partijskih organizacij v osnovnih organizacijah združenega dela.

Četrtič, v okvir krepitve moči delavskega razreda sodi tudi ustanavljanje aktivov neposrednih proizvajalcev. Njihovo družbeno uveljavljanje je še stvar prihodnosti, vendar se mora ena od oblik njihovega delovanja in vplivanja usmeriti tudi k odpravljanju neštehtih oblik tehnokratskih monopolov kot tudi k učinkoviti obrambi interesov delavskega razreda pred interesi nekaterih privilegiranih družbenih slojev.

Petič, zlasti v boju proti monopolističnim odnosom v organizacijah združenega dela mora zelo močno vlogo odigrati tudi sindikat. V sedanjem času se mora sindikat močno prizadevati za konkretne interese delavcev, in to na vseh mestih, kjer se odloča, zlasti pa tam, kjer se odloča o ekonomskih in političnih vprašanjih, ki zadevajo probleme združenega dela. Kot posebno pomembna naloga se kaže

aktiviranje sindikalnih organizacij v temeljnih organizacijah združenega dela.

Šestič, dosledno je treba utrjevati marksistično humanistično usmeritev v celotnem izobraževalnem procesu. To je prav tako izredno važen idejni element, ki bistveno pospešuje oblikovanje samoupravne zavesti vsakega posameznika in se odraža v njegovem konkretnem ravnanju. Med drugim je tudi to pot k odpravljanju korenin tehnokratizma in k preseganju ideologije managerstva in odtujenosti človeka organizacije. Zamudo na tem področju je izredno težko popraviti oziroma nadomestiti.

To so bili nekateri temeljni problemi, ki zadevajo pojav tehno-kratskih in tehnobirokratskih teženj v samoupravni družbi. S tem seveda njihov seznam ni popoln, kar pa tudi ni namen tega prispevka. Na koncu naj opozorim še na neko dejstvo. Tehnokratskih in tehnobirokratskih odnosov verjetno ne bo tako lahko in preprosto obvladati, saj so izraz realnih družbenoekonomskih in političnih razmer, ki jih spremljajo mnoga protislovja na sedanji stopnji našega celotnega družbenega razvoja. Poleg tega ima ideologija tehno-kratizma kot specifična oblika etatistične doktrine zelo močno oporo v tehnokratskih in birokratskih strukturah sodobnega kapitalizma in etatističnega socializma. To pa so okoliščine, ki jih moramo upoštevati. Zato se je treba proti tehnokratizmu in tehnobirokratizmu odločno boriti tako znotraj Zveze komunistov kot v celotni družbi. Dokaj realna je torej napoved, da se bomo v naslednjem obdobju zelo ostro spopadali s temi pojavi, ki imajo zelo široka tla in ki se bodo tudi trdovratno upirali. Očitno je, da je edina možnost za preprečevanje tehnokracije in tehnobirokracije le v učinkoviti krepitvi moči in vpliva delavskega razreda — ob vodilni vlogi in vodstvu Zveze komunistov.

Stanje in perspektive družbenih ved na Poljskem

Ko je po letu 1956 sociologija na Poljskem ponovno oživela in se začela burno — lahko uporabimo ta izraz — razvijati, so mnogi strokovnjaki opozarjali javno mnenje, naj si ne obeta preveč od znanstvenega dela na družbenem področju. Opozarjali so na kar preveč dobro znano dejstvo iz zgodovine znanosti, da teorija sama po sebi ne dela čudežev, kajti o tem, kako je uporabljena v družbenem interesu, ne odločajo — in zelo pogosto niti ne predvsem — le njeni ustvarjalci, temveč predvsem celota razmer, v katerih živijo, delajo in delujejo, ter še posebej državna politika v znanosti.

V teh opozorilih se je morda skrivala tudi ne vedno odkrito izražena bojazen nekaterih teoretikov, da bi usodo družboslovnih disciplin dobili v roke manipulatorji — praktiki, ki mislijo le na preozko pojmovane neposredne in trenutne družbene potrebe. Kljub tem opozorilom pa je bilo pri nas dosti razširjeno prepričanje o nezadostnem vplivu družbenih ved na funkcioniranje sistema upravljanja države. Že pred decembrom 1970, še preden so se pokazala izrazita znamenja bolezni v državnem mehanizmu upravljanja in vodenja, se je v številnih publicističnih člankih in v tisku bolj ali manj naravnost očitalo predstavnikom humanističnih ved, da je njihova znanstvena »produkcija« malo uporabna. Pri tem je prevladovalo prepričanje, da družbene vede — med drugim zaradi konservativnosti svojih predstavnikov — ne izkoriščajo možnosti, ki jim jih ustvarja država in njena politika za pospeševanje in korigiranje razvoja dežele.

Enostranost takega gledanja ni v tem, ker da so družbene vede v celoti izkoristile vse možnosti nudenja uslug narodnemu gospodarstvu in kulturi, temveč ker kritiki ne upoštevajo dejstva, da te znanosti niso imele materialnih in organizacijskih pogojev, ki bi ustrezali njihovemu poslanstvu. Niso znali na primer vzpostaviti ustrezno delujočega pretoka rezultatov raziskav v široko razumljeno družbeno prakso, zaradi česar so dokumentirane znanstvene diagnoze, ekspertize in prognoze, ki jih nikoli ni manjkalo (kljub temu da zdaj večkrat trdijo nasprotno), praviloma ostajale glas vpijočega v puščavi.

Nič čudnega, če je zato sčasoma začelo nastajati ozračje, ki je oteževalo, včasih pa kar onemogočalo trezen dialog in sodelovanje med znanstveniki in praktiki: v znanstvenih krogih je brezplodno hamletiziranje postalo že kar navada, medtem ko so se v politično-državnih organih navadili ocenjevati koristnost družbenih ved le glede na njihovo ideološko funkcijo, kot da bi le-te sicer ne zmogle nobenega koristnega nasveta.

Novo partijsko vodstvo je iz decembrske krize med mnogo drugimi povzelo tudi nauk, da je treba zagotoviti znanosti, in še posebej družboslovnim disciplinam, stopnjo in pomen, ki jim v socialističnem družbenem sistemu — poleg tega še na pragu obdobja znanstvenotehnične revolucije — pripada.

Zanimivo je, da so se prav v trenutku, ko sta partija in vlada objavili novo smer v politiki znanosti, pojavili — morda ne prevladujoči, gotovo pa najbolj glasni — dvomi o sposobnosti družbenih ali humanističnih znanosti, da izpolnijo pričakovanja javnega mnenja. Poleg očitkov na račun predstavnikov te znanosti, ki bojda niso dovolj zgodaj opazili simptomov bolezni sistema vodenja države in niso predvideli tragičnih posledic politike, ki ni upoštevala potreb in aspiracij delovnih ljudi, so se v tisku pojavile obtožbe na račun humanistov, ki kljub pričakovanjem niti v ugodni moralno-politični atmosferi ne pohitijo, da bi privlekli iz predalov odrešilna spoznanja in recepte.

V zadnjih tednih so se napadi na predstavnike humanističnih ved stopnjevali do take mere, da bi nekritičen opazovalec lahko dobil vtis, da investiranje v razvoj družbenih ved nima pravega smisla.

To pa gotovo ni namen avtorjev, ki skeptično gledajo na praktično uporabnost družbenih ved na Poljskem in njihovo usposobljenost za učinkovito podporo prizadevanjem političnega vodstva — da bi se krepila naša domovina in da bi ljudje bolje živeli. Prej je treba izhajati iz tega, da ljudi, ki spuščajo strele na univerzitetno humanistiko, vodi plemenita nepotrpežljivost, ne pa okorelo sovraštvo, in da zadošča, da se jim prikaže objektivni položaj in realistična perspektiva razvoja družbenih ved, pa bodo postali zavezniki v boju za skupno stvar: za večjo vlogo znanosti, ki se ukvarjajo s posameznikom, z družbo in kulturo pri uresničevanju velikega programa socialistične modernizacije Poljske.

Prepričanje, da sodobna humanistika ali njeni posamezni deli preživljajo krizo, ni tipično poljska značilnost. Tovrstna mnenja se že dolgo širijo v kapitalističnih deželah.

Tisk piše o tem tako rekoč po vsakem simpoziju ali mednarodnem kongresu in kaže na praviloma majhne znanstvene rezultate množičnih srečanj specialistov s področja družbenih ved. Najpogosteje se dogaja, da se na takih srečanjih bere ali razmnoži veliko število referatov, ki predstavljajo različna teoretična in metodološka stališča, bolj redko pride do konfrontacije, med njimi prava izjema pa so situacije, ko se enoznačno razreši diskutirani problem.

Za enega najbolj vidnih znamenj krize družbenih ved imajo nekateri teoretiki naraščajočo diferenciacijo humanističnih disciplin. Iz nekoč relativno enotnega okvira znanosti o človeku in človeških skupnosti so v teku stoletij zrasle številne posebne veje znanosti, znotraj katerih spet nastajajo neštete specializacije, ki težijo k predmetni in institucionalni avtonomiji.

Če ne bi bilo administrativnih ovir, ki zadržujejo spontani proces nastajanja novih in novih disciplin, bi bili verjetno tudi pri nas soočeni z dejstvom, da bi bil vsak samostojen znanstveni delavec vodja samostojne raziskovalne organizacije, ki bi predstavljala specifično vejo humanističnih ved. Nekako naravna težnja novih posebnih disciplin pa je, da se poskušajo objektivizirati v kar najvišji organizacijski obliki. Lahko bi navedli več primerov, ki bi ilustrirali pravilo, da raziskovalna enota teži k preoblikovanju v samostojno znanstveno organizacijo, le-ta takoj v inštitut, monodisciplinarni inštitut pa v razvejan raziskovalni center mnogih disciplin itd. O naraščajoči specializaciji družbenih ved priča tudi naraščajoče število znanstvenih revij. Čeprav so mnoge med njimi muhe enodnevnice, vendarle v celoti sistematično povečujejo število periodike.

S tem v zvezi je nastal položaj, da je sporazumevanje med strokovnjaki celo na videz istoimenskih disciplin čedalje težje, večkrat pa sploh nemogoče. Še bolj iluzorna postaja možnost stika znanosti s širšim krogom ljudi, kajti neizogibna posledica osamosvojitve določene discipline je, da sčasoma oblikuje svoj specifično hermetični pojmovni aparat, ki laiku ničesar ne pove ali pa ga zavaja v zmoto. Nekateri teh pojmov so v pogovornem jeziku naredili nesluteno kariero in učinkovito prispevali k zmedbi v že po naravi dovolj zapleteni podobi sveta. Dovolj je, da omenimo le pojem frustracije, s katerim razlagajo tako rekoč vsa posameznikova in kolektivna ravnanja, ki niso v skladu z normami. Zrno resnice je v dovtipu, da bi se vsi ljudje normalno vedli, če ne bi poznali modernega pojma frustracije, kajti v tem primeru ne bi opazili v svojem ravnanju in ravnanju svojih bližnjih nobenih anomalij.

Pred časom smo mislili, da bo obravnavanje problematike, ki leži na meji med dvema ali več znanstvenimi disciplinami, privedlo do odprave ozkih specializacij ali pa v najslabšem primeru vsaj zavrnilo nekontrolirano povečevanje njihovega števila. Toda pokazalo se je, da je to upanje zmotno. Pojav interdisciplinarnih znanosti je še povečal število specialnosti; ne le da ni zaustavil težnje po množenju samostojnih disciplin, temveč je še dodatno otežil proces intelektualne samoidentifikacije tistih pogumnežev, ki so se upali zasidrati na stiku prej priznanih disciplin. Zgovoren primer so tako imenovane politične vede, ki so še danes — ne le pri nas — vodene bolj po domače brez jasno očrtane teoretično-metodološke koncepcije in brez pregledno konstruiranega raziskovalnega programa ter si tako v znanstvenih krogih težko pridobijo prestiž enakopravne discipline.

Drug argument v podporo tezi o tako rekoč strukturalni krizi sodobnih humanističnih ved je njihova nesposobnost, da bi formulirale zadovoljive odgovore na vprašanja, ki mučijo ljudi v zvezi z velikimi spremembami v življenju posameznika in družbe. Najbolj drastično so formulirali ta očitek kritični študentje. Brez ovinkov so imenovali »fach idiote« intelektualce, ki so dopustili, da jih je presenetil fašizem in ki še do danes niso dojeli njegovega bistva, ki niso predvideli svetovnih političnih, družbenih in moralnih posledic takih dogajanj, kot je iznajdba uporabe atomske energije, razpad kolonialnega sistema, eksplozija motorizacije itd.

Dezintegracija družbenih ved je prispevala k temu, da se je znanstveno zanimanje usmerilo k drobnejšim in partikularnim problemom, medtem ko so na obrobju ostali problemi, ki so temeljnega pomena za sedanost in prihodnost človeštva, zahtevajo pa celovito obravnavanje.

V vseh teh očitkih je precej resnice. Ne da se na primer trditi, da so družbene vede večidel jemale pod lupo znanstvene analize prav vprašanja, ki so bila ključnega pomena za svet; ne, celo takrat jih niso, ko so se kazale v že kar kozmičnih razsežnostih vznemirljive ali celo grozljive posledice — očitne že celo presojanju zdravega razuma — nekih prejšnjih ravnanj.

Vzdihovanje nad stanjem družbenih ved pa vseeno ni docela upravičeno, če se zavedamo resnice, da velika večina novonastalih humanističnih disciplin ni rezultat samovoljnih odločitev neposredno zainteresiranih znanstvenikov, temveč z druge strani posledica stalno naraščajočega obsega človeškega znanja, ki ruši tradicionalno strukturo delitve intelektualnih pristojnosti in zahteva, da se ga »uskладиšči« v posebnih vejah znanosti. Slepa ulica, v kateri so se znašle družbene vede, je predvsem posledica težav organizacijske, ne pa meritorične narave, čeprav sta nedvomno obe te strani znanstvenega razvoja med seboj najtesneje povezani ter pogojujeta druga drugo. To pomeni, da organizacijske pomanjkljivosti, ki jih ne odpravijo dovolj zgodaj in dovolj energično, sčasoma nujno škodljivo vplivajo na kvaliteto znanstvenih dosežkov, slabijo družbeni ugled znanosti in jo odrivajo na rob javnega življenja.

Po drugi strani pa zahteva pravilna organizacija znanosti visoke meritorične kompetence, to je, globoko poznavanje »narave« izredno občutljivega pojava, kakršen je znanost. Organizacijske sheme, ki so bile preizkušene kot uspešne na drugih, manj himeričnih področjih življenja, se lahko v znanosti, in še posebej v humanističnih vedah, pokažejo za neučinkovite ali celo škodljive; namesto da bi pospeševale razvoj znanosti, jo lahko dušijo.

Upoštevaajoč organizacijski in meritorični problem, lahko natančneje opredelimo vlogo in mesto humanističnih ved v sistemu znanosti kot celote.

Organizacijska plat vprašanja zadeva razmerja, v katerih morajo biti družbene vede udeležene v celoti finančnih sredstev, ki jih država dodeli za ohranjanje in razvoj znanosti. Tudi najmanjšega dvoma ni, da morajo biti pravilne odločitve o tem oprte na znanstveno poznavanje aktualnega stanja in razvojnih trendov sodobne civilizacije, na ekonomski račun o tem, katere materialne in duhovne dobrine je treba ustvarjati, da bi kar najbolj zadovoljili kulturne in potrošniške potrebe delovnih ljudi.

V znanstvenih krogih traja neskončno mešetarjenje in pogajanje o tem, kam, h kakšnim ciljem in po kakšnem vrstnem redu bi bilo treba usmeriti tok državnih sredstev. Še pred nedavnim je bil ta včasih prav zgražanja vreden spor brezupen, saj je bilo splošno znano, da je bila odeja, ki naj bi pokrila znanost, prekratka, da bi v vsaj minimalni meri zadovoljila potrebe vseh disciplin in znanstvenih ustanov.

V prvih povojnih letih, kot tudi v vsem predvojnem obdobju, so bile pri dodeljevanju sredstev za znanost humanistične vede nedvomno privilegirane, in to iz preprostega razloga, ker so stroški njihovega vzdrževanja znatno nižji. Struktura izdatkov za znanost je bila v teh letih tipična za revne, pretežno kmetijske in slabo industrializirane dežele. Sčasoma pa so se morala razmerja v subvencioniranju posameznih vej znanosti spremeniti; program socialistične industrializacije in tehnične modernizacije narodnega gospodarstva je po sili razmer dal privilegirani položaj naravoslovnim in tehničnim znanostim.

Nič tudi ne kaže, da bi se stanje v prihodnjih letih spremenilo. Da bi dosegali gospodarsko najrazvitejše kapitalistične dežele, se je treba izenačiti z njimi tudi na znanstvenem področju; posebej moramo podpirati raziskovanja v tistih vejah znanosti, ki so najbolj neposredno povezane z učinkovitim gospodarjenjem.

Vendar mora poljska znanost, ko si prizadeva za eksponirano mesto v znanstvenem svetu — realistično, to je v mejah možnosti naše dežele in naroda, ocenjevati svoje možnosti v mednarodni tekmi na področju tehničnega napredka. Možnosti naše dežele v mnogih pogledih nikakor niso majhne, gotovo pa ne gre, da bi na vseh področjih naravoslovnih in tehničnih ved razvijali izredno draga raziskovanja; smo pač dežela z omejenimi materialnimi sredstvi.

Tvegal bi trditev, da je s tega vidika položaj humanističnih ved boljši. Res, da se je treba danes nenehno spopadati z mitom, češ da napredek v družbenih vedah ne zahteva naložb, med drugim tudi investicijskih, toda dejstvo je, da si s sorazmerno majhnimi sredstvi lahko v teh znanostih zagotovimo položaj »velesile«, nesorazmerno močne glede na ekonomski in človeški potencial naše države. Na številnih odsekih smo že dolgo let prav na svetovnem vrhu. Gre za nekatere historične, pravne, sociološke, jezikoslovne discipline, za nekatere discipline v znanosti o umetnosti in literaturi ipd.

Usmeritve k dinamičnemu razvoju poljske humanistike — zato da bi ji omogočili ugleden položaj v okviru socialističnega tabora in v svetovnem merilu — ne smemo imeti za nekakšno kompenzacijo, ker ne moremo hoditi vstric z napredkom v vsaki veji eksperimentalnih znanosti. Spričo izjemne občutljivosti našega ljudstva na kompleks zaostalosti s psihološkega vidika tudi to ni nepomembno za njegovo dobro počutje in samozavest. Vsekakor pa sta dosti pomembnejša dejanska vloga in pomen, ki ju imajo humanistične vede v življenju sodobnih družb danes in ki ju bodo imele v znanstveno-tehnični revoluciji, s tem ko odločilno vplivajo na predstave ljudi o življenjskih idealih, na širjenje moralnih in kulturnih vrednosti, ki opredeljujejo smisel življenja, omogočajo videti in oceniti njegovo lepoto. Ni naključje, da se na Zahodu množe horoskopi in da je videti, kako tako imenovane potrošniške družbe, bolj ko se bližajo meje zasičenosti, neizogibno zapadajo v suženjstvo predmetov, ki so jih nakopičile.

Ljudje, ki jih obvladuje slepa sla po posedovanju, se dušijo v množici predmetov, ne da bi bili navsezadnje sposobni oceniti njihovo vrednost in s tem občutiti zadovoljstvo v njihovem uživanju; postopoma tako slabijo motivi, ki so doslej dajali neki smisel in pomen njihovim prizadevanjem. S tem — med drugim — lahko razlagamo množični pojav vračanja k primitivnemu misticizmu in širjenje raznih dekadentnih ideologij.

Čeprav je trditev o bojda splošni blaginji v razvitih kapitalističnih deželah močno pretirana, saj v njih, kot vemo, obstajajo še vedno velika področja pomanjkanja ali celo skrajne bede, pa vendarle moramo kar se da resno obravnavati opozorila, da tehnični napredek in z njim pogojeno obilje potrošniških dobrin človeka ne osrečujeta in nikakor ne moreta biti cilj samemu sebi.

Tudi če so v naših poljskih razmerah ta opozorila v nekem smislu prezgodnja, saj moramo še mnogo storiti za izboljšanje življenjskega standarda delovnih ljudi in za dvig tehnične kulture družbe, je vendar treba o njih že zdaj misliti in jih upoštevati pri izdelavi ustreznih načrtov in dolgoročnih prognoz narodno gospodarskega, znanstvenega in kulturnega razvoja. Tak program znanstvenega razvoja, ki bi harmonično povezal potrebe naravoslovno-tehničnih in družboslovnih disciplin, nas bo obvaroval pred hudo krizo humanističnih vrednot, ki že zdaj pesti kapitalistične družbe in jih bo v prihodnosti še bolj. Kar najhitrejši izhod iz slepe ulice, v kateri so se znašle družbene ali — gledano širše — humanistične vede, je čisto realna naloga. Pomanjkljivosti naše humanistike je po mojem prepričanju dosti lažje odpraviti kot pa pojave kulturne krize, ki se v dosti širšem merilu kaže na Zahodu. Prvi pogoj, ki je pri humanistih dosti pomembnejši kot pri naravoslovcih in tehnikih — namreč ustrezno moralno-politično ozračje, ki intelektualcu utrjuje prepričanje, da je potreben državi in narodu — je tokrat, po VI. partijskem kongresu, izpolnjen bolj kot sploh kdaj v preteklosti. Tudi

naložbe v raziskovanju, mednarodna zamenjava, oblikovanje kadrov, založniška dejavnost in socialne razmere znanstvenih delavcev se bodo sistematično izboljševale oz. naraščale.

V takem položaju bi bilo treba odločno ukrepati, da bi premagali preveliko diferenciacijo humanističnih disciplin in s tem povezano preveliko institucionalno in tematsko razdrobljenost znanstvenih raziskav. Z malo izjemami se humanistični krogi verbalno strinjajo z integracijo in razumejo nujnost kompleksnih raziskav. Nihče, ki je razsoden in ima dobro voljo, danes ne zanika, da celo najspособnejši specialist ne more sam kompetentno reševati problemov, pred katerimi se je skupaj z drugimi narodi znašel poljski narod na pragu znanstvenotehnične revolucije. Prav tako ne zanika, da lahko samo skupno organizirana prizadevanja znanstvenih delavcev dajo poljskemu narodu znanje, ki je nujno potrebno, da bi se izognil — kar se je pre pogosto dogajalo v preteklosti — slepemu tipanju v prihodnost. Poljska znanost najbolj potrebuje razumno politiko znanosti in dosledno uresničene organizacijske prijeme, ki bi bili v skladu s takšno politiko.

Projekt delovnega programa Poljske akademije znanosti — ki tudi glede družbenih ved razvija in konkretizira sklepe VI. kongresa Poljske združene delavske partije, ki se nanašajo na vlogo in naloge znanosti v pospeševanju razvoja dežele in izboljševanju življenjskih razmer ljudstva — vsebuje številne zahteve, katerih uresničenje lahko pripelje našo humanistiko na široko in dobro utrto pot. Zdi se nesporno, da se bo lahko avtentična integracija humanistične znanosti in racionalna uporaba njenega intelektualnega potenciala uresničila samo takrat, ko bodo prednjo postavljeni problemi, ki so temeljnega pomena tako s teoretičnega kot s praktičnega gledišča, katerih razrešitev bi odigrala odločilno vlogo v današnji usodi in v usodi številnih kasnejših rodov. Ker gre za ključne probleme, s katerimi se bo človeštvo ubadalo dolga desetletja, da, celo stoletja, jih ni mogoče niti preveč drobiti niti jih razumeti kot mehanični zlepek neskončnega števila delnih problemčkov. Tudi število problemov, ki bi bili primerni, da bi se z njimi ukvarjala celotna poljska humanistika, mora biti sorazmerno majhno. Omenil bi šest takšnih problemov, čeprav ne izključujem, da se to število lahko poveča ali zmanjša ali spremeni njihova konfiguracija.¹

1. Tema, ki je zelo pomembna in aktualna v vseh časih in ki zahteva kompleksne raziskave, je problem *človekove osebnosti, vzgoje človeka in njegova socializacija*. Kaj naj počne s seboj človek v svetu, ki ga zajemajo burne spremembe, kako se naj prilagodi temu svetu in ga spremeni, da bi se ne znašel v vlogi čarovnika, ki je priklical

¹ Predlogi, ki jih tukaj navajam, niso moja izvirna iznajdba. O njih sem se posvetoval s številnimi specialisti; posebno veliko sem dolžan sugestijam dr. Zbigniewa Sufina in razpravi na zasedanju odbora za inženirske znanosti pri Poljski akademiji znanosti. V nadaljnji razpravi so se pojavili predlogi, da se število ključnih problemov v humanistiki poveča na deset.

na dan moči, ki jim ne more zagospodovati, kateri so viri krepitev patoloških pojavov, posebno med mladoletnimi, in kako zagotoviti psihično zdravje mladega človeka? Že ta kar na hitro navržena vprašanja, ki bi jih lahko množili v neskončnost, obravnava nekoliko disciplin, ki so neodvisne med seboj, toda nobena med njimi ne daje nanje izčrpnega, popolnoma zadovoljivega odgovora. Poleg tega je tudi živa potreba, da zberemo in uredimo dosedanje znanje o človekovi individualnosti in da osvetlimo problem njene situiranosti v svetu z uporabo različnih, toda med seboj sinhroniziranih rešitev, do katerih prihajajo, med drugimi, discipline, ki se ukvarjajo s problemi človekove osebnosti, kot npr.: filozofija, psihologija, sociologija, pedagogika, psihiatrija, kriminologija itd. Gotovo se bo že v času kolektivnega obravnavanja programa raziskav, da ne govorimo o njihovi realizaciji, pokazala potreba, da pritegnemo predstavnike mnogih drugih specialnosti, ki so na videz zelo daleč od teme, ki nas zanima.

2. Na stiku in hkrati v nadaljevanju pravkar prikazanega problema se srečujemo s kompleksom vprašanj, ki se nanašajo na *družbene determinante človekovega položaja*, kot so spremembe v družbeni strukturi, v razmerju odnosov med razredi, sloji in družbenimi skupinami, v njihovem življenjskem stilu, v modelu gospodinjstva, v vzorcih porabe itd. Obdelava tega skupnega problema v njegovi vsakokratni povezanosti z določeno fazo socialistične graditve in znanstveno-tehnične revolucije mora postati podlaga za določanje državne socialne politike optimalne koncepcije gospodarjenja s prostorom, stanovanjske politike itd., kar vse naj bi bilo prilagojeno novim razmeram in novim aspiracijam delovnih ljudi. Krog raziskovalcev, ki je zainteresiran za makrostrukturne spremembe, je izredno širok, stopnja njihove integracije pa je dokaj napredovala predvsem zaradi koordinacijskih prizadevanj inštituta za filozofijo in sociologijo Poljske akademije znanosti, ki je odgovoren za rešitev ključnega problema na tematiko predvidevanih vzorcev porabe in vrednostnih sistemov prihodnje poljske družbe. Vendar pa raziskovanje tega problema, o katerem imajo največ povedati — poleg sociologov in ekonomistov — pravniki, urbanisti, socialni psihologi, etiki itd., ostaja še nadalje preveč razdrobljeno, pogosto se izmika vsakršni strokovni kontroli, raziskovalno orodje, ki ga uporabljajo za njihovo raziskavo, pa ne dopušča, da bi uporabili primerjalno analizo in oblikovali splošnejše teoretične sklepe in praktične napotke.

3. Raven integracije za več skupin znanstvenikov, ki se ukvarjajo s — v našem prostoru še vedno novotarsko — problematiko, ki je na meji med tehničnimi in družbenimi vedami, bodo morale odpreti raziskave *sistemov upravljanja in organizacije*; pri tem bo treba posebej upoštevati socialnopsihične komponente tistega, kar običajno imenujemo navado dobrega dela. Nova področja medčloveških odnosov, ki vznikajo pod vplivom napredka v socialistični graditvi, in prehod k višjim fazam znanstvenotehnične revolucije bodo zahtevali

uvvedbo oblik urejanja individualnega in kolektivnega ravnanja, ki se bodo opirale na znanstvene temelje. Doslej se je to navadno dogajalo po poti institucionalizacije človeškega vedenja, kar poraja upravičeno bojazen, da lahko sčasoma podležemo suženjstvu čezmerno razvitega sistema institucij in organizacij, ki bi na formalističen način kontrolirale in urejale vso našo dejavnost. Čedalje večje uvajanje elektronskih strojev v administracijo in na področje storitev bo še povečalo nevarnost dehumanizacije medčloveških odnosov. Znanost mora imeti odločujočo besedo pri določanju trenutka, v katerem mehanizacija in avtomatizacija, ki čezmerno odtujita od navadnih delavcev skupino vodilnih, ki upravlja in sprejema odločitve, prenehata služiti človeku, mu lajšati življenje in se obrneta proti njemu.

4. Področje, ki bi združevalo raziskovalne napore številnih disciplin, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino in z mehanizmi njenega prenašanja, bi lahko zaobseglo *kompleksne raziskave narodne kulture in njeno percepcijo*. Bolj ko se krepi tujski turizem na Poljskem, bolj pogosto odstirajo tuji opazovalci pred nami resnico, ki jo sami sprejemamo včasih z nekim nezaupanjem, namreč da je poljsko ljudstvo ustvarilo eno najbolj izvirnih in privlačnih kultur na svetu. Kaj ohraniti iz lastnega kulturnega izročila, kaj gojiti in širiti, katerim preteklim vrednotam se morebiti odpovedati in namesto njih uvesti nove, ki smo jih ustvarili sami ali so jih izoblikovali na tujem, kako oblikovati estetsko čustvo in umetniško upodabljati družbo? Na vsa ta in druga vprašanja je treba najti avtoritativen odgovor. Ne moremo z njim odlašati v neskončnost, ker nas povsod oblega vpliv standardizirane in zinstucionalizirane tako imenovane množične kulture, katere vpliv se bo še nesorazmerno povečal v trenutku, ko se bomo znašli v območju vplivov že prihajajoče tako imenovane kasetne revolucije in splošne uporabe magnetovidov. Med poljskimi znanstveniki, ki se ukvarjajo s kulturo, se ohranja preveč negibna delitev kompetenc; poznavalci določenega področja kulture kažejo na splošno premalo družbenega smisla, nemalokrat imajo svojo specialnost za *hobby*, ki ničemur ne služi, ne da bi si prizadevali dognati, katero med njihovimi odkritji in katera ugotovitev lahko ob njihovem dejavnem angažiranju deluje v sodobnem sklopu kulturnih vrednot in sooblikuje kolektivno psihiko.

5. Naslednji ključni problem poljske humanistike, ki bi lahko bil torišče, na katerem bi se združevali napori številnih skupin poljskih znanstvenikov, predvsem zgodovinarjev, a tudi politologov, sociologov in literarnih teoretikov, so raziskave *zgodovinske zavesti in politične kulture poljskega naroda*. Tudi v tem primeru gre, če se izrazimo najkrajše, kratko malo za to, da ugotovimo, ali in v kakšni meri ima spoznavanje preteklosti lastnega naroda in države pri nas kontemplativno naravo in ali študij zgodovine navaja poprečnega Poljaka k temu, da iz njega dela sklepe, ki opredeljujejo njegova stališča do sodobne stvarnosti njegove dežele. Z drugimi besedami, šlo bi za to, da ugotovimo, ali je zgodovina za široki krog Poljakov de-

jansko učiteljica življenja glede na zahteve, ki jih postavlja prednje proces socialistične modernizacije gospodarstva in narodne kulture. Odgovor na to vprašanje bi imel po svoji strani pomemben vpliv na izbiro posebnih raziskovalnih tem s področja zgodovine in na oblike, v katerih se posredujejo družbi spoznanja zgodovinske znanosti.

6. Upoštevajoč, da se bodo vsi omenjeni ključni problemi razreševali v razmerah, ko je svet razdeljen na dva nasprotna si in drug z drugim tekmujoča družbenopolitična sistema, morajo družbene vede na Poljskem sistematično opazovati in poglobljeno analizirati vse spremembe v razmerju razrednih sil na svetu in njih vpliv na položaj v domači deželi. Raziskovanje sodobnega *imperializma in njegovih ideologij*, ki je danes zajeto v okvir enega izmed sektorskih problemov Poljske akademije znanosti, bi bilo potrebno zastaviti z dokaj močnejšim zamahom. Razvoj mednarodne trgovske in kulturne menjave in industrijske kooperacije, razmah tujega turizma, pojav satelitske televizije, ki je na vidiku, in utrditev načela mirne koeksistence v mednarodnih odnosih bodo zelo razširili fronto soočanja med kapitalizmom in socializmom, vplivali bodo gotovo na oblike stikov med vladami in družbami in bodo prisiljevali tekmujoči stranki k nenehnim modifikacijam političnega in ideološkega boja. Znanost o mednarodnih odnosih, usmerjena po tradicionalnem vzorcu predvsem na monografske raziskave pojavov, iztrganih iz konteksta svetovnih zadev, ne bo mogla dolgoročno izpolnjevati naloge, da kompleksno spremlja te zapletene pojave.

Kot sem že omenil, predlog, da se združi intelektualni in materialni potencial humanistike okrog navedenih šestih raziskovalnih problemov, ne teži k popolnosti. Tudi ne gre razumeti tega predloga tako, da bodo samo tisti produkti družbenih znanosti, ki bodo neposredno usklajeni z nalogami, ki izhajajo iz ključnih problemov, spoznavno dragoceni in družbeno pomembni, medtem ko bi vse druge šteli za postranski rezultat, ki bi bil manj kvaliteten.

Nikakor torej ne gre za program raziskav na področju humanistike, ki bi tako na drobno urejal potek spoznavne dejavnosti, da ne bi dopuščal niti najmanjšega prostora za individualno motivirano intelektualno igro, iz katere se nemalokrat porodijo pomembne ideje in odkritja. Bilo bi tudi nesmiselno, če bi stlačili vsako raziskovalno pobudo na področju posameznih disciplin v novo problemsko shemo, ne da bi upoštevali njihove specifične značilnosti, ki onemogočajo, da bi jih kratko malo »strpali« v enotni raziskovalni načrt.

Ideja integracije družbenih raziskav ne pomeni torej tega, da bi jemali pobudo posameznim znanstvenikom, da bi jih podredili komandi managerjev, ki vodijo in organizirajo raziskovanje ključnih problemov, pa četudi naj bi to bili razsvetljeni in visoko kompetentni voditelji, ne pomeni tudi radikalnega preloma s tradicionalnimi načrti ukvarjanja z znanostjo, dokler ne bomo prepričani, da jih lahko nadomestimo s produktivnejšimi metodami. Ko razpravljamo o možnosti, da združimo sedanje čezmerno raztresene in razdrobljene raz-

prave okrog predloženih vozliščnih tem, moram poleg tega tudi upoštevati dejstvo, da reforme ne začnemo na popolnoma nezorani ledini.

Glede vseh šestih problemov so raziskave pogosto že zelo napredovale. Gre torej predvsem za prizadevanja, da se raziskovalno delo med seboj uskladi, da se izoblikujejo organizacijsko-strukturne oblike, ki bi ustrezale ideji integracije.

Naloga, ki čaka organizatorje znanosti na Poljskem, ti pa odgovarjajo za realizacijo znanstvene politike, ki jo je določil VI. kongres partije — in to je predvsem Poljska akademija znanosti — njihova naloga je, da ustvarijo za vsakega šestih ključnih problemov po en velik center meddisciplinskih raziskav. Centri bi morali imeti na voljo moderno urejene informativno-dokumentacijske oddelke in ustrezno izšolan znanstveno-tehnični in pomožni kader, medtem ko bi bilo stalno vodilno osebje, ki bi ga sestavljali pomembni znanstveniki, ki bi bili hkrati kompetentni organizatorji, relativno maloštevilno. Opremljeni raziskovalni centri bi bili nekakšne postaje za znanstvenike iz vse dežele, predvsem z visokih šol, morda tudi za tuje znanstvenike, ki bi bili zainteresirani za realizacijo določenega ključnega problema. Z danim raziskovalnim središčem bi bili povezani bodisi na podlagi pogodbe o štipendiranju, bodisi na podlagi delegiranja iz dotodanje službe, ki bi lahko glede na prevzete raziskovalne obveznosti trajalo tudi več let.

Glavno središče tako integriranih raziskav bi morala biti Varšava, toda v tej viziji prihodnosti bi bilo treba predvideti nastanek velikih humanističnih raziskovalnih centrov tudi v drugih regijah naše dežele, posebno v Krakovu, Šlonsku, Poznanju, Wrocławu in na Wyrzežu. Uvodna etapa v realizaciji te ideje bi lahko bila to, da bi organi zbirali večje povezovalne organizme, npr. tako, da bi sklenili medresorske dogovore v tistih univerzitetnih središčih, v katerih obstoje kot nekakšna med seboj izolirana gnezda istoimenska delovna področja Poljske akademije znanosti, visokih šol in inštitutov, specializiranih za določena področja. To bi bil prvi korak na poti, na kateri bi zlomili sklerotične organizacijske strukture, ki so nastale zaradi sankcioniranja načela, da se znanost na Poljskem razvija na treh ravneh: na ravni visokega šolstva, Poljske akademije znanosti in specializiranih inštitutov. Izdelava koncepta in pobuda za takšno povezovalno dejavnost bo morala postati ena najpomembnejših nalog znanstvenih komitejev, ki delujejo pri Akademiji, in sekcije ter podsekcije II. kongresa poljske znanosti. Oboji naj bi ocenili sedanje stanje humanističnih disciplin in obdelali perspektivni načrt za njihov razvoj.

Ko bi premagali najbolj drastične pojave resorske razdrobljenosti, bi se bilo treba lotiti organizacije stalnih oblik sodelovanja med enotami Poljske akademije znanosti in univerze v okviru realizacije skupnega raziskovalnega problema. Takšnega eksperimenta so se že lotili nekateri inštituti Poljske akademije znanosti, ki opravljajo funkcijo koordinatorjev ključnih in resorskih raziskovalnih proble-

mov. Posebno zanimive so izkušnje inštituta za filozofijo in sociologijo Poljske akademije znanosti, ki je na podlagi pravic, ki jih ima kot samostojna proračunska ustanova, sklenil pogodbe z univerzitetnimi inštituti v Varšavi, Krakovu, Lodzu in Poznanju in izvaja skupaj z njimi raziskave o vzorcih porabe, vrednostnih sistemih in razredno-slojevski strukturi poljske družbe.

Čeprav se mogoče zdi, da je koncepcija vzpostavitve modernejših oblik družboslovnih raziskav, ki sem jo orisal le v najsplošnejših potezah, zelo oddaljena vizija, če ne zaradi drugega, že zaradi velikokrat drastičnega pomanjkanja sredstev za zadovoljitev najnujnejših potreb večjega števila obstoječih raziskovalnih ustanov — jo bomo morali v tej ali drugi obliki vendarle sprejeti in postopoma uresničevati, sicer bo naša humanistika obsojena na zastoj ali cepetanje na mestu.

Koncentracija naporov ob temeljnih raziskavah je nujen pogoj za to, da se okrepi ideološki vpliv na družbo in da se dvigne raven humanistične kulture ljudstva, ker s tem racionaliziramo tako proces pridobivanja znanja kot njegovega razširjanja. Pri tem je odločilno, da lahko vsakega med prej navedenimi in morebitnimi dodatnimi kompleksnimi problemi, ki jih obravnavajo hkrati različne humanistične discipline, včasih oprte tudi na eksperimentalne znanosti, razrešimo zadovoljivo edino, če se opremo na teoretična in metodološka izhodišča marksistične teorije družbenega razvoja. Nobena teorija na področju družbenih ved ne postavlja tako dosledno zahteve po integralnem mišljenju in raziskovalnem postopku kot materialistična dialektika. Priznanje prioritete fundamentalnih raziskav v družbenih vedah s tem, da bi jim dali organizacijsko obliko modernih raziskovalnih centrov, ki bi bili dostopni za vse znanstvenike ne glede na njihovo institucionalno pripadnost, bi ustvarilo realne temelje za avtentično moralno integracijo humanističnih ved. Možnost, ki je ne bi nič oviralo, da bi sodelovali v razreševanju dolgoročnih kompleksnih raziskovalnih nalog, bi morala sčasoma pripeljati do tega, da bi se zbrisale razlike v statusu delavcev Poljske akademije znanosti, univerze in specializiranih inštitutov in s tem tudi odpravili nesporazumi in celo kompleksi, ki pogosto vznikajo na tej podlagi. Poleg tega bi se nekako avtomatično ustalili relativno enotni in natančni kriteriji za oceno vrednosti znanstvenih rezultatov in sposobnosti znanstvenikov. Ti kriteriji so danes velikokrat zelo samovoljni in dajejo prednost cenenemu videzu učinkovitosti in spretnjastvu, ne pa vestnemu, solidnemu delu. Temeljni kazalec vrednosti in sposobnosti znanstvenega delavca bi bil preprosto njegov prispevek k razrešitvi problema, ki bi ga skupno opredelila in razreševala skupina znanstvenikov.

In končno bi na ta način »postavljene« družbene vede ustvarile teoretično podlago za državno politiko. Bati se je, da se ne zavedamo popolnoma vseh zgodovinskih, političnih in ideoloških implikacij, ki izvirajo iz okoliščine, da smo začeli po VII. in VIII. plenumu CK Poljske združene delavske partije uporabljati nove oblike vodenja

države, ki temelji na nenehnem dialogu voditeljev z delovnimi ljudmi. To načelo, katerega smotrnost in odrešilnost so tudi predtem vsaj verbalno priznavali, ki pa ga v praksi političnega delovanja praviloma niso spoštovali, pomeni eksperiment, ki se mu ne smemo odpovedati. Zato ga je treba stalno izpopolnjevati in bogatiti, sicer bo dobilo prizvok obredja, postalo bo za obe strani utrudljiv in brezvsebinski ritual. Samo družbene vede, ki vsestransko analizirajo pojave, kateri vznemirjajo družbo, ki sistematično sledijo gibanju človeške misli, ki načrtno sodelujejo pri oblikovanju humanistične in politične kulture ljudstva, bodo lahko uspešno odpirale nove oblike delovanja socialistične demokracije, ki še niso popolnoma zakoreninjene v praksi.

*Iz poljske revije »Kultura i społeczeństwo«
1/1973, prevedla M. K. in A. B.*

Andrej Kirn

Staranje znanosti

Psihologi in sociologi so si prizadevali, da bi raziskali vpliv starosti na različne vrste ustvarjalnosti, med drugimi tudi na znanstveno ustvarjalnost.* Naštejmo tri prevladujoče razlage:

- a) upadanje ustvarjalnosti je le biofiziološka posledica,
- b) upadanje ustvarjalnosti je prej posledica socialnih-psiholoških vzrokov, neustrezne delovne strategije, prevelike administrativne obremenitve kot pa neposredna posledica biofizioloških procesov staranja. Avtorji sicer priznavajo, da ti dejavniki vplivajo, vendar trdijo, da učinkujejo posredno prek socialnega-organizacijskega konteksta,
- c) načelno zanikanje, da starost znižuje ustvarjalnost vsaj znamenitih znanstvenikov.

Akademski interes za raziskovanje te vrste pa je dobil praktične spodbude tudi iz vrst organizatorjev industrijskega raziskovanja, ki so poročali, da raziskovalna ustvarjalnost njihovih raziskovalcev v določenem starostnem razdobju pade in da so se v zvezi s tem pojavili različni socialni ter organizacijski problemi.

* Ta raziskovanja so se do nedavnega omejevala skoraj izključno na področje naravoslovnih in tehničnih ved. Šele v zadnjem času so nastali prvi analogni poskusi pojasnitve ustvarjalnosti v družbenih vedah. V mojem prispevku gre za ustvarjalnost v naravoslovnih vedah.

Pionirsko delo na področju raziskovanja odnosov med starostjo in ustvarjalnostjo je opravil Harvey C. Lehman s svojim delom *Age and Achievement* (1).** Pokazal je, da poprečna starost, ko so veliki kreativni misleci ustvarili najboljša dela, ni neka konstanta, ampak je odvisna od takih parametrov, kot so stoletje, v katerem se je mislec rodil, vrsta ustvarjanega proizvoda in kvalitete proizvoda, ki ga upoštevamo. Kljub tem specifičnim determinantam pa je študija pokazala, da so vendarle izrazita starostna obdobja, kjer znanstvena ustvarjalnost doseže svoj vrh. To pa je čas med 30—39 letom. Odstotek prvovrstnih del je bil zelo majhen v 50. in 60. letih. Nacionalni vrhovi ustvarjalnosti so se docela ujemali, razlike so bile večje glede na področje ustvarjalnosti. Na področju fizike (Anglija, Nemčija) je bila ustvarjalnost pomaknjena v čas med 25. in 29. letom, za medicino med 40. in 44. letom (ZDA). V splošnem dosežejo vrhunec ustvarjalnosti prej v abstraktnih disciplinah (matematiki, teoretični fiziki) kot pa v disciplinah, kjer prevladuje empirični prijem (biologiji, geologiji). Vrh dosejajo tudi prej avtorji z izrednimi dosežki in kasneje tisti z manj pomembnimi.

V kasnejši študiji (2) Lehman ni raziskal samo poprečne starosti v času največjih raziskovalnih dosežkov, ampak je uporabil bolj točno merilno stopnjo ustvarjalne proizvodnje (*creative production rate*). Vrh statistične distribucije je označil s 100 %, druge frekvence za petletna obdobja pa je izračunal kot odstotke te vrednosti. Vse krivulje tako izračunane stopnje ustvarjalne proizvodnje za glavna področja naravoslovnih ved (astronomije, kemije, fizike, fiziologije, biologije, botanike, psihologije, medicine) in matematike vseh šestih držav (Rusije, Anglije, Francije, Italije, Nemčije in ZDA) so pokazale občo težnjo: hitri vzpon ustvarjalnosti od 20. do 35. ali 40. leta in nato počasno upadanje. Večje odstopanje je opaziti le pri italijanskih znanstvenikih, ki so kazali še visoko produktivno stopnjo v starosti 45. do 49. let. Ta odklon je Lehman pojasnil historično, češ da krivulje ustvarjalnosti znanstvenikov, rojenih pred letom 1775, težijo k počasnejšemu upadanju kot krivulje znanstvenikov, rojenih v 19. in 20. stoletju. Italijanski znanstveniki pa so prav pred tem obdobjem prispevali več kot pa predstavniki drugih nacionalnosti. Treba je poudariti, da je Lehmanova izbira zajela le visoke ustvarjalno-genialne osebnosti; upadanje stopnje ustvarjalne proizvodnje ne pomeni, da je njihovo delo v tej starosti manj kvalitetno kakor delo poprečnega znanstvenika v njegovem najbolj ustvarjalnem razdobju. Pomeni samo, da upada odstotek ustvarjalnih dosežkov starejših avtorjev, oziroma da upada odstotek glede na njihova najbolj ustvarjalna obdobja.

Lehman je dokazal, da upada samo količinska stopnja ustvarjalne proizvodnje, ne pa tudi kvalitativna stopnja ustvarjalne pro-

** Prva številka v oklepaju predstavlja navedeno delo, druga številka pa stran navedenega dela iz seznama »Uporabljena literatura«.

izvodnje. Četudi je v starosti manj ustvarjalnih dosežkov kot v najbolj ustvarjalnih letih, še to ne pomeni, da so manj pomembni, kvalitetni. Če bi hotel to dokazati, bi moral izračunati razmerje med ustvarjalno in neustvarjalno proizvodnjo za petletna obdobja in meriti, kakšen je odmev na ta dela v znanstvenem tisku. Določiti je moči tele hipoteze:

a) celotna proizvodnja se ne spremeni, upada pa delež ustvarjalnih dosežkov,

b) celotna proizvodnja upada, toda upada tako, da hitreje upada delež ustvarjalnih dosežkov.

c) celotna proizvodnja upada, toda upada tako, da se ne zmanjšuje razmerje med ustvarjalnimi in neustvarjalnimi dosežki,

d) celotna proizvodnja celo narašča, toda narašča tako, da se absolutno in relativno zmanjšuje delež ustvarjalnih dosežkov,

e) celotna proizvodnja narašča, toda narašča tako, da absolutno narašča tudi delež ustvarjalnih dosežkov, toda relativno upada,

f) celotna proizvodnja narašča, toda narašča tako, da se absolutno in relativno povečuje delež ustvarjalnih dosežkov.

Za izračunavanje upadanja kvalitativne stopnje ustvarjalne proizvodnje ne zadošča samo razmerje med celotno proizvodnjo in njenim ustvarjalnim delom, odločilnega pomena je postopek ugotavljanja kvalitete, pomembnosti dela. Lehman je pomembnost del ocenil zelo preprosto po tem, ali jih navajajo odlični zgodovinarji ustreznih področij v svojih delih, in po tem, ali so vključena v enciklopedije in antologije. Domneval je, da so selekcijo v teh delih naredili na temelju kvalitetnega prispevka znanosti in da na izbiro ni vplivala starost znanstvenika, ko je dela proizvedel in objavil. Ta domneva je upravičena, »zakaj te kronologije so bile pripravljene brez posebnega interesa za starosti, v katerih so ustvarjalci izvršili svoja pomembna dela in očitno je, da sestavljalci niso pokazali nobenega posebnega predsodka glede na starostni faktor« (2,322). Točnost te domneve je Lehman napačno zamenjal z njeno zadostnostjo. Možno je, da izbira ne odseva pomembnosti ali nepomembnosti del poznega starostnega obdobja, ampak specifično vedenje zgodovinarjev do celotne množice del različnih zgodovinskih epoh. Da je s to možnostjo treba računati, je pokazala študija Wayne Dennis o praksi citiranja zgodovinarjev in antologov znanosti (3). Skušala je dokazati, da Lehmanovo empirično gradivo ne daje opore za interpretacijo, češ da s starostjo upada količinska proizvodnja pomembnih del. Ta svoj ugovor je podprla z analizo dveh vrst podatkov:

a) količino del posamičnih znanstvenih področij za posamična razdobja,

b) frekvenca navajanja teh del v zgodovinah znanosti in antologijah. Kako pogosto so delo navajali, je bila podlaga za merjenje pomembnosti (»signifikantnosti«).

S pomočjo kataloga »Royal Society« je ugotovila, kakšna je bila svetovna proizvodnja znanstvenih publikacij po desetletjih za

čas med 1800—1900, s pomočjo zgodovinskih del iz področij astronomije, biologije, geologije, fiziologije in fizike pa je zbrala odstotek navajanja publikacij.

Razpredelnica 1: Obseg znanstvene literature v različnih desetletjih in odstotek navajanja te literature v šestih virih:

desetletje	število publikacij	% navedenih
1800—09	13,085	1,2
1810—19	13,085	0,2
1820—29	20,866	0,1
1830—39	29,608	0,1
1840—49	43,125	0,1
1850—59	43,325	0,1
1860—69	80,421	0,05
1870—79	106,001	0,06
1880—89	178,390	0,03
1890—99	198,038	0,02

Vir: (3, 458)

Razpredelnica 2: Odstotek navajane proizvodnje v posamičnih desetletjih po posamičnih področjih v specialnih zgodovinskih delih:

desetletje	kemija	geologija	psihologija
1800—09	7,2	36,6	50,0
1810—19	11,6	36,6	20,7
1820—29	7,9	3,8	24,5
1830—39	10,7	9,2	19,3
1840—49	4,1	8,9	7,7
1850—59	3,8	4,6	5,8
1860—69	6,6	8,3	3,2
1870—79	3,6	4,8	3,3
1880—89	1,2	2,4	2,2

Vir: (3, 458)

Iz obeh razpredelnic je razvidno, da z zgodovino znanosti upada odstotek navajanih del tako glede na celotno proizvodnjo kot glede na proizvodnjo po posamičnih disciplinah. Zaradi naraščajoče proizvodnje publikacij in zato ker zgodovinarji znanosti ne morejo v nedogled povečevati obsega svojih del, je manj verjetno, da bodo vključili sodobnejša znanstvena dela poznejših starostnih obdobj v zgodovinske preglede in antologije v istem sorazmerju glede na celotno proizvedeno literaturo v danem obdobju kot starejša dela mlajših obdobj.

Znanstvenik, ki se je npr. rodil leta 1830, je bil leta 1860 star 30 let, leta 1900 pa 70 let. Če so njegova dela vključili v antologijo samo na podlagi spremenjenih razmerij do celotne proizvodnje,

imajo njegova zgodnejša dela 2,5 krat več možnosti kot poznejša. Zaradi različne stopnje rasti znanstvene literature na posamičnih področjih so različne tudi hitrosti zmanjševanja procentualnega deleža vključevanja te literature v zgodovinska dela. To dejstvo lahko formalno deformira sklepe o znanstveni ustvarjalnosti, če gre za metodologijo, ki jo uporablja Lehman. Iz te formalne možnosti pa Wayne Dennis prehitro sklepa: »postaja očitno, da če ostane v toku profesionalne kariere človekova produkcija v količini in kvaliteti približno konstantna in če citiranje njegovih del sledi časovnim trendom njegovega področja, potem ustvarja tabuliranje frekvenc navažanja njegovih del glede na njegovo starost vtis, da znatno upada obseg kvalitetnega dela v njegovih poznih letih. (3, 459). Wayne Dennis ne dokazuje tistega, kar želi v prvi vrsti dokazati, in ne ovrže tistega, kar hoče ovreči. Podmeni o konstantnosti v kvaliteti in kvantiteti znanstvene proizvodnje v času znanstvenikove kariere bi bilo mogoče pritrditi, če bi 2. razpredelnico dopolnili s temi podatki:

a) absolutna, celotna količina literature po posamičnih področjih v posamičnih desetletnih obdobjih;

b) kolikšen odstotek te literature po desetletnih obdobjih odpade na posamične starostne skupine;

c) kolikšen odstotek od celotne proizvodnje posamičnih starostnih skupin je vključen v odstotek celotne navajane literature po posamičnem področju in posamičnih desetletnih obdobjih.

Tedaj bi se pokazalo, ali veljajo Lehmanovi sklepi kljub metodološkemu postopku, ki odstranjuje moteče dejavnike (vpliv rasti literature na zmanjšanje verjetnosti, da bodo posamična dela vključili v zgodovinske preglede), ali pa je zmanjšanje stopnje ustvarjalnosti proizvodnje dejansko samo navidezno. Sam domnevam, da bi natančnejši metodološki postopek dokazal isto, kar je Lehman »dokazal« z manj natančnim metodološkim prijemom. Možno in zelo verjetno je, da stopnja kvantitativne proizvodnje v znanstvenikovi karieri v poprečju ostaja konstantna, ne ostaja pa stopnja kvalitativne proizvodnje. V študiji (4) je Wayne Dennis potrdila prvi del hipoteze na primeru 156 znanih znanstvenikov, njihova starost je bila od 20 do 80 let, živeli pa so v času med 1800—1900. Izbiro je naredila na podlagi Webster's New International Encyclopedia (1930), znanstvene publikacije za desetletna obdobja teh znanstvenikov pa je dobila iz Catalog of Scientific Literature 1800—1900. Upoštevala ni popolne bibliografije znanstvenikov, ampak samo njihove članke v strokovnem revialnem tisku. Prvi rezultat študije je pokazal, da v 30—40 letih dosežejo avtorji poprečno stopnjo produktivnosti, ki se bistveno ne spremeni še nadaljnja tri ali štiri desetletja.

Opozoriti moram, da je v tej analizi upoštevala le količino, ne pa kvalitete proizvodnje. Količinska razdelitev znanstvene proizvodnje se med znanstveno kariero približuje krivulji normalne distribucije. Do petdesetega leta starosti so znanstveniki proizvedli nekoliko več kot polovico vseh svojih publikacij (člankov), v naslednjih

Razpredelnica 3: Poprečno število člankov na osebo po desetletjih

desetletje	20—29	30—39	40—49	50—59	70—80
starostna skupina 20—70 let	9,1	20,1	21,8	23,8	18,1
starostna skupina 20—80 let	6,9	21,9	24,7	18,5	17,0
kombinirani skupini	8,1	20,7	22,9	21,9	17,7

Vir: (4, 724)

Razpredelnica 4: Odstotek celotne proizvodnje, dosežene v različni starosti

starost	30	40	50	60	70	80
starostna skupina 20—70 let	10	32	56	80	100	
starostna skupina 20—80 let	7	28	52	70	87	100

Vir: (4, 724)

20. ali 30. letih pa preostalo polovico. Pri starostni skupini 20—70 let so v poprečju dosegli vrh količinske proizvodnje v petdesetih letih. Količinski vrh proizvodnje v primerjavi z Lehmanovim kvalitativnim vrhom kasni za eno ali dve desetletji.

Bolj točne, kompromisne interpretacije odnosa med starostjo in ustvarjalnostjo sta v ekstremni rešitvi Lehmana in Dennisove prinesla Wladyslaw Szafar (5) ter Pelz Andrews (6).

Szafarjeva mikroštudija ima naravo študije primera (»case study«). Skromni obseg empiričnega gradiva, ki je omejeno na specialno področje botanike, ne dovoljuje sicer posploševanja, vendar je v okviru svoje veljavnosti dovolj zanimivo, da lahko predstavim njegove temeljne implikacije. Longitudinalna študija je zajela 70 botanikov iz 18 evropskih in ameriških dežel, ki so svoja dela objavili večidel ali izključno v 20. stoletju. Odnos med starostjo in proizvodnjo so številni raziskovalci proučevali le z vidika količine strogo znanstvenih publikacij, ne pa z vidika njihove kvalitete. V nasprotju z drugimi študijami pa Szafar ni upošteval samo znanstveno strokovnih publikacij temveč tudi neznanstvene produkte, kot so: nekrologije, priložnostne članke, popularne sestavke, majhne notice, poročila, prikaze, recenzije idr. K takšnemu postopku se je zatekel v prepričanju, da, »polno produktivnost in ustvarjalnost znanstvenikovega življenja lahko izrazi samo celota njegove produkcije« (5, 9). Z nekaterimi omejitvami menim, da je takšno stališče pravilno. V temelju analiz o znanstveni produktivnosti, ki so se omejevale samo na stroge znanstvene proizvode, je bila neživljenjska, nestvarna koncepcija celotne vloge znanstvenika in njegove ustvarjalnosti v družbi. Družbena, organizatorska, popularizatorska aktivnost je za družbo

prav tako velikega pomena kot znanstveni dosežki. Stroge znanstvene in neznanstvene aktivnosti raziskovalcev so pomembne za celotno razumevanje procesa znanstvene ustvarjalnosti, toda to sta dve precej različni vrsti ustvarjalne dejavnosti, sta na različni ravni in imata drugačen pomen. V obeh primerih, če ju ne razlikujemo ali pa če neznanstveno dejavnost popolnoma prezremo, pridemo do nepopolnih ali napačnih rezultatov. Obe vrsti dejavnosti imata različen obseg med znanstveno kariero. Življenjsko pot znanstvenikov je razdelil Szafar na štiri obdobja:

I. Obdobje mladosti, ki traja približno od 18. do 27. leta in vključuje predvsem proces asimilacije znanja, intenzivno branje znanstvene literature. K formalnim značilnostim tega obdobja sodi pridobitev doktorata znanosti. Doktorat znanosti dobi znanstvenik navadno ob koncu tega obdobja.

II. Obdobje traja približno od 27. do 45. leta; v tem času se ustvarjalnost razcvete, navadno znanstvenik doseže vrh kvantitativne in kvalitativne proizvodnje.

III. Obdobje zrelosti, ki se kaže v selektivni znanstveni proizvodnji, v pedagoškem delu in družbenih aktivnostih. Zajame obdobje med 45. (ali 48.) letom ter 68. (ali 71.) letom. V tem obdobju upade celotna znanstvena proizvodnja. Izvirno individualno proizvodnjo vse bolj nadomeščajo kooperativna dela. Velik del časa znanstveniki porabijo za organizacijske aktivnosti, kot so ustanavljanje novih raziskovalnih centrov in institucij. Pogosto prevzemajo položaje rektorjev na univerzi ali predstojništva različnih raziskovalnih in družbenih institucij ter postanejo izdajatelji revij. Ustanavljajo svoje znanstvene šole in pritegujejo učence z vseh strani.

IV. Obdobje visoke starosti, ki jo formalno označuje zlasti upokojitev, ki znanstvenika pogosto osami in mu institucionalno in materialno onemogoča, da bi bil še naprej aktiven. Zmanjša se izvirna individualna znanstvena aktivnost ali pa je sploh ni več. Število »sterilnih let« brez kakršnekoli publikacije sorazmerno narašča, poveča se popularizatorska aktivnost, raste interes za zgodovino svoje discipline, za pisanje avtobiografij, zanimanje se osredotoči na druga področja znanosti, pogosto za tista, ki so ga pritegovala v mladosti ali ki so bila njegov konjiček skoz vse življenje. Včasih pa ob koncu življenja pride še do »finiša« — oživi zanimanje za čisto znanstveno aktivnost, pokaže se želja, da bi napisal poslednje izvirno delo, kot sta npr. akademski učbenik ali znanstvena monografija.

Najbolj ustvarjalni del v okviru II. obdobja je trajal najmanj 5 do 7 let, največ pa 12 do 15 let. Razpon starosti znanstvenikov pa je bil v najbolj ustvarjalnem obdobju 24 do 26 let in največ 50 do 52 let. (5, 19). Ti rezultati pritrjujejo delno tako Lehmanu kot W. Dennisovi. Lehmanu zato, ker dokazujejo, da so ustvarjalne konice, samo da so te konice veliko bolj tope, sploščene, zajemajo daljša obdobja kot pri Lehmanu; pri enem delu populacije pa so

celo pomaknjene v višjo starost. Konceptcija Dennisove je delno podkrepjena tako, da indeks produktivnosti (izraža razmerje števila publikacij do dolžine obdobja, merjenega v letih), izračunan za posamično razdobje vsakega znanstvenika, kaže vendarle neko konstantnost, zlasti če zanemarimo IV. obdobje, kjer se indeks produktivnosti hudo zniža. Možno je, da gre nadaljevanje te konstantnosti vsaj v III. razdobju precej na račun nediferenciranega prikazovanja znanstvene in neznanstvene aktivnosti, ali vsaj znanstvene aktivnosti v nekoliko manj strogem pomenu. W. Dennisova pa je v svoji študiji (4) upoštevala samo znanstvene publikacije. Konstantnost produktivnosti se lahko nadaljuje tudi zaradi povečanega deleža soavtorstva.

Zelo prepričljivo in tudi bolj zanesljivo ekstremni rešitvi Lehmana in W. Dennisove ukinja in ohranja obsežna in temeljita študija Pelza in Andrews (6). Študija je kompleksne, strukturalne narave in raziskuje starost samo kot eno izmed prvin, ki vplivajo na ustvarjalnost. Raziskovana populacija je bila precej obsežna, saj je zajela 1311 znanstvenikov. V okviru te populacije so bile strukturirane skupine glede na kombinacijo tehle meril:

- a) doktorji znanosti in nedoktorji znanosti,
- b) narava inštituta (raziskovalni ali razvojni),
- c) ali prevladujejo v skupini doktorji znanosti ali ne,
- d) ali pripadajo raziskovalne organizacije (oziroma njeni raziskovalci) industriji ali vladi.

V nasprotju s številnimi drugimi precej enostavnimi kvantitativnimi ali kvalitativnimi merili ustvarjalnosti so tedaj uporabili bolj kompleksno, kombinirano merilo, ki je upoštevalo:

- a) znanstveni prispevek, ki so ga ocenili starejši delavci v laboratorijih;
- b) vsesplošno korist, ki jo prinaša znanstvenik organizaciji, v kateri dela;
- c) objavljene članke ali patente;
- č) neobjavljena poročila.

Takšno sestavljeno merilo je omogočilo, da so bolj celostno proučili, kako se s starostjo spreminjajo posamične sestavine ustvarjalne dejavnosti. Merilo (a) je toliko pomanjkljivo, da tedaj še ni bila mogoča kvalitativna ocena na širši podlagi strokovne javnosti, ki jo je kasneje omogočil *Science Citation Index*. Pomankljivost merila (b) je v tem, da ocenjuje znanstvenikovo koristnost samo za organizacijo, ne pa tudi za širšo družbeno skupnost. Slabost merila c) pa je v tem, da ne upošteva tudi vse pomembnejše neznanstvene pismene aktivnosti raziskovalcev.

Kar zadeva odnos med starostjo in ustvarjalnostjo sta Pelz in Andrews ugotovila, da navsezadnje starost kot bio-fiziološka nujnost le zniža raven ustvarjalnosti, vendar ne tako neposredno, kot to trdi Lehman v svoji študiji. Ustvarjalnost je imela glede na starost sedlasto obliko, imela je dva vrhova. Renesansa ustvarjalnosti je prišla v zgodnjih petdesetih letih. Takšno bimodalno krivuljo so avtorji takole

razložili: prvi vrh morda ustreza divergentnemu inovativnemu tipu, drugi vrh pa konvergentnemu ali integrativnemu tipu. Vrh v srednjih letih je morda rezultat ravnotežja med fleksibilnostjo in nakopičenostjo znanja ter izkustvom. Pred njim je bila fleksibilnost s premajhnim znanjem, za njim pa narašča akumulativnost znanja, fleksibilnost pa pada. Prvi vrhunec ustvarjalnosti ustreza bolj ustvarjalnosti (kvalitativni produkciji) drugi pa produktivnosti (kvantitativni proizvodnji). K pojavu renesanse prispevajo lahko tudi spremenjene delovne razmere, skupno avtorstvo, saj znanstvenik zdaj producira skupaj s študenti in podrejenimi; tako se večja delež skupnega avtorstva v celotni produktivnosti. Vpliv starostnega dejavnika je mogoče z nekaterimi ukrepi nadzorovati in nadomestiti, ker je omenjena študija pokazala, da njegov vpliv zakasni, če gre za močnejšo motivacijo in če je raziskovanje aplikativno. Renesanso produktivnosti bi bilo mogoče izzvati in dalj časa vzdrževati s tem, da bi ustanavljali moderne obnovitvene tečaje, spreminjali neposredno socialno sredino, šlo bi torej za rotacijo k drugim oddelkom, za večjo usmeritev k aplikativnem raziskovanju. Starostna sestava kolektiva vpliva na zgodnje pojavljanje prvega ustvarjalnega vrha kot tudi na njegovo renesanso. Starostni skupini — poenostavljeno rečeno — utelešata fleksibilnost in akumulirano znanje. Za prvo kategorijo predlagata Andrews in Pelz, naj bi zgodaj akumulirala znanje na nekem specialnem področju in nato prešla k širini, zrelim znanstvenikom pa naj bi bil ključ za vzdrževanje ustvarjalnosti tako v znanstveni širini in globini.

Pravilna, optimalna struktura starostnih skupin znanstvenih kolektivov je izredno pomembna za znanstveno ustvarjalnost. Iz paradoksalnih sklepov, ki izhajajo iz teorije eksponencialnega razvoja znanosti, sledi tudi težnja k vse počasnejšem pomlajevanju znanstvenih kolektivov. Demografski parametri hitrosti rasti prebivalstva so navsezadnje okvir za demografski model rasti in starostne strukture znanstvenih kolektivov.

Če vzamemo tele poprečne starosti znanstvenega kolektiva: 30, 35, 40, 45, 50, 55, potem mora tem poprečnim starostim ustrezati tale letna hitrost rasti teh kolektivov: 30 ‰, 10 ‰, 6 ‰, 5 ‰, 4 ‰, 3 ‰ (7,62).

Vzemimo, da je ta model, ki velja le za majhne kolektive, uporaben tudi za znanost kot svetoven sistem. Mislim, da je uporaben na zelo abstraktni ravni, saj zanemarja migracijska gibanja v znanstveni skupnosti in možne migracije med znanstveno sfero in drugimi sferami delovne aktivnosti. Če zanemarimo socialne, ekonomske, tehnološke razmere in vzroke, lahko trdimo, da sta številčnost prebivalstva in hitrost njegove rasti omogočali eksponencialno rast in mladost novoveške znanosti zadnjih 200 do 300 let. Letni 5-10 ‰ prirastek znanstvenih kadrov v vodilnih deželah znanstveno-tehničnega napredka je torej dopuščal poprečno starost znanstvene populacije od

35 do 45 let. Zaradi notranje selekcije in migracije so seveda številne vodilne znanstvene institucije lahko vzdrževale še veliko bolj ugodno poprečno starostno strukturo, npr. 30 in 35 let. Takšne možnosti, čeprav se bodo manjšale, bodo obstajale še precej časa v prihodnosti, toda splošne težnje staranja znanosti ne morejo preprečiti: omogočijo lahko samo bolj ali manj dolgotrajnejši obstoj ekstremov znotraj poprečja. Znanstveni kadri so narasli letno za 3—10 % ob 2—3 % letnem prirastku prebivalstva. Zelo verjetno pa je, da se bo v prihodnje letni prirastek znanstvenih kadrov uskladil z letnim prirastkom prebivalstva, morda pa bo celo padel pod stopnjo rasti prebivalstva, se pravi pod 2—3 % in tedaj bi poprečna starost znanstvene populacije znašala 55 in celo več let. Kako se bo tedaj znanost razvijala, lahko samo ugibamo. Sovjetski demograf B. C. Urlanis se je zato upravičeno vprašal, kako se bo razvijala znanost leta 2000, ko bo v Moskvi, če bo še naprej rastla s takšno hitrostjo, vsak tretji prebivalec upokojenec. Sovjetski specialist v statistični analizi znanosti V. V. Nalimov odgovarja: »Mi zdaj ne vemo, kako odgovoriti na nastala vprašanja; no, mislim, da moramo odgovore najti. Pomembno je, da že zdaj obrnemo pozornost na te probleme in jih vključimo v široko obravnavo . . . Problem starosti znanstvenega kolektiva — je zelo resen sociološki problem.« (7, 66).

Iz obče težnje k povečanju starosti znanstvenih kolektivov izvira nemara celo prihodnja kriza znanosti, počasnejši razvoj in morebiti celo razkroj. Mladostna znanost se umika starčevski znanosti! Znanost kot sistem bodo načeli simptomi staranja. Psihološke, emocionalne, intelektualne, delovne značilnosti višje poprečne starostne strukture bodo začrtale smer in hitrost celotnemu razvoju in sistemu znanosti. Dosedanja poprečna starostna struktura znanstvenikov se ujema z Lehmanovim, Pelzovim in Andrewsovim ustvarjalnim vrhom in z II. obdobjem razvoja znanstvenikove kariere po Szafarjevi klasifikaciji. Prihodnja poprečna starostna struktura pa se bo bolj ujemala z renesančnim vrhom znanstvene ustvarjalnosti, kakor ga opredeljujeta Pelz in Andrews, ali s III. obdobjem po Szafarjevi sistematizaciji. Trojne intenzivne intelektualne-emocionalne napetosti, ki je ena izmed bistvenih značilnosti znanstvenega dela in pogoj za uspeh, so zmožni le mladi raziskovalci.

Vzemimo, da so vsaj približno točne napovedi o bližajoči se hudi tehnološki-industrijski krizi naše celotne planetarne civilizacije, potem je očitno protislovje med znanostjo in družbenimi potrebami: ko civilizacija drsi v čim večjo globalno krizo, znanost postaja vse manj ustvarjalna, njen mladostni ustvarjalni potencial se relativno krči, večja pa se njen sistematični in stereotipni del. Vse manj je možnosti za iskanje radikalnih novih rešitev. Hitrost kopičenja obsežnih in usodnih eksistenčnih problemov je lahko v obratnem sorazmerju z naraščanjem sredstev in pripravljenostjo za njihovo obvladovanje.

Kateri vzroki — poleg demografskih — bi lahko še potiskali v desno Lehmanovo krivuljo ustvarjalnosti ali Pelzovo in Andrewsovo bimodalno krivuljo? Lehman je že opazil, da je na začetku novoveške zgodovine evropske znanosti prej prihajalo do vrha ustvarjalnosti kot pa v 19. in 20. stoletju. Pelzova in Andrewsova študija nam prav tako omogoča, da domnevamo, da se s spremenjenim razmerjem med vrstami raziskovanja, zlasti vse večjega deleža aplikativnega in razvojnega raziskovanja, pojavljajo novi parametri za krivulje ustvarjalnosti, ki hkrati razširjajo tudi prostor za strategijo obvladovanja te krivulje. Vse večji obseg znanja, rastoča specializacija, naraščajoča neinformiranost o razvejani in široki fronti raziskovalne dejavnosti bi prispevali k temu, da bi kasneje prišlo do obeh vrhov ustvarjalnosti bimodelne krivulje ali celo, da bi »renesančni vrh« odpadel. Ali pa se vse bolj uveljavljajo tudi procesi, ki bi delovali kot blažilci ali kompenzacijski dejavniki destruktivnih demografskih in drugih dejavnikov? Odgovor je lahko pritrdilen, ne moremo pa vedeti, kakšen bo rezultat medsebojne igre destruktivnih in kompenzacijskih dejavnikov in kateri bodo prevladali. Končni izid bo v veliki meri odvisen od tega, kako bodo raziskovalci in njihove institucije ter organi za politiko znanosti osveščeni te igre in kako se bodo v njo vključili in skušali biti njeni protagonisti. Uveljavljajoči se pozitivni dejavniki bi bili predvsem tile:

a) Zaradi modernih sredstev shranjevanja, obdelovanja, pridobivanja in razdeljevanja informacij se bo zmanjševala vloga akumuliranja znanja, rasel pa bo pomen obvladovanja različnih teorij kot možne interpretacije empiričnega gradiva in možne anticipacije empiričnih dejstev. Kolikor bomo to možnost izkoristili na različnih stopnjah izobraževalnega sistema in ustvarjalnega procesa, bo to pripeljalo k hitrejši znanstveni uveljavitvi mladih, ki začenjajo znanstveno kariero. Mogoče nam bo v teh razmerah uspelo, da bomo premaknili ustvarjalni vrh med 22. in 30. leto in ne med 30. in 40. leto; s tem bi se obdobje najbolj intenzivnega ustvarjanja podaljšalo na 15—20 let. Prehod k večji teoretičnosti bi omogočal, da bi do vrhunske ustvarjalnosti bolj zgodaj prišlo tudi v tistih disciplinah, kjer je absorbiranje velikanske množice empiričnega gradiva zlasti v prvem in drugem obdobju znanstvene kariere zelo zaviralo in zakasnilo razmah ustvarjalnosti.

b) Pojav integrativnih disciplin, teorij in metod bi dopuščal lažje prehajanje na nova področja raziskovanja ali razširitev fronte raziskovanja. To bi bilo zlasti v prid starejšim raziskovalcem, da si ohranijo svežino in gibljivost duha ali si ju spet pridobijo. Ta praksa se je zavestno ali stihijsko uveljavljala že do zdaj pri vseh zares ustvarjalnih znanstvenikih. Tako poroča W. Szafar: »Nič manj kot 46 botanikov, tj. 65,7 % iz naše skupine 70 botanikov, je bistveno spremenilo predmet svojega raziskovalnega dela in stopili so v različna področja botanike. Med temi, ki so bili zelo ustvarjalni, skoraj ni bilo enostranskih specialistov«. (9, 16).

c) Stalna uporaba rezultatov o optimalni kombinaciji različnih raziskovalcev in njihove različne starosti ter sploh operacionalizacija vseh relevantnih dognanj znanosti o znanosti v politiki, upravljanju in organizaciji znanosti tako na makro- kot na mikro-nivoju.

Uporabljena literatura:

1. Hehman, C. H.: *Age and Achievement*, New York 1953.
2. Hehman, C. H.: »Men's Creative Production Rate at Different Ages in Different Countries«, *Scientific Monthly*, vol. 78, št. 5, 1954.
3. Dennis, W.: »The Age Decrement in Outstanding Scientific Contributions«, *The American Psychologist*, vol. 13, št. 8, 1958.
4. Dennis, W.: »Age and Productivity among Scientists«, *Science*, vol. 123, 27. april 1956.
5. Szafar, W.: »Creativity in a Scientists Life: an Attempt of Analysis from the Standpoint of Sciences«, *Organon*, št. 5, 1968.
6. Pelz, D. C. in Andrews, F. M. *Scientist in Organizations*, New York 1966.
7. Nalimov, V. V. in Mul'čenko, Z. M.: *Naukometrija*, Moskva 1969.

Amaterizem v ustvarjanju in širjenju kulture

I

Amaterizem je neprofesionalno izražanje človekovih sposobnosti v umetnosti.

Amaterizem nastane v času po delu, pravzaprav tedaj, ko je človek že izpolnil delovne, družbene in družinske obveznosti. Vendar pa amaterizem kljub temu ni izključno in tudi ne pretežno nekaj, kar naj napolni prosti čas, ni zgolj beg pred dolgočasjem, ni »konjiček«, ki bi ga gojili z manjšim ali večjim veseljem, ni nekaj, kar naj bi nam napolnjevalo večere z nekakšnimi zadovoljstvi . . .

Amaterizem je zaradi svojega humanističnega delovanja, avtentičnih vsebin in tudi zato, ker ga je mogoče zavestno usmerjati, eden izmed pomembnih izrazov notranjega smisla celotnega življenja sodobnega človeka. Pomemben je za človeka in za družbo, predvsem za družbeno zavest sodobne osebnosti, za njen celotni odnos do dela in življenja in seveda tudi zato, da si ta osebnost bolj vsestransko izpolnjuje svoj prosti čas.

II

V demokratičnem sistemu naše kulture ima amaterizem družbeni in kulturni pomen. To velja predvsem za tisti amaterizem, ki nima namena, da bi zamenjal poklicni kulturni program, in ki se v svojem javnem izražanju brez potrebe ne postavlja kot nasprotje temu načinu kulturne dejavnosti ali drugim načinom ali vsebinam te dejavnosti. Za današnje družbene razmere je med drugim značilno, da se bistvo dela spreminja in da se delovni čas krajša, hkrati pa se sistem socializacije kulture vse bolj razvija (povečuje se število kulturnih ustanov, katerih dejavnost je vse bolj množična in boljša), javna občila pa imajo vse večji vpliv. Zato je razumljivo, da se amaterizem krepi, hkrati pa ga čakajo nove dolžnosti.

V novih družbenih odnosih moramo amaterizem posodobiti. To je ustvarjalni dialog med amaterji in umetnostmi, hkrati pa tudi dejavno srečevanje umetnosti in občinstva.

Sodobni amaterizem pravzaprav spodbija zastareli prosvetarski diletantizem ne glede na to, ali ta diletantizem izhaja iz obredov in praznovanj ali je prigradniške narave ali pa skuša nadomestiti avtentične kulturne vsebine.

Umetniški amaterizem zmore in mora že danes začeti življenjske prihodnosti, življenje onstran »kraljestva nujnosti« — zaplajati mora bolj vsestransko, bogatejše in bolj humano človekovo življenje, življenje iz »kraljestva svobode«, ki smo se zanj kot družba odločili.

Takšno poslanstvo amaterizma spodbija vse dvome o tem, ali je amaterizem potreben, zavrača neutemeljene trditve, da je amaterizem v krizi in da upada. Toda v kulturni politiki amaterizma vseeno še zmerom vsaj najpogosteje ne razumejo tako široko in ga še ne vključujejo v »prihodnost, ki se je že začela«.

III

Amaterizmu ne moremo jemati pravice, da se javno potrjuje, da zahteva in tudi dobiva priznanje. To je potrebno predvsem za tiste stvaritve, ki so res prava umetnost in ki jim javna občila niso bila nikoli resen tekmeč, pa naj se ta občila še tako usmerjajo k trenutnemu uspehu in priljubljenosti . . . Pri vsem tem pa je glavni pomen amaterizma v ustvarjalnem odnosu posameznika do umetnosti.

Če amaterizem tako negujemo, dobi višji smisel in višje humanistične in estetske oblike. Zato je predvsem pomembno to, kaj amaterje spodbuja k umetniškemu delovanju, šele drugotnega pomena pa je npr., koliko amaterjev smo imeli tega ali onega leta ipd.

Posameznik v amaterizmu — to je ta višji pomen amaterizma in njegov resnični prispevek h kulturi. Ta višji pomen je v tem, da se ljudje različnih poklicov, različnih intelektualnih sposobnosti in nagnjenj odločajo za kulturo in umetnost. To je možnost za bolj vsestranski razvoj osebnosti, za humanizacijo in za usmerjenost k avtentičnim vrednotam — tudi zunaj amaterskega delovanja. Tako amaterizem pomaga tudi k družbenemu napredku.

Posameznik lahko v amaterizmu išče utehe, varnosti ali nadomestek za številne pomanjkljivosti sodobnega življenja. Poleg tega pa v amaterskem delu preskuša svoja umetniška nagnjenja, spodbuja neizkoriščene zmožnosti, išče in pogosto tudi najde potrdilo o svojih ustvarjalnih močeh.

Če bi amaterizem razumeli drugače ali če bi ga utilitaristično omejevali na prigradniški amaterizem, bi se pravzaprav zavzemali za kulturo slovesnosti, za okrasno kulturo, kulturo praznikov. S tem bi se zavzemali tudi za kulturo izbrancev, s čimer bi amaterizem nujno omejili na nekakšen nadomestek za vse druge kulturne vsebine. Nekateri žal res tako mislijo, to jim pogosto omogočajo pomanjkljivosti sodobne kulturne politike in to, da ni organizirane nasprotne akcije.

IV

Pravzaprav ni dvoma, da je amaterizem:

1. Tradicionalno znan in potreben dejavnik vsakega nacionalnega kulturnega bitja, ki je bil od najstarejših časov do danes sestavni del kontinuitete vsake nacionalne kulture.

2. Pogoj za razvijanje umetniških interesov v številnih okoljih. V preteklosti so bili amaterski ansambli in so še danes v številnih krajih edini način ustvarjalnega dela in so tako odločilno vplivali na kulturno izobrazbo in razvoj kulturnih navad.

3. Pomembno središče aktivnega kulturnega življenja, posebno v kulturno bolj zaostalih okoljih.

4. Oblika negovanja dobrega okusa; tako se je amaterizem na svoj posebni način in v mejah svojih vselej ne prav velikih izraznih možnosti pridruževal družbenim prizadevanjem, da delovnemu človeku približamo prave kulturne vrednote.

5. Možnost za vse novosti, brez katerih, kakor je znano, ni ustvarjalnega napredka v nobeni umetniški in kulturni dejavnosti. To je posebno izrazito v študentskih in mladinskih okoljih in v krajih, kjer je kulturno življenje bogato in raznovrstno.

6. Amaterizem potrebuje vsako, res vsako naše okolje (ne samo mesta in večja naselja). To pomeni, da morajo amaterski programi in dejavnosti napolniti naše šole, vasi, delovne organizacije in vojaške enote itn.

Amaterizem mora torej imeti enakopravno mesto v kulturni politiki in v družbeno-kulturnem življenju vsakega okolja. Amaterska dejavnost mora biti avtentična in ustvarjalna, saj samo tako lahko dobi resnično podporo v svojem okolju.

Seveda moramo upoštevati tudi možnosti in potrebe okolja, v katerem delujemo. Dejavnost, ki je neko okolje ne sprejema, ne more uspeti, čeprav mora amaterski kolektiv računati tudi s trenutnim neuspehom in včasih okolje, ki mu resnična vrednost in avtentičnost iz razumljivih vzrokov nista dostopni, spreminjati — ne pa se zgolj prilagajati okusu občinstva. Če se npr. gledališče ali zbor odločita za besedilo ali skladbo, ki so ju preskusili v številnih okoljih in na številnih prizoriščih, uspeh vendarle še ni zagotovljen, še posebej, če izvedba ne ustreza, kar se, priznati moramo, pogosto dogaja v naši amaterski dejavnosti.

Prav tako je jasno, da amaterizem v naših razmerah nima:

1. Posebnega umetniškega izraza, ki bi bil nekakšen izključen amaterski slog, namenjen amaterjem.

2. Posebnega sporeda, saj je gotovo napačen nazor, da morajo amaterske skupine imeti drugačen spored kakor poklicne. Amaterski kolektivi lahko izvajajo (in morajo izvajati) vsa dela, ki jih zmorejo ustvarjalno in z navdihom uprizoriti.

3. Amaterizem ne sme imeti posebnih manj strogih estetskih meril.

Z vso zavzetostjo moramo tudi dokazovati, da je amaterizmu tuja vsakršna uniformiranost ali zaprtost. Amaterizem se torej ne more omejiti le na en sam scenski postopek. Lažne so zato dileme: avantgardni ali klasični amaterizem. Potreben nam je predvsem tisti amaterizem, ki svoj umetniški in družbeni pomen utemeljuje na resničnosti in ustvarjalstvu in ki svoje dejavnosti iz kakršnekoli enostranske težnje ne omejuje na en sam umetniški izraz.

V amaterizmu v celoti ne smemo videti nasprotja poklicne umetnosti. Tisto, kar lahko celo zbliža poklicno in amatersko delovanje, je prav raven, torej čim bolj avtentična in čim višja raven, čim bolj artističen in čim popolnejši izraz.

Vsak amaterski kolektiv se mora odločiti za program, ki bo lahko najbolje izražal njegove zmožnosti, ki bo torej ustrezal težnjam samega kolektiva, hkrati pa bo ustrezal sposobnostim okolja, da takšno amatersko stvaritev aktivno sprejme. Takšen prijem omogoča, da podrobneje načrtujemo nujno in potrebno amatersko kontinuiteto, posebno takrat, kadar amaterizem ni naključno ali trenutno zadovoljstvo.

Pravzaprav je vplivanje na okolje — in vplivanje okolja na amaterski kolektiv — glavni pogoj za umetniški in družbeni ugled, ki ga amatersko društvo lahko ima in mora imeti.

V

Včasih pa se zgodi, da amaterizmu pripisujejo večjo moč, kakor pa jo v resnici ima; to se dogaja predvsem, kadar so amaterski programi občutno cenejši od tistih, ki jih prirejajo poklicni ansambli. V teh primerih pri amaterskih dejavnostih navadno ne upoštevajo dovolj vsebine in rezultatov, pač pa se v glavnem omejujejo na statistične številke v poročilih. Tu seveda amaterje motijo drugi kulturni in umetniški programi, npr. javna občila, predvsem televizija. Motita jih pravzaprav kulturno-umetniško tekmovanje in konkurenca. To je predvsem značilno za okolja, v katerih je kulturna politika enostranska.

Amaterizem pa je prav tako v neugodnem položaju tam, kjer mu odrekajo ali zmanjšujejo pomen, vplivnost in smiselnost. To se kaže v tem, da ni pogojev za delo amaterjev in da amaterske programe podcenjujejo. V teh okoljih amaterske dejavnosti pogosto izrivajo precej dražji poklicni programi, zabavne prireditve na hitro sestavljenih poklicnih skupin.

VI

Uradna in rutinska politika in praksa morata zavrniti stališča, da lahko amaterizem nadomesti tako rekoč celotno kulturo, sprejeti pa morata stališča, da amaterizem ni zunaj kulture, da ni nikakršen »slepič«
kulturnega življenja in umetniškega ustvarjanja.

Poleg tega moramo amatersko gibanje, ki se danes večidel omejuje na velike amaterske skupine, razširiti tudi na umetniško dejavnost amaterjev posameznikov. Vsako amatersko delo mora ne glede na to, ali je posamezno ali kolektivno, ali je vključeno v obstoječe organizacijske sheme in sistem ali ne, če je avtentično, dobiti priznanje in potrdilo za prispevek h kulturnemu napredku svojega okolja.

VII

Amaterizem kot del kulture kakor vse druge kulturne dejavnosti pričakuje, da ga bomo javno presodili in ocenili. Za to ne zadostujejo samo festivali, pač pa morajo tudi množična občila (tisk, radio in televizija) amaterska prizadevanja kritično ocenjevati in popularizirati.

Javna strokovna kritika celotnega kulturnega življenja amaterizma ne more zanemarjati. Seveda pa tudi amaterizem ne more zahtevati zase posebnega statusa, ne more se skrivati za posebnostmi sloga, izraza ali programa, ki naj bi bili značilni za posebno, a vrednostno nižjo »amatersko« kulturo.

Amatersko delo si ustvarjalci načrtujejo, najpogosteje pa tudi ustvarijo izključno kot kulturo (a ne kot: mimo-kulturno, nižje-kulturno in ne-kulturno) dejavnost. Sicer pa tudi plaže ne zavračamo zato, ker jo je naredil amater ali profesionalec, pač pa samo zato, ker nima avtentične kulturne vrednosti.

VIII

Kakor kultura v celoti tudi amaterizem ni brez materialnih težav. Posamezni primeri materialne preskrbljenosti še ne dokazujejo, da je odveč skupna skrb za boljši položaj našega amaterskega ustvarjanja.

Amaterizem mora imeti v financiranju kulture trden položaj, ki ustreza njegovim umetniškim sposobnostim in družbenemu pomenu. Četudi si amaterizem lahko celo bolj kakor druge oblike kulturnega življenja zagotovi materialno podporo najrazličnejših imetnikov družbenih sredstev (gospodarske delovne organizacije, krajevne skupnosti, izobraževalne skupnosti itn. lahko glede na širino in vrednost amaterskega dela amaterskemu programu pomagajo in ga financirajo), zato vendarle ne potrebuje nič manjše pomoči iz resnih uradnih »kulturnih blagajn«.

IX

Amaterizem lahko napreduje, če se članstvo vsako leto obnavlja in če se povečuje število strokovnih vodij (režiserjev, dirigentov, koreografov itn). Vendar pa lahko samo v velikih okoljih, kjer je več umetnikov, računamo z angažiranjemkušenih profesionalcev. Povsod drugod pa bodo v amaterizmu še zmerom najbolj dejavni in tudi najuspešnejši prosvetni delavci in drugi profesionalci. Za to delo jih moramo pripravljati še v času rednega šolanja. V vseh naših šolah moramo prihodnje učitelje pripraviti za strokovno delo v amaterizmu.

Razmišljati moramo tudi o dopolnilnem strokovnem izobraževanju za tiste, ki z amaterji že delajo. Tako bi amaterizem premagal zdaj še pogosto pomanjkljivost, da je v teh dejavnostih vse preveč programskih, režiserskih in drugih improvizacij. Zablode in improvizacije so najpogosteje posledica nepopolne strokovnosti sedanjih umetniških vodij, ki pa so vendarle stvari izredno predani. Vendar pa danes plemenita zavzetost, posebno brez obrtniškega znanja, še ne zadostuje za uspešno umetniško delo. Isto velja za profesionalce, kadar se v amaterizmu angažirajo rutinsko in iz koristi.

X

Amaterizem moramo spodbujati.

Festivali — od občinskih in medobčinskih do pokrajinskih, republiških in medrepubliških — so za napredek amaterizma izredno pomembni. Ustvarjalne potrditve, ki jih amaterji dobivajo v Kuli, Nišu, Beogradu, Kikindi, Prizrenu, Rumi, Veliki Plani, Smederevski Palanki in na drugih festivalskih prireditvah so resnična spodbuda za nadaljnje delo. Množična občila bi morala tudi širši javnosti omogočiti, da vidi najboljše amaterske stvaritve. Beograjska televizija bi morala npr. pripraviti stalno oddajo, v kateri bi vsaj enkrat na mesec prikazovali najboljše dramske amaterske predstave, najuspešnejše zборе, izbrane folklorne nastope, najboljše recitatorje, orkestre in druge amaterske programe, ki bi uspeli na festivalih. Te tradicionalne prireditve torej veliko pomagajo k širši uveljavitvi amaterskega kolektiva. Potrebne so, saj so svojevrsten javni turnir, nujen za metniško dejavnost, ki se noče omejevati na redka srečanja z zmerom isto »svojo« publiko.

Bolj kritični pa moramo biti do kolektivov, ki svojo dejavnost preveč podrejajo sodelovanju in uspehom na festivalih. Mislimo, da takšni amaterski kolektivi nimajo perspektive in podlage v svojem okolju. Namesto da bi uspeh na festivalu bil logičen rezultat njihovega dela, prav od festivala pričakujejo, da jim bo pomagal prodreti med ljudi. To je politika brez prihodnosti.

Tudi javna priznanja, značke, diplome, nagrade, razna druga odličja, tudi odlikovanja) so pomembna za amaterizem in amaterje. Potrjujejo dotedanje delo in prizadevanje, hkrati pa spodbujajo k novemu ustvarjalnemu naporu.

Velika spodbuda so tudi gostovanja. Zdaj so gostovanja večidel naključna in brez prave usmeritve. Moralo bi jih biti več in organizirati bi jih morali bolj sistematično. Vsak amaterski kolektiv bi se moral najprej uveljaviti v svoji občini in v svojem kraju. Najboljši kolektivi v amaterski sezoni pa bi se potem predstavili celotni republiki in še v širšem okolju. H kulturnemu sodelovanju med republikami lahko amaterji veliko prispevajo. Kar pa je v amaterizmu najboljše, moramo predstaviti tudi zunaj meja naše dežele. Amaterizem mora imeti zato ustrezno mesto tudi v programih mednarodnega sodelovanja.

XI

Navsezadnje amaterizmu tudi ne moremo odrekati, da ima pomembno vlogo pri tako imenovani kulturni vzgoji — pri tej pomembni dejavnosti, ki se začne z vzgojo okusa in oblikovanjem kulturnih navad in sega vse do privajanja na najbolj zapletena umetniška dela.

Prav tako mora amaterizem s svojo dejavnostjo začeti že pri mladih generacijah. Znano je, da se umetniški okus in kulturne navade najbolj razvijejo prav v mladosti.

Sole so (in bodo tudi ostale) enotna družbena ustanova, ki najmanj osem let združuje cele generacije. Zato so v šolah razmere izredno ugodne za kulturo na splošno, pa tudi posebej za razvoj amaterizma, posebno v tistih njegovih oblikah, ki zahtevajo aktivno doživljanje umetniških stvaritev.

Amater se ne loči od umetnosti niti tedaj, ko sam več ne nastopa. Vsaj kot radovedni gledalec ali posvečeni opazovalec delovanja svojih tovarišev ostane povezan z umetnostjo in kulturo. Na to vse preveč pozabljamo.

XII

Zelo pomemben dejavnik sodobnega amaterizma je občinstvo. Kakor za druge umetniške programe tudi za amaterizem velja znana misel: »Česar ljudje niso videli, tega pravzaprav ni.« Amaterizem ne more koristiti, če nima občinstva ali če njegovo občinstvo nima pravičnega odnosa do umetniških stvaritev.

Seveda pa si občinstva ni lahko pridobiti. Njegov okus je raznolik in ga včasih ni moč opredeliti. To nikakor ne pomeni, da se moramo podrediti tistemu delu občinstva, ki od vsakega programa pričakuje zabavo in lažno vznemirjenje. To narobe pomeni, da se moramo zavzeti, da občinstvo spremenimo, da razvijemo njegov okus in da ga napeljemo, da si zabave želi prav tako kakor najbolj zapletenih in najbolj pretanjenih umetniških stvaritev.

Znano je, da je občinstvo aktiven dejavnik vsake amaterske predstave: pogosto lahko spodbudi k zanosu in vpliva na končni rezultat, lahko pa tudi omrtvi tako amatersko kakor poklicno delovanje in ga omeji na rutino, ki je pogubna za amaterje in za profesionalce.

Občinstvo mora sodelovati pri vsaki amaterski predstavi. Pasivno občinstvo bi že vnaprej zmanjšalo ali omejilo domet stvaritve. Zato moramo zmerom razmišljati o občinstvu.

Tako bomo postali tudi pazljivejši do propagande. Staromodno razglašanje predstav (najpogosteje s plakati) vse manj spodbuja zanimanje za umetnost. Sodobna propaganda je (to drugo že dolgo vedo) pravzaprav vnaprejšnji dialog med občinstvom in umetnino. To je zapleteno in brez dvoma odgovorno delo, pri katerem se improvizacija zelo maščuje in ima hude posledice, ki jih ne moremo vnaprej določiti.

Amaterizem, tisti amaterizem, ki je del kulture, ki je pomemben, nujen, ustvarjalen in aktiven odnos posameznika do umetnosti, danes potrebuje organizirano, sistematično in kontinuirano akcijo. Čas je, da zahtevamo, da mora tudi amaterizem — kakor bibliotekarstvo, založništvo, kinematografija itn. imeti svoj razvojni program. To je hkrati tudi obveza za vsako amatersko društvo, vsako občino, pokrajino in seveda republiko. Ker ni bilo programa — v preteklih načrtih ga niti deklarativno niso omenjali — je kulturna politika do amaterizma pogosto zahajala v improvizacije in po napačni poti, amaterizem pa so omejevali na slovesnostno, paradno funkcijo ali pa so ga postavljali za nasprotje kulture in ga ponujali kot najcenejši nadomestek . . . Če pa hočemo izdelati razvojni program amaterizma, moramo prej opredeliti številna izhodišča, ki so odločilna za amaterizem, pomembna za kulturo in še pomembnejša za družbo.

Razvojni programi, za katere bi se vnaprej dogovorili, ki bi jih povezali s splošno kulturno rastjo in oprli na resnične družbene potrebe, bi bili trdna podlaga za amatersko ustvarjanje; hkrati pa bi z njimi amaterski kolektivi in amaterji dobili obveznost, da mora biti amatersko ustvarjanje kulturno, avtentično, humanistično, progresivno in vsebinsko dejanje.

Prihodnost amaterizma zahteva, da v družbi zagotovimo tele procese, ki so za amaterizem izredno pomembni:

1. Ustvariti moramo ustrezne razmere za ustvarjalno angažiranje amaterjev in to ne le v mestih, temveč tudi na vasi, v šolah, delovnih organizacijah, vojaških enotah in sploh povsod, kjer živijo ljudje.

2. Omogočiti moramo, da se amaterski programi v vseh družbenih skupnostih (glede na svoje vrednosti, sposobnost, da vplivajo na kulturne navade, in glede na prispevek h kulturni celotnosti nekega okolja) enakopravno potegujejo za denar, predvsem pri kulturnih skupnostih.

3. Zagotoviti je treba, da se amaterizem veliko več kakor doslej javno uveljavlja tako v svoji republici kakor v celotni državi in tujini. Takšna usmeritev zahteva seveda selekcijo in stroga estetska merila pri kritični oceni amaterskih stvaritev.

4. Določiti je treba oblike in programe za strokovno usposabljanje voditeljev amaterskih skupin. V vse učiteljske šole in pedagoške akademije in fakultete, ki šolajo učitelje, moramo vsaj fakultativno vpeljati predmete, ki bi prihodnim strokovnim voditeljem v amaterizmu dali širše znanje o umetnostih in še posebej o načinih, kako umetnosti organizirano in kreativno prenašati na amaterje. Tudi na drugih šolah in fakultetah moramo vpeljati mogoče manj ambiciozne, a nič manj strokovne tečaje, na katerih bi se izobraževali sedanji in prihodnji amaterji, vsi ljubitelji umetnosti. To pa ne izključuje potrebe, da se tudi sedanji vodje v amaterizmu še izpolnjujejo.

5. Za uveljavitev amaterskih stvaritev so nujne ugodne razmere. To se pravi, da moramo številne dvorane in druge prostore odpreti tudi za amaterske programe in da moramo, ko postavljamo nove objekte za kulturo, upoštevati tudi razvojne potrebe amaterizma. Vendar pa je zmotno mnenje, da amaterjem zadostuje, če jim zagotovimo prostor za javno nastopanje. Če ni drugih pogojev za pripravljane amaterskih programov, se amaterizem ne bo razvijal. Na to pogosto pozabljajo.

6. Amaterizem zahteva in pričakuje spodbude. Najširša oblika družbenega spodbujanja amaterizma so festivali.

Festivalov imamo sicer veliko, vendar pa je tudi res, da v naši deželi še nimamo ustreznega koledarja festivalov in natančno določenega obličja teh prireditev. V naši republiki tako npr. ni rednih srečanj vaških amaterskih društev, ni republiškega folklornega tekmovanja, ni festivala šolskega amaterizma itn. Prav tako amaterizma ne spodbujamo z rednejšim prikazovanjem najboljših stvaritev na radijskih in televizijskih programih. Res lahko obžalujemo in smo nezadovoljni, da tudi ni rednih nagrad za dolgoletno in uspešno delo na področju amaterizma (imajo pa take nagrade npr. lovci in celo upokojenci).

7. Kakor celotne kulture tudi amaterizma ne moremo in ne smemo omejevati na en sam prostor, pa naj bo zemljepisno še tako velik. Odprtost amaterizma za vrednote drugih nacionalnih kultur ali drugih oblik kulturnih dejavnosti je lahko samo znamenje zanesljive, trdne in trajne navzočnosti amaterizma v nekem okolju, narodu ali narodnosti. Vendar pa bi vse to ostale samo želje, če ne bi ustvarili praktičnih in stvarnih pogojev za prežemanje in povezovanje amaterskih ustvarjanj.

8. Vas in šole smo neupravičeno vse predolgo ločevali od amaterizma. Ljudsko umetnost so podcenjevali, v nekaterih preteklih obdobjih pa so jo celo razglašali za značilni izraz slabega okusa. Videti pa je, da so te zmote minile in da je vas spet postala prava, resnična kulturna ambicija. Negovanje ljudske umetnosti sprejemamo za del tistih avtentičnih kulturnih prizadevanj, ki sodijo v bogastvo vsake nacionalne kulture. Vzporedno s tem pa moramo na vasi spodbujati, razvijati in organizirati tudi ubrane oblike amaterske ustvarjalnosti. Pri tem imajo šole in prosvetni delavci — kakor v vseh preteklih obdobjih — še posebej pomembno vlogo.

Šoli — na vasi in drugod, povsod — moramo vrniti ugled, tisti kulturni pomen, zaradi katerega so prosvetne delavce vselej cenili. Šole so v rednici najpopolnejša, toda doslej iz nerazumljivih razlogov nepriznana in neizkoriščena možnost, da celotne generacije kulturno vzgojimo in približamo umetnosti.

9. Tudi delovne organizacije že dolgo niso prostor za amatersko kulturno delo. Šele zadnja leta, predvsem zaradi resne zavzetosti sindikatov, v delovnih organizacijah začenjajo misliti na raznoliko, funkcionalno in bogatečo navzočnost kulture (in amaterizma) v življenju

proizvajalca. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da to ni prizadevanje, da bi »podelavčili« kulturo in amaterizem. To je prizadevanje, da se ljudstvo in delavstvo kot aktivni del ljudstva kulturno razvijata in da se amaterizem popolnoma uveljavi v naši družbi.

10. Bržčas se zaradi razumljivih posebnosti civilna javnost dolgo ni upala »vmešavati« v kulturno življenje JLA. Vendar pa zaradi novega položaja JLA in tudi zaradi vse večje pripravljenosti vojaškega kulturnega vodstva, da sodeluje s civili, moramo opozoriti na potrebo, da tudi v tem okolju naše družbe premišljeno in sinhronizirano razvijamo amatersko dejavnost.

11. Ni dvoma, da se mora amaterizem vse bolj opirati na poklicne oblike umetniškega ustvarjanja; med amaterizmom in profesionalizmom ni nikakršnega nasprotja. Amaterizem profesionalce potrebuje — predvsem kot voditelje ali pomočnike tako pri oblikovanju ustvarjalnega rezultata kakor pri sprejemanju in razumevanju pogosto zapletenih procesov umetniškega dejanja. Toda tudi profesionalizem potrebuje amaterja, predvsem kot sodelavca pri sprejemanju umetniškega dela, kot naklonjenega, pripravljenega, izobraženega sodelavca. To prežemanje se mora stalno razvijati. Oddaljevanje med profesionalizmom in amaterizmom nam vsem škodi — in najbolj škodi kulturi. Seveda bodo zmerom ljudje, ki bodo javno izražali svoj prezir do amaterjev, vendar dobro vemo, da taki niso daleč od aristokratskega razumevanja kulture, to so tisti, ki se zavzemajo za poenostavljeno razumljeno elito v kulturi, to so tisti, ki navadno nimajo zadosti ustvarjalnih moči, da se približajo svoji družbi.

12. Znano je, da se ne zavzemamo za posebne programe za amaterje. Temu nasprotujemo, ker bi amaterizem ločevalo od dosežkov kulture in umetnosti in ga vodilo na stranska pota. Vendar pa poudarjamo, da moramo v amaterizmu — kakor tudi v drugih kulturnih dejavnostih — posebej razmišljati o repertoarski politiki. Amaterizem mora svoj repertoar s posebno potrpežljivostjo prirejati tudi ustvarjalnim sposobnostim svojih članov in na stvarnih sposobnostih svojega okolja, da amatersko stvaritev sprejme. S tem se pravzaprav zavzemamo za amaterizem, ki lahko doseže najvišje vrednote in ima največji vpliv.

— To seveda niso vsi procesi, ki bi jih moral zajeti razvojni program za amaterizem, vendar na podlagi sedanjega stanja amaterske prakse menimo, da so to najvažnejši in najbolj pereči procesi.

XIV

Predlagamo, da v interesu amaterizma, kulture in družbe izvršimo tele naloge, za katere bi lahko rekli, da so uresničevanje pisma izvršnega biroja in govora predsednika Tita na področju kulturno-umetniškega amaterizma:

1. Da med enakopravne koristnike družbenih sredstev za kulturo uvrstimo tudi nosilce programov amaterskega ustvarjanja.

2. Da upeljemo stalne televizijske oddaje, ki bi javnosti predstavljale najuspešnejše amaterske stvaritve.

3. Da v programe učiteljskih šol vnesemo tudi predmete, ki bi prosvetnim delavcem omogočili, da se strokovno angažirajo v amaterizmu.

4. Da proučimo dosedanje festivalsko politiko in da zagotovimo možnosti tako za kulturno tekmovanje kakor za družbeno priznavanje rezultatov amaterskega dela.

5. Da začnemo bolj organizirano in bolj sistematično gojiti amaterizem na šolah in da premislimo, ali lahko organiziramo redne festivale šolskih amaterskih društev.

6. Da izdelamo koncept razvoja amaterizma v delovnih organizacijah — kar pa se ne bi smelo pokrivati s potrebo delovnih ljudi, da v svojih okoljih kulturno delujejo.

7. Da določimo in konkretiziramo smeri razvoja amaterizma na vasi.

8. Da v vseh republikah in pokrajinah redno zbiramo sredstva, potrebna za spodbujanje medrepubliškega in mednarodnega predstavljanja tistega, kar je v amaterizmu najboljše, da denarno pomagamo založniški dejavnosti, strokovnemu usposabljanju in organizaciji republiških in drugih pomembnejših festivalov.

9. Da premislimo, ali bi ne kazalo, da ustanovimo stalno letno nagrado za amaterska društva in za amaterje.

XV

Nič manj konkretne obveznosti morajo prevzeti tudi občine. Tako bi na primer vsaka občina morala v program svojih kulturnih dejavnosti vnesti tudi določilo, da nobena šola in nobena vas ne sme biti brez amaterskega programa ali celo ne brez amaterske skupine.

Seveda bodo v vsaki občini posebne razmere določile tudi okvir in obseg za razvojni program amaterizma. Bistveno pa je, da res vsaka občina sprejme svoj razvojni program amaterizma, da ve, da brez tega ni humanizacije okolja ne celotnega kulturnega razvoja, in da temu ustrezno tudi ravna. V vsakem okolju bi pravzaprav morali razvijati zavest, da je kultura brez amaterizma osiromašena, da pa ni vsa kultura amaterizem.

XVI

Te zahteve vključujejo tudi obveznosti samih amaterskih društev. Če naj ta društva odsevajo resnično vsebino življenja svojega okolja in če hočejo biti aktivni dejavniki njenega kulturnega razvoja, morajo ugotoviti, kaj morajo storiti, potem pa se obvezati, da bodo to tudi naredila. S tem bi bila zagotovljena kvaliteta njihove navzočnosti in kontinuitete.

Podpiramo seveda vse, kar je najvrednejše, najbolj vsestransko in najbolj množično v današnjem amaterskem gibanju, vendar moramo opozoriti, da je nujno, da presežemo:

— zavzemanje za amaterizem, ki naj bi bil edini ali najpomembnejši izraz in dosežek v kulturnem življenju svojega okolja;

— težnje, da amaterizem spremenijo v družbeno hermetično zaprto okolje, ki ne dopuščajo vplivanja niti tistim, katerim so amaterski programi namenjeni;

— prakso, da pripravljajo predvsem izvozne, turistične in festivalne programe; tistim, ki tako delajo, so bolj pri srcu pohvale iz tujine kakor priznanja domačega okolja.

Pri vsem tem mora vsak amaterski kolektiv upoštevati, da se bo okolje zanj menilo prav toliko, kolikor bo sam to okolje upošteval. Pri tem pa se amaterizem ne sme izključno ali pretežno omejevati na poenostavljene in pogosto slabo razvite kulturne potrebe svojega okolja. Svoje okolje mora spreminjati, pa četudi lahko pride do resnega zavračanja in nesporazumov. Pri tem je pomemben tudi odnos do novosti, ki so v naših razmerah pogosto prednost in možnost za amaterje.

Sicer pa se morajo novi družbeni odnosi do amaterizma, za katere se zavzemamo, uveljavljati tudi v vsakem amaterskem kolektivu.

Težnja, da kulturo demokratiziramo, bi bila nedosledna, če je ne bi uveljavljali tudi v samem amaterizmu, v prav vsakem kulturno-umetniškem društvu.

Če smo prepričani, da je amaterizem resnično potreben in da ima zagotovljeno prihodnost, to pomeni, da verjamemo v demokratizacijo kulture in v kulturo nasploh, v kulturo, ki se seveda nikoli ni omejevala zgolj na amaterizem, ki pa prav gotovo brez njega ne more obstajati — če se le želi ustvarjalno uveljavljati in človeka in družbo plemenititi z avtentičnimi vrednotami.

Z amaterizmom in njegovo prihodnostjo se morajo ukvarjati vse naše kulturne dejavnosti in prizadevanja; saj je amaterizem del kulture — ni ne nadomestek za kulturo, ne nekaj, kar bi bilo zunaj nje.

V prihodnosti vsa ta pričakovanja lahko uresničimo.

Vojna '73

»Križa na Bližnjem vzhodu« je z leti postala kliširan in nujno ponostavljen opis za morda najbolj zapleteno gmoto v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. Če je v svoji najbolj vidni obliki posledica blokovskega soočanja iz časa hladne vojne, je vsaj v enaki meri nabita s težkimi človeškimi, nacionalnimi, rasnimi in verskimi nasprotji. In če je v drugem delu najbolj vidna nacionalna nestrpnost, dobi v podrobnejši presoji popolno prednost eno izmed najbolj univerzalnih nasprotij: odnos med bogastvom in revščino, med učinkovitostjo moderne industrijske države in slabostmi prenaseljenih držav v razvoju.

Številne prvine so se v 25 letih tako premešale, da je vsaka konica krize povzročila zmedo v mednarodnem življenju. Tudi zato, ker je šlo za strateško izjemno pomembno območje in zato, ker je napoved bližajoče svetovne energetske krize zaostri la boj za zaloge nafte. V času med konicami kriz so vladala tudi zatišja, vendar so bila vedno posledica neuspehov in ponižanja tiste strani, ki ji je mednarodna skupnost držav odvzela del ozemlja, da bi na njem nastala država večno preganjanega ljudstva. Zatišja niso bila nikoli primeren čas za iskanje stvarne in pravične ureditve odnosov med državami in narodi v tem delu sveta; namenjena so bila temu, da si je večno poražena stran zalizala rane in se pripravljala na nov spopad. Zmagovalce v bliskovitih vojnah, ki so na začetku branili pravico do obstoja, so zmage opijanile in so iskali svojo varnost vedno dlje od tistih meja, ki jim jih je določila mednarodna skupnost držav prek svetovne organizacije. Prvotni cilj je postajal izgovor za prilaščanje, za nenehno dokazovanje premoči, za militarizacijo, ki je navsezadnje spremenila ljudstvo, ki so ga nacisti uničevali tako rekoč brez odpora, v simbol moderne vojaščine. Iz nekdanjega boja za obstanek se je izluščil boj za »varne in priznane« meje, pri čemer naj »varno« opredeli tista stran, ki je močnejša.

Številčna merila moči so odpovedala, pa naj bi kdo primerjal število potencialnih vojakov ali pa število prebivalstva. Učinkovitost na podlagi hitre industrializacije, ki je bila mogoča zaradi pritekanja

velikanskega tujega kapitala, je otežila primerjanje. Kvaliteta orožja in kvalitetna izurjenost slehernega državljana sta izpričala premoč nad količino orožja in nad velikostjo človeškega zaledja.

Vedno novi izbruhi spopadov — 4 vojne v 25 letih, ali ni to le malo preveč? — so posredno ali neposredno vedno zanimali svetovno javnost, kar je sporu dodajalo prvine idejnega, blokovskega ali prestižnega in gmotnega pomena (zahodna Evropa je nastopala predvsem v zadnjih dveh, ker je dobro zaslužila s prodajanjem orožja obema stranema). Toda skupnosti držav nikoli ni mikalo poiskati odgovore na posamična vprašanja, da bi kriza dobila normalnejše razsežnosti in da bi bilo vsaj približno videti, kdaj je bo konec. Tako sta delovali tudi dve veliki sili, ki sta se angažirali na nasprotnih straneh in sta bistvo svojega soočanja prenesli na poprejšnjo zmedo v odnosih med državami na Bližnjem vzhodu. Kratkovidno sta se celo po junijski vojni leta 1967 odločili, da je zanju najbolje, če ostane na Bližnjem vzhodu položaj, ki ni ne vojna ne mir in če hkrati obdržita dobršno mero »zakonitega«, »zavezniškega« vmešavanja v zadeve tega dela sveta. Če bi po logiki globalne politike tak ukrep lahko veljal za zanimivega in razumnega, pa tisti, ki jih je taka odločitev prizadela, niso mogli biti zadovoljni. Položaj »ne vojna, ne mir« je namreč temeljil na tistem razmerju moči, ki je veljalo po junijski vojni. To razmerje pa je pričakovalo neenotnost arabskih držav, notranja družbena vrenja, negotovost in občutek ponižanja, na drugi strani pa je podpiralo prekipjavajočo samozavestnost izraelske strani. Upoštevalo je tudi to, da so okupirana arabska ozemlja sistematično postajala del izraelske države in so besede o »pravičnih zahtevah palestinskega ljudstva« izgubljale vsebino in resničnost.

Četrta vojna med Izraelom in arabskimi državami, ali bolje, nikoli končana tretja vojna, je s svojo nepričakovanostjo pokazala, da je takšna presoja v bistvu napačna: globalna politika očitno ni zgolj ravnotežje koristi dveh velikih sil, pa naj bo njun pomen še tako velik. Svetovna politika tudi ne more graditi trajnega miru na rešitvah, ki so hvalnica nasilju, ki jemljejo nasilje za nekaj naravnega in mu dajejo prostor v računih. Z žalitvami in odvzemanjem pravice do življenjskega prostora ni mogoče iskati ravnotežja. Takšni poskusi so nujno samo začasni, v resnici pa še stopnjujejo težo nerešenih vprašanj, še bolj razburjajo in odlagajo dokončno rešitev do naslednjega spopada.

Čeprav še ni primeren čas za zanesljive napovedi in so vse podobne ocene v določeni meri subjektivne, se zdi, da o globalnem soglasju med dvema velikima silama glede nujnosti ustavitve sovražnosti ne more biti dvoma. Dramatični trenutki so se sicer začeli že nekaj ur po sprejemu prve resolucije v varnostnem svetu, vendar bi bilo treba tudi to dramatičnost ocenjevati v pravih razsežnostih. Konkretizacija nekega mirovnega sporazuma je dolgotrajen proces, v katerem ne manjka ostrine, izsiljevanja in tudi groženj. Notranje

uravnoveževanje moči med dvema velikima silama pa ne spreminja temeljnega soglasja o tem, da je nadaljevanje spopadov grožnja politiki popuščanja, in predvsem o tem, da veliki sili ne dovolita, da bi prišlo do njenega neposrednega soočenja.

To veliko resnico so letos dopolnile novosti, ki so posledica velikih sprememb v mednarodnem življenju. Posameznosti spopada na Bližnjem vzhodu so se soočile s celoto »novih mednarodnih odnosov«, kakor jih je opredelilo sporočilo iz San Clementeja in Moskve. Z drugimi besedami, velike sile so to izjemno človeško in pravno zapleteno gmoto ocenjevale tudi z ravni doseženega in pričakovanega sodelovanja med ZDA in Sovjetsko zvezo. Že v tednu pred razmeroma nepričakovanim uspehom prizadevanj, da bi končali vojno v varnostnem svetu Združenih narodov, so dali v obeh glavnih mestih velikih sil nedvoumno vedeti, da kljub vsestranski pomoči državam, vpletenim v spopad, niso pripravljeni tvegati ostrejšega soočenja in morebitnega ogroženja tistega, kar je nastajalo v dolgih mesecih diplomatske akcije za odstranitev posledic hladne vojne.

Tako so tedaj, ko je divjala vojna, ki so jo po človeških in gmotnih močeh, ki so sodelovale v njej, imenovali prva »velika« vojna v majhnem, ali nekaka »vzorčna« vojna na tej stopnji obo-roževalne tehnike, ves čas tekli poskusi diplomatskega posredovanja, ki so nepričakovano hitro pripeljali do kompromisa.

Premirje je torej nastalo na podlagi skupne sovjetsko-ameriške resolucije, prve te vrste v zapleteni zgodovini Združenih narodov, ki je nastala po krajšem obdobju negotovosti, ko je bilo »popuščanje na izpitu«. V tej negotovosti in nepričakovanem razpletu se skrivajo pomen, razsežnost in dramatičnost sovjetsko-ameriškega diplomatskega prizadevanja.

Toda soglasnost je zbudila nova vprašanja. Skupna sovjetsko-ameriška resolucija je nedvomno uveljavila najbolj neposredno sodelovanje velikih sil v reševanju žgočih mednarodnih vprašanj. Veliki sili sta bili ves čas v stikih z zavezniki in njuni pobudi je dal pravo obliko varnostni svet; toda vojno sta vendarle zaustavili tisti dve državi, ki dajeta orožje Bližnjemu vzhodu, orožje, brez katerega se ne bi mogla bojevati ne ena, ne druga stran.

Sta s tem želeli samo preprečiti širjenje spopada, ki bi, če bi ušel nadzorstvu, lahko potegnil v viхро tudi njiju, ali pa sta imeli v mislih vzorčno rešitev za podobna mednarodna vprašanja v prihodnje? Po junijski vojni sta izločili možnost svetovnega spopada in sta trenju na Bližnjem vzhodu dali pomen »krajevnega« spopada. Ali sta to pot pripravljene storiti vse tisto, kar bi bilo bistveno za trajni mir v tem delu sveta, torej do konca zastaviti svoj vpliv za umik izraelskih čet z okupiranih arabskih ozemelj ter vsaj nakazati rešitev palestinskega problema? Ali pa sta ob posredovanju, ki je bilo brez večjih zapletov tako uspešno, ugotovili, da lahko tako ukrepata kjerkoli, da gre torej za dolgoročno potrditev njune izključne moči, da vplivata na mednarodne odnose; svet je bogatejši še za eno razmerje:

ne več samo Vzhod proti Zahodu, bogati proti revnim, ampak dva velika proti vsem drugim? Ali so zdaj zmagovalci v drugi svetovni vojni vendarle našli tisto raven skupnih koristi, ki jo je bilo pričakovati že leta 1945; kaj je prav na tem soglasju temeljil sistem kolektivne varnosti v okviru Združenih narodov?

Velika sta torej zmogla zaustaviti vojno. Teže bo storiti naslednji korak, ko bo treba pri oblikovanju prave in dolgoročne rešitve upoštevati tiste prvine, ki so tako zelo zapletle spor. Težko bi našli koga, ki si ne bi želel konca vojne, toda nenavadno bi bilo, če bi se človek sprijaznil s položajem, ki bi ga še naprej poniževal. Če bi ostalo samo pri prekinitvi sovražnosti, ne bi odstranili tistega, zaradi česar se je vojna začela in zaradi česar bi vedno znova izbruhnila. Slediti morajo široki in ustvarjalni diplomatski pogovori, ki morajo najti hitro, stvarno in hkrati pravično rešitev. Če ne bi bilo tega, tudi prekinitve vojne ne bi pripomogla k mednarodni pravičnosti in resničnemu popuščanju napetosti v svetu.

Resolucija 242, sijajno delo britanske diplomacije v slepi ulici leta 1967, je zastavljena kot vsebinska podlaga za dolgoročno rešitev. Zelo jasna je za vsakogar, ki jo bere v podtekstu mednarodnega prava in pravičnega vedenja med državami. Zagotavlja celotnost in obstoj vsem državam na Bližnjem vzhodu, govori o »varnih in priznanih« mejah. Varne meje pa so lahko v mednarodnem sporazumu samo take, ki jih sporazumno določita dve strani in ki jih zagotavlja mednarodna skupnost, ne morejo pa temeljiti na prilaščanju ozemlja in nasilju.

Diplomacija ima po prekinitvi sovražnosti vrsto nalog, toda med njimi je najvažnejše to, da ne sme dovoliti zavlačevanja pogajanj o umiku izraelskih čet, in to, da bi morala preprečiti umetno zamegljevanje pomena resolucije v celoti. Podrobnosti sovjetsko-ameriške pobude za prekinitve sovražnosti niso v celoti zadovoljile arabskih zahtev, zlasti kar zadeva palestinsko vprašanje, toda to je bila cena, ki jo je bilo treba plačati za kompromis. Sporazum med dvema silama, čeprav v fazi gašenja požara izjemno pozitiven, je hkrati usodno povezan z večjimi koristmi. Od tega, v kolikšni meri bo širša mednarodna skupnost sodelovala v iskanju trajne rešitve za odnose na Bližnjem vzhodu, bo zato odvisen tudi cilj, ki sta si ga v tej vojni zastavili arabski republiki Egipt in Sirija. Marsikaj se je namreč spremenilo v zadnjih 25 letih. Francozi in Angleži so se leta 1956 še bojevali z orožjem na strani Izraela, leta 1967 so se zadovoljili s tem, da so Izraelu poslali orožje in leta 1973 so objavili prepoved izvoza orožja na območje vojaških spopadov. Atlantske vojaške zveze niso sklicali na posvet o izbruhu spopadov in ves čas ni nihče resno preudaril možnosti, da bi ta zveza posredovala v vojni. Preveč raznolična je, da bi lahko enotno ukrepala. Tudi države Varšavske zveze se niso sešle na sestanek in Sovjetska zveza je tudi po izbruhu spopadov še naprej izdajala dovoljenja za izselitev ruskih Židov v Izrael.

Še nekaj novosti je prinesla letošnja vojna na Bližnjem vzhodu. Večno premagana arabska stran se je marsikaj naučila, tudi taktike presenečenja na bojišču, tudi organizacije, tudi previdnosti v mobiliziranju prebivalstva in previdnosti v izjavah. Samozavestnost je porasla in posamične zgubljene bitke niso mogle razbiti prevladujočega vtisa, da na bojišču nastopata bolj enakopravna nasprotnika, kar pomeni, da so bolj enakopravni tudi dokazi na pogajalni mizi.

Takih vojn ni mogoče odločiti z orožjem. Arabska stran je le toliko spremenila ravnotežje v svojo korist in tako opozorila nase, da je postalo jasno, da je to pot treba hitro iskati celotno rešitev tudi Evropi, ki se je zavedela, kako blizu je Bližnji vzhod in kako zelo je jugovzhodni del Sredozemskega bazena življenjsko povezan z varnostjo in mirom v Evropi. Enakopravne bitke na začetku spopada so imele za arabsko stran vsaj takšno psihološko kot vojaško vrednost, opozorile pa so tudi mednarodno skupnost. Vojna je pokazala, da nepremagljivih vojsk ni in da nobena premoč ni večna. Novo pa je tudi to, da je arabska stran postala veliko bolj enotna. Arabske države niso več zgolj abstraktna skupnost koristi in bodo tudi z izkoriščanjem gospodarskih možnosti odslej ena izmed spremljevalnih prvin »krize na Bližnjem vzhodu«.

Kaj je lažje nadzorovati, vojno ali mir?

Nedvomno je na tehtnici preskušnja novih mednarodnih odnosov, kar pa hkrati priča, kako nevarno je poenostavljati odnos med »svetovnim« mirom in »regionalnimi« vojnami. Bližnji vzhod še enkrat dokazuje — prvi tak dokaz je bil Vietnam — da velike sile ne morejo reševati svojih nesoglasij z lokalnimi spopadi. »Popuščanje« — »détente« bo vedno v nevarnosti, če bo na strateško tako pomembnem delu sveta vojna z občasnimi zatišji. Ni dovolj končati sovražnosti, poglobiti se je treba v korenine spora. To pa ni več izključna zadeva dveh velikih sil, ampak širše skupnosti držav. Neuvrščene države so tako razumele svojo vlogo in njihova dejavnost, tudi mednarodna politična dejavnost Jugoslavije, sistematično pelje k pogajanjem, s katerimi naj bi dosegli trajno in dolgoročno rešitev, hkrati pa omogočili, da bi priznali pravico do obstoja vsem državam in zagotovili zakonite pravice ljudstvu brez domovine — Palestincem.

LJUBLJANA, 26. OKTOBER 1973

Monetarna kriza in ameriška hegemonija

Kljub nedavnim razpravam o vzrokih zaustavljene gospodarske rasti velike sile bolj kot doslej iščejo možnosti hitrejšega ekonomskega razvoja. Vzroki so očitni. Ekonomska rast je slejkoprej pogoj za moč, se pravi izraz narodove suverenosti, tako na gospodarskem kot na političnem ali vojaškem področju. To je imperativ, kateremu ne ubeži noben narod.

V to luč je potrebno postaviti konflikt med Evropo in Združenimi državami Amerike, ki je bil mnogokrat opisan, pa redko pojasnjen. Seveda pa tega razmisleka ni mogoče omejiti samo na monetarne ali samo na komercialne vidike. Da bi obsegli ves problem, se moramo lotiti resničnega razstavljanja različnih sestavin ameriške zunanje politike, ki jo tradicionalno obravnavajo ločeno, pa naj gre za monetarno politiko, za trgovino ali naložbe v tujini — ne da bi seveda pozabili obrambno politiko.

Pri tem pa se pokaže nezadostnost klasičnih analiz, narejenih v izključno ekonomskem izrazju. Klasična ekonomska teorija lahko zelo dobro razloži sredstva, nikakor pa ne cilje, katerim so ta sredstva prilagojena. Ali še več — zateči se je treba k Françoisu Perrouxu in k tistemu, kar je z intuicijo, katere razsežnosti nemara še nismo v celoti dojeli, imenoval »učinke dominacije«. Zakaj razmerja med glavnimi industrijskimi državami je mogoče preučevati kot tekmo med dominantno silo, Združenimi državami Amerike in med drugotnimi silami, Evropo in Japonsko, ki se poskuša izmakniti njenemu vplivu.

Na tej podlagi pa se izkaže, da monetarna kriza in trgovinski nesporazumi pravzaprav izražajo globlji spopad političnoekonomske narave med ZDA in ostalimi industrijskimi državami. Zahoda, ki vpliva na cilje dolgoročnega napredka.

ZDA predstavljajo silo neenakih razsežnosti, silo ki že četrto stoletja neprekinjeno obvladuje svetovni oder na najrazličnejših področjih, in sicer predvsem zaradi razumnega izkoriščanja olajšav monetarnega sistema. To tako podaljšano in tako raznoliko prizadevanje je povzročilo preveliko porabo sredstev prevladujoče sile, ki se je pokazala v zmanjševanju naskoka te sile pred svojima teknicama Japonsko in Evropo, katerih rast je hitrejša.

Vsa sedanja ameriška strategija se navdihuje iz skrbi, da bi odbila njun izziv in temelji na kombinirani rabi različnih taktičnih sredstev, od trgovinske politike do obrambe, z namenom, da bi ponovno vzpostavila svojo ogroženo gospodarsko premoč.

1. Tendenčno upadanje ekonomske prednosti Združenih držav

Ameriško gospodarstvo je po drugi svetovni vojni praktično brez tekmeca v svetu. Evropsko gospodarstvo, ki ga je prizadelo vojno razdejanje, je še v letu 1950 predstavljalo komaj polovico ameriškega potenciala. V tem obdobju je japonsko gospodarstvo predstavljalo komaj pet odstotkov družbenega bruto produkta Združenih držav.

Na podlagi te nedeljene prevlade se je oblikovala tudi vsa zunanja politika ZDA, politika, ki predstavlja precej enkratno kombinacijo resnične velikodušnosti in volje po moči, pa naj gre za Marshallov plan, za uveljavitev mednarodnega gospodarskega sistema, ki temelji na dolarju, ali pa za obrambni sistem, ki temelji na ameriški atomski premoči.

Hkratna težnja k ekonomskim, političnim in vojaškim ciljem, ki se včasih kažejo v velikem odtoku deviz in v močni porabi notranjih rezerv za neproduktivne namene, je bila mogoča prav zaradi rastoče premoči ameriškega gospodarstva, ki je razpolagalo z navidez neizčrpnimi viri.

Dvajset let pozneje se je razmerje sil korenito spremenilo, in sicer, ko sta se pojavili dve novi dinamično in dosledno se razvijajoči sili. Že preprosta primerjava števil je prepričljiva. Japonska je tako v manj kot dvajsetih letih prešla od petih na dvajset odstotkov ameriškega družbenega bruto produkta, Evropa pa s 55 na 80 odstotkov.

Vsi kazalci se skladajo. Med leti 1950 in 1970 se giblje letni povprečni kazalec rasti Združenih držav okrog 3,5 odstotka, medtem ko je v Evropi dosegel skoraj pet odstotkov, na Japonskem pa celo 10. Nedvoumno opažamo tudi, da se je razvoj na Japonskem še povečal s kazalcem rasti nad 11 odstotkov.

Dvig produktivnosti je v desetih letih dosegel na prebivalca na Japonskem 150 odstotkov, v Evropi 65, toda le 32 v Združenih državah.

Kar pa zadeva svetovno trgovino, se je v istem času relativni delež Japonske podvojil od 3,2 na 6,2 odstotka; v Evropi je napredoval od 40 na 44, v Združenih državah pa se je zmanjšal od 16 na 13,7 odstotka. Mimogrede naj spomnimo na dejstvo, da so leta 1972 rezerve japonske menjave za več kot 50 odstotkov presegle rezerve Združenih držav, medtem ko so bile evropske rezerve petkrat višje.

V takšnih razmerah je postalo jasno, da ni več mogoče (kot pred dvajsetimi leti) težiti k vsem ciljem hkrati, na področju gospodarstva, financ, in vojske. Z drugimi besedami, že zgolj na podlagi analize različnih položajev v plačilni bilanci se je izkazalo, da se bo treba pač sprijazniti s stalnim najedanjem ameriškega položaja, da ni več mogoče zagotoviti hkrati velikih finančnih naložb v tujini, vzdrževati veliko vojaško moč v tujini, pa še dopuščati svoboden pritek na ameriško tržišče. Ameriški voditelji so se torej znašli pred odločitvijo.

Toda še prej moramo osvetliti dejavnike, ki so povzročili ameriško nazadovanje in kot posledico tega omogočili evropskemu in japonskemu gospodarstvu, da sta dosegla to pomembno rast.

Od globalnega do trgovinskega primanjkljaja

Tudi za Združene države tako kot za vsako drugo gospodarstvo velja, da dolgotrajnejši zunanji primanjkljaj povzroči kratek stik med zahtevami politike, ki teži k določenim ciljem, in med sredstvi, ki so za ta namen na voljo. Od leta 1950, se pravi kar 22 let brez prekinitve, razen v letu 1957, je bila ameriška plačilna bilanca vedno deficitna. Ta pojav je imel zelo pomembno vlogo v poslabšanju ameriškega položaja ne kot takšnega, temveč zato, ker so ponujene olajšave predolgo prikrivale resničnost in odlagale nujne poravnave.

Ni mogoče, da nas ne bi presenetilo dejstvo, da kljub neravnotežju v plačilni bilanci zahteve po zunanjem finančnem ravnotežju niso nikoli resnično pomembno vplivale na druge cilje ameriške politike. Dokaz za to je dejstvo, da je bil zvezni proračun v 24 letih le štirikrat v ravnotežju, v zadnjih 15 letih pa samo enkrat, leta 1969. Prav tako je po letu 1960 delež rasti monetarne mase vedno močno prekoračil družbeni bruto produkt, razen v letu 1965. In končno, v vsem tem obdobju se je nadaljeval dolgoročni odtok kapitala, razen z izjemo trenutnega zmanjšanja v letih 1968 in 1969.

Seveda pa je res, da je šele komaj pred nedavnim Amerika zares spoznala ta problem, potem ko ga je dolgo zanikala. V tej zvezi je zelo poučno, če si znova preberemo analize nekaterih ameriških ekonomistov iz šestdesetih let, ki so leto za letom, ne da bi se dali motiti, pripisovali zunanji primanjkljaj neprimerni, nesrečni kombinaciji naključnih dejavnikov. Potem pa je prišlo obdobje olajševalnih okoliščin. Počasi so začeli priznavati, da so zlate rezerve v Fort Knoxu dovolj velike, da lahko pokrivajo kratkoročne naložbe v tujini, pa tudi uradne naložbe, prav tako kratkoročne. Poskušali so tudi prikriti to vprašanje tako, da so večkrat spremenili statistične podatke o plačilni bilanci, saj je vsekakor bolj lagodno razbiti termometer kot pa se vznemirjati zaradi zvišane temperature. Tako so prišli do zapore zlate podlage Združenih držav,

katero so spravili na varno pred »plenjenjem« tujih centralnih bank zaradi nekonvertibilnosti dolarja.

Vse to se je zgodilo zato, ker so se Združene države med tem časom zavedle relativne nekaznovanosti svojega položaja. Zgodovino dolarja je v zadnjih dvajsetih letih mogoče razlagati kot učno dobo, ki mu jo je omogočil svetovni monetarni sistem. Kljub restriktivnim ukrepom Johnsonove administracije je bil zunanji primanjkljaj na ta način spremenjen v sredstvo, ki je prispevalo k okrepitvi ameriške dolgoročne ekonomske moči, zaradi nadaljevanja naložb v tujini.

Dohodki od kapitala v tujini, ki so se že povzpeli na sedem do osem milijard letno, so v nekaj letih dosegli okrog 15 milijard. Sicer pa so ameriški voditelji tako zelo prepričani v koristnost te politike, da nameravajo brž ko bo mogoče, ukiniti še obstoječe restrikcije.

Geslo dneva torej ni več opogumljati odtok kapitala, da bi znova okrepili zunanje ravnotežje. Zdaj gre za vzpostavitev plačilnega ravnotežja z namenom, da bi lahko nadaljevali naložbe v tujini.

In vse to pojasnjuje, zakaj so Združene države mogle tako dolgo ohranjati svojo vedrino, čeprav se je podaljševal zunanji primanjkljaj. Pretres trgovske bilance pred dvema letoma bi moral, kar zadeva to vprašanje, osvetliti počasno in nevidno načenjanje konkurenčnega položaja ameriškega gospodarstva. Tako se je težavam sedanjosti pridružila zaskrbljenost zaradi prihodnosti.

Združene države so bile po tradiciji skoraj avtonomne. To pa zaradi obsežnosti in raznolikosti njihovih naravnih virov. Relativne slabosti zunanje trgovine ZDA pričajo o tem privilegiranem položaju. Toda tudi na tem področju se začenja določena strukturalna sprememba, in sicer z večjo odprtostjo navzven, kar dejansko pomeni večjo odvisnost, predvsem zaradi plina in nafte. Perspektive dolgoročne rasti ameriškega gospodarstva bi utegnile biti s tem ogrožene. Zato je postala učvrstitev zunanjega položaja Združenih držav še bolj nujna. Partnerji Združenih držav bodo zagotovo pripravljani močno sodelovati v teh prizadevanjih.

Viri evropske in japonske hitre rasti

Evropska in japonska ekspanzija izvirata pretežno iz dveh virov. Prve so bile nedvomno ugodne prodajne možnosti, katerih sta se Japonska in Evropa na ameriškem trgu močno in uspešno posluževali. Keynes je že pred davnim časom pokazal, da je izvoz eden temeljnih dejavnikov rasti. Njegova analiza se odlično prilega japonskemu primeru. Izvoz te dežele v Združene države se je med leti 1960 in 1971 povečal za 533 odstotkov, medtem ko se je ameriška prodaja na Japonskem povečala le za 220. Delež Japonske

na ameriškem trgu se je tako podvojil, s premikom od 7,6 na 16 odstotkov v letu 1971.

Kar pa zadeva EGS, je slika bolj pestra. Evropska prodaja v ZDA se je v zadnjih letih močno povečala — kar za 266 odstotkov. Toda vse do leta 1956 je bil saldo menjave daleč v korist ZDA. Po tem letu se je prekoračeni ameriški saldo začel manjšati in je leta 1972 izginil.

Čeprav je bil ameriški trg na določenih področjih še vedno močno privilegiran, se je tako vendarle na široko odprl v Evropo in na Japonsko, in s tem pri obeh povzročil doslej neznatno rast. Nastanek protekcionalističnih gibanj v ZDA je rezultat bolj ali manj jasnega spoznanja tega pojava in skrbi, da bi ustrezneje merili te znatne prednosti z zdaj že tekmujočima gospodarskima silama.

Drugi vir zahodne ekspanzije pa je v dejstvu, da je ameriško zaveznitvo, ki je ponujeno Evropi in Japonski, le-tema omogočilo, da sta za ključne naložbe porabili sredstva, ki bi jih v drugačnih okoliščinah morali porabiti za lastno obrambo.

Tako sta imeli skoraj četrto stoletja obrambo po polovični ceni. To je zelo pomembno, če vemo, da Japonska daje za svojo obrambo odstotek svojega družbenega bruto produkta, da se evropski deleži sučejo med dva in pet nasproti devet odstotkov, kolikor jih dajejo ZDA. Na podlagi nekega nedavnega poročila ameriškega zunanjega ministrstva naj bi ZDA po drugi svetovni vojni porabile približno 1,300 milijard dolarjev za svojo obrambo, Sovjetska zveza pa skoraj prav toliko, okrog 1.000 milijard. Evropski vojaški stroški pa naj bi v tem obdobju ne presegli vsote 300 do 350 milijard dolarjev.

Toda čeprav je res, da nekatere vrste vojaških izdatkov vplivajo na porabo v posameznih civilnih sektorjih — aeronavtika ali elektronika — pa je prav tako tudi res, da vojaški stroški v celoti požirajo sredstva, ki bi jih sicer porabili za produktivne investicije. Posebno je ameriški »dežnik« tako pomagal evropskemu in japonskemu gospodarstvu, da ne gre v milijarde dolarjev, temveč v stotine milijard dolarjev. To pa je implicitno priznано, kadar poudarjamo, da bi resnično avtonomna Evropa morala žrtvovati za obrambo delež, ki bi bil podoben ameriškem.

V teh razmerah je pravzaprav handicap, ki so ga utrpele ZDA; pa tudi eden izmed elementov — in ne manj važen — ki so pospešili ekspanzijo v Evropi, predvsem pa spektakularni polet japonskega gospodarstva v zadnjih letih.

Tako je treba razumeti vprašanje razdelitve bremena za obrambo, ki ga v zadnjem času tako pogosto obravnavamo. Združene države nimajo namena brez povračila nuditi varuštva, tem deželam, ki imajo od tega varstva korist, saj jim pomaga, da jih dohitevajo v tekmi za gospodarsko rast, ker imajo občutek, da same prispevajo k izpodkopavanju lastnega položaja v svetu. Prav na tej točki temelji zahteva ZDA po drugačni razporeditvi, bolj enaki igri med zavezniki.

2. Strategija »na vseh azimutih«

Ameriška strategija, izdelana v zadnjih dveh desetletjih, se mora posebej razvijati hkrati na področju varnosti in na čisto gospodarskem področju. Gre za to, da je treba istočasno ukiniti vzroke, ki povzročajo relativno zaostajanje ZDA. Na prihodnjih pogajanjih bodo ekonomska in vojaška vprašanja predstavljena povezano, čeprav zagovarjajo različna stališča.

Evropa bo plačala

Ameriška politika do Evrope in Japonske se seveda vključuje v okvir različnih ukrepov, med katerimi je tudi ureditev vietnamskega konflikta, s katerimi je ameriška administracija poskušala, in sicer ne brez uspeha, zajeziti obseg in stroške zunanjih posegov ZDA.

Na podlagi izjav ameriških voditeljev, danih v različnih oblikah, je prav lahko odkriti vodilni motiv, da ima namreč Evropa poslej sredstva, da s precej večjim deležem prispeva k lastni obrambi, če je že ne more v celoti zagotoviti. Cilji ZDA so dobro znani. Gre za to, da bi dobili zaveznike, ki bi znatno povišali svoj delež za oboroževanje, tako da bi mnogo popolneje zagotovili lastno obrambo. To je pot, za katero se je, kakor kaže, odločila Japonska. Kar pa zadeva Evropo kaže, da je tu bolj malo možnosti, da bi sprejeli to pot, glede na relativno skromnost evropskih vojaških proračunov. Te možnosti so videti še manjše, če upoštevamo upadanje stroškov za obrambo v Evropi, ki se kljub nedavnemu dvigu, praktično 10 let ni prenehalo zmanjševati. Verjetno je, da evropske dežele, tako kot v preteklosti tudi za prihodnost upajo, da se bodo lahko okoristile z ameriško protekcijo, ki jim je tako srečno prihranila tudi ta strošek.

Druga alternativa, ki jo predlagajo ZDA, bi bila v tem, da bi za zagotovilo varnosti dosegli bolj pravično kompenzacijo od zaveznikov. Z drugimi besedami, vsota kvotizacije za obrambo naj se močno poveča. Pred nekaj leti je bila ta kvotizacija le devizna. Šlo je za to, da bi dobili neko povračilo za primanjkljaj v ameriški plačilni bilanci, ki je nastal zaradi ameriških vojaških stroškov v Evropi.

Toda izkazalo se je, da je njih upadanje razmeroma slabo, upoštevajoč dogovore o kompenzaciji med ZDA in ZRN. Ameriška administracija je zdaj zaskrbljena zaradi proračunske soudeležbe, kar pomeni, z drugimi besedami, da prehajajo od kompenzacije v devizah h kompenzaciji v dolarjih, kar pa je čisto nekaj drugega.

Vprašanje se ne postavlja več v obliki plačilne bilance, temveč v obliki resursov. Sicer pa je ZRN leta 1971 prvič pristala, da deloma prevzame nekatere stroške za vzdrževanje vojašnic, v katerih so ameriške čete.

Skoraj ni dvoma, da bodo ameriški nameni v prihodnosti potekali tako, da bodo zavezniki radi ali neradi prispevali k tem kompenzacijam, tako v okviru skupne Evrope kot tudi sicer. Namigovanje na zveze, ki nastajajo med ameriško navzočnostjo v Evropi in usodo prihodnjih trgovinskih pogajanj z Evropo — kar je bilo še pred nekaj meseci anatem — se v ameriški visoki administraciji množijo.

Rezultat teh ukrepov bo isti, ne glede na praktične načine. Pokazal se bo v večjem prelevmanu, kot je bil v preteklosti na razpoložljiva sredstva za cilje rasti Evropi.

Neomerkantilizem

Načrt, ki so ga sprejeli odgovorni ameriški krogi na gospodarskem področju, je v tem, da bi kar se da hitro zopet zagotovili trgovinski presežek, s katerim so se ZDA po tradiciji okoriščale, in sicer z namenom, da bi lahko nadaljevali svojo politiko finančnih in industrijskih naložb v tujini, pa tudi zato, da bi financirali svoje izdatke za zunanjo suverenost. Bolj dolgoročen pa je njihov cilj, da bi na različnih temeljih reorganizirali razmerja med glavnimi industrijskimi gospodarstvi Vzhoda, se pravi, da bi preuredili mednarodni sistem menjave in plačil tako, da bo njim najbolj ustrezal.

Kar zadeva metode, se to novo obnašanje kaže v poudarjenem zanimanju za dvostranske pogovore v mednarodnih forumih kakor tudi v zatekanju k enostranskim ukrepom, ne da bi se kaj dosti zanimali za njih posledice na tuja gospodarstva.

Bilo bi mučno, če bi se zopet lotili spornih trgovinskih vprašanj, ki postavljajo Združene države nasproti Evropski skupnosti in Japonski — kmetijska politika, sistem recipročnih preferenc, odprava carin — ali pa številnih predlogov ali hipotez, ki so se pojavili v zadnjem času, da bi uredili te zadeve — zmanjšanje ali ukinitvev carinskih tarif na industrijske proizvode, vzpostavitev sistema tržnih garancij, prostovojne restrikcije itd... V teh predlogih in njih utemeljevanju se kaže en sam in preprost cilj, da bi namreč obvarovali ameriški trg pred tujo konkurenco in da bi olajšali ameriškim proizvodom dostop na tuja tržišča.

Na monetarnem področju odkrivajo Združene države, res da s precejšnjo zamudo, vrline nebolečega urejanja cen z devalvacijo. Pod megleno oznako »monetarne reforme« v resnici iščejo, ker pač ni sistema drseče menjave, večjo prostost v urejanju paritete. Tako naj bi preskočili še zadnje ovire, ki stoje pred svobodnim opravljanjem monetarne politike, poslej osvobodjene vsakršne zunanje discipline.

V tej zvezi je zanimivo, da dvigajo višave načel sredstva, ki bi bila prikladna za doseg partikularnih ciljev. Tako je nastalo kar pravilo, da se odgovornost za vzpostavitev ravnotežja prelaga na

države, ki kreditirajo. Po tem mnenju so to poslej države s presežkom, države, ki jim je uspelo preveč dobro upravljati svoje zadeve, pa so tako postavljene ob sramotni steber in izpostavljene graji narodov. Sicer pa se smemo vprašati, če bo ta novi zakon sploh lahko kaj več časa preživel ponovno vzpostavitev ameriškega trgovinskega ravnotežja.

Ne glede na vse to pa je vsekakor že treba priznati, da gre pravzaprav za ponovno in zelo radikalno razmišljanje sistema prostega plačevanja menjave, ki se je bila začela po vojni v okviru GATT in organizacij Breton-Woods. To je prikrita zavrnitev načela proste menjave, ki so ga bili 25 let neutrudno pridigali industrijskim partnerjem in novincem iz nerazvitega sveta.

V praksi bo torej ameriški neomerkantilizem alternativno uporabljal dvoje dopolnjujočih se instrumentov: monetarno orožje delavacije in carinsko orožje za trgovinska pogajanja. Nobenega dvoma ni, da bo uporabljal, kolikor bo kazala potreba; v primeru neuspeha pa bo segel po enostranskih ukrepih v obliki dodatnih taks na uvoz ali po kvotah. Sicer pa je to jasno izrečen cilj nove zakonodaje, predlagane Kongresu, ki bo pooblastil predsednika, da lahko uporabi takšne ukrepe, da bi zagotovil blagu »made in USA« »enakovreden« dostop na tuja tržišča. Po vsej verjetnosti bo posledica tega bolj dosledno omejevanje dostopa japonskega in evropskega blaga na ameriško tržišče. Hkrati pa je seveda tudi pričakovati bolj agresivno ameriško tekmovanje na svetovnem tržišču.

V okviru te nove konkurence »na vseh azimutih« bo nedvomno šlo izjemno mesto Vzhodni Evropi. Dokaz za to so nedavni dogovori med ZDA in ZSSR. Za zdaj je poslov med tema dvema državama za 200 milijonov dolarjev, kar je komaj učinkovito, medtem ko menjava med Evropo in Sovjetsko zvezo že več let presega dve do tri milijarde dolarjev letno. Toda zdaj je nastal pravni in finančni okvir za veličasten razvoj trgovinskih odnosov med ZDA in ZSSR. Po uradnih predvidevanjih bi menjava v dveh do treh letih lahko preseгла milijardo dolarjev. Bolj dolgoročno pa načrtujejo zelo objektivne odnose med ZDA in ZSSR, če bodo začeli uresničevati bajne pogodbe — ki govore o tridesetih do štiridesetih milijardah dolarjev — o izkoriščanju zemeljskega plina in sibirske nafte. Po teh domnevah bi samo prodaja goriv prinesla Sovjetski zvezi toliko dolarjev, da bi zadoščali, da bi se njeni nakupi v ZDA hitro povzpeli na zelo visoko raven. In tedaj bi Evropejci tvegali, da bi se njihov položaj na vzhodnem trgu nenavadno poslabšal, toliko bolj, ker za zdaj samo ameriške banke in podjetja razpolagajo z zadostnimi sredstvi, ki bi omogočila izkoriščanje teh naravnih bogastev.

Tudi kar zadeva Kitajsko, je pričakovati večji trgovski razvoj z verjetnim nakupom ameriških 3 Tristars. Nixon je nedvomno bolj pazljivo, kot smo mislili, poslušal Marlauxa, ko mu je prišel na predvečer njegovega srečanja s predsednikom Maom svetovati ne-

kakšen Marshalov plan za Kitajsko. Namesto programa pomoči bodo nemara uresničili trgovinski plan, katerega napovedani nakup teh aparatov je samo vaba. Rauen Kube, ki so jo ZDA vse doslej prizadevale togim trgovinskim izolacionizmom, bi odjuga koristila vsem, stroške pa bo najverjetneje plačala Evropa.

Nadaljnja strategija Združenih držav Amerike je v glavnih obrisih sedaj dobro znana.

Vzpostavitev reda, ki ga sami zahtevajo, ne bodo mogli doseči, če njihovi partnerji, predvsem Evropa in zlasti Japonska, ne bodo zmanjšali svojih apetitov po razvoju oziroma če ne bodo pristali, da se odpovedo razvoju, ki je pretežno utemeljen na presežni trgovinski bilanci, ki jo pogojuje rastoči uvoz. Za nameček bodo od njih zahtevali, naj povečajo svoje neproduktivne stroške, denimo pomoč tretjemu svetu in predvsem nujne stroške za zagotovitev lastne varnosti. Z drugimi besedami, tradicionalno disciplino plačilne bilance bodo morali nadomestiti z discipliniranjem rasti.

Tako zastavljen problem je videti kaj enostaven. V resnici pa je izjemno težak, zakaj vedeti je treba, da zahteva tudi vsaj delno odrekanje in odstopanje od načel, ki so vodila obnašanje večine zahodnih držav po vojni, predvsem pa Nemčije in Japonske, se pravi težnjo po rasti z izvozom, ki je bila mogoča zaradi varnosti, zagotovljene od zunaj. Vsekakor pa bo Evropa v takšnih razmerah, ko ne bo več deležna tolikšne zunanje stimulacije in ko bo obremenjena še z zaostrenimi notranjimi težavami, obsojena na zmanjšanje svojega trenda rasti.

ZDA so neizpodbitno odločene, da dosežejo svoje cilje, ZDA, ki premagajo krizo, katere teže Evropa ni popolno dojela, so trdno odločene, da bodo ohranile, pa naj jih stane koliko koli, svojo ekspanzijo in znova učvrstile ravnotežje v svoji zunanjetrgovinski bilanci.

Prvi monetarni spopadi pa vendar ne dopuščajo prevelikih upov, da bi Evropa mogla zajezi ameriški vdor, ker ji trenutni položaj ne dovoljuje enotnih odločitev; že zadnji dogodki dokazujejo, kako težka je pot do skupnega evropskega stališča. In še več, že same možnosti, da bi se Amerika ponovno vojaško okrepila, pa čeprav le delno, večina majhnih držav, posebno pa tiste, ki meje z vzhodom, ne morejo spregledati. Evropsko gospodarstvo je slejkoprej ranljivo, verjetno predvsem zato, ker je odvisno tudi od prodora in virov ameriških financ.

Prevedeno iz revije Esprit, št. 6/1973

Socialistične usmeritve v Afriki

Za številne na novo ustanovljene neodvisne države tropske Afrike je značilno, da so njihove vodilne politične sile javno razglasile, da bodo usmerjale družbeni razvoj v socializem. Na prvi pogled se zdi, da je to dejstvo za sodobni svet presenetljivo, saj je znano, da v teh deželah prevladuje rodovsko-plemenska organizacija in da so še na zelo nizki stopnji razvoja proizvodnih sil. Zato ni čudno, da so celo dobronamerni opazovalci sprejeli te njihove opredelitve za socializem s precejšnjim nezaupanjem.

Toda ne glede na vse različne razlage in številne nasprotujoče si ocene ter napovedi prihodnjega družbenega razvoja v tem delu sveta je neizpodbitno to, da so socialistične težnje v tropski Afriki tako izrazite in obsežne, da jim moramo posvetiti vso pozornost. V marsičem sicer lahko oporekamo možnostim, vsebinam in pomenu socialističnih opredelitev v tem delu sveta, ne gre pa dvomiti o tem, da to ni pomembno samo za ta del zemeljske oble, marveč za celotna družbena dogajanja v sodobnem svetu.

Takoj na začetku naj poudarimo, da so oblike izražanja teh usmeritev k socializmu zelo raznolične; za socializem v tropski Afriki se izrekajo različne in celo med seboj nasprotujoče si sile. Pod istim imenom se skrivajo včasih čisto diametralno nasprotne dejanske usmeritve; vsako opredeljevanje za socializem nima vselej tudi stvarne socialistične vsebine. Praksa kaže, da nekatere sile zlorablajo pojem socializma (ker so socialistične ideje v sodobnem svetu zelo privlačne) za to, da bi prikriale drugačno družbeno in politično delovanje. Seveda pa ti pojavi ne morejo bistveno zavreti socialističnih teženj v deželah tropske Afrike.

Pojav socialističnih usmeritev postavlja politični teoriji vrsto pomembnih vprašanj: kje so vzroki za izbiro socialistične usmeritve in kakšna je njena stvarna podlaga; ali je mogoče »preskočiti«
doslej poznano zapovrstnost zgodovinskega gibanja družbenih formacij; in če je mogoče »preskočiti«
kapitalizem, v čem je ta bližnjica; katere družbene sile v teh deželah so nosilec socialističnih teženj; kateri dejavniki (mednarodni in notranji, objektivni in subjektivni)

lahko podpro to socialistično usmeritev v razmerah skrajne nerazvitosti; kakšen je dejanski zgodovinski pomen in konkretna družbena vsebina te socialistične usmeritve; je ta usmeritev verbalna ali dejanska, v čem in v kolikšni meri je taka; kakšno je njeno mesto v splošnem gibanju sodobnega sveta k socializmu; kakšne so njene stvarne možnosti in perspektive itn. Na nekatera od teh vprašanj bomo poskusili odgovoriti v tem prispevku.

I

Socializem kot družbeni odnos je osvobajanje delavskega razreda iz njegovega mezdnege položaja; delavski razred postaja vodilna družbena sila. Premagovanje mezdnege položaja dela pa je odvisno od prevladovanja vseh oblik zasebnega, skupinskega in državnomonopolističnega odnosa do proizvodnih sredstev. To preseganje pa ne poteka spontano, marveč je proces, za katerega so značilni nekateri revolucionarni akti delavskega razreda. Socialistična družba ne nastane naenkrat, ni nekaj dokončnega, marveč je zgodovinska razvojna stopnja z bolj ali manj intenzivnimi in globljimi družbenimi spremembami. Začetek tega procesa označuje revolucionarna odprava kapitalistične lastnine, kar je temeljni pogoj za nadaljnje premagovanje razredne narave lastnine in razredne narave družbe sploh. Seveda ni rečeno, da bi z izpolnitvijo tega temeljenega pogoja nadaljnji proces potekal samodejno; še vedno so možna daljša ali krajša obdobja stagnacije socialističnih družbenih odnosov, kar je odvisno od stopnje razvoja družbenih materialnih sil, od samega delavskega razreda in od razmerja med razrednimi silami.

S tega stališča lahko precej točno ocenimo sodobne družbene procese v nezadostno razvitih deželah in tudi v deželah tropske Afrike. Seveda pa bi bilo napačno, če bi sklepali, da socialistična usmeritev v nerazvitih deželah ni mogoča — še posebej ne v takih družbenih razmerah, kakršne so v tropski Afriki — da mora biti vselej razvit delavski razred in politična partija, da bi bila socialistična usmeritev sploh možna. Na tleh tropske Afrike objektivno sploh ne moremo govoriti o boju za takšen politični sistem, katerega bistvenega značilnost bi bila oblast delavskega razreda, se pravi za diktaturo proletariata. Ker je to odsev objektivnih okoliščin, seveda tudi ne najdemo širših političnih sil, ki bi s to parolo nastopale in se zanjo tudi borile. Seveda pa to ne pomeni, da v političnih pojmovanjih, v sistemih kot tudi v tekoči politični praksi dela dežel tropske Afrike ni podlage za globalno socialistično usmeritev. Na vseh treh področjih zaznavamo težnje: a) da se s političnimi sredstvi prepreči morebitni razvoj kapitalističnih prvin, b) da se celotni družbeni, ekonomski in kulturni razvoj zasnuje na kar največji mobilizaciji delovnih množic, c) opaziti je prizadevanja, da kar najhitreje nastane jedro modernega delavskega razreda, ki bi bil vodilna družbena sila teh dežel, d) vzporedno s temi procesi je opaziti tudi prvine

razrednega boja v teh družbah — ob naraščajoči vlogi delavskega razreda in siromašnih kmetov. V tem so temeljne prvine političnih nazorov, sistema in politične prakse v tropski Afriki, ki so naravnani k socialistični družbeni ureditvi.

II

Ko so dandanes mnogo nerazvitih dežel s pretežno predkapitalističnimi družbeno ekonomskimi odnosi odloča za socializem, postaja spet zelo aktualno vprašanje »skrajševanja razvojne poti« — ki je bilo tudi sicer izredno pomembno vprašanje teorije in prakse socializma.

Že konec XIX. stoletja¹ je Engels opozoril na možnost »krajše razvojne poti«. Lenin se je s tem vprašanjem temeljiteje ukvarjal po zmagi oktobrske revolucije in sicer v zvezi z razvojem zaostalih sovjetskih republik, LR Mongolije in perspektivami narodnoosvobodilnih gibanj v Aziji. Lenin je možnost »preskoka« kapitalizma obravnaval skozi prizmo pomoči zmagovitega proletariata in proletarcev razvitih dežel zaostalim deželam.² Leninovi pogledi na možnost, da je moči v posebnih razmerah preskočiti kapitalizem, so bistvena prvina njegove teorije o socialistični revoluciji v ekonomsko zaostalih deželah v času imperializma.³ Lenin je dokazoval, da je osvobodilni boj kolonialnih in polkolonialnih narodov močna sila, ki se ne upira le imperializmu, ampak tudi kapitalizmu.⁴

Leninove besede so danes resničnost. Povezanost boja za nacionalno osvoboditev z antikapitalističnimi in socialističnimi težnjami je danes očitna v vrsti novo osvobojenih dežel in tudi v deželah tropske Afrike. Kar pa zadeva Leninova razmišljanja glede možnosti socialistične usmeritve v deželah, ki niso prešle faze kapitalizma, je treba poudariti, da je dejavnik pomoči in vpliva socialističnih dežel in socialističnih sil v svetu za družbeno usmeritev nerazvitih dežel zelo pomemben, ni pa primaren. Novejši čas je prinesel tudi nove povzročitelje in dejavnike glede tega, da je moči kapitalizem »obiti«, (ta »obhod« pa seveda ne pomeni tega, da sta iz družbenega procesa popolnoma izključena zasebni kapital in tržno gospodarstvo), tj. da se uveljavi socialistična usmeritev v nerazvitem svetu. Danes imamo opraviti z veliko bolj pomembnimi dejstvi, iz katerih lahko ugotovljamo nekatere specifičnosti gibanja v teh in takih deželah k socializmu.

¹ F. Engels: Predgovor k članku »O družbenih odnosih v Rusiji, 1894. Pripisava K. Marxa i F. Engelsa s ruskimi političskimi dejateljami«, izd. 2., str. 291.

² V. I. Lenjin: »Doklad komisii po nacionalnomu i kolonijalnemu voprosam«, Sočinjenja, izd. IV., tom. 31, str. 219.

³ V. I. Lenjin: »Doklad na II. Vserosijskom s'ezda komunističeskih organizacij narodov Vostoka«, 22. nov. 1919, Polnoe sobranie sočinjenij, tom 39, str. 327.

⁴ V. I. Lenjin: »III. kongres Kominterne 1921. Doklad o taktike RKP«, 5. jul., Polnoe sobranie sočinjenij, tom 44, str. 38.

Tako kot je v času Lenina prihajalo do različnih mnenj glede možnosti, da je moči »obiti« kapitalizem, mnenj glede »preskakovanja družbeno ekonomskih formacij«⁵, tako se tudi danes glede tega vprašanja pojavljajo različna stališča. Da bi del zahodnih sociologov⁶ dokazal, da je preskakovanje družbeno ekonomskih formacij nemogoče, se še danes sklicuje na Marxa, največkrat na njegov citat iz predgovora »H kritiki politične ekonomije«, v katerem Marx pravi, da se »novi višji proizvodni odnosi nikoli ne pojavijo prej, preden niso dozoreli materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same.«⁷

Seveda razvoj ni zanikal te Marxove misli. Novi proizvodni odnosi se ne pojavijo prej, preden zanje ne dozorejo materialni pogoji v okviru stare družbe. Dogajanja v deželah tropske Afrike so pomembna komponenta vrenja na prehodu iz kapitalizma v socializem, vendar to še ne pomeni, da lahko uveljavljajo socialistične proizvodne odnose. Njihova socialistična usmerjenost namreč še ni socializem. Socialistična usmeritev priteguje te dežele k socializmu, je svojevrstno etatično približevanje socialistični družbi. Glavno sestavino njihove socialistične usmeritve je moči odkriti v tem, da odklanjajo kapitalizem kot zunanji dejavnik (kot povzročitelja njihove kolonialne in nekolonialne podrejenosti) in kot dejavnik njihovega notranjega družbenega sistema, in sicer v razmerah, ko ni ne materialnih pogojev ne družbenih nosilcev razvoja socialističnih družbenih odnosov.

Ko govorimo o socialistični usmeritvi nerazvitih dežel, moramo upoštevati izvirno pot v socializem — in sicer prek etap — v katerih se morajo prav posebno šele izoblikovati tako ekonomski kot družbeni pogoji za razvoj socialističnih družbenih odnosov. To seveda niso »čisti« procesi, marveč mešanica različnih družbenih oblik. Izvirnost te poti je v kombinaciji najrazličnejših dejavnikov — tujega kapitala (in zaradi tega tudi podrejenosti temu kapitalu), domačega zasebnega kapitala (in nevarnosti za okrepitev kapitalizma), državnega kapitala (in nevarnosti birokratskih deformacij), mednarodnih organizacij (ki niso zelo učinkovite). Gre torej za med seboj zelo različne dejavnike, za zelo protisloven proces, za prehodno obdobje, za prehodno naravo političnih in ekonomskih ureditev, za mešane sisteme, ki poleg sedanjih razrešujejo tudi podedovane nerešene probleme (likvidacija predkapitalističnih oblik eksploatacije). Iz vseh teh razlogov je ta faza razvoja zelo zapletena in polna številnih težav in problemov. In ker gre za kombinacijo protislovnih prvin družbenega razvoja, je na tej poti veliko odstopanj.

⁵ Lenin je polemiziral s tistimi, ki so Marxovo teorijo o družbeno ekonomskih formacijah razlagali tako, da morajo vse dežele na poti k socializmu nujno prehoditi tudi kapitalistično razvojno stopnjo; poudarjal je, da v Marxovi teoriji ni za vse veljavnih shem razen razlage družbeno ekonomskih formacij.

⁶ Glej Rènè Milon: *Marxisme, communisme et socialisme africain*, Paris 1966.

⁷ K. Marx-F. Engels: *Izbrana dela*, zv. I, Kultura, Beograd 1959, str. 338.

Navedena Marxova misel je popolnoma pravilna, če obravnavamo sodobni svet kot celoto. Razvoj dežela tropske Afrike v socializmu moramo namreč obravnavati kot prvo globalnega svetovnega razvoja. Ta del sveta (kot tudi drugi nerazviti deli) je postal sestavni del svetovne celote — in samo v tej luči ga moramo tudi dojeti. Če bi dežele tropske Afrike opazovali izolirano, bi seveda morali ugotoviti, da nimajo pogojev za razvoj v socializmu; v sklopu celotnega sveta pa prihajajo na dan tudi nekatere materialne podmine za tako usmeritev. Mednarodni dejavniki so nedvomno pomembna prvina za usmerjanje nerazvitih dežel v socializmu in seveda tudi držav tropske Afrike.

Trditev, da socialistična usmeritev v nerazvitih deželah ni mogoča, temelji na podmeni o nujnosti in zapovrstnosti faz zgodovinskega razvoja. Zagovorniki takih nazorov pa ne razumejo, da sedanje nerazvite dežele ne morejo po isti poti, ki so jo prehodile danes razvite dežele; ne upoštevajo prepletenosti različnih družbenih formacij v sedanjih družbah niti možnosti za različne prehodne oblike. Niso razumeli bistva sprememb, do katerih je prišlo v svetu v zadnjih desetletjih in ki dajejo nove možnosti za postopno uresničevanje socialističnih teženj v nerazvitem svetu. Ne vidijo tega, da so poleg velike proizvodne zaostalosti, maloštevilnosti delavskega razreda in delavskih partij tu še dejavniki, ki spodbujajo rast socialističnih teženj. Gre za zunanje in notranje dejavnike, ki se tesno prepletajo in so med seboj odvisni.

Socialistična usmeritev v teh deželah ne zanika družbenih zakonitosti, ne prinaša absolutnega »preskoka«³ zgodovinskih funkcij kapitalistične družbenoekonomske formacije. V bistvu ta usmeritev nerazvitih dežel svojevrstno rešuje tudi tiste naloge, ki jih je kapitalizem (seveda drugače) opravil v drugih predelih sveta (prvotna akumulacija, industrializacija, agrarna reforma, zraščanje v enotno gospodarstvo in nastanek naroda) — rešuje pa tudi naloge, ki presega ta okvir.

III

Če opazujemo sodobno družbo tropske Afrike z vidika znanstvenega socializma in v luči zgodovinskihkušenj, postaja očitno, da ta družba še ni tako blizu uresničevanja temeljnih zgodovinskih in družbenih socialističnih razmer. Na prvi pogled nas tako dejstvo navaja k sklepanju, da so socialistične težnje v tem predelu sveta in v podobnih razmerah čista iluzija. Toda s temeljitejšo analizo — tudi z marksističnega vidika — lahko pridemo do sklepa, da imajo socialistične težnje v tem delu sveta stvarno družbeno podlago in vire.

Svetovni kapitalizem je v svojem razvoju zapustil sodobnemu svetu poleg drugega tudi globoko nasprotje med razvitimi in nerazvitimi deželami. Če ne dojamemo bistva posledic tega nasprotja (ki bo brez dvoma še dolgo zelo pereče), ne moremo razumeti procesov v

nerazvitih (tudi afriških) deželah. Premagovanje tega nasprotja je namreč najtesneje povezano s pojavom socialističnih teženj v tem delu sveta. Pojem socializma je v nerazvitem (tudi afriškem) svetu neločljivo povezan z dekolonizacijo, z nujnim hitrejšim razvojem.

Če naj se kar se da hitro otresejo nerazvitosti in podrejenosti — kar je brez dvoma glavni objektivni imperativ afriških držav — se morajo usmeriti k nagli industrializaciji, zidavi sodobnih podjetij, energetskih virov, velikih objektov, infrastrukture. Za te dežele je najpomembnejše to, da se neha sedanje stalno poglobljanje prepada med njimi in razvitimi deželami. V razmerah sodobnega sveta in svetovnega kapitalističnega sistema in trga pa domača buržoazija kot razred in kapitalizem kot njihov družbeni sistem prav gotovo nista dejavnika, ki bi to zahtevo uresničila.

V klasičnih deželah kapitalizma ni bil zasebni kapital samo uspešen, marveč tudi edini možni nosilec industrijske revolucije. Kazal je, da je kapitalizem objektivno nujen v razvoju človeške družbe in njenih materialnih proizvodnih sil. V tem splošnem zgodovinskem razvoju svet kot celota ni mogel preskočiti kapitalizma. Toda iz tega še ni moči sklepati, da lahko le kapitalizem kot družbeni sistem vedno, v vseh časih in v vseh zgodovinskih okoliščinah odigra vlogo nosilca industrijske revolucije. Če bi bilo tako, bi se morale dežele tropske Afrike (in vse druge nerazvite dežele) glede na doseženo raven materialnega in družbenega razvoja usmeriti h kapitalizmu kot edini stvarni poti k svojemu napredku. Ker pa ni tako, se znanosti ne zastavlja vprašanje, ali je socialistična usmeritev v nerazvitih deželah sploh mogoča, marveč naj znanost ta pojav razgrne in pojasni, razišče njegove temelje in vire za nastanek, njegov dejanski družbeni in zgodovinski pomen in vsebino, njegove značilnosti.

Če se stvari tako lotimo, potem je prvo vprašanje, na katero moramo odgovoriti, kolikšna je dejanska vloga in možnost zasebnega kapitala v razvoju teh dežel — v sodobnih razmerah svetovnega kapitalizma. Je lahko v teh razmerah zasebni kapital glavno gibalno in nosilec industrijske revolucije, kot je bil nekdanj nosilec v razvitih kapitalističnih deželah. Na to vprašanje ne moremo odgovoriti enostavno le tako, da rečemo, da je kapitalizem nujna stopnja družbenega razvoja. Tako pojmovanje zgodovinsko nujnost spreminja v dogmo. Odgovor lahko najdemo le s podrobnim proučevanjem vseh konkretnih dejavnikov in okoliščin, ki so pomembni za nadaljnji razvoj nezadostno razvitih dežel.

Ko razpravljamo o vlogi zasebnega kapitala v razvoju nezadostno razvitih dežel, moramo ločeno proučevati vedenje tujega in domačega kapitala. Čeprav ni mogoče zanikati, da so imele naložbe tujega zasebnega kapitala v teh deželah tudi nekatere pozitivne posledice za njihov razvoj, je še toliko bolj očitno, da je bil v celoti prav kapital kapitalističnih držav, svetovni kapitalistični sistem eden glavnih krivcev za sedanje stanje v nerazvitih deželah in za globok pre-

pad, ki jih loči od razvitih dežel. Očitno ta kapital ne more postati dejavnik za premostitev stanja, ki je njegov zgodovinski proizvod. Tako kot je bil krivec za imperializem in kolonializem, tako je tudi danes še vedno nosilec raznih oblik imperialistične hegemonije in neokolonialističnega podrejanja.

Tujega zasebnega kapitala torej nerazvite dežele ne morejo uporabiti za glavni vzvod industrijske revolucije in vzpostavljanja ekonomske samostojnosti. V svojem razvoju se bodo v neki meri in z nekaterimi pogoji lahko posluževale ali celo morale posluževati tudi naložb tujega zasebnega kapitala — toda po tej poti ne bodo razbile okovov svoje podrejenosti niti ne bodo za vedno odpravile relativne zaostalosti.

In kako je z možnostmi domačega zasebnega kapitala? Če zane-marimo sedanje razmere v svetu kot celoti, bi lahko domnevali, da utegne ta kapital sprožiti podoben razvoj v enaki obliki in v enakem tempu kot ga je nekdanj povzročil v Evropi in v Severni Ameriki. Toda tudi če bi se kaj takega lahko ponovilo, bi bil tak razvoj očitno prepočasen, da bi lahko z njim nerazvite dežele držale korak z razvojem razvitih dežel ali ga celo dohitele. Taka razvojna pot za te dežele torej ni izhod iz še nadaljnjega relativnega nazadovanja.

Razen tega ne moremo niti domnevati, da bo imel domači zasebni kapital takšno vlogo. Vrsta specifičnih okoliščin, ki so veljale za čas nastajanja kapitalistične družbe in ki imajo danes za dežele v razvoju odločujoč pomen, nas navajajo na popolnoma drugačne sklepe. Zasebni kapital nima danes več nedotaknjenih, odprtih in svobodnih trgov širom po svetu. Razen tega je pod neprestanim pritiskom zunanjih močnejših industrijskih sil. Ti dejstvi delujeta danes na zasebni kapital v nerazvitih deželah diametralno nasprotno, kot sta delovali v preteklosti. Domači trg v nerazvitih deželah je slaboten, nerazvit, ozek — ali pa vse hkrati. Celo ob maksimalni carinski zaščiti ne bi mogel zagotavljati količjak pomembne rasti domačega zasebnega kapitala. Ta omejenost je še toliko bolj očitna, če upoštevamo, da si te dežele in njihova gospodarstva ne morejo dovoliti močnejših carinskih ovir, ekonomskega zapiranja pred svetovnim trgom, ker bi se v večini primerov s takim ravnanjem obsodile ne le na relativno, marveč tudi na absolutno stagnacijo.

Torej, ker carinsko zapiranje ne pride v poštev, je popolnoma očitno, kolikšen pritisk morajo vzdržati drobni industrialci na domačem trgu ob množici najrazličnejših kvalitetnih in cenениh proizvodov visoko produktivne industrije svetovnih kapitalističnih metropol. Ta pritisk je tako silovit in učinkovit, da bi domači zasebni kapital v nerazvitih deželah v sedanjih svetovnih razmerah ne mogel niti dvigniti glave. Obsojen bi bil na životarjenje — in sicer na tisti razvojni stopnji, ki bi jo dovolil močni tuji kapital in samo tedaj, če ga to ne bi motilo.

Drugače povedano: zasebni kapital v nezadostno razvitih deželah ima sicer nekatere funkcije v ekonomskem življenju in razvoju teh

dežel, ne more pa postati nosilec nagle industrializacije in ekonomskega osamosvajanja, uspešnega odpravljanja hegemonističnih, imperialističnih in neokolonialističnih pritiskov — ker je obsojen na vlogo objekta v rokah velikih kapitalističnih monopolov. To je tudi vzrok, zakaj se domača buržuazija ne izoblikuje v dosledno antiimperialistično silo v boju za popolno samostojnost in enakopravnost njihovih dežel.

Usmeritev h kapitalizmu kot sistemu ne more pomeniti nič drugega, kot da se te dežele sprijaznijo z neokolonialistično podrejenostjo (kar kot politični pojav tudi poznamo v deželah tropske Afrike) in to za daljše zgodovinsko obdobje. Ni treba še posebej dokazovati, da si lahko tako usmeritev razlagamo le kot interes zunanjih hegemonističnih in osvajalskih sil ter ozkih notranjih skupin, ne pa kot izraz dejanskih potreb in interesov nerazvitih dežel. Dežele, ki se usmerjajo h kapitalizmu, ki se navezujejo na neokapitaliste, lahko sicer računajo na rast proizvodnih sil, toda s tem se odpovedujejo boju za neodvisnost ter preseganju kolonialne gospodarske strukture. Zato se jim z vso silovitostjo ponuja drugačna odločitev. V sodobnih razmerah, v razmerah globalne kontroverze med kapitalizmom in socializmom v svetu, ne more biti ta drugačna odločitev nič drugega kot zavestna opredelitev za ideje socializma ter reševanje glavnih problemov v okviru socializma.

Bistvena značilnost sodobnega sveta, ki smo ga v sestavku že omenili, povzroča na videz absurden pojav: dežele, ki še niso razvile kapitalizma, se kažejo kot dejavnik njegove negacije. Če bi ta proces opazovali posamično, bi si ga ne znali razložiti. Če ga pa obravnavamo kot del sodobnega, med seboj tesno povezanega sveta, pa vidimo, da ta »absurd« ni le mogoč pač pa tudi zakonit.

Seveda pa povzročilni dejavniki za ta pojav, ki smo jih v sestavku navedli, niso edini.

K razraščanju socialistične usmeritve je v marsičem prispevalo tudi povezovanje sveta na gospodarskem, tehničnem, kulturnem in še na drugih področjih, k čemur teži tudi sam razvoj kapitalizma kot svetovnega sistema. Tudi najbolj nerazvite dežele »tretjega sveta« danes niso izolirane od tega občega razvoja sveta, družbenih odnosov, znanosti, tehnike, idej.

Razen tega poteka boj za neodvisnost, za enakopravnost z drugimi narodi v razmerah, ko je kapitalizem kot svetovni sistem oslavljen, ko notranji sistem razvitih dežel doživlja številne preobrazbe (državna intervencija, planiranje, vidne pridobitve boja delavskega razreda itn.) — in kar je še pomembnejše, proti kapitalizmu deluje vse širša fronta organiziranih družbenih sil socialistične alternative.

Izjemno pomemben dejavnik je naraščanje socialističnih sil v svetu, rojevanje in naraščanje števila socialističnih dežel, krepitev prvin socializma v mejah razvite kapitalistične družbe kot tudi v nerazvitem svetu. Z nastankom večjega števila socialističnih dežel in z njihovo krepitvijo lahko nezadostno razvite dežele računajo na

a) politično in gospodarsko pomoč, b) uporabo pozitivnih in negativnihkušenj socialističnih dežel.

Kot mednarodni dejavnik lahko podpro socialistično usmeritev nezadostno razvitih dežel tudi nove oblike mednarodnega financiranja, ki presegajo klasične mednarodne kapitalistične odnose.

Nove mednarodne razmere — (pa najsi so še tako pomembne) ne morejo same na sebi zagotavljati socialističnega razvoja nerazvitih dežel. So le ugodnejši okvir za rojevanje socialističnih teženj v razmerah, ko te dežele same na sebi, izolirane od sveta, še niso zrele za vpeljavo socialističnih odnosov. Toda brez lastnih prizadevanj se ni mogoče prebiti iz statusa podrejenosti, iz plašča kapitalizma (torej brez opore na državo, partije, akcije množic). Usmeritev k socializmu ni spontan proces; je zavestna akcija političnih sil, zahteva organizirano politično akcijo množic, ki izrašča iz njihovih skupnih interesov.

Ključ, s katerim lahko pojasnimo opredeljevanje za socializem in možnost socialistične usmeritve tudi v najmanj razvitih delih »tretjega sveta«, lahko odkrijemo torej v sami družbeni stvarnosti kot tudi v mednarodnih razmerah.

Analiza nemoči zasebnega kapitala in buržoazije kot razreda, da bi postala nosilca razvoja, govori že sama na sebi za to, da se je v teh državah močno zakoreninilo (ponekod pa tudi prevladalo) mnenje, da je lahko pobudnik ekonomskega in družbenega življenja samo država.

Da bo država odigrala glavno in odločujočo vlogo v ekonomskem življenju, je bilo tako rekoč umljivo že samo po sebi. Tiste sile, ki so bile v razumevanju zgodovinske nujnosti razvoja svojih dežel vsaj nekaj korakov pred množicami, pa so dojele tudi to, da glavni opori države ne moreta biti ne zasebni kapital ne buržoazija kot razred. Drugače povedano, ne gre le za zvečano ekonomsko vlogo države, marveč tudi za drugačno naravo države. Za večjo vlogo države, ki se opira na dejavnost subjektivnih političnih sil in akcijo političnih partij je značilno, da odpravlja izrazite eksploatorske odnose tako, da omejuje zasebni kapital in vse bolj upošteva interese delovnih slojev ter njihovo udeležbo v družbeno ekonomskem življenju (kar je značilno za tropsko Afriko, zlasti pa za Gvinejo, Tanzanijo, Kongo (Brazzaville), vse bolj pa tudi za Zambijo).

Že to, da se funkcija države razširja na omejevanje razvoja kapitalistične zasebne lastnine in buržoazije kot razreda, kaže na njeno bistvo. Družbeno ekonomska in družbeno politična vloga te države je v tem, da ustvarja ekonomsko in politično podlago za graditev socialističnega družbenega sistema in sicer tako, da postavlja močan državni sektor (nacionalizacija in graditev novih objektov), omejuje zasebni kapital, da se bojuje zoper birokratske deformacije, gradi industrijo ter priteguje ljudstvo h graditvi dežele — s pomočjo partije in drugih množičnih družbenih organizacij. V taki državi ni

čisto onemogočena dejavnost zasebnega sektorja, pač pa je ta odrinjen z vseh ključnih položajev.

Ne glede na to, da neki posebni razred ni vladajoča sila, lahko ocenjujemo naravo države po tem, čigave interese predvsem zastopa, kakšne odnose s svojim delovanjem reproducira, kaj razvija in kaj preprečuje. Če država ne dopušča reprodukcije kapitalističnih odnosov, če preprečuje rast zasebnega kapitala, potem je država nedvoumno predvsem izraz maloštevilnega delavskega razreda in siromašnih množic. Omejevanje nastanka in razvoja buržoazije, omejevanje moči fevdalcev — ne glede na to v kakšni obliki se to dogaja — je v sodobnih razmerah specifična oblika razrednega boja, oblika socialistične usmeritve.

V deželah tropske Afrike ni (razen nekaj izjem) političnih partij delavskega razreda; toda skušnje iz nekaterih neafriških razvitih dežel kot tudi iz nekaterih afriških ponujajo dokaze, da lahko socialistično usmerjenost zastopajo tudi take politične organizacije, ki niso nastale kot avantgarda gibanja delavskega razreda — če seveda branijo interese delovnih slojev in se bore za resnično nagel razvoj svojih dežel. Skušnje so pokazale, da so razen delavskega razreda za progresivni razvoj in socializem lahko močno zainteresirani tudi drugi družbeni sloji. Zlasti naj poudarimo veliko vlogo progresivne inteligence in upravljavskih krogov v družbenih preobrazbah. Vodstva socialistično usmerjenih gibanj lahko dobe oporo v širokih slojih prebivalstva. Svetovni kapitalistični sistem si je z intenzivnim izkoriščanjem ustvaril sovražnika v večini prebivalstva nerazvitega sveta — ne glede na to, v kolikšni meri se tega položaja tudi zavedajo.

IV

Afriške dežele imajo velike težave z uspešnim uveljavljanjem socialistične usmeritve tako zaradi težavnega ekonomskega položaja kot tudi zaradi nizke splošne izobrazbene in kulturne ravni širokih množic, ki se najbolj kaže v visokem odstotku nepismenosti. Temu primerno nizka je tudi raven politične zavesti množic, kar postavlja globok prepad mednje in ozek krog izobražene elite. Socialistične težnje zavirajo tudi pritiski neokolonializma, birokracije upravljavskih slojev, številne napake administracije, plemenska razcepljenost, nepravilnosti v politični organiziranosti množic itd.

Politični razvoj afriških dežel je nedvomno odvisen od razreševanja temeljnih vprašanj gospodarskega razvoja. Tam, kjer so uspešnejši v gospodarskem razvoju, kjer je ekonomski razvoj skladnejši, kjer nastaja številnejši moderni in vplivni delavski razred in kjer učinkovito omejujejo oziroma preprečujejo rast kapitalističnega razreda, se hitreje razvijajo tudi politični odnosi v korist delavskega razreda in drugih delovnih slojev — to pa lahko bistveno okrepi in osamosvoji socialistično razvojno usmeritev. Tam pa, kjer delovne množice ne bodo zmogle zagotoviti takega gibanja in se bo močneje

uveljavila buržoazija, lahko ta buržoazija ekonomsko in politično prevlada vse druge družbene sile in jih podredi svojim interesom. V takem primeru bi bila socialistična usmeritev za dalj časa onemogočena. V deželah, kjer bi prišlo do takega razpleta, po pravilu ne bi mogli razrešiti temeljnih problemov razvoja; obsojene bi bile na status neokolonialne podrejenosti tujemu kapitalu in bi lahko prišle v še hujšo krizo. Po kateri izmed teh dveh možnih poti bo šel razvoj posameznih dežel je odvisno predvsem od zapletene medsebojne odvisnosti notranjih in zunanjih okoliščin, predvsem pa od moči, usmerjenosti, organiziranosti in dejanskega vpliva političnih organizacij, njihove pobude in aktivnosti.

Sedanje stanje glede tega ni popolnoma razčiščeno; opaziti je moči že težnje obeh smeri gibanja. Kljub nekaterih skupnim značilnostim razvoja političnega sistema afriških dežel je vendar moči razločiti dve nasprotni koncepciji in politični akciji: »radikalno«, ki teži k prvi rešitvi, in »umirjeno«, ki dejansko teži k drugi ali pa se ji vsaj učinkovito ne upira.

Lahko rečemo, da imajo socialistične usmeritve kljub zaostalosti, ki sama na sebi negativno deluje na trajnejšo politično stabilizacijo socialističnih gibanj v tropski Afriki, v specifičnih razmerah teh dežel in glede na celotna svetovna gibanja, vendarle pomembne politične podpore z vsemi možnostmi za nadaljnji razvoj. Če poleg tega upoštevamo še krepitev socialističnega sveta, nadaljnji tehnološki in tehnični napredek, lahko pričakujemo, da bo s časom vpliv negativnih mednarodnih dejavnikov slabel na račun pozitivnih dejavnikov, kar lahko bistveno pospeši odtegotanje nerazvitih dežel iz ekonomske in politične podrejenosti. Njihov razvoj je odvisen od družbeno ekonomskih procesov v svetu — katerih sestavni del so tudi potrebe razvoja teh dežel in potrebe vsega sveta. Zaradi tega lahko domnevamo, da bodo presegli (čeprav ne hitro in ne brez težav) sedanje prepreke na poti utiranja drugačnih odnosov med razvitimi in nerazvitimi deželami. Bistveni pogoj za nastajanje teh novih odnosov, za polnejši razmah naprednih in socialističnih sil pa sta nedvomno boj za mir in neuvrščenost.

Boštjan Markič

**Posvetovanje
o skupščinskem
sistemu**

V oktobru 1973 je inštitut za politične študije pri fakulteti za politične vede v Beogradu priredil posvetovanje o temi »Skupščinski sistem v osnutku ustave SFRJ ter v osnutkih ustav republik in osnutkih ustavnih zakonov avtonomnih pokrajin«. Inštitut za politične študije v Beogradu je v zadnjih letih organiziral vrsto zelo aktualnih in za politične vede pomembnih posvetovanj, ki so zajemala zelo široko problematiko in segala od nacionalnega vprašanja ter jugoslovanskega federalizma do problemov politične oblasti in samoupravljanja. Čeprav inštitut za politične študije pri beograjski fakulteti za politične vede ni nikakršna »zvezna ustanova«, vendar na številne simpozije ter posvetovanja in v raziskovanje o našem političnem sistemu in o širših vprašanjih političnih ved nasploh vabi in vključuje politologe, sociologe, pravnike ter sploh družboslovce in zavzete predstavnike družbenopolitične prakse iz vseh republik in obeh avtonomnih pokrajin. Tako inštitut za politične študije v Beogradu živahno polni ustvarjalno ozračje med jugoslovanskimi družboslovci, ki so naravnani v proučevanje političnih ved in še posebej jugoslovanskega političnega sistema ter tako pripomore k izmenjavanju

prikazi, recenzije

P

njihovihkušenj in k spoznavanju ustvarjanja posameznih jugoslovanskih politologov in drugih družboslovcev.

Oktobrsko posvetovanje inštituta o skupščinskem sistemu je potekalo v času intenzivnih ustavnih razprav, ki jih je na eni strani zamejevala tako živahna razprava v temeljni družbeni ravnini, ki jo je navdihovala predvsem zavzeta SZDL, in na drugi strani razprava v strokovnih institucijah, ki so tudi želele dati svoj obulus ustavnim soočanjem. Eden glavnih vzgibov inštituta, da je priredil posvetovanje prav na temo skupščinski sistem, je bilo nedvomno to, da je reforma skupščinskega sistema in v zvezi s tem uveljavljanje delegatskih odnosov ena izmed najpomembnejših prvin ustavnih sprememb.

Za posvetovanje o skupščinskem sistemu je bilo izdelanih 25 referatov, njihovi udeleženci pa so bili iz vseh pomembnejših jugoslovanskih univerzitetnih središč ter prav tako tudi strokovni in strokovnopolitični delavci iz tistih zveznih republiških in pokrajinskih institucij naše družbe, ki so najbolj zavzete in odgovorne za oblikovanje in udejanjanje jugoslovanske ustavne premene. Že samo to dejstvo je odpiralo možnosti komparativnega obravnavanja predloženih rešitev o

skupščinskem sistemu v osnutkih republiških ustav in pokrajinskih ustavnih zakonov (izhajajoč iz skupne podlage, ki jo ponuja osnutek ustave SFRJ), ne da bi seveda samozarito zdrsnili na spolzек teren »premodrovanja« ene republiške ali pokrajinske rešitve o skupščinskem sistemu nad drugo. Poleg vsega, kar smo omenili, je bil cilj obravnavanega posvetovanja — in ta je bil v nekaterih prispevkih tudi dosežen — tudi v tem, da bi se dokopali (vsaj do delne) analize, kako je jugoslovanski skupščinski sistem deloval v preteklosti, kje so bile njegove konceptualne napake in praktične pohabe in nedoslednosti (zaradi katerih že v ustavi iz 1963 leta nakazan delegatski sistem ni globlje proniknil v naše družbeno tkivo) ter v čem je bila njegova konceptualna vrednost in praktični prispevek.

Zapisovalec tega prikaza ne more imeti lažnega poguma, da bi presenetil s trditvijo, kako je posvetovanje v vseh svojih delih in nastopih pokazalo sposobnost za izbiro praktično in teoretično bistvenega ali kakšno izjemno teoretično polnoživost. Kaj takega tudi sicer ni in pravzaprav ne more biti naš politološki vsakdan. Vendar lahko zapišemo, da se je brez kakršnekoli družboslovno liturgične vznesenosti ter s pravšnjo kritično interpretacijo, ki je bila seveda daleč stran od družbenopolitičnega nihilističnega zanikovanja, skušalo analizirati naš skupščinski sistem, njegovo prihodnjo ureditev, izhajajočo iz delegatskih temeljev, in opozoriti ne le na idejni tloris, temveč tudi na že izoblikovane in predlagane institucionalne izpeljankе skupščinskega sistema in delegatskih odnosov, kot si to zamišljajo v posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah.

II

Ne zdi se nam nepomembno, da se posvetovanje ni vrtelo le okoli takšnih ali drugačnih konkretnih rešitev skupščinskega sistema ali sestave, delovanja in odgovornosti delegatov in delegacij, temveč da je v zvezi z ustavnimi spremembami opozorilo tudi na odnos samoupravljanje — država. S tem je bil, vsaj po naši presoji, dan na posvetovanju pomemben globalni teoretični okvir in poudarek na vse praktične in teoretične vključenosti odnosa država-samoupravljanje na skupščinski sistem in delegatske odnose. Vse kaže, da smo v preteklosti odnos med samoupravljanjem in državo gledali bolj skoz optiko njunega medsebojnega (popolnega) nasprotovanja in da smo menili, da se z razširitvijo samoupravljanja s a m o d e j n o zožuje funkcija države. Zato je bilo osnovno »zaščititi« samoupravljanje pred državo. Jugoslovanske skušnje pa so pokazale, da si s samodejnostjo samoupravnega odločanja o družbenih zadevah ni mogoče zagotoviti prevlade interesov delavskega razreda in uresničevanja temeljnih ciljev socialističnega razvoja. Samoupravljanje je pri nas še neintegrirano na svoji lastni podlagi, družba je še preveč udarjena z materialnim pomanjkanjem in tudi s soočanja »znotraj« združenega dela. Večkrat je stvarni položaj delavskega razreda slab glede na tehnokratske in birokratske strukture, ki naravnost presenečajo z družbeno mnogostranostjo svojih potez. V posameznih primerih se oblikuje torej takšen dejanski položaj, ki je tako neugoden za delavski razred in socialistične družbene sile, da lahko omrtviči njihovo družbeno akcijo. Zato se socialistične družbene sile v boju za svoje cilje ne morejo odreči

temu, da bi se oprle tudi na državo. Gre torej za to, da odnos »samoupravljanje in državna oblast« ne smemo gledati le skozi prizmo zaščite samoupravljanja pred državo, temveč tudi skozi prizmo nujnih funkcij, ki jih ima država v zaščiti in utrjevanju samoupravnih odnosov. Tudi državno funkcijo velja bolj kot doslej razumeti kot instrument samoupravljanja.

III

Razumljivo je, da je beograjsko posvetovanje pomenljiv delež naklonilo obravnavanju delegatskih odnosov. Samoupravna temeljna družbena ravnina je »suvereni izvir« za pooblastila delegatom in delegacijam, zato se na delegate in delegacije ne prenaša nekakšnega generalnega mandata, temveč lahko govorimo le o smernicah (instrukcijah). Delegatski mandat — ob pridržku glede izraza mandat — je v svojem bistvu izrazito dinamičen proces, v katerem prihaja do komunikacij med temeljno družbeno ravnino ter delegati in delegacijami. Pri tem je zlasti pomembno, da ne bomo zanemarjali in podcenjevali akcij temeljne družbene ravnine in da se bomo zavarovali pred nevarnostjo prevelike družbene razpršenosti v procesu odločanja. Posvetovanje je upravičeno opozorilo na nevarnost »arbitriranja« v delegatskem sistemu, kjer bi se zaradi sposobnosti tehnokracije in birokracije za družbeno mimikrijo lahko vključil »tretji« kot odtujeni razsodnik. To bi zlasti v politično in družbeno neosveščenih sredinah lahko bistveno pohabilo delegatski sistem. Tehnokratske in birokratske težnje so še vedno neopomembna značilnost socialnega konteksta naše družbe. Posamezni referenti in razpravljalci so na posvetu opozarjali tudi na nezadostno

ravnotežje med dolžnostmi, nalogami ter pravicami in možnostmi delegatov in delegacij v posameznih osnutkih republiških ustav. Delegati in delegacije naj bi prevzeli širši krog obvez in odgovornosti v stikih s samoupravno temeljno ravnino. Tudi to naj bi omogočilo aktivno pozicijo delegantov, to je tistih, ki delegirajo. Družbeno sprejemljivi so takšni stalni delovni stiki v delegatskem sistemu, ki ne bi obšli samoupravne podlage.

Misel, da se posvetovanje beograjskega inštituta za politične študije ni lotilo delegatskega sistema zgolj ali pretežno institucionalno, naj razjasnijo tudi ugotovitve, da bo delegatski odnos družbeno bolj zdrav in resnično deloval, če bodo nastopale kot stalnice takšne razmere, ki bodo pripeljale k zmanjševanju vzrokov in oblik družbeno neopravičenega socialnega razlikovanja, k družbeni solidarnosti, k koheziji družbe. Delegatski odnos zahteva in domneva sprejemanje samoupravnih vrednot in obrazcev družbenega življenja, torej demokratično politično kulturo. Na podlagi vsega, kar smo povedali, vidimo, kako je družbenopolitično težavna pot, da bi delegatski odnos postal »tista končno najdena oblika«, ki naj omogoči preseganje politično predstavniškega modela.

IV

Izhajajoč iz enotnih temeljev skupščinskega sistema, kot jih je oblikoval osnutek ustave SFRJ, je bil vendarle republikam in avtonomnim pokrajinama prepuščen dovolj širok prostor za njihovo lastno strukturiranje skupščin. Naš sistem je — na ravneh vseh družbenopolitičnih skupnosti — opustil abstrakcijo »razredno neopredeljena« državljana kot temelja političnega sistema, saj v takšni

abstrakciji predstavniška demokracija prikriva razredno naravo družbe, čeprav ni seveda več nobena uspešna in spretna skrivnost, da ni nikjer razredno nevtralne demokracije. Naš skupščinski sistem je nedvomno zarezal v misel in prakso, da je delovni in življenjski ambient delavca okvir, v katerem se oblikuje in odseva njegov interes. V skladu s posebnostmi, ki jih prinaša tudi večnacionalna sestava jugoslovanske družbe, in upoštevajoč zgoraj navedene ugotovitve, lahko zapišemo, da mora skupščinski sistem na vsaki ravni svoje institucionalizacije izraziti temeljne značilnosti družbenopolitične skupnosti (od občine do federacije), v kateri se uresničuje. Na posvetovanju so mnogi udeleženci ugotavljali, da smo se tej središčni točki — če se smemo tako izraziti — v sedanjih predvidenih strukturah skupščinskega sistema bolj približali kot v vseh dosedanjih (kot vemo, ne ravno maloštevilnih) rešitvah. Primerjava posameznih rešitev, ki jih nakazujejo osnutki republiških ustav in osnutka pokrajinskih ustavnih zakonov glede na strukturo republiške, pokrajinske in občinske skupščine, glede načina njihove izvolitve ter sestave in funkcij njihovih politično izvršilnih teles, v resnici kaže na njihovo dokaj veliko raznolikost in barvitost. Upamo pa, da le-ta ne bo tako večplastna, da bi morali na fakultetah političnih ved in na pravnih fakultetah oblikovati poseben modificirani predmet »komparativni politični sistemi« in pri tem obravnavati naše domače socialistične republike. Na posvetovanju je bilo — poleg drugega — rečeno, da v skupščinskem sistemu nikakor ne kaže podcenjevati organizacijskih rešitev, saj lahko s neustreznimi organizacijskimi oziroma institucionalnimi rešitvami in z neopravičeno zapleteno skupščinsko

strukturo onemogočimo ali otežimo uresničevanje družbenih odnosov. Če primerjamo posamezne osnutke republiških ustav glede strukture skupščin, se je težko ubraniti vtisa, da sodi prihodnja slovenska skupščina med tiste, ki imajo preveč razvejano strukturo in bi zato bile modifikacije dobrodošle in upravičene.

Posvetovanje se je zavedalo, kar se je izrazilo tudi v pisemenih prispevkih na posvetovanju, da skupščine niso edini kanal za izražanje interesov posameznih področij združenega dela, in je v zvezi s tem dalo poudarek tudi samoupravnim interesnim skupnostim. Tudi prek samoupravnih interesnih skupnosti delovni ljudje sodelujejo pri odločanju o vprašanih iz pristojnosti skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Pravzaprav lahko postavimo trditev, da so, širše gledano, tudi samoupravne interesne skupnosti eden izmed družbenih mehanizmov, ki človeku omogočajo, da se približuje stanju, ko bo v celoti zagospodaril s svojim družbenim bivanjem. Referati in razprava so pokazali, kako pri samoupravnih interesnih skupnostih še vedno ne iščemo samo bolj primernega konceptualnega izhodišča, ampak tudi bolj priročne institucionalne rešitve. Če ne bomo našli ustreznega načina povezovanja vseh številnih samoupravnih organov in skupnosti, obstoji nemajhna nevarnost, da bo sistem atomiziran in nepovezan, da se bo o istih vprašanih odločalo na različnih mestih, na različne načine in da bodo ene odločitve v praksi zanikale ali omejevale druge odločitve. Vse kaže, da je v primerjavi z drugimi republiškimi osnutki rešitev v osnutku slovenske ustave primernejša in so tu samoupravne interesne skupnosti — če smemo tako reči — izrazitejši »vademecum« skupščinskega sistema.

Zgoraj očitana vprašanja so tista, ki so v nekem smislu prevladovala na beograjskem medrepubliškem posvetovanju. Kar zadeva skupščinski sistem, in to je bila problematika posveta, se je pokazalo, da osnutki republiških ustav v glavnem niso konfekcijski polizdelki, temveč da so se z oblikovanjem skupščin na delegatskih temeljih zelo potrudili. Očitno je sicer, da institucionalna ubeseditve še ni povsod najbolj ustrežna, čeprav so skupščine in delegatski sistem oblikovani tako, da bodo omejevali pot v anarhično in liberalistično poljubnost, ki si je naša družba ne more privoščiti. Na simpoziju smo slišali veliko sprejemljivega. Marsikaj pa je bilo takšnega — kot tudi sicer velja še za nekatere institucije in njihove odnose, kot npr. za odnos republiška skupščina in predsedstvo republike, za odnos med delegatskimi zbori in izvršilno političnimi telesi, za njihovo izvolitev — kar bo še treba precediti skoz mrežo teoretičnih in kasneje tudi praktičnih spoznanj. Zdi se nam, da bo teoretična upravičenost in praktična utemeljenost posameznih rešitev in odnosov med zgoraj navedenimi institucijami še naprej močno preskušana. Ni naš namen trditi, da je bil politološki simpozij v Beogradu ena sama stvarniška eksplozija. Kot je to navada v družbenem ozračju, kjer živimo, je bilo tudi tu nekaj »prostege teka« in so nekatere vidike sploh spregledali ali pa obravnavali obrobno (npr. družbenopolitične organizacije in delegatski odnos). A vendar: udeleženci so pokazali, da imajo izostren čut za novost, pri čemer jim je pripomoglo tudi to, da je naša družba že dolgo časa v procesu stalnega preoblikovanja, kjer so zajeti vsi odnosi in institucije v družbi.

Pred sto leti ni delavski razred od pariške komune pričakoval »nobenih čudes«. Tudi od skupščinskega sistema na delegatskih temeljih ne more biti »nobenih čudes«. Ustvarjalen, odločujoč položaj delavskega razreda in nepaternalistična, a politično jasna in zavzeta pozicija njegove avantgarde je pot, ki naj pelje od delegatskih odnosov kot ideje in delne družbene prakse v delegatski odnos kot vsakdanjo občost.

Vsem tistim, ki spremljajo ustavne spremembe in še posebej spremembe v skupščinskem sistemu, upravičeno ne bi smelo biti všeč, da dnevni jugoslovanski tisk posvetovanju, ki je imelo sicer medrepubliške razsežnosti, ni posvetil pozornosti, ki bi jo bilo razumno pričakovati. Glede na nekatere skušnje te vrste s podobnih strokovnih posvetovanj ne bi bilo nezanimivo preskusiti trditve, da je bil vzrok takšnemu »spregledanju« dejstvo, da se posvetovanja niso udeležili vidnejši predstavniki družbenopolitične prakse.

Joco Klopčič

Politologi in pravniki o ustavnih spremembah

Slovensko politološko društvo in zveza društev pravnikov SRS sta 2. oktobra 1973 organizirala na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo posvetovanje o

ustavnih spremembah. Posvetovanje je bilo delovno zasnovano in pomeni izsek iz stalnega napora obeh društev, da se na aktiven način vključujeta v družbeno in politično življenje. Organizatorji so se zaradi delovne narave posvetovanja in temeljne strokovne usmerjenosti povablencev odločili, naj bi obravnavali na posvetovanju tele problemske kroge iz osnutkov ustav SR Slovenije in SFRJ: a) delegatski in skupščinski sistem; b) samoupravne interesne skupnosti; c) pravice in dolžnosti človeka in občana; d) subjektivne sile in e) pravosodni sistem.

Obe društvi sta hoteli tudi počastiti trideseto obletnico zboru odposlancev slovenskega naroda. Poleg tega, da sta posvetovanje priredili prav v času praznovanj obletnice tega zboru, sta kot splošno intenco razprave o ustavnih spremembah predlagali tudi ugotavljanje in poudarjanje vezi in relacij, ki obstajajo med dejavnostjo in dokumenti kočevskega zboru in novo ustavo SR Slovenije.

Posvetovanje je bilo zato razdeljeno v dva dela. Prvi del je bil namenjen delovni počastitvi tridesete obletnice kočevskega zboru, drugi del pa obravnava petih, že prej omenjenih problemskih krogov.

Prvi del posvetovanja je uvedel referat dr. Ivana Kristana: »Kočevski zbor — rojstvo samostojne Slovenije«. Avtor je poudaril predvsem dve prvini, ki sta pomembni za razumevanje zboru odposlancev: a) da pomenijo besede »narod si bo pisal sodbo sam...« napoved socialne revolucije, graditev ljudske oblasti, in b) da te besede pomenijo tudi napoved nacionalne osvoboditve, napoved nacionalne samoodločbe. V razpravi, ki je sledila referatu, moramo omeniti najprej prispevek dr. Jožeta Rusa. V svoji razpravi o zgodovinskih koreninah

težnje slovenskega naroda po državnosti, ki prihaja do polnega izraza v novi ustavi, je podčrtal predvsem to, da je že Osvobodilna fronta od ustanovitve vztrajala na načelu samoodločbe narodov, ki je prišla do izraza na kočevskem zboru. Problem samoodločbe naroda in državnosti Slovencev pa je tudi ena izmed relacij, ki povezujejo ideje in zahteve kočevskega zboru z novo ustavo SRS. Omenimo naj tudi razpravo Boštjana Markiča, ki je poudaril še dve možni relaciji med kočevskim zborom in novo ustavo: a) pomen nekoalicijskega značaja Osvobodilne fronte, b) druga relacija je v primerjavi Osvobodilne fronte in današnje SZDL (razlika je prav gotovo v tem, da SZDL danes ni tudi nosilka oblasti, ampak predstavlja vsenarodno gibanje). V razpravi so nekateri udeleženci opozorili na okoliščine, zaradi katerih je treba v kočevskem zboru videti ne samo dejanje narodne osvoboditve, marveč tudi socialistične revolucije.

Drugi del posvetovanja so udeleženci pričeli z obravnavo problematike skupščinskega in delegatskega sistema v novi ustavi. Miha Ribarič je v svojem prispevku orisal nekatere pomembne specifične značilnosti osnutka ustave SRS (problematika krajevne skupnosti »ad hoc« delegacije, udeležbo študentov, število zborov v republiški skupščini, vlogo samoupravne interesne skupnosti v skupščinskem sistemu, sestavo predsedstva republike in drugo). Janko Česnik je v svojem prispevku, ki je posegal na področje problematike dejanske izvedbe delegatskega sistema, katelega je opredelil kot »nepretrgano razmerje zaupanja od volivca do skupščine in nazaj«, predočil nekatera odprta vprašanja, ki bodo še posebno vplivala na realizacijo delegatskega sistema. Dr. Adolf Bibič

je v svojem prispevku izhajal iz stališča, da včasih, zlasti na začetku razprav o delegatskem sistemu, srečujemo nekoliko preveč optimistična pričakovanja. Nekateri včasih stvari prikazujejo tako, kot da bi lahko delegatsko razmerje samo po sebi preseglo vse prvine reprezentativnega principa političnega sistema. Med težavami pri realizaciji delegatskega sistema je dr. Adolf Bibič opozoril na naslednji zahtevi, ki sta si formalno v nasprotju: a) da se delegat ne sme odtujiti okolju, iz katerega izhaja, na drugi strani b) pa mora poznati in upoštevati pri odločitvah tudi širše družbene probleme in interese. Pri razreševanju tega protislovja bo po njegovem mnenju odločilnega pomena nova vloga organiziranih socialističnih sil. Subjektivne sile bodo morale v delegatskem sistemu čedalje bolj prehajati na konkretno politično delo, na torišče dejanskega političnega boja.

O nekaterih pomembnih značilnostih delegatskega sistema je spregovoril tudi Savin Jogan. Poudaril je, da je problematika razmerja delegata do delegacije, do temeljne samoupravne skupnosti, tako kot je zamišljena v ustavi SRS, nasledek zgodovinskega prispevka kočevskega zbora. Predvsem je poudaril te ključne točke odločanja v skupščini: a) da bo vsaka delegacija morala sodelovati pri odločanju z drugimi delegacijami; b) da bo morala delegacija določiti smer in okvir nastopa delegatov v skupščini, in c) da bo delegatsko razmerje treba postaviti bolj čvrsto v tem smislu, da se težišče ocenjevanja prenese v delegacijo (ta pa mora vnaprej poznati vse možne alternative).

V razpravi o delegatskem in skupščinskem sistemu so obravnavali še tri probleme: o vprašanju trajanja delegatskega mandata

(Janko Česnik, Boštjan Markič, Savin Jogan, dr. Ivan Kristan), vprašanje stalnega ali nestalnega delegata (ali je nestalni delegat optimalna rešitev na tej stopnji družbenega razvoja — Boštjan Markič) ter vprašanje mesta narodnosti v novem delegatskem in skupščinskem sistemu (Svetozar Polič, Jože Pernuš).

Iz razprave lahko povzamemo sklep, da je ob poudarjanju specifičnih rešitev v ustavi SRS bila dana podpora delegatskemu sistemu, ki je zasnovan v ustavah SFRJ in SRS. Vendar bo treba na nekaterih mestih še jasneje formulirati in precizirati nekatera vprašanja.

Dr. Majda Strobl je primerjala ustavo SFRJ, ustave republik in ustavne zakone avtonomnih pokrajin v tistih delih, ki obravnavajo vprašanja izvrševanja politične oblasti. Ugotovila je, da obstajajo nasprotja med osnutki republiških ustav in osnutkom zvezne ustave glede tega, ali so mestne in regionalne skupnosti občin družbenopolitične skupnosti. Zavzela se je za enotno rešitev tega vprašanja v vsej Jugoslaviji. Svetozar Polič se je v nadaljevanju razprave zavzel zaradi obstoja regij in specifičnih regionalnih problemov za to, da ustava da možnost, da se z zakonom določijo regionalne družbenopolitične skupnosti za reševanje tipičnih regionalnih zadev.

V razpravi o pravicah in svoboščinah človeka je dr. Viktor Damjan izhajal v svojem prispevku iz misli, da je varstvo samoupravnih pravic delavcev nerazdružljivo povezano z varstvom družbene lastnine. Varstvo samoupravnih pravic je pestro, razvejano in prepleteno, vendar v praksi slabo izvedeno. Zato je treba dati temu področju v ustavi večji pomen. Poleg tega, da se natančno določi družbena odgovornost vsakega posameznika, je treba bolj precizi-

rati in urediti pomen javnega samoupravnega branilca kot samostojnega in neodvisnega organa družbene skupnosti. Kot odprto ostaja po mnenju dr. Viktorja Damjana pomembno vprašanje odnosa med pooblastili javnega samoupravnega pravobranilca in javnega pravobranilca, kot smo ga poznali že do zdaj.

Stane Kranjc je v svojem prispevku o problematiki subjektivnih sil v novem ustavnem sistemu izhajal iz nekaterih dilem, ki so bile prisotne v teoriji in praksi minulega obdobja. Poudaril je, da so nekatere izmed teh dilem prišle do izraza tudi v razpravah o ustavnih osnutkih. V razpravi o družbenopolitičnih organizacijah v novi ustavi se srečujemo z vprašanji: a) o razmerju med objektivnim in subjektivnim v družbenem življenju, b) o razmerju med organiziranostjo in spontanostjo, c) ali je še potrebna usmerjevalna vloga družbenopolitičnih organizacij, glede na tezo, da je družbeni razvoj že na taki stopnji, da se socialistična vsebina razvija »sama po sebi«; d) ali ne pomeni uvrstitev družbenopolitičnih organizacij v ustavo določeno obliko podržavljanja, e) ali obstajajo tendence, da bi se družbenopolitične organizacije pojavljale kot posrednik med oblastjo in občanom. Po mnenju Staneta Kranjca je za osnutke novih ustav zelo pomembno, da opredeljujejo družbenopolitične organizacije kot enega bistvenih temeljev političnega sistema in družbene zavesti. Osnutki ustav tudi bolj podrobno opredeljujejo funkcije Zveze sindikatov in SZDL in vključujejo del določil o družbenopolitičnih organizacijah tudi v poglavje o družbenoekonom-

skih odnosih. Delegatski in skupščinski sistem pa postavlja velike naloge v procesu agregacije in socializacije interesov prav družbenopolitičnim organizacijam.

V razpravi o pravosodnem sistemu se je Svetozar Polič, ki je orisal bistvene spremembe pravosodnega sistema v novih ustavnih osnutkih, potegoval (ob ugovoru nekaterih udeležencev) za odpravo reelekcije sodnikov, podrejeno pa za podaljšanje reelekcijske dobe in za sodelovanje sodniških zborov pri volitvah in ponovnih volitvah sodnikov in predsednikov sodišč.

Na koncu je dr. Majda Strobl, ki je kot delovni predsednik z velikim občutkom za mero vodila razpravo, povzela poglobitve rezultate posvetovanja, udeleženci pa so naložili organizatorju, naj sporoči konkretne predloge pristojnim organom.

V kratkem prikazu smo poskusili podati le nekaj problemov, ki so jih načeli udeleženci posvetovanja. Menimo, da je v tem pregledu moč razbrati delovno usmerjenost posvetovanja, ki se je kazala v kritičnem pristopu k obravnavani vsebini. Čeprav udeležba na posvetovanju ni bila tolikšna, kot so pričakovali, je morda tudi v relativno majhnem številu udeležencev vzrok, da so bili diskusijski prispevki bolj odzivni, da je bila razprava mnogo bolj živahna (v njej so sodelovali skoraj vsi udeleženci) in da je na ta način posvetovanje doseglo svoj namen. Ker je večina pismenih prispevkov s posvetovanja že bila objavljena v »Teoriji in praksi« ali pa še bodo, je avtor zapisa skušal prikazati predvsem celotni potek posvetovanja, včasih tudi v škodo nekaterih prispevkov.

Jean Fourastié

40.000 ur

(O položaju človeka v XX. stoletju)

Izdala: Državna založba Slovenije
1972

Knjiga znamenitega francoskega ekonomista sodi v železni repertoar sodobne futurološke literature. Avtorjeva razmišljanja o človekovi prihodnosti se opirajo na spoznavno-metodološko koncepcijo, da je v družbenih znanostih pojave možno dolgoročno predvidevati: »...med množico pojavov naglega ali neznanega razvoja moramo poiskati tiste, ki so sorazmerno konstantni ali se počasi razvijajo«. (str. 225).

Njegova vizija o prihodnji družbi izhaja iz zgodovinske težnje, da delovna storilnost raste. Človek 21. stoletja bo zaradi visoke znanstvene in tehnične ravni delal v proizvodnem procesu le trideset ur na teden ali štirideset tisoč ur v vsem življenju. Pisec govori o človeku in človeštvu iz leta 1990, ne pa o človeštvu iz leta 1950, ki je bilo izhodišče njegovih prejšnjih socio-ekonomskih analiz in prognoz. (»Civilizacija 1975«, »Veliko upanje 20. stoletja«, »Velika metamorfoza 20. stoletja«.)

Ker Fourastié v svojih študijah govori o različnih obdobjih, zavrača očitke, da je iz optimista postal pesimist. »Drži, da so knjige, ki sem jih objavil pred 10 ali 15 leti, vsebovale odlične diagnoze; drži, da so tiste, ki jih objavljam v današnjem času, precej bolj zadržane. To pa zato, ker obravnavam povsem drugačne probleme.

Zdi se mi, da se nisem spremenil: spreminjajo se moji 'pacienti'... Je mar kirurg, ki odkrije pri pacientu raka ali srčno napako, pesimist? In ali je tisti, ki ugotovi, da je pacient zdrav, optimist?« (str. 15). Fourastié v svojem delu izhaja iz dveh izrecnih predpostavk:

a) omejil se je na zahodnoevropsko družbo;

b) govori samo o bogati družbi in ga ne zanima problem prehoda iz »ekonomije pomanjkanja k ekonomiji obilja« (str.20).

Tretja predpostavka, ki je sam ne omenja, je po mojem mnenju bolj ideološke kot metodološke narave. Njegova bogata družba je zunanaj razlik med družbenopolitičnimi sistemi, je v tem povsem enovita, in pisec niti ne razmišlja o političnih značilnostih takšne družbe. Fourastié se osredotoča na tiste poteze in procese, ki bodo v večji ali manjši meri tehnično-ekonomsko značilni za vsako visoko razvito družbo. Njegov koncept bogate družbe je brez politološke razsežnosti. Treba pa je seveda poudariti, da je predvidevanje in konstruiranje političnih in socio-psioloških značilnosti prihodnje družbe metodološko še veliko bolj nebogljenost kakor pa tehnološko, industrijsko in ekonomsko predvidevanje. Fourastié popolnoma abstrahira dežele v razvoju in socialistični svet. Abstrakcija in izdvojitev raziskovalnega predmeta je seveda zakonit raziskovalni postopek. Toda abstrakcija in izdvojitev morata biti v takšnih mejah in na takšnem nivoju, da sama razširitev predmeta raziskave in znižanje nivoja abstrakcije, t.j. uvajanje konkretnjših, empiričnih elementov ne moreta bistveno spremeniti rezultate osnovnih izhodišč. Pri tej knjigi pa bi težko rekel, da gre za takšen tip zakonite abstrakcije. Človeška zgodovina je postala univerzalna v Marxovem smislu in zato

ni mogoče konstruirati otoček sreče, bogate družbe 40.000 ur, če ne upoštevamo tudi tistih delov ostalega sveta, od katerih je v veliki meri odvisno, ali bo lahko tak Robinzonov otoček sploh lahko nastal in obstajal.

Temeljne sodobne spremembe se po Fourastiéju kristalizirajo v teh procesih:

1. poprečni človek postaja bogat
2. družba postaja številnejša
3. okolje postaja tehnizirano.

1. V povprečnem človeku se kažejo črte novega človeka na treh ravneh: intelektualni, ekonomski in biološki. Na intelektualnem področju je novo, da ima poprečni človek vse boljše možnosti, da si preskrbi nove podatke, da presoja in se sam odloča. Socializem, meni Fourastié, si prizadeva prav, da bi osrečil poprečnega človeka. Na ekonomskem področju je novost v tem, da človekove potrebe niso potešene kljub temu, da se življenjska raven kar naprej dviga. Ta nepoštenost naj bi imela biološki vir: »Človek teži k temu, da bi se kolikor mogoče približal popolni uporabi svojih bioloških zmožnosti«. (Str. 32.) Menim, da se je pisec znašel v protislovju ko je tako obrazložil potrebe, gon, ki se izraža v sodobnem potrošniškem apetitu. Če bi bil ta biološkega izvora, se postavi vprašanje, zakaj ga ni bilo v prejšnjih družbah. Ta »gon« je zgodovinski proizvod, proizvod natančno določenih družb, določenih družbenih odnosov in ne izvira iz »nespremenljive« človekove biološke narave. Dvomim tudi, če je človek vedno težil k »popolni uporabi svojih bioloških zmožnosti«. Če bi temu bilo tako, zakaj je v preteklosti relativno prevladovala socialna in tehnološka statika v primerjavi z dinamično sedanje epohe?

Fourastié na eni strani vidi zadnji temelj potrošniškega apetita v biološki naravi človeka, v njego-

vem gonu, da izpopolnjuje svoje biološke zmožnosti, na drugi strani pa same te zmožnosti razglašajo za učinek, za posledico potrošnje in dviganja življenjske ravni. »Njen (porast življenjske ravni — opomba Kirn A.) pomembnejši učinek, nanj smo že opozorili, je v tem, da še vedno razvija človekove zmožnosti, da mu odpira pot k popolnosti njegove narave.« (Str. 53.) Kot ekonomist izvaja potrošniški apetit iz delovne storilnosti, kot meditirajoči filozof pa ga izvaja iz biološke narave človeka.

V biološki razsežnosti naj bi bila novost v tem, da se pri vsakem človeku vse bolj uveljavlja in osveščča življenjska samostojnost in biološka posebnost, originalnost.

2. Velika družba, v kateri poprečni človek postaja bogat, je prav zaradi svoje velikosti in bogastva v protislovju s tem bogastvom in mu postavlja meje. »Kolektivno bogastvo vseh omejuje posameznikovo bogastvo... Vsi smo toliko bogati, da želimo preživeti počitnice sredi prvobitne in nedotakljive narave, toda vsi smo tudi dovolj bogati, da si v takšnih krajih lahko postavimo hiše, da tod gradimo hotele, pustimo 'prdati' svoje eksplozivne motorje, rjuti tranzistorje...« (Str. 36.) Zdi se, da Fourastié enači uveljavljanje bogatega poprečnega človeka s cilji socializma in nastajanjem brezrazredne družbe: »bodimo hrabri in odločno povejmo, da si prizadeva socializem osrečiti prav tega poprečnega človeka«. (Str. 27.) To bogatenje poprečnega človeka je zanj predvsem čisto samodejen proces, neposredni rezultat rasti proizvodnosti dela. Razumljiva je nadaljnja dedukcija: »hkrati ko prostovoljno snujemo 'brezrazredno družbo', opažamo, kako neprostovoljno oblikujemo tehnizirano družbo« (str. 37). Da bi prevladali in odpravili neenakosti in sploh raz-

redno družbo, so po Fourastiéju odločilna predvsem tehnična sredstva, ne pa politična, pravna in moralna sredstva. »Ne zadostuje, če bogatašem pobereмо bogastvo, da bi se zaradi tega zvečala potrošnja pri siromakih; povečati je treba proizvodnjo... le tako je mogoče odpraviti privilegije in uresničiti brezrazredno družbo, ki je svoj čas veljala za utopijo« (str. 37). Na eni strani poudarja, da so tehnična sredstva odločilna za spreminjanje družbenih odnosov v sedanosti in prihodnosti, na drugi strani pa se mu spet zdi, »da je poglobitni dejavnik prihodnje zgodovine vendarle človekova osebnost« (str. 41); ali: »prihodnost bo takšna, kakršno bomo sami napravili«. (Str. 229.) Kakšno je razmerje v moči med tehničnimi sredstvi in človekovo osebnostjo pri oblikovanju prihodnosti, na to Fourastié ne odgovarja.

3. Brezrazredna družba je možna le kot tehnizirana družba. Tehnizacija fizičnega in socialnega okolja pa povzroča probleme, ki se kažejo »spčetka kot nekaj naključnega, delnega, pohlevnega: danes pa ne moremo več dvomiti, da gre za obesežne in resne zadeve« str. 38).

Fourastijéva bogata družba preperečnega človeka naj bi po njegovih računih nastala okoli let 2050—2100. Sedem let po izidu njegove knjige pa imamo na razpolago drugače kvantificirano vizijo prihodnosti, ki prav za ta čas ne napoveduje splošne ekonomske blaginje, ampak nasprotno veliko krizo sodobne znanstvene-tehnološke-industrijske civilizacije (The Limits to Growth, London 1972). Zanimivo je, da Fourastié ki navsezadnje rast življenjske ravni izvaja iz eksperimentalne znanosti, ni upošteval koncepcije o prihodnji krizi razvoja znanosti, ki jo je razvil Price v letih 1056—1962. Če ta teorija drži,

potem ima hude implikacije za Fourastijévo vizijo prihodnosti, ki je v veliki meri odvisna od znanstveno-tehničnega napredka. Zanimivo pa je sploh, da niti sami pisci »The Limits to Growth«, niti tisti, ki jo zdaj pogosto navajajo, ne poznajo Priceove teorije, katere rezultati se neverjetno ujemajo s sklepi iz »The Limits to Growth« (ujema se celo napoved, kdaj bo prišlo do krize v razvoju).

Fourastié se sicer zaveda, da lahko sodobni industrijski razvoj naleti na meje ali vsaj na resne ovire, toda ne rešuje vprašanje, kako bodo takšne meje vplivale na možnost, da nastane njegova družba 40.000 ur. Fourastié se sicer zaveda alternativnosti zgodovinskega razvoja, toda to stališče je v njegovi celotni koncepciji bolj obrobno in ima status osamljene misli, ki ne prežema celote in nima velikega vpliva nanjo: »... prvič, odkar obstajamo, smo vpleteni v preobrazbo, ki ogroža našo naravo in morda naš obstanek« (str. 141); »... še zmeraj nismo s poskusom ugotovili, če se bo ohranilo človeštvo, ki temelji na razumu in znanosti. (str. 173.) »Dodati je treba, da spremlja to prostovoljno in zavestno preobrazbo, kot smo že povedali, še neprostovoljna preobrazba, in z njo spčetka nezavestne in nepredvidene posledice, ki so pogostoma neogibne spremljevalke naših prostovoljnih dejanj.« (str. 124.) Fourastié ne rešuje vprašanja, ali bo iz igre ekonomske rasti ter »nepovabljenih gostov« (nepredvidene, negativne in nezaželene posledice) sploh lahko nastala družba 40.000 ur. Iz konteksta je razumeti, da bo sila človekove zavestne preobrazbe in ekonomske rasti le obvladala negativno stran alternativnosti zgodovine. Toda bralec dobi vtis, da bolj takšna argumentacija temelji na optimističnem prepriča-

nju, kakor pa sâmo to prepričanje temelji na argumentaciji. Negotovost in neopredeljenost se spet prebije v ospredje: »Zdaj resnično nihče ne ve, kakšni usodi gre človeštvo nasproti: slutim, da bo prihodnje človeštvo tako različno od starega in tako drugačno iz toliko vidikov, zaradi tolikšnih dejavnikov in sestavin, da se ne morem prebiti do skupne ideje, ki bi jo bilo preprosto razumeti in razložiti«. (Str. 156.)

A. KIRN

Iz domačih revij

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 9/1973

Studije in članki: JOVAN ĐORĐEVIĆ: Koncept in narava svoboščin, pravice, dolžnosti in odgovornosti človeka in občana; VLADO NIKOLIĆ: Smisel in bistvo pravice do dela z družbenimi sredstvi; ČASLAV STRAHINJIĆ: O samoupravni delavski kontroli; STOJAN ANDOV: Teoretični vidiki vloge minulega dela v samoupravnem socializmu; MIROSLAV PEČUJLIĆ: Teorija med iluzijami in življenjem; PRVOSLAV RALIĆ: Možnosti in meje idejne sinteze; *Prispevki:* ĐORĐE POPOVIĆ: Tehnokracija in sodobni razredni odnosi; BRANA MARKOVIĆ: Multinacionalne korporacije, delavski razred in sindikati; MILOŠ NIKOLIĆ: Institucionalna in finančna osnova za razvoj družbenih ved; TOMA MARKOVIĆ: Izkušnje iz uveljavljanja ustavnih amandmajev; *Prikazi.*

NAŠE TEME, Zagreb, št. 9/1973

Članki, razprave: VELJKO MRATOVIĆ: Institucionalne novosti v novih ustavah SFR Jugoslavije in njenih socialističnih republik ter izvori teh novosti; BOGDAN PILIĆ: Samoupravne interese skupnosti v novem ustavnem sistemu;

VUKASIN PAVLOVIĆ: Sindikat in zveza komunistov v političnem sistemu; IVAN PERIĆ: Teorija o družbi kot dejavniku njene socialistične preobrazbe in razvoja; IVO JELČIĆ: Naša zdravstvena služba in problem cestnega travmatizma; *Raziskave:* ZORICA STIPETIĆ: Keršovanijeva interpretacija hrvaške zgodovine; *Ob dveh pomembnih obletnicah:* ZDRAVKO MALIĆ: Pomen upora v »Baladah Petrice Kerempuha«; SAVO PEŠIĆ: »Matija Gubec« v španski državljanski vojni; *Izložba knjig; Iz domačih in tujih revij.*

OPREDJELJENJA, Sarajevo, št. 4/1973

Aktualni politični trenutek: BRANKO MIKULIĆ: Aktualni politični položaj in naloge Zveze komunistov Bosne in Hercegovine; *Samoupravljanje in ustavna reforma:* HAMDJA POZDERAC: Ustavne rešitve o mestu in vlogi zveze komunistov v političnem sistemu; MILE BURSAC: Nekaterne osnove značilnosti ustavnih sprememb na področju skupščinskega sistema; ISMET DAUTBAŠIĆ: Idejna podlaga ustavnega urejanja minulega dela; OMER IBRAHIMAGIĆ: Revolucionarno-razredni značaj ustavnih amandmajev; *Samoupravljanje in blagovno gospodarstvo:* DRAGOLJUB DRAGIŠIĆ: Odprta vprašanja teorije in prakse samoupravnega blagovnega gospodarstva; LJUBOMIR BAKIĆ: Samoupravljanje in blagovno gospodarstvo; MOMIR CECEZ: Nekateri vidiki razširjene reprodukcije v samoupravni družbi; *Polemika:* BORIS MAJER: Strukturalizem in marksizem; *Izkušnje:* DRAGOLJUB STOJANOV: Kriza mednarodnega monetarnega sistema; *Razprava:* Razvoj in programske naloge inštituta za zgodovino; *Pogledi:* BRANKO GRUBOR: Medrepubliški dogovor o razvoju kmetijstva; *Prikazi.*

PREGLED, Sarajevo, št. 10/1973

Članki: FRANJO KOŽUL: Partija kot ustavna kategorija; PAVLE BOGDANIĆ: Normativna funkcija republike; GAŠO MIJANOVIĆ: Ustavno sodstvo v osnutkih ustav; IBRAHIM FESTIĆ: Izvrševanje in odgovornost za izvrševanje zakonov; SRETEN JOVANOVIĆ: Občina v ustavni reformi; MIHAILO VELMIROVIĆ: Avtentičnost samoupravnih pravic v združenem delu; MICO CAREVIĆ: Družbena lastnina v osnutkih ustav; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH:*

HAJRUDIN ČURIĆ: Domača in tuja javnost ob vstaji v BiH 1875—1878; *Mednarodni pregled*: PREDRAG MITIĆ: Perspektive in problemi sodelovanja Jugoslavije in EGS; *Pogledi*: IZET RIZVANBEGOVIĆ: Muzeji v Bosni in Hercegovini; *Prikazi*.

SODOBNA PEDAGOGIKA, Ljubljana, št. 5—6/1973

Članki, razprave: FRANCE STRMČNIK: Programirani pouk in teorija kratkih učnih korakov; Nuša KOLAR: Nekateri pogledi na dejavnost male šole v l. 1971/72; OSKAR AUTOR: Vzgoja na razpotju; JOŽE ŠIREC: Sondažna verifikacija hipotetične modelne klasifikacije izobrazbenih učnih ciljev; MILAN DIVJAK: Principi mentorskega dela v klubih OZN; GVIDO STRES: Slovenski učitelji in njihovi stiki z Ivanom Filipovičem; *Doma in po svetu*; *Ocene in poročila*.

ANTROPOS, Ljubljana, št. 1—2/1972

Filozofske razprave: MIRKO HRIBAR: Logična skica; MARKO URŠIČ: Vloga hierarhije v sodobni logiki; BORUT PIHLER: Adornova kritika Heideggerjeva temeljnega izhodišča — ontološke difference; MATJAŽ POTRČ: Možnost Althusserjevega pristopa; JANKO SEBASTIJAN STUŠEK: Problem svobode in determiniranosti v filozofiji Kanta in Sartra; DUŠAN MERHAR: Odnos svoboda — zgodovina pri Mauriceu Merleau-Pontyju; JOSIP KOŠUTA: Individualno in občeljudsko v zgodnjih delih Marxa in Engelsa in Sartrovem delu Eksistencializem je humanizem; SLAVOJ ŽIŽEK: Darovi tujemu; *Psihologija in družboslovje*: STANISLAV BRAS: Obravnavanje odpora v analitični psihoterapiji; ZDRAVKO MLINAR: Konflikti, vrednote in razvoj; ANTON ŽUN: Pravo in socialni konflikti; ZVONE CAJNKO: Marksistično izobraževanje; VOJAN RUS: Nekaj družbenih vprašanj; *Sedanjí trenutek družbe*: FRAN ZWITTER: O koroškem vprašanju; TONE ZORN: Dnevna migracija in jezikovna struktura na južnem Koroškem po podatkih štetja leta 1951; TONE ZORN: Kärntner Heimatdienst in zakon o dvojezičnih topografskih napisih na Koroškem; VOJAN RUS: Koroška kot preskusni kamen Evrope; *Ocene in poročila*.

Bibliografija knjig in člankov

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

CAJNKO Zvone: Marksistično izobraževanje. *Anthropos*, Lj., 1972, št. 1/2, str. 169—172.

—: MISAO Georga Lukacsa: Korač Veljko: Marksistični filozof u savremenom svetu. — Heller Agnes: O siromaštvu duhom. — Prucha Milan: Bitak i dajelektika. — Xenos N. J.: Lukacs i Korsch. — Goldman L.: Heidegger i Lukacs. — Mikecin V.: Prisutnost G. Lukacsa-Đokić L.: Lukacs na stranicama naših časopisa. — Puhovski Z.: Jedan drukčiji Lukacs u mađarskom časopisu. — Švob G.: »Telose« o Lukacsu. — »The Philosophical Forum« o Lukacsu. *Praxis*, Zagreb, 1973, št. 3/4, str. 303—373.

PEČUJLIĆ Miroslav: Marksizam i sociologija. Marksističke sveske, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 9—44.

STOJKOVIĆ Andrija B.: Osnovi marksističke filozofije. Uvod u probleme dijalektičkog materijalizma. Beograd, (Službeni list SFRJ) 1973. (III) + 291 str. — sign. II/13.106.

SUVAR Stipe: O marksizmu u školskom marksizmu. Treći program, Bgd., 1973, št. 3, str. 11—26.

VRANICKI Predrag & Celjko Cvjetičamin & Esad Cimić: Marksizam i odgoj. Osijek, Glas Slavonije 1973. 110 str. (Biblioteka »Marksistička tribuna«, 1). — sign. 13.234-1.

ZADRAVEC Franc: Literarna zgodovina i marksizem danes. Dialogi, Maribor, 1973, št. 7/8, str. 457—463.

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Filozofija marksizma. Uvođenje u marksizam. (Niš), Gradina 1973, 129 + (V) str. — sign. 13.233.

II. FILOZOFIJA

HARTMANN Nicolai: Novi putevi ontologije. Prev. i pogovor napisao: Vuko Pavičević. (Neue Wege der Ontologie.) Beograd, Kultura (1973). 138 + (II) str. (Mala filozofska biblioteka, 30) — sign. 2040-30.

—: **HERMENEUTIKA**. Teorija tumačenja i razumevanja. (Kolektiv avt.) Beograd, Nolit (1973). 430—786 str. (Argumenti, 2) — sign. 13.136-2.

HRIBAR Mirko: Logična skica (I). Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 9—22.

JERMAN Frane: Filozofija v službi cerkve na Slovenskem. (tekst iz naloge: »Filozofija kot orodje teologije v filozofiji slovenskih cerkvenih filozofov:«) (Ljubljana), FSPN-Center za proučevanje religije in cerkve 1972. (1973.) 88 f. — sign. IV/2405.

KOSUTA Josip: Individualno in obče-ljudsko v »zgodnjih delih« Marxa in Engelsa in Sartrovem delu »Eksistencializem je humanizem«. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 79—103.

MERHAR Dušan: Odnos svoboda-zgodovina pri Maurice Merleau-Pontyju. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 67—78.

PIHLER Borut: Adornova kritika Heideggrova temeljnega izhodišča — ontološke diference. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 35—52.

STUSEK Janko Sebastijan: Problem svobode in determiniranosti v filozofiji Kanta in Sartra. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 53—66.

URSIĆ Marko: Vloga hierarhije v sodobni logiki. Antinomije, Russellova teorija tipov, hierarhija jezikov, pojem samo-nanašanja. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 23—34.

III. SOCIOLOGIJA

BENVENIST Emil: Struktura jezika i struktura društva. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 118—123.

BJELOBABA Anka: Sociološko proučavanje obrazovanja u Zapadnoj Nemačkoj. Sociološki pregled, Beograd, 1973, št. 1, str. 82—102. + bibliografija.

BULAT Stojan: Istraživanje jugoslovenskog društva. Marksističke sveske, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 89—92.

BUGARSKI Ranko: Lingvistička teorija i društvene funkcije jezika. Treći program, 1973, št. 3, str. 109—115.

GORIČAR Jože: Sociološki zapisi: II. Odtujitev. — III. Med narekovaji. Naši razgledi, Lj., 28. sept., 12. okt. 1973, št. 18, 19.

JAMBREK Peter: Vrste konfliktov in ustrezní procesi društvenih sprememb. Oris marksistične teorije društvenega razvoja. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 9—29.

JOGAN Maca: Max Weber in stratifikacijska teorija. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 99—106.

JOVANOV Neca: Odnos štrajka kao društvenog sukoba i samoupravljanja kao društvenog sistema. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 1/2, str. 27—56.

KALOGJERA Damir: Sociolingvistika i sociologija jezika. Disciplina ili discipline u nastajanju. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 165—172.

—: **METOD** dijalektičkog istraživanja jugoslovenskog društva. Marksističke sveske, Sarajevo, št. 4. 154 str. — sign. II/12.974-1972/4.

MICUNOVIĆ Dragoljub: Logika i sociologija. Induktivno zaključivanje u sociologiji. (Beograd, Filozofsko društvo Srbije 1971.) 226 str. — sign. 13.232.

MITCHELL Terence R.: Motivacija i participacija. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 1/2, str. 84—92.

MLINAR Zdravko: Konflikti, vrednote in razvoj. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 141—159.

PENEZIĆ Vida: Statistički pristup u sociološkom proučavanju nauke. Sociološki pregled, Beograd, 1972, št. 1, str. 119—127.

- RASKOVIĆ Vladimir: Makro i mikro sociološke strukture. (:za internu upotrebu:) Beograd. »Oeconomica« 1972. XI + 632 str. (Fakultetski udžbenici, 12) sign. 13.225-12.
- ROTAR Braco: Sociologija kulture in semiotika. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 50—74.
- RUPEL Dimitrij: Problematizacija sociološkega »zdravega razuma«. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 75—88.
- RUS Vojan: Nekaj družbenih vprašanj. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 173 do 180.
- STARC Artur: Kretanje poljoprivrednog i seoskog stanovništva (:Podaci o razvijenim zemljama:). Sociologija sela, Zagreb, 1973, št. 39, str. 5—27.
- ZUN Anton: Pravo in socialni konflikti. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 161 do 167.

IV. PSIHOLOGIJA

- ROT Nikola: Obča psihologija. (Opšta psihologija. Prev. Bogomir Peršič.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1973. 297+(I) str. — sign. III/2915.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- ECO Umberto: Kultura, informacija, komunikacija. Prev. Mira Drudarski. (La struttura assente.) Beograd, Nolit 1973. 444 str. — sign. 13.222.
- ECO Umberto: Kodovi i ideologije. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 135—144.
- : IDEJNO-POLITIČKA pitanja u kulturi. Tribina redakcije. Kulturni život, Beograd, 1973, št. 7, str. 510 do 539.
- KIRN Andrej: Znanost in družba (II). S pete mednarodne konference, ... Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.
- KRAJNC Ana: Osveščanje kot posebna funkcija izobraževanja odraslih. Sodobna pedagogika, Lj., 1973, št. 5/6, str. 229—235.
- KRSINAR Jože: Diskusijski prispevek na temo »Reforma univerze«. Tribuna, Lj., 11. jun. 1973, št. 23/24.
- LOTMAN Jurij: Ob problemu tipologije kulture. Tribuna, Lj., 19. sept. 1973, št. 1/2.
- McLUHAN Marshall: Gutenbergova galaksija. Nastajanje tipografskog čoveka. Prev. B. Vučićević. Beograd, Nolit 1973. 346 str. — sign. 13.223.
- MAJSTOROVIC Stevan: Pravo na kulturu. Beograd, (Kulturno-prosvetne zajednice Srbije) 1972. 247 + (III) str. — sign. 13.235.
- MARCUSE Herbert: Pokret u novoj eri represije: procena. Sociološki pregled, Beograd, 1973, št. 1, str. 103 do 113.
- MARCUSE Herbert: Umetnost kao forma stvarnosti. Tribuna, Lj, 11. jun. 1973, št. 23/24.
- MOJSILOVIĆ Slobodanka: Sociološka istraživanja društvenih uslova za školovanje na univerzitetima u savremenoj Francuskoj. Sociološki pregled, Beograd, 1973, št. 1, str. 70—81.
- MUKAROVSKI Jan: Poetsko imenovanje i estetička funkcija jezika. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 173—180.
- MUNITIĆ Ranko: Estetika stripa. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 367 do 430.
- : NAUKA — EKONOMIJA — POLITIKA. Zbornik radova. Beograd, Institut za političke studije FPN 1971. 311 str. (Političke sveske II/1971). — sign. 11.935-1971/2.
- NOVAK Helena: Vzroci in posledice preobremenjevanja učencev s šolskim delom. Sodobna pedagogika, Lj., 1973, št. 3/4, str. 138—151.
- OSREDKAR Milan: Vloga znanosti je aktualna povsod v svetu. Raziskovalec, Lj., 1973, št. 6, str. 175—177.
- POPPER Karl R.: Logika naučnog otkrića. Uvodna studija i prev. sa engl. Staniša Novaković. (The Logic of Scientific Discovery.) Beograd, Nolit 1973. 496 + (II) str. (Symposium). — sign. II/13.035.
- ŠAUMJAN Sebastijan: Kibernetika i jezik. Treći program, Beograd, 1973, št. 3, str. 295—309.
- TODIĆ Radovan: Kibernetika. Optimalno upravljanje ekonomskim sistemima sa primenom u praksi. Beograd, Privredni pregled, 1972. V + 350 str. — sign. II/13.058.
- TURNSEK Viktor: Programiranje in financiranje raziskovalne dejavnosti — nedeljiva celota. Raziskovalec, Lj., 1973, št. 9, str. 304—307.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

CIGALE Marija: Socialno varstvo v samoupravni družbi. Naši razgledi, Lj., 12. okt. 1973, št. 19.

DEVETAK Silvo: Narodnosti v slovenski ustavi. Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.

ĐORĐEVIĆ Jovan: Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju. Novo dop. i izm. izd. Beograd, (»Privredni pregled«) 1973, 941 str. — sign. III/2910.

JOGAN Savin: Delegatski sistem in pariška komuna. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 1—8.

KORNHAUSER Aleksandra: Stališča in iskanja. Ob zasnovi TOZD v visokem šolstvu. Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.

PETELIN Andrej: Po kmetu bi se lahko zgedovali. Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.

RIBIČIĆ Ciril: Koliko zborov občinskih skupnosti? Naši razgledi, Lj., 12. okt. št. 19.

ŠUVAR Stipe: Radniška demokracija. Marksističke sveske, Sarajevo, 1972, št. 4, str. 69—78.

ŠUVAR Stipe: Samoupravljanje i druge alternative. (Zagreb 1972). 338 str. (Aktualne političke teme, 10) — sign. 12.523-10.

3. Politični sistemi in organizacije:

—: DOKUMENTI ALZIRSKÉ KONFERENCE NEUVRŠČENIH: Politična deklaracija. — Ekonomska deklaracija. — Akcijski program gospodarskega sodelovanja. Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: DESETI kongres KP Kitajske: Komuniste. — Iz Ču En-Lajevega poročila. — Pavolini Luca: Politični spopad v ljudski Kitajski. — Razčlemba mednarodnih odnosov. Aleksejev I.: Antisovjetizem v politiki Pekinga. Naši razgledi, Lj., 12. okt. 1973, št. 19.

MUSABEGOVIĆ Nijaz: Nova radniška klasa i mogućnosti revolucionarne prakse. Marksističke sveske, 1972, št. 4, str. 139—150 + bibliografska građa.

5. Mednarodni odnosi:

RUS Vojan: Koroška kot preizkusni kamen Evrope. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 203—209.

UDE Lojze: Avstrijska državna pogodba in njena manjšinska zaščitna določila. Prostor in čas, Maribor, 1973, št. 3/4, str. 129—140.

ZORN Tone: Dnevna migracija in jezikovna struktura na južnem Koroškem po podatkih štetja leta 1951. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 189—194.

ZWITTER Fran: O koroškem vprašanju. Anthropos, Lj., 1972, št. 1/2, str. 183 do 187.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA
IN GOSPODARSTVO

FITZROY Felix R.: Temelji političke ekonomije. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 1/2, str. 93—109.

KRAIGHER Sergej: O minulem delu. Ljubljana 1973. 374 + (I) str. — sign. 13.140-1.

KRAIGHER Sergej: Minulo delo. Ljubljana 1973. 30 + (I) str. — sign. 13.140-2.

MLAKAR Cveta: Odgovornost za družbeni in za ekonomski sistem. Naši razgledi, Lj., 28. sept. 1973, št. 18.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA
OBVEŠČANJA IN JAVNO
MNENJE

LEŠNIK Rudi: Televizija v prostem času mariborskih šolarjev. Dialogi, Maribor, 1973, št. 7/8, str. 536—542.

SPLIHAL Slavko: Vrednostna analiza zunanjepolitičnih vesti v »Delu«. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 89—98.

—: ULOGA časopisa za umetnost i kultura u našem samoupravnom društvu. (Savetovanje . . .) Kulturni život, Beograd, 1973, št. 7, str. 510—518.

VREG France: Javno mnenje. Strukturne in funkcijske spremembe javnosti v sodobni družbi. Ljubljana, Univerza 1973, VII + 328 str. — sign. II/13.092.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- KERSEVAN Marko: Humanistična ideologija in religija. Problemi, Lj., 1973, št. 121/122, str. 30—49.
- KERSEVAN Marko: Problem religije v sodobni družbi. (:Tekst iz naloge: »Marksistična teorija religije in sodobna sociologija religije«:) Ljubljana FSPN — Center za proučevanje religije in cerkve 1973. (I) + 84 + XV f. — sign. IV/2404.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- : ELEMENTI revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana, (Partizanska knjiga — Institut za zgodovino delavskega gibanja 1973. 118 + (II) str. — sign. II/13.096.
- MIKUŽ Metod: Kočevski zbor. Ob 30-letnici. Naši razgledi, Lj., 12. okt. 1973, št. 19.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : SELEKCIONA bibliografija socioloških radova naših autora o samoupravljanju in participaciji. — Selekcionirana bibliografija socioloških radova stranih autora o samoupravljanju i participaciji. Revija za sociologiju, Zagreb, 1973, št. 1/2, str. 137—141.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- FROMM Erich: Beyond the Chai of Illusion. My encounter with Marx and Freud. New York, Simon & Schuster (1962). XVII + (II) + 182 str. — sign. 13.237.

II. FILOZOFIJA

- BLACK Max: Critical Thinking. An introduction to logic and scientific method. 2. ed. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1952). XVII + 459 str. — sign. II/13.083.
- HUSSERL Edmund: Logische Untersuchungen. Bd. 1: Prolegomena zur reinen Logik. Bd. 2: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. Tübingen, Niemeyer 1968. — sign. II/13.081-1,2.
- MARCUSE Herbert & Karl Popper: Revolution oder Reform? Eine Konfrontation. (3. Aufl.) München, Kösel-Vlg (1972). 48 str. — sign. II/13.101.

III. SOCIOLOGIJA

- ARGYLE Michael: Soziale Interaktion. (Social Interaction. Aus dem Engl. von W. R. Arlt. (Köln), Kiepenheuer & Witsch (1972). 478 str. — sign. II/13.057.
- : ASPEKTE der Soziolinguistik. Wolfgang Klein, Dieter Wunderlich. (Hrsg.) unter Mitarbeit von Norbert Dittmar. (Frankfurt/M), Fischer 1972. 334 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher. Sprachwissenschaft. 2017.) — sign. 13.128-2017.
- BARTH Helmut: Darstellung und Analyse des Zusammenhangs zwischen Variablen des sozialen Wandels durch Polynome. Meisenheim am Glan, A. Hain (1972). (IV) + 100 str. (Verstatpapiere, 2). sign. II/13.103-2.
- DITTMAR Norbert: Soziolinguistik. Exemplarische und kritische Darstellung ihrer Theorie, Empire und Anwendung. Mit kommentierter Bibliographie. Frankfurt/M, Fischer (1973). XII + 407 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher, Sprachwissenschaft. 2013). sign. 13.128-2013.
- DOLLASE Rainer: Soziometrische Techniken. Techniken der Erfassung und Analyse zwischenmenschlicher Beziehungen in Gruppen. Weinheim & Basel, Beltz 1973. 315 str. — sign. 13.228.

VRATUŠA, Dr. Anton: Notes Concerning the Conference in Algiers**Teorija in praksa, Vol. 10, No. 9—10, p. 833—849, Ljubljana 1973**

The author discusses the contents and importance of the 4th summit conference of the nonaligned countries (Algiers, 5th to 9th September, 1973). Refusing the concept of nonalignment as primarily a defence against bloc pressure in the time of cold war, he emphasizes that the policy of nonalignment is based on the efforts of nations towards selfdetermination, independence, territorial integrity, economic sovereignty, economic cooperation and on the tendency towards friendly cooperation and peace among nations. The nonaligned countries strengthened these starting points at the conferences so far (in Beograd, Cairo and Lusaka) but they have not always succeeded to secure continuity of their policy. The conference in Algiers distinguishes itself in furnishing the principled points of departure for common policy and in creating some mechanisms to ensure closer adaptation and efficient mutual aid among the carriers of the policy of nonalignment. This conference contributed to defining the aims and means of the nonaligned countries in their activities and in the international field. The fact that the policy of nonalignment does not mean recognition of *status quo* is proved by the support as given by this conference to the states, victims of imperialism, colonialism, and neo-colonialism (foundation to help the national liberation movements, the admission of the temporary revolutionary government of Sout Viet Nam to the membership, support to the government of Allende, support to the Arab nations in their struggle against aggression of Israel, etc.). Most steps were taken in the economic field; emphasizing this the author described the same in short. The conference requested the organization of UN to accept special actions to ensure a more equal position of the developing countries in international exchange, and at the same time decided that the nonaligned countries would — coordinating their policy — cooperate even closer with UN. The conference appointed a permanent bureau to accord the work of the nonaligned and to ensure the continuity and efficiency of their policy. At the end of his article the author discusses the attitude of the nonaligned countries, especially of Yugoslavia, toward the coup d'état in Chile and to the 4th Israel-Arab war which represent the first important trials of the policy of nonalignment after the conference in Algiers.

UDC 321(491.1)

JOGAN, Savin: Concept and Practice of Delegations in the Development of Self-Government**Teorija in praksa, Vol. 10, No. 9—10, p. 863—872, Ljubljana 1973**

The idea of a delegation is always present in theory and practice of the socialists movement and all truly democratic movements in recent history. Two of its elements are characteristic in this connection: the delegation and delegation relation have never been conceived by these movements as a technique (a form of direct elections) or as a legal relation (mandate). According to such concept the deciding concerning the wider social interests is not limited to the framework of the so-called public sphere, it rather includes decisions concerning the economic position of man, which is the basis of the entire social organization. The article discusses some experiences with regard to the idea and practice of delegation in Paris Commune, in the first period of the growth of soviets, and in the building of the political system of contemporary Yugoslavia. The last part of the article shows also institutional regulations on delegations in the drafts of the new federal constitution and the constitution of republics.

VRATUSA, dr. Anton: Zapiski ob alžirski konferenci

Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 9—10, str. 833—849

V članku avtor razpravlja o vsebini in pomenu IV. konference na vrhu neuvrščenih držav (Alžir, 5.—9. sept. 1973). Potem ko zavrne pojmovanje, ki razlaga neuvrščenost v prvi vrsti kot obrambo pred pritiski blokov v času hladne vojne, poudarja, da je podlaga neuvrščene politike v prizadevanju narodov po samoodločbi, neodvisnosti, teritorialni integriteti, ekonomski suverenosti, ekonomskem sodelovanju in v težnji za prijateljsko sodelovanje in mir med narodi. Neuvrščene dežele so že na dosedanjih treh konferencah (Beograd, Kairo, Lusaka) utrjevale ta izhodišča, vendar niso uspele vedno zagotoviti kontinuitete svoje politike. Alžirska konferenca se je odlikovala ravno po tem, da je ne samo podrobneje izdelala načelna izhodišča skupne politike, marveč je tudi ustvarila nekatere mehanizme, ki naj bi zagotovili tesnejše vsklajevanje in učinkovitejšo medsebojno pomoč med nosilci politike neuvrščenosti. Ta »konferenca akcije« je bistveno prispevala k opredeljevanju ciljev in sredstev neuvrščenih dežel v njihovi dejavnosti na mednarodnem področju. Da politika neuvrščenosti ne pomeni priznavanja status quo, dokazuje podpora, ki jo je alžirska konferenca dala žrtvam imperializma, kolonializma in neokolonializma (ustanovitev fonda za pomoč narodnoosvobodilnim gibanjem, sprejem v članstvočasne revolucionarne vlade Južnega Vietnama, podpore Allendejevi vladi, podpora arabskim narodom v njihovem boju zoper izraelsko agresijo itd.). Največ ukrepov, poudarja avtor — ki te ukrepe na kratko opiše — je konferenca sprejela na ekonomskem področju. Od OZN je zahtevala posebne akcije, ki naj bi zagotovile enakopravnejši položaj dežel v razvoju v mednarodni menjavi, hkrati pa je sklenila, da bodo neuvrščeni, koordinirajoč svojo politiko, še tesneje sodelovali z Združenimi narodi. Konferenca je ustanovila stalni biro, ki bo usklajeval delo neuvrščenih in zagotavljal kontinuiteto in učinkovitost njihove politike. Na koncu članka, avtor razpravlja o odnosu neuvrščenih, posebno Jugoslavije, do državnega udara v Čilu in do IV. izraelsko-arabske vojne, ki sta bili prvi pomembni preskušnji neuvrščene politike po alžirski konferenci.

UDK 321(491.1)

JOGAN, Savin: Zamisel in praksa delegacije v razvoju samoupravljanja

Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 9—10, str. 863—872

Ideja delegacije je vedno prisotna v teoriji in praksi socialističnega gibanja in vseh resnično demokratičnih gibanj v novejši zgodovini. V tej zvezi sta značilni predvsem dve njeni vrsti: delegacija in delegatsko razmerje niso ta gibanja nikoli pojmovala zgolj kot tehniko (obliko neposrednih volitev) niti kot pravno razmerje (mandat). Odločanje o širših družbenih interesih po tem pojmovanju ni omejeno zgolj v okviru t. im. javne sfere, marveč vključuje tudi odločanje o ekonomskem položaju človeka — kar je temelj celotne družbene organizacije. Prispevek obravnava nekatere skušnje glede ideje in prakse delegacij v Pariški komuni, v prvem obdobju rasti sovjetov in v graditvi političnega sistema sodobne Jugoslavije — v zadnjem delu prispevka pa so nakazana tudi institucionalna določila o delegaciji v osnutkih nove zvezne in republiške ustave.

UDC 008(497.12)

MAJER, Dr. Boris: Culture Communities, Culture, Cultural Policy
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 9—10, p. 850—862, Ljubljana 1973

The essence of the new self-government position of cultural and artistic activities is in abolishing the classical mediator (the state and the market) and in creating a direct connection between the creators and users of cultural goods by means of a free exchange of labour on the basis of self-government agreement. The state as inherited by cultural communities at their establishment, and which should be managed in self-government, is far from satisfactory and simple. On the one side they inherited the traditional split of cultural and artistic creativity into the supreme and amateur culture, recently joined by the so-called mass pseudoculture, and on the other, the still perceptible dependence of culture on budget logic, on the state which is gradually withdrawing, and at the same time on uncontrolled market dictating its own laws to cultural activities. The article analyses the main characteristics of supreme, amateur and mass culture and defines the relation between the bourgeois and self-government model of culture, discusses the position of art and ideological criticism and of the mass pseudoculture as an expression of class pressure on our society. The author comes to the conclusion that only the long-term policy of cultural communities on the one side, and self-government cultural awareness of the working class on the other, can ensure that position and role of cultural artistic creativity without which our society cannot claim to be a self-government socialist society with developed culture.

UDC 32:009

JUŽNIČ, Dr. Stane: Typology of Political Culture
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 9—10, p. 883—896, Ljubljana 1973

This article is the last chapter from the book **Political Culture** and is an abstraction of the »kinds« of political culture through several cross-cuts: vertical-historical (with regard to the successive socio-economic systems), horizontal (on the basis of class and other social divisions), and internationally-comparative. The fact that no political community has a unified and uniform political culture is thus shown also in typologization. The historical-vertical typologization establishes above all three kinds of political culture: parochial, which is typical of »primitive« societies without true class division and specialization of political roles; subordination culture, characteristic of feudalism and appearing also later as a residual kind of political culture when feudalism is surpassed (this kind of culture is also recidive of colonial power); participation culture established with spreading and established general right to vote, but still limited in various ways within the capitalist system.

UDK 008(497.12)

MAJER, dr. Boris: Kulturne skupnosti, kultura, kulturna politika
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 9—10, str. 850—862

Bistvo novega samoupravnega položaja kulturnoumetniških dejavnosti je v tem, da odpravlja doseganega klasičnega posrednika (državo in tržišče) ter uvaja neposredno zvezo med ustvarjalci in uporabniki kulturnih dobrin s svobodno menjavo dela na podlagi samoupravnega sporazuma. Stanje, ki so ga zatele kulturne skupnosti ob svoji ustanovitvi in ki naj bi ga poslej uravnavale samoupravno, je vse prej kot zadovoljivo in preprosto. Na eni strani so podedovale tradicionalno rrazcepljenost kulturnoumetniške ustvarjalnosti na vrhunsko in amatersko kulturo, ki se jima je v zadnjem obdobju pridružila še tako imenovana množična psevdokultura, na drugi strani pa še zmeraj občutno odvisnost kulture od proračunske logike, od države, ki se postopoma umika, in hkrati od nekontroliranega tržišča, ki dikтира kulturnim dejavnostim svoje zakone. — Članek analizira poglobitve značilnosti vrhunske, amaterske in množične kulture ter opredeljuje odnos med meščanskim in samoupravnim modelom kulture; razpravlja o položaju umetnostne in idejne kritike ter o množični psevdokulturi kot izrazu razrednega pritiska proti naši družbi. — Avtor zaključuje, da lahko samo dolgoročno zamišljena politika kulturnih skupnosti na eni strani in lastno samoupravno kulturno osveščanje delavskega razreda na drugi zagotovita kulturnoumetniški ustvarjalnosti tisto mesto in vlogo, brez katere se naša družba ne more legitimirati kot kulturno razvita samoupravna socialistična družba.

UDK 32:009

JUŽNIČ, dr. Stane: Tipologija politične kulture
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 9—10, str. 883—896

Prispevek je zadnje poglavje iz knjige »Politična kultura« in je dokajšnja abstrakcija »zvrsti« politične kulture skozi nekoliko presekov: vertikalno-zgodovinski (glede na zaporedje družbenoekonomskih sistemov), horizontalni (na podlagi razrednih in drugih družbenih delitev) in mednarodno-primerjalni. Dejstvo, da ni v nobeni politični skupnosti enotne in uniformne politične kulture, je prikazano torej tudi v tipologiji. — Zgodovinsko-vertikalna tipologizacija (skoz zaporedje družbeno-gospodarskih formacij) uveljavlja predvsem tri vrste politične kulture: parohialno, ki je tipična za »primitivne« družbe, v katerih še ni prave razredne delitve in specializacije političnih vlog; podložniško, ki je bila značilna za fevdalizem in se kot rezidualna zvrst politične kulture uveljavlja tudi potem, ko je fevdalizem kot formacija že presežen (ta vrsta politične kulture je tudi recidiv kolonialne oblasti itd.); participativno, ki se uveljavlja z razširitvijo in končno uveljavitvijo splošne volilne pravice — je pa znotraj kapitalističnega sistema še vedno na razne načine omejena.

Spoštovani naročniki

Vljudno naprošamo vse zamudnike (posameznike in delovne organizacije), ki še niso poravnali naročnine za leto 1973, da jo nakažejo po poštni položnici še pred zaključkom leta. Naročnina je eden od zelo pomembnih deležev za pokrivanje stroškov tiska. Za razumevanje se vam že vnaprej zahvaljujemo.

Hkrati obveščamo bravece, da bo zadnja (dvojna) številka letnika X. dotiskana v drugi polovici januarja 1974; v prilogi bo kazalo letnika.

Uredniški svet in uredniški odbor želita vsem bravcem, naročnikom in sodelavcem Teorije in prakse veliko zadovoljstva, sreče in uspehov v letu 1974.

V oceno smo prejeli

Založba KOMUNIST, Ljubljana:

- FRIEDRICH ENGELS: Nemška kmečka vojna
- SLOBODAN NEŠOVIĆ: Prvo in drugo zasedanje AVNOJ

Založba NOLIT, Beograd:

- STEPHEN F. BARKER: Filozofija matematike

CANKARJEVA ZALOŽBA, Ljubljana:

- G. V. PLEHANOV: Izbrani spisi

iz vsebine naslednjih števil

- **Janko Jeri:** Slovenska narodnostna skupnost v Italiji (III)
- **Dušan Nečak:** Koroški Slovenci v zadnjem času
- **Dušan Dolinar:** Svetovna energetska kriza
- **Tone Krašovec:** Prizadevanja za napredek manj razvitih območij Slovenije
- **Stojan Pretnar:** Znanstvenotehnična revolucija in dežele v razvoju
- **Andrej Kirn:** Kreativna osebnost v znanosti – poskusi tipizacije raziskovalcev
- **Čilska pot v socializem:** Razmišljanja, dokumenti, odmevi
- **Branko Prnjat:** Naša kulturna politika in usmerjanje kulturnega razvoja
- **Joco Klopčič:** Cilji »političnega oblikovanja« v politološki literaturi ZR Nemčije
- **Sava Živanov:** Sodobna sovjetska teorija o državi in samoupravljanju
- **Vučina Vasović:** Vloga sodobne države

teorija in praksa

t